

Fredrik Ström

Kata DALSTRÖMS

liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten

Utgiven 1930 [av F Ström finns även: [Ryska revolutionens historia i sammandrag](#).]

Innehåll

<i>Barndomsdagar och ungdomsår</i>	2
1. Kopparkungen får en brud och en dotter.....	2
2. Emtöholm och Kaveltorp – det ljusa och det mörka.	3
3. Allas ovän, men kokarpojrkarnas vän.	5
4. Smältarbasen Djupman och träskodansen.....	6
5. Vildfågeln i skolburen.	8
6. Den första kärleken.	11
7. Deportation till Stockholm.	13
8. Kata och banbyggaren.....	15
9. Sjuttonåringen på äventyr.....	17
10. ”Vackra Björkman.”	18
11. Kata Carlberg blir Kata Dalström.	19
<i>Mognande år</i>	21
12. De första åren efter giftermålet.	21
13. Kata Dalström bland Stockholms radikaler.	23
14. Arbetsstugorna.	24
15. Litterära planer.	26
16. Visbytiden.	26
17. Palmens största själafångst.....	30
<i>De första åren i partiet</i>	33
18. Åter i Stockholm.	33
19. En återblick.	36
20. Mäster Palm, folktalaren.	38
21. Sekten blir ett parti.	40
22. Partiet står färdigt.	43
23. Hinke Bergegrenska upproret bryter ut.	46
24. Kata Dalström hos Hedin och statsrevisorerna.	47
25. Partiet.	48
26. Utstött ur ”det gode selskab”.....	49
27. Bland de socialistiska kvinnorna.	52
28. Kata Dalström bland de röda generalerna.	54
29. Partiarbetet börjar på allvar.	58
30. Kata Dalströms första kongress.....	61
31. Strävan och strid.....	62
32. Kata Dalströms ställning till kvinnorörelsen.....	66
<i>På fackliga härjartåg</i>	72
33. Kata Dalström och fackföreningsrörelsen.....	72
34. Arbete och kapital.	73
35. Om arbetets förbannelse och arbetets välsignelse.....	75

36. En agitators vedermödor	80
37. Hos vävarfolket.	83
38. Rallardrottningen.....	88
39. Vid stenbrott och hyttor, sågar och gruvor.....	91
40. Fru Kata skildrar sin första resa genom lappriket.	93
<i>Kampen mot dogmkyrkan</i>	101
41. Från utilist till kristen kommunist.	101
42. Kata Dalström och kyrkofäderna.	103
43. Kata Dalström och Luther.	105
44. Leo Tolstoys lärar.	106
45. Kan en kristen vara socialist?	109
46. Disputationen i Vansäter	111
47. Buddhisten Kata Dalström.	116
<i>Kata Dalström som rösträttsamason och drakdödare.</i>	119
48. En blodig söndag.	119
49. Den förstaorstrejken.	122
50. Kata Dalström drar ut mot den anarkistiske draken och befriar den fångne socialdemokratiska prinsen.	124
<i>Kata Dalström som fredkulla och somorstrejksvalkyria</i>	130
51. ”Fred med Norge!”	130
52. I harnesk och hjälm mot militaristerna.....	132
53. Inför en stor ekonomisk kraftmätning.	135
54. Orstrejken bryter ut.	137
55. I det hetaste kulregnet.	140
56. Reträtten.	143
57. De tappres sista strid.	144
<i>Kulturella strävanden och insatser</i>	147
58. ”Boken är starkare än svärdet och farligare än hötjugorna.”	147
59. ”Konsten visar vägen ut ur mörkret.”	149
60. ”Vetenskapen är människans lykta.”	151
61. ”Naturen är vårt heligaste tempel.”	152
62. Bildning och klasskamp.	152
63. Svart kultur och röd kultur.	154
<i>Under krigets åskor och revolutionernas stormar</i>	156
64. Krig mot kriget!	156
65. Kriget splittrar massorna.	159
66. Revolutionerna komma.	161
67. Kata Dalström och bolsjevikerna.	165
68. Kata Dalströms sista fejder.	168
69. Det sista fälttåget.	170
70. Kata Dalström och Internationalen.	177
71. Sjukdom och död.....	180
<i>Kata Dalströms personlighet och betydelse</i>	186
72. Eftermälet.	186
73. Aforismer till Katas porträtt.	201
Tryckta arbeten av Kata Dalström.....	211
Källor till föreliggande arbete	212

NÄR Kata Dalström, mätt av år och socialistisk ära, den 11 december 1923 avled, stod hela svenska arbetarklassen sörjande vid graven. Med henne syntes en hel epok, den heroiska epoken, av den svenska arbetarrörelsen gå över till historien; en företeelse som ännu starkare fick sin accentuering när inom kort även Hjalmar Branting och Fredrik Vilhelm Thorsson följde över gränsen. Med dessa tre bortgingo de svenska socialistiska gestalter, som efter sekelskiftet starkast torde ha lockat folkfantasin.

Kata Dalström var på sätt och vis inkarnationen av den svenska arbetarrörelsen sådan densamma tedde sig under dess period av en stridande kyrka, av en nästan uteslutande agiterande, profeterande, demonstrerande rörelse. Hon var ursvensk, född med upproret i sin själ, hänförd, ett stycke lyriker, ett stycke soldat, något av både profet och apostel; hon hade ett renässanslynn, men det var svenskt, i släkt med brukspatronernas och brukssmedernas; hon hade ett blod fullt av hetta och ett huvud fullt av idéer, och likväl hade hon något av bondsvensk trygghet och lugn över sig. Hon ägde en energi över vanliga mått och likväl ingen samlad, koncentrerad styrka; hon famnade allt som en allmoder, en gudamoder, men hon var blott en människa och sprang sönder för den egna inre splittringens krafter. Hon var ingen skapande ande i vare sig litterär, konstnärlig, vetenskaplig eller organisatorisk mening och likväl var hon en av de främsta att skapa den svenska arbetarrörelsen. Hon syntes mången förkroppsliga huvudsakligen en negativismens, en kritikens, en nedrivandets brutala kraft och likväl växte, där hon sådde, fram en stor och samlande folk rörelse, en mäktig och uppbyggande kulturmakt.

När hon var borta, bildades på initiativ av Svenska Textil-arbetareförbundets ledare, Gustaf Janzén, och redaktör Z. Höglund en kommitté, som stödd på de svenska arbetarorganisationernas bistånd skulle verka för hugfästande av denna säregna kvinnas minne. Efter åtskillig tvekan åtog sig, på kommitténs anmodan, författaren till denna krönika att – såsom ett led i en rad minneshugfästelser – söka göra hennes levnadsteckning. Den tvekan, som anmälde sig, berodde icke på ohåg för uppdraget – tvärtom, min beundran och vänskap för Kata Dalström gjorde att ämnet i och för sig lockade mycket starkt – utan på fruktan, att svårigheter skulle möta med hänsyn till det splittrade och delvis något enahanda materialet: en socialistisk agitators liv; vidare det svåra i att finna en ledtråd till förklaring av många egendomliga karaktärsdrag och motsägelser i hennes framträdande under olika tider samt slutligen i insikt om egen bristande förmåga att ge en levande och allsidig bild av en så egendomlig natur och en så märklig gestalt som Kata Dalström. Tvenne gånger har jag också varit nära att uppge försöket, framför allt sedan jag funnit, att hennes egen historia är den svenska arbetarrörelsens historia uti dess agitatoriska gestaltning i så övermäktig grad, att det ena icke kunde skiljas från det andra. Men tillika är Kata Dalströms originalitet så framträdande och påtaglig, att den svårligen kunde komma till sin rätt i en blott saklig framställning av det agitatoriska arbetet och dess förlopp. Inför dessa hinder valde författaren att i den folkliga krönikeformen, där även legenden, folkfantasin och tidens växlande ansikte i någon liten mån kunde få spelrum vid sidan om den historiska kronologin och de biografiska händelserna, söka skildra ett egenartat människoöde, inställt i en bestämd tids- och kulturhistorisk ram. Krönikören är medveten om att även härvidlag bristerna äro ofantliga.

Hos en rad av medhjälpare, som biträtt vid text- och bildmaterialets insamlande, i främsta rummet fru Elsa Söderberg, friherrinnan Ruth Stjernstedt och övriga Kata Dalströms efterlevande samt numera avlidne förtroendemannen Gustaf Janzén, står jag i stor tacksamhetsskuld.

Stockholm den 1 oktober 1930.

Fredrik Ström.

Barndomsdagar och ungdomsår

1. Kopparkungen får en brud och en dotter.

PROFESSORN Johan Oskar Carlberg, framstående kemist och vetenskapsman, ledare för den stora kopparhyttan i Åtvidaberg och sedan bruksherre i Bergslagen, var en man fylld av energi och idéer, sträv till lynnet och originell till läggningen liksom så många andra den tidens brukspatroner. Ack, man skulle kunna skriva otaliga krönikor om dessa bruksherrar liksom om deras smeder, så dråpliga voro de! Carlberg var icke den minst dråplige; han bar sannerligen sin hatt på egen fason och frågade icke stort efter vad andra tyckte eller sade. I den rika östgöta-bygden var han mest känd under namnet *Kopparkungen*, vilket säger oss mera om hans betydelse, egenart och strävan än den professorliga hederstitel, varmed han sedermera kröntes av överheten såsom belöning för sina vetenskapliga rön och forskningar.

Det såg länge ut som om denne kärve man, vilken tycktes ha ett hjärta lika känslolöst som den metall han helst sysslade med och vars hemligheter han lik en östgötsk Faust med en utomordentlig iver sökte uppdaga, skulle gå genom livet utan att möta kvinnan och kärleken. Endast få kvinnor hade vågat tänka på honom, ännu färre nalkas honom, ingen hade mäktat vinna honom. En kväll får han på en bal se en flicka, som i skönhet överglänsar alla andra, en flicka, nästan ett barn. Han, som eljest aldrig brydde sig om kvinnor, frågar genast vem hon är. Åh, känner inte brukspatron Maria Augusta Carlsvärd, den vackraste flickan i femton härader? Nej, för satan, han gav sjutton i kvinnorna, men den där flickan, ja den försummelsen måste han reparera. Han var ingen dansmästare, Kopparkungen. Men inte brydde han sig om det! Han förde unga fröken utan vidare ceremonier ut i valsen, och nästa dag friade han hos fadern. Han fick ja. Men för Maria Augusta Carlsvärd var det hela närmast en överrumpling. Hon vägrade. Hon sa nej. Men hennes far tålde icke uppror och olydnad i huset. Hon fick order att vistas på sitt rum, tills hon kommit på bättre tankar. Hon ropade ut sitt nej. Men Kopparkungen gav icke upp striden. Till slut föll hon till föga. Hon blev kanske till slut fängslad och imponerad av den originelle mannen. Men någon djupare böjelse för honom kände hon, efter vad hon själv sagt, icke.

Maria Augusta Carlsvärd var blott 16 år, när hon blev brukspatron Carlbergs maka. Denna kvinna, som i sitt äktenskap med Kopparkungen skulle bli Kata Dalströms mor, hade själv i sina ådror ett underligt blod. Hennes morfar var den blide ägaren av Emtöholm, Carl Vilhelm Carlsvärd, en för vitterhet och vetenskap intresserad man, son till den originelle och oppositionelle Karl-Jan Adelsvärd, den myndige friherren till Åtvidaberg och dennes ”lagligen kyrktagna älskarinna” mamsell Ann-Sofi Winberg. Denne Karl-Jan Adelsvärd var med äktenskapslöfte bunden vid Ann-Sofi Winberg. Emellertid vart han snart förälskad i en av sina unga arbeterskor, en spolflicka vid Adelsnäs väverier, Maria Sleman, en efter vad traditionen säger sällsynt fin och blid kvinna. Hennes far tillhörde en gammal soldatsläkt med anor från en av Karl XII:s karoliner. Föräldrarna togo mycket åt sig att dottern blev älskarinna åt bruksherren och fördrev henne från hemmet; modern, som var en mycket resolut kvinna, vägrade erkänna henne som sin dotter och förblev henne städse onådig. Karl-Jan beslöt att bryta sin bördas traditioner, sitt stånds fördomar och göra till sin hustru den kvinna av folket han älskade. Han fick efter rätt mycket besvär tillbaka sitt äktenskapslöfte till mamsell Winberg och gifte sig 42 år gammal med den fattiga spolflickan. Mycket av denne hennes ättefaders starka vilja och fördomsfria väsen satte – som vi snart skola finna – även sin prägel på sondotterdottern, den blivande Kata Dalström.

Hennes mormor var även en Sleman. Nämligen en brorsdotter till Karl-Jans spolflicka. Hon hette Augusta Sleman och var till sitt väsen samma blida och fina natur som den älskvärda Maria

Sleman, friherrinna Adelsvärd.

Genom Adelsvärdarna härstammade sålunda Sverges första och största kvinnliga socialistiska agitator från den mäktiga tjustska och östgötska storadeln, en gren av Folkungarna – i sanning en egendomlig ödets lek; genom Slemanssläkten var hon med blodsband knuten till Sverges arbetarklass och tillika flöt i hennes ådror blod av en gammal soldatsläkt. Ättlingen till den fattiga vävarsläkten vid Adelsnäs fabriker blev det svenska textilarbetarproletariatets ivrigaste och kampgladaste förkunnare av samlingens och frihetens budskap – så segrade hos Kata Dalström det blod, hon ärvt från folket, över det blod hon ärvt från den svenska adeln.

Anna Katarina Maria Carlberg, som sedan blev *Kata Dalström*, föddes den 18 december 1858 på godset Emtöholm i Dalhems socken i Kalmar län. Emtöholm, som då ägdes av hennes morfader, låg fem fjärdingsväg från den lika åldriga som idylliska köpingen Gamleby, där en vik av Östersjön skär in. Kata, den svenska socialismens stridbara valkyria, var sålunda född i det fagra Tjust, detta Tjust som är så namnkunnigt i vårt lands historia, framför allt i dess medeltidssagor, namnkunnigt för de häftiga fejder, som stått om dess fogdeborgar och rövarnästen, för sina tillhåll och säten för vikingar, riddarhövdingar, adelsherrar och sjökonungar. De gamla krigarnas och sjökungarnas svallande, oroliga blod, deras käcka mod och kärlek till svärd, och både skola vi återfinna hos deras senfödda ättling. Hon hade krigarlynnet i arv på både fädernet och mödernet.

2. Emtöholm och Kaveltorp – det ljusa och det mörka.

Kata Maria visade redan som barn en originell läggning och ett omstörtande lynne. Hon var en vild krabat! Till lekkamrater utsåg hon icke några jämnåriga ur de kringboende godsägarfamiljerna utan – en spansk pudel och en egyptisk sköldpadda, som hennes mormors bror, en skeppare Sleman, hemfört jämte många andra underbara ting från fjärran länder. Med dessa lekkamraters villigt lämnade bistånd vände hon dagligen upp och ned på huset.

Hon fick, säga gamla historier om henne, som barn genomgå en mängd sjukdomar och var som alla legendomspunna figurer ofta nära att dö, ”men”, säger hon själv i sina minnesanteckningar, ”livet var segt hos mig, och ödet hade annorlunda bestämt”.

Kata Dalström saknade aldrig självkänsla och det är sannolikt, att hon även som barn hade en utpräglad självtillit. Men mycket tidigt framträdde hos henne även den egenskap, som senare så starkt präglar hennes väsen, samkänsla med av andra övergivna och försummade. Historier, som gå i bygderna, berätta om, hur hon även som litet barn tog trasiga ungar till sina lekkamrater och vänner.

Vid tiden för Kata Marias födelse inköpte fadern, i kompanjonskap med storgruvjobbaren Elzwick i Nya Kopparberget, Kaveltorps koppargruvor och började exploatera dem.

Snart reste hennes mor upp till Kaveltorp, men Kata Maria stannade kvar hos morföräldrarna på Emtöholm, om vilka hon vittnat, att de ”hela livet igenom stå för mig som de ljusaste och finaste personligheter, medan far och mor voro mig främmande”. Dock hyser hon för sin mor en halvt vemodig, halvt trotsig tillgivenhet. Hon lider av att icke kunna bända upp den mörka ring av slutenhet och sorg, vilken fjätrar hennes mor, som måste se sina söner dö i unga år. ”Efter dessa sorger är min mor alldeles bruten och även min far sörjde djupt förlusten av sina pojkar ... På den fula, bleka, storögda lilla flickan med namnet Anna Maria Katarina tänkte de minst av allt. Jag fick förbli hos morfar och mormor på Emtöholm.” En ton av förebråelse. Men också en underström av längtan, kärlek och deltagande med särskilt moderns av ett mörkt öde skuggade liv. Bland sin barndoms älskade gestalter nämner Kata icke – utom morföräldrarna – en enda

tillhörande förnåma grannar eller rika släktingar, men väl några av arbetsfolket på gården och i trakten. Det är särskilt amman och gåsväkterskan, som vinna hennes hjärta.

Bland barndomsminnena står ljusast för henne stjärngossarnas besök en 'trettondagsafton. Här framträder ett visst sentimentalt drag hos Kata Dalström, för övrigt äkta svenskt och alls icke att klandra. Hon får med sin sköterska gå ned till hushållerskans rum, där gårdens folk är samlat. "Så öppnas dörren och i skinande vita kläder och med den strålande lyktan i höjden stodo stjärngossarna inför oss. Jag ryste av förtjusning – och dessa stjärngossar stodo sedan länge, länge för mina tjusta blickar som inkarnationen av allt vad vackert var". Ett annat barndomsminne – från vårfrudagen "när tranan bar ljus i säng" – tillhör också hennes lyckliga erinringar. Kata Dalströms sedan så starka kärlek till sagor, sägner, folklöre, gamla seder och bruk spåra vi redan i hennes barndomsminnen.

"Så kom olycksåret 1862 – då morfar dog." Denna enda rad i hennes anteckningar säger mer än alla utläggningar skulle göra, vad den lilla Kata Maria förlorade med morfaderns bortgång. Det var min första beröring med Döden, tillägger hon och skriver Döden med stort D. Varje kväll intill begravningen gick flickan och hennes mormor "in i likrummet till den döde och sade godnatt". Från de dagarna berättar hon efter sin mor en för den tidens folketro och för sin egen mystiskt romantiska läggning karakteristisk liten historia. En dag kom en gammal zigenerska in i köket på Emtöholm. Hon hade gått fram till elden och sade plötsligt: "Här ser jag bara sorg och olyckor. Från denna gård har friden flytt. Olycka följer var och en, som äger den intill sjuttio år förgått." Hur det nu var, heter det i anteckningarna, fick zigenerskan rätt. Med friden, lyckan och trevnaden var det slut. Mormodern trivdes icke längre på det sköna Emtöholm; en tid av ständigt flackande i trespannarvagn mellan Tjust och Kaveltorp ända upp i Bergslagen börjar, och Kata Maria följer sin älskade mormor på alla dessa resor. "Vi flaxade som osaliga andar mellan Emtöholm och Kaveltorp." Kata Maria älskade Emtöholm, "det vackra, konstnärliga, ljusa", och hatade Kaveltorp, "fult och tråkigt". "Det var som att slitas mellan ljusets och mörkrets världar", säger hon och börjar redan nu måla med sina känslor i vitt och svart.

Kata Dalström ger för övrigt i sina anteckningar från barndomsåren en fin och målande skildring av sitt barndomshem Emtöholm, en skildring som röjer ett nytt drag hos den personlighet vi här teckna. Redan nu möta vi hos flickan en stark och utpräglad, personligt betonad naturkänsla, en skönhetslängtan av stor intensitet. Att just personligheter, som älska naturen, som älska skönheten i livet och konsten sluta sig till socialismen är ingen sällsynthet. De flesta stora skönhetsdyrkare, en lång rad av utmärkta skalder och konstnärer ha varit lidelsefulla socialister. Kata Dalström älskade sedermera särskilt Walter Crane och Holger Drachman just som skönhetsdyrkare. Varför bli då så ofta skalder, konstnärer och skönandar av olika slag socialister? sporde Kata Dalström vid mer än ett tillfälle. Därför – så ungefär svarade hon – att de måste revoltera emot, att det stora flertalet människor skola vara utestängda från livets och konstens skönhet, dömda till fattigdomens fulhet och tristess, till slaveriets förblindande och förslöande oxvandring framför tröskverksstången. Därför att de uppröras över den moderna kapitalismens vandalisering av stora skönhetsvärden, över dess likgiltighet inför naturens och kulturens minnesmärken.

Även för Kata Dalströms anslutning till socialismen har skönhetslidelsen, liksom lidelsen till friheten och rättvisan, varit av stor betydelse. Hur starkt hennes skönhetsbehov är redan som liten flicka, finna vi just av hennes hänfödda skildring av sitt barndomshem. Det är icke först och främst de magnifika salarna hon skildrar, icke de vackra möblerna, utan kullarna, parken, träden, sjön. "Vad jag älskade blommorna! I all synnerhet en stor röd rosenbuske, min sagobuske, som stod nere i ett hörn med den täta hagtornshäcken bakom." När hon beskriver rummen, dröjer hon särskilt vid växterna i krukorna och på blomsterborden. Därefter stannar hon vid böckerna och

tapeterna. När hon beskriver människorna på den stora gården och i trakten, träda oss framför allt till mötes med friskt liv de som arbetade. Där är den flitige trädgårdsmästaren, där är den raske rättaren, vidare fiskar Bruse och ”mormors faktotum Fippe”, där möta vi flickorna från rättarbyggningen, som voro hennes lekkamrater, där lära vi känna mor Maja, kusen Wild och hans humoristiska hustru Johanna. Hos rättarns och kuskens var Kata Maria som hemma. Endast med några få ord berör hon de stora festerna hemma, då Adelsvärdarna och Stackelbergarna kommo på besök. Trots sin glans ha de icke i nämnvärd mån förmått fångsla barnets fantasi.

Snart nog bortarrenderade mormodern Emtöholm med undantag för huvudbyggnaden och trädgården. Till denna åtgärd bidro de långa uppehållen på Kaveltorp. Men trots att Kata Maria nu kom i närmare och oftare beröring med sina föräldrar, smälte icke kylan. Snarare synes den ha blivit starkare. Med desto intensivare kärlek slöt hon sig till mormodern och följde henne vart det bar. Men högst ogärna till Kaveltorp.

I Kata Dalströms gulnade papper står Kaveltorp tecknad som ett Gehenna. Det fanns ej fulare plats i världen! Hon beklagar mycket sin mor, som varit tvungen att så länge vistas där. Man kan tryggt utgå ifrån, att det var barnets starka skönhetskärlek och varma natursinne, som icke fingo nog näring i denna avsides mellan dystra skogar och mörka berg liggande karga trakt, där dessutom gruvbrytningen, de anskrämliga arbetarbostäderna, de osköna maskinella anordningarna och en allmän stillöshet över hela platsen verkade fränstötande på barnets för dylika ting känsliga sinne. Säkerligen fick den blivande oförsonliga fienden till kapitalismen och allt dess väsen redan här som barn en stark förtrytelsens känsla väckt till liv mot de fulhetens makter och krafter, som hon instinktivt fattade lågo bakom begreppet Kaveltorp. Den lilla flickan formligen rasar över gruvhålén, vilka betäckt den blomsterrika markén med variga sår och över de gnisslande och gnällande gruvmaskinerna, ”gruvkonsten” som ”evigt och evinnerligt fyllde luften med den mest disharmoniska musik i världen”. För första gången börjar barnet reflektera över orsakerna till allt detta fula och vederstyggliga. Det är nödvändigt för pengarnas skull, hör hon någon säga! Hon gripes av ett första, oklart, omedvetet men häftigt hat till ordet pengar, som blir ett med begreppet Kaveltorp.

3. Allas ovän, men kokarpojkarne väns.

Hennes far vistades ständigt i den flygel av huset, där laboratoriet och ritsalen voro inrymda. Tydligt är att fadern, Kopparkungen, som helt gick upp i det väldiga gruvexploateringsarbetet och i tusen planer och experiment beträffande nya metoder för detta arbete, där hans vetenskapliga fantasi fick samverka med ekonomiska drömmar och kalkyler, icke hade mycket tid över för sitt barn och väl icke för sina övriga närmaste heller. Hans arbete och storhetsdrömmar togo honom helt till fånga. När han några ögonblick pustade ut, gick han till sina fåglar. Han hade en besynnerlig vurm för fåglar och hade inrett ett jättelikt rum intill sitt laboratorium med stora burar, inom vilka han planterat träd, i vilkas grenar allehanda fåglar dvaldes. Hans favorit var en domherre vid namn Malakias. Med sina fåglar språkade han som med människor, på dem lyssnade han, dem matade han och dem sörjde han djupt, när de dogo. Han tyckte icke om, att flickan störde honom. Då blevo de ovänner. En man, vilken som barn vistats på Kaveltorp, har för den som skriver detta skildrat Kopparkungen på följande sätt: Carlberg gick omkring som ett halvt överkligt väsen, en tomte eller ett troll, alltid med en hammare i handen, knackande efter fyndigheter i varpar, berg, stenar, dykande ner och upp i gruvhål och stenbrott, då och då med ena handen vid örat lyssnande till en fågels sång.

Icke heller modern kunde ägna sig åt barnet. Den djupt olyckliga fru Carlberg, vars melankoli tilltog med åren, fick genomgå en ytterst svår och långvarig sjukdom – varje natt precis på

samma klockslag, tolvslaget, återkommo häftiga krampanfall – som i 18 månader fjättrade henne vid sjukbädden och för årtal bröto hennes krafter. Hennes sjukdom band även mormodern, som stannade på Kaveltorp för att sköta dottern. Kata Maria måste också stanna, hur hon än längtade till Emtöholm.

Med jungfrurna blev hon även ovän. Åh, hon var en tid ovän med hela världen! Jungfrurna tyckte icke om ”den fula barnungen”, som de sade vara egensinnig, trotsig och vild. Kata Maria beskrives vid denna tid såsom skranglig och blek, med ljust, nästan stripigt hår och ”ögon som fyllde nästan hela ansiktet”. De voro icke lika annat folks ögon, säger en av hennes barndomsvänner. Om flickans karaktär sades, att bara man var vänlig mot henne, kunde man få henne till vad som helst, men försökte man med maktspråk och tvång, var allt förlorat. Här se vi redan framträda ett karaktärsdrag, som blir med åren allt starkare: hennes okuvliga självständighetsbegär, hennes reaktion mot allt vad tvång och tyranni heter. Av en av hennes konservativaste barndomsbekanta har krönikören erhållit följande beskrivning av hennes karaktär som barn: Hon var vaken och intresserad av allt omkring sig, slagfärdig och bestämd, dålig människokännare, självsvåldig och egensinnig, djärv och oförvägen med ett brinnande frihetsbegär, som ingen kunde rå på. Denna starka frihetskänsla bidrog att bringa henne i opposition icke blott mot sina anförvanter och jungfrurna utan mot tidens fördomar och orättvisor, mot sitt stånd, mot hela det bestående samhället. Hos den oppositionella flickungen spåra vi den kommande frihetskampen i proletariats led.

Kata Maria, barnet med de stora ögonen och den trotsiga själen, lämnad ensam åt sitt öde även av jungfrurna, som ”blott voro allt för villiga att låta den otrevliga och besynnerliga ungen fara vitt omkring”, som det heter i hennes papper, Kata Maria var ej sen att njuta av friheten. Hon sökte och fann nya vänner. Främst kusken Björk och hans familj. Hos denna är det den rika flickan på allvar får se fattigmans liv, säger hon själv: ”många barn, gamla mormor med sina grå hårtestar, alltid med ett barnbylte i knä och tuggor i mun att ge byltet; Gud så jag stirrade på dessa vämjeliga tuggor.” Med kusken Björks flickor och en hel skara kokarpojkar – de gossar som krossade den kokade malmen – vilka blevo hennes vänner och lekkamrater, umgicks hon mest. Man får av hennes anteckningar om barndomen ett starkt intryck av, hur varmt Kata Maria var fästad vid sina vänner proletärbarnen. Hos dem fann hon sympati, som hon icke funnit på andra håll, undantagandes hos mormodern. Hos dessa okonstlade, rättframma lekkamrater fann hon förståelse för många känslor, som voro hennes egna närmaste anförvanter främmande.

4. Smältarbasen Djupman och träskodansen.

Snart kom emellertid Kata Maria proletariatet och det industriella arbetet närmare in på livet än genom leken med arbetarbarnen. Hon kallar det själv för ett nytt moment i hennes liv. Hon började nämligen få gå med fadern ned i kopparhyttan. Nu blev smältarfolket med sina ”uppsättare” hennes oskiljaktiga vänner. Vilket starkt intryck arbetet i kopparhyttan gjort på flickans känsliga sinne kan man förstå av hennes egen målade skildring: ”Kopparhyttan låg nere vid älven. Där inne var ljust och blästern sjöng sin hemska trollåt. Framför den glödande härden stodo sotiga gestalter och svängde med jättegafflar bort de väldiga rödglödade slaggekossorna allt efter som de stelnade. Och så kommo utslagen sedan, när skärstenen tappades ut i den fina sandformen – en hel sjö av smältande lava. Med spänning såg jag, hur man slog av tappen och den glödande massan rann ut. Men detta var ej nog. Man smälte även bly, tog ut koppar, ja gjorde i bokstavig mening guld och silver i Kaveltorps hytta.”

Man ser av skildringen, att det storvulna i denna andens och musklernas kamp med materien griper den unga flickans själ. Hon ser sin far som en guldmakare, kanske som en Vulkanus i

underjorden. Hon rycks med. Hon fylls av beundran för dessa smältsmeder och sotiga vulkanisöner med de väldiga gafflarna. Åt några av dessa sina vänner ägnar hon ett särskilt kapitel. Mest levande träder oss till mötes smältaren Djupman, en kaxe i att både arbeta, supa och slåss, men en man med ett stort hjärta, en lustig fyr, som när han var i tagen kunde dansa ”träskodansen” på den halv-stelnade skärstenssjön, så att gnistorna röko om träskorna. Han kunde också, Djupman, ösa det rinnande smälta blyet i sina händer alldeles som i skopan, varför det hette, att han kunde trolla. Kata Maria blev så fångad av storheten i denna kamp med elden om bergets hemliga skatter, vart så fångad av hyttarbetarnas humor och öppna sinnelag, att hon icke längtade efter något så mycket som efter dessa hyttbesök. Hur glad var jag icke, utbrister hon, när jag smög mig dit med pappa, som karg och butter gick där bredvid mig. Ibland fick jag till min ousägliga glädje smaka på smältarnas potatis, som de stekt i den heta sanden under slaggutslagen!

Man kan vara trygg för, att det ligger sanning i de ord, som mäla, att hyttfolket tyckte om Kata Maria. Smederna återgäldade förvisso hennes vänskap. Så knöts här mellan den blivande Kata Dalström och Sverges arbetare ett förbund, som varade livet ut.

Hur avhållen Kata Maria var av arbetarna visar även följande lilla episod. Hennes far hade ålagt arbetarna att till honom överlämna alla de kristaller, som påträffades vid malmbrytningen. Men kokarpojarna offrade de glänsande och färgskimrande stenarna åt sitt helgon Kata Maria, som snart hade en rikhaltigare samling än fadern. Ibland kom pappan och såg på flickans skatt, och en dag sade han halvt förtretad: Du snyter bort alla de vackraste för mig!

En dag kom professor Nordenskiöld – Vegafararen – som var en gammal vän till Carlberg, på besök och ville taga med sig en samling Kaveltorpskristaller för Vetenskapsakademiens räkning. Carlberg måste hänvisa honom till dottern, som tack vare sin vänskap med kokarpojarna kunde bjuda Nordenskiöld de mest sällsynta skatter. Icke utan tårar i ögonen såg hon dessa försvinna i Nordenskiölds djupa fickor för att sedan bli en del av praktsamlingarna i Vetenskapsakademiens salar. Till tröst plundrade hennes kokarpojkar alla storfågelsbon, så att hon snart hade traktens förnämsta äggsamling. För hennes skull gjorde pojarna de mest våghalsiga bergklättringar upp till örnars, falkars och vråkars bon. Efter en tid skaffade de henne också nya kristaller, men så stora och märkliga som dem den berömda Nordenskiöld tagit fick hon inte se mer. Hon hade emellertid fullkomligt vunnit de trasiga pojkarnas hjärtan och detta fick vara ersättning nog.

Nu var Kata Maria så stor, att hon skulle ha en guvernant. Om denna, Augusta Sundberg, säger hon själv, att hon var en sällsynt skicklig men ytterst fantastisk person. Kata Maria var särskilt intresserad av historia och naturkunnighet. Framför allt drogs hon till de nordiska hjältesagorna. Hon hade blivit djupt rörd första gång hon läste om Hjalmar och Ingeborg och om Hjalmars död på Samsö. Orden kvävdes av gråten och jag kunde knappast bli lugn igen, förtäljer hon. Det är av stort psykologiskt värde att erfara, att Kata Dalström redan som barn var gripen av de gamla hjältesagorna. Som vuxen skulle hon komma att ägna dem litterär uppmärksamhet. Hennes intresse för forntidens sagohjältar satt mycket djupt och bottnade i själva verket i hela hennes andliga struktur. Katas kommande liv visade, att hon själv var en heroisk natur, som aldrig visste vad fruktan ville säga. Hon var i släkt med sina beundrade nordiska sagohjältar.

Vid denna tid inträffade en händelse, som icke gick Kata Maria spårlöst förbi. Professor Carlberg, hennes far, var skapare av Kaveltorp med dess gruvor och verk. Men han ägde blott hälften och icke fullt hälften av bruket. Den andra hälften ägdes av tre stora, rika Göteborgssläkter: Dicksönerna, Wijkarna och Keillrarna. Hennes far, allt mer sträv, vresig, inbunden och självmedveten, alltmer lik en vildskogens ensamma storfågel blev osams med sina meddelägare. En upprivande process började, som höll på att helt ödelägga hans ekonomi. Han höll envist fast vid sin rätt, gav icke vika en tum. Han skulle slåss, segra eller gå under. Hans vänner rådde honom att ge med sig,

att tänka på den starka övermakt han hade emot sig. Han, Kopparkungen, ge sig? Han som hade rätten på sin sida? Aldrig!

Det blev en väldig kamp.

I förtreten sade hennes far efter en tid upp sin plats som chef för bruket. Han ville inte ha några herrar över sig. Han ville också vara obunden, då han skulle slåss med sina antagonister. Men det kostade på att lämna det bruk han själv skapat och drivit fram. Men förr fattig än träl, sade den envise gubben. Man kan vara viss om, att Kata Maria, i kunskaper och färdigheter före alla jämnåriga, i klokhet och intelligens än mera framstående, enligt hennes lärares utsagor, undrande skulle fråga sig, hur det kunde vara så besynnerligt ställt, att hennes far, som skapat hela det nya Kaveltorp, kunde av främmande människor drivas bort från sitt verk. Åter hörde hon talas om pengarnas mystiska roll, och det gamla agget mot denna underliga, osynliga makt vaknade på nytt hos barnet. Processerna om Kaveltorp pågingo i ett tjugotal år och höra till de intressantaste ekonomiska processer i den tidens svenska domstolsannaler.

1868 flyttade familjen till det närbelägna Bångbro, där Carl-berg ävenledes ägde Bångbro kopparverk. Han bodde här i den efter honom uppkallade Professorsgården ända till 1889, då den gamle bärsärken och skattletaren gick ur världen.

5. Vildfågeln i skolburen.

Innan familjen Carlberg flyttade till Bångbro hade Kata Maria fått en syster. Kata Maria, som varit van att vara ensam herre, såg icke med blida ögon inkräktaren. Hon fick emellertid ännu ett par systrar och slutligen en bror. Hon säger sig ha varit mest fäst vid den 1860 födda system Sara, som dog 18 år gammal, och vid sin bror, som blev musiker. Med de tvenne andra systrarna synes hon ha brutit, då hon gick över till socialismen, vilket steg de högeligen ogillade. En gammal barndomskamrat till Kata Dalström har för krönikören berättat, att hon från första stund levde på spänd fot med sina systrar, som för övrigt även inbördes lågo i ständig fejd med varandra. Strids- och processlystnad låg tydligen i slakten, ehuru den tog sig olika uttryck.

Om flyttningen från Kaveltorp till Bångbro har Kata Dalström själv skrivit några rader, som ge vid handen, att bortdrivandet av fadern från hans verk Kaveltorp tidigt öppnat ögonen på den unga flickan för orättvisorna i det bestående samhället. ”Så flyttade vi då, vände för alltid ryggen åt detta Kaveltorp, som vållade pappa så mycket sorg, så stora ekonomiska förluster och som lät bolagsväldet i all sin brutalitet visa klorna mot oss”, skriver hon. Av dessa ord framgår, att egna bittra erfarenheter av den kapitalistiska samhällsekonomin i viss utsträckning inverkat på hennes kommande ställningstagande till de sociala och ekonomiska problemen. Stort är det inflytande på den vuxnes åskådning barndomserfarenheter utöva. Nu förstår man också bättre dessa ord som Kata Dalström ibland använde i sina föredrag: ”Redan som barn har jag sett kapitalismen i vit-ögat.”

Professor Carlberg hade köpt den nya egendomen i Bångbro med vattenfall och skog av Drakenbergarna och här börjat anlägga ett nytt kopparverk, som var ämnat att överglänsa alla tidigare industriella anläggningar han planerat. Vi befinna oss nu vid den starkt spirande industrialismens tid i vårt land, vid själva porten till den nya 'eran. Jordbrukets bästa tid är förbi; handeln och industrin gå ut på sitt mäktiga segertåg, raserande mycket av det gamla och skapande mycket nytt, främst en ny samhällsklass: industriarbetarklassen. I den mån enskilda människor kunna influera en tidsepoks utveckling och väcka dess krafter, skall till den nya epokens fäder med rätta räknas även en gestalt som Kata Dalströms originelle fader, en storvulen mångfrestare, en industriell storbyggmästare och fantasimänniska, en ibsens Solnestyp i vissa stunder, i andra

alltjämt en besynnerlig Faustgestalt. Åren 1874-76 når den industriella högkonjunkturen i Bergslagen sin toppunkt. Det är en tid av lysande expansion. Men redan 1877 börjar en kris, som leder till en långvarig lågkonjunktur och som vid början av 1880-talet slutar med en ganska omfattande ekonomisk krasch, som ledde många bruksherrar till undergången. Även kopparkungen Carlberg, som hade flera stora företag om händer och trots sina år alltjämt utvecklade en outtömlig energi, hade vissa svårigheter att dras med, men övervann dem i stort sett.

Om Kaveltorp med sitt fula läge och sina dystra omgivningar liknade ett Inferno, så var Bångbro rent paradisiskt vackert, berättar Kata Dalström och gläder sig över den nya omgivningen. Till Bångbro medföljde också flera av de bästa arbetarna från Kaveltorp. Till Kata Marias stora glädje.

Nu börjar enligt Kata Dalströms egen utsago ett nytt skede i hennes liv. Härtill bidrog ej blott flyttningen till Bångbro utan lika mycket den omständigheten, att hon sändes till den s. k. Risbergsskolan i Örebro. Kata Maria var icke särdeles belåten med denna anordning. Dels var hon ”utpräglad individualist”, som hennes guvernant uttryckte sig, och kunde icke tåla läxtvång utan ville studera på egen hand. Dels var det oändligt mycket angenämare att ”rida vall hästarna” samman med kokarpojarna än att läsa läxor. Hon var en yster men skicklig ryttarinna, kanske väl vild i kappridningen med sina vänner kokarpojarna. När hon i spetsen för sina kokarpojkar i vild fart sprängde över vägar och gården, var hon halvt om halvt en skräck för orten. Allt folket förfasade sig över ”professorns Maria”, som hon kallades, och många sade – skriver hon i sina anteckningar om barndomen – att det nog aldrig skulle bli folk av henne. ”På sätt och vis har nog den spådomen slagit in”, tillägger hon sarkastiskt och själv-ironiskt.

En gammal åttioårig •gubbe, som i sin ungdom var kuskpojke hos professor Carlberg, har berättat följande: En dag skulle Kata Maria på barnbjudning hos en bruksägarefamilj i trakten. Kuskpojken skulle skjutsa henne i släde. När han kör fram, kastar sig flickan om hans hals och kysser honom i allas åsyn, så glad var hon över färden. Men de andra drängarna hånade honom och sade: ”Jaså, du låter flickor kyssa dig!” Sen vågade jag aldrig skjutsa för den unga fröken mer. Ja, hon var en riktig yrhätta och pojkar tyckte hon om. Så långt den gamle, som i sin ungdom fick en kyss av Kata Dalström.

Under resan från Bångbro till Örebro fick den unga flickan för första gång den känslan, att nu hade hon blott sig själv att lita till. Denna känsla släppte henne aldrig sedan och den blev, intygar hon själv, styrkan i hennes kampfyllda liv.

Om sitt möte med skolföreståndarinnan, ”som sedermera helt ofrivilligt skulle fostra mig till den kampglada och stridslystna varelse jag är”, berättar hon helt kort, men tillägger de betydelsefulla orden: ”Och om jag ej har henne annat att tacka för, så har jag henne att tacka för hela den säregna riktning mitt hela jag fick under denna kampperiod. Och min skoltid blev den yppersta förskola till mitt blivande agitatorsarbete.” Då sålunda Kata Dalström själv tillmätt sin skol- och ungdomstid i Örebro ett avgörande inflytande på sitt livs kommande gestaltning och gärning, måste vi ägna detta avsnitt av hennes växlingsrika levnad ett närmare studium.

Kata Maria var 11 år, när hon kom till skolan i Örebro, där hon efter kort tid blev s. k. hel-pensionär, det vill säga både bodde, åt och åtnjöt undervisning inom skolan. Hon skildrar sig själv som ”ett säreget barn, ful, med stora, bruna ögon och linvitt hår, egendomlig och tvär på samma gång som oförvägen och yster. Ovan vid andra kamrater än kokarpojarna, hade jag till ytterlighet svårt att komma till rätta med hela den kacklande hopen av små kycklingar”. Även i dessa ord spåra vi den självmedvetenhet och yverborehet, som kom att präglade hennes kommande liv i hög grad.

Man brydde sig icke om att undersöka hennes kunskaper, utan bestämde utan vidare, att hon skulle in i II övre klassen. Då hon var sina kamrater vida överlägsen, vande hon sig från början att göra ingenting under tiden de andra pluggläste. Arbetsdagen var noga indelad, vilket pinade den i skogarnas frihet uppfostrade flickan. Därtill kom att maten var otillräcklig. Hon hade tydligen en glupande aptit, den vilda ungen! Kata Maria opponerade sig och satte sig på pin kiv på tvären, svarade med flit fel på frågorna såsom en protest mot den enligt hennes mening förvända undervisningen, svältkosten och den halvt militaristiska dressyr, som tillämpades. Så t. ex. visiterades alla flickornas byrålådor varje lördag, alla brev som kommo från och gingo till eleverna genomlästes. Vilket allt retade eleverna och lärde dem hyckla. Kommenderingarna till kyrkan på söndagarna tilltalade dem icke heller, utom då det gällde skolkyrkan, där alla eleverna vid latin-skolan sutto och ”dit det var roligt att gå för pojkarnas skull”.

Bakom den stränga skolföreståndarinnans rygg fördes emellertid av eleverna, särskilt efter det de hunnit upp i tonåren, ett gladare liv. Kata Maria säger sig ej ha haft den minsta andelen i alla galenskaperna och upptågen.

Hon skildrar sig själv från skoltiden som ”en käck, duktig pojkflicka, som man aldrig förmådde tämja, men som fann sig i klosterlivet och gjorde det mesta möjliga därav”. Hon fann sig emellertid icke länge. Det uppstod inom skolan en fribytarskara. Hon blev själv ledare för denna fribytar-grupp, för oppositionen. Hon var den, som skaffade extra mat utifrån, som sörjde för ”kontra-banden”, som anskaffade förbjuden litteratur och som ledde samkvämen med skolpojkarna, tillställningar som voro strängeligen förbjudna. ”Skolpojksflinten skötte de flesta av oss med kläm”, heter det tjuvpojksaktigt i barndomsminnena. Kata Maria var väl ej den värsta att retas med lärarna genom att nojsa med pojkarna, men tack vare sin oräddhet fick hon i regel bära hundhuvudet för även andras extravaganser. Hon blev bland lärare och lärarinnor ett trätöfrö. Hennes ständiga opposition mot tidens drillpedagogik, mot den hycklande skolmoralen, hennes öppna nonchalerande av ämnen, som ej intresserade henne, samt väl ock hennes eget självsvåld ledde omsider till öppet krig med föreståndarinnan. Hon vart skolans oros- och villoande, en medveten rebell, som ideligen sökte sätta torped under arken. Till slut kom katastrofen: Kata Maria förvisades från skolan. 1872 kom fylld av rebelliska tankar åter till föräldrahemmet Bångbro.

Kata Dalström har själv tillmätt sin sturm- und drangperiod i Örebro en stor betydelse för sitt följande liv och för sin historiska gärning. Den bör sålunda icke underskattas. I motståndet mot en förvänd skoldisciplin, som byggde på tvång och hyckleri, på slentrian och utvärtes sken, i kampen mot en livsfientlig klostermoral och en glädjefientlig formalreligion, som sökte förkväva det bästa och vackraste hos den unga människan, i trotset mot auktoriteterna, som avslöjat sig som klena ledare för en blodfull ungdom i en vaknande tid, tog skolflickan Kata Maria Carlberg ledningen. Hon blev en yster, trotsig, stridslysten amason i spetsen för en skara andra studerande flickor. Hon ensam vågade helt stå för sina åsikter och sina handlingar och ensam bära följderna av kriget mot de mäktiga auktoriteterna i katedrarna. Hon var kanske också den enda, som icke gav upp striden efter det första nederlaget, utan ständigt tog upp denna på nytt, i nya miljöer och på nya krigsskådeplatser. Striderna i skolan skärpte och härdade betydelsefulla karaktärsegenskaper hos henne: frihetskänslan sanningslidelsen, trotset, tapperheten. Konflikten med skolan ledare växte till en konflikt med tidsandan, med samhällsauktoriteten. Förvisningen från skolan mottog hon som en mot henne slungad krigsförklaring av tidens gudar, hon slungade handsken tillbaka i gudarnas ansikten. Kata Marias hårda dust i Örebro med lärare och lärarinnor stålsatte henne, födde hennes självförtroende, visade henne själv vad virke inom sig hon hade att bygga på. Vilket icke bör hindra att det också erkännes, att felet nog icke låg blott hos ena parten. Den unga skolflickan hade även sina fel.

Denna period av hennes på öden och äventyr, på segrar och nederlag rika liv, rika och stormiga liv, må sålunda icke förbises. Å andra sidan må den icke heller överskattas. Många karska opponenter på skolbänken, många radikala ungdomar vid läroverk och universitet ha slutat som beskedliga jasägare till auktoriteterna eller som lystna karriärister, som skrottat åt sin ungdoms strid för sanning, frihet och rätt. I degeln prövas guldets och i livets hårda skola idealiteten hos de unga kämparna. Troheten mot det bästa i ungdomens opposition, troheten mot idealen – detta är det avgörande. Och detta prov kom för Kata Maria Carlberg längre fram. Hon bestod det med glans, hon bestod det hela sitt bragdrika liv igenom, hon förblev i alla skiften valkyrian från örebro-skolan. Håri ligger det betydelsefulla i örebro-tidens strider, att de förde fram i dagen och hamrade ut hennes karaktär. När hennes hjärta och hjärna sedermera kommo att omfatta socialismens idéer, danades genom förmälningen av hennes karaktär med hennes socialistiska världsåskådning den originella, omutliga, trotsiga, brinnande kämpe för arbetarklassens frigörelse som hon blev, ensam i sitt slag i vårt land och i Skandinavien, en av de intressantaste gestalterna i tiden.

6. Den första kärleken.

Vi komma nu till en ny episod i den unga Kata Maria Carlbergs liv, en episod, som hon själv för sin utveckling, sin framtidsväg och sin livsgärning ger en ännu större betydelse än örebroepoken. En personlig upplevelse, som sätter de 'starkaste spår i hennes hjärta och själ, en händelse, som skimrar av en viss vemodsfyll romantik och som viger den unga flickan till en lidelsefull kämpe för en nedbrytning av de klasskrankor och klass fördomar, som resa murar även mellan tvenne älskande människosjälar.

När Kata Carlberg återkom från skolpensionen i Örebro till sitt föräldrahem i Bångbro, var hon blott fjorton år gammal. Men hon var till förståndet, hjärtat och karaktären flera år äldre. Hon var en brådmogen ung kvinna, blodfull, brinnande av handlings- och äventyrlust, huvudet fullt av idéer, hjärtat av känslor, yster, livad för skämt och upptåg, lysten att opponera och chockera, fördomsfri och med en stark böjelse för de radikala och demokratiska strömningarna i tiden, så långt en intelligent skolflicka kunnat följa med och bilda sig en mening om dem. Hon företer nu i flera avseenden till sin läggning en påtaglig likhet med sin, samtids unga ryska revolutionära kvinnor, som redan på skolbänken började sin kamp mot förtrycket, med hänförelse omfattade de anti-auktoritära lärorna, bröto med sina familjer och slöto sig till folket. Hade Rata Dalström sett dagen i det tsaristiska Ryssland, hade hon förvisso blivit en av de tappra nihilister, som offrade sig i öppen kamp för friheten.

När Kata Carlberg 1872 kom hem till Bångbro hade ingen tid med henne. Hennes far, grubblare och experimentator, stor bruksherre, stod mitt uppe i de mest vidlyftiga affärer, i omstörtande processer och i anläggningen av de nya stora verken. Framför allt uppförandet av dessa tog all hans tid och krafter, allt intresse i anspråk. Flera hundra arbetare voro sysselsatta med bruksanläggningen och ett härmed sammanhörande kanalarbete. Hennes mor var ännu ej helt återställd från sin svåra, långvariga sjukdom. Den unga flickan blev därför överlämnad åt sig själv.

Hon gick helt upp i tvenne intressen, ett intellektuellt och ett socialt, om man så vill; dock få dessa ord icke fattas strängt efter bokstaven. Ingen brydde sig om hennes studier, säger hon själv, ”men läste gjorde jag, läste, läste allt vad jag kom över”. Hon läste populära böcker och magasin i naturkunnighet, memoarer och reseskildringar samt romaner. Bland sina mest lästa svenska författare nämner hon särskilt Emelie Flygare-Carlén, Marie-Sophie Schwartz, August Blanche och Onkel Adam, alla med ett mer eller mindre starkt framträdande demokratiskt kynne. Man kan vara viss om att Sonen av söder och nord med dess folkliga frihetssynpunkter och glödande skildringar från 1848 års franska revolution icke lämnade den oppositionellt lagda flickan

oberörd, att Järnbärarens sociala predikan icke skedde för döva öron, att de demokratiskt patriotiska, frihetslågande känslorna i Engelbrekt och hans dalkarlar fångade hennes friborna, trotsiga sinne. Hon satte August Blanche mycket högt, kanske också därför att hon som liten flicka vid ett stockholmsbesök med sina föräldrar fått ett vackert minne av den berömda folkkämpens personliga älskvärdhet och humor. Att Mannen av börd och kvinnan av folket, Arbetet adlar mannen och andra av fru Schwartz' stora och livligt diskuterade tendensromaner skulle göra ett starkt intryck på den unga redan nu folkligt sinnade flickan, som därtill kände sig försummad av sina anhöriga, kan man lätt förstå. Onkel Adams varma medkänsla för de små och tillbakasatta i samhället, den strid han förde i sina romaner och noveller för arbetets ära mot penningen och börd, för den tidens sociala och humanitära reformkrav mot barbariet och översitteriet, tvånget och förtrycket var i samklang med hennes eget hjärta och gjorde ett outplånligt intryck på den unga flickan. Även Emelie Flygare-Carléns vitt-spännande romaner med deras udd mot stånds fördomar, hyckleri, förtryck och högmod har haft en avgörande inverkan på danandet och utvecklandet av hennes karaktär, hennes idé-värld och känsloliv.

I sina anteckningar om barndomen nämner Kata Dalström icke ett namn, som man väntar i första hand: Fredrika Bremers. Författaren till denna skrift vill dock minnas, att Kata Dalström vid ett tillfälle, då samtalet föll på den inverkan böcker från ungdomsåren utöva på ens världs- och livs-åskådning, nämnde, att särskilt Fredrika Bremers reseskildringar haft inflytande på hennes utveckling. Senare i tiden nämner Kata Dalström ofta Fredrika Bremer, särskilt i förbindelse med sina kontroverser vissa tider med några av de ledande inom Fredrika Bremerförbundet, vilket hon ansåg icke helt leddes i den anda hon önskade.

Men icke blott dessa av idéer och tendenser fyllda författares verk, verk som satte sin prägel på den tidens Sverge i hög grad, intresserade den unga åt sig själv, sina tankar och drömmar överlämnade flickan. Hon gör i sina anteckningar ingen hemlighet av, att hon även slukade mindre goda böcker. ”Också Paul de Kock och många mindre lämpliga, cyniska böcker” kastade hon sig över.

Vid, sidan om de litterära intressena ägnade hon sig åt att följa de stora bruksanläggningarnas tillblivelse, och alldeles särskilt tyckte hon om att sällskapa med de många arbetare, som voro sysselsatta vid verken. Hon hade redan som flicka på Emtöholm och i Kaveltorp känt sig dragen till de enkla männen och kvinnorna av folket. Hon älskade att höra deras historier, hon greps av deras visor, hon skrattade åt deras grova, men friska skämt. Hon tyckte om att munhuggas med dem. Hon kände sig trygg hos de svarta smederna. Hon fann hos kokarpojkar sundare livsuppfattning, ärligare vänskap, friskare humör än hos sina jämnåriga ur egen klass. När hon därför icke läste, levde hon ett friskt liv bland kokarpojkar, hyttkarlar och arbetare vid kanalbygget, säger hon. ”Liksom jag förr i skolan flirtat med skolpojkar, gjorde jag här med arbetarna”, tillägger hon skämtsamt och uppriktigt.

Och så skildrar hon enkelt och rörande sin första en smula vemodiga kärlekshistoria.

”Det var en av arbetarna, en smedspojke från Karmansbo, som jag helst av alla var tillsammans med. Han bodde hos min fars kusk och faktotum, gamle Fredrik Persa, vars stora favorit jag var. Tack vare Persas hade vi lätt att träffas. Kväll efter kväll råkades vi efter arbetet nere vid åstranden eller i den så kallade professorsgården, som just höll på att byggas. Under ett helt år träffades vi och gudarna vet, hur det slutat, om inte min mor omsider fått reda på det. En dag då hon grälat på hushållerskan, gamla jungfru Brita, angående pigorna och deras spring med folket vid byggen och gård, svarade denna: ”Det vore bättre professorskan höll reda på Maria¹ än

¹ Så kallades Kata Carlberg i hemmet.

stimmade om pigorna, det behövs!” Nu följde förklaringar och allt upptäcktes. Det blev en uppståndelse utan like. Mamma grät och var utom sig, ömsom ursinnig, ömsom patetisk, och min far var förbittrad. Utan nåd och förbarmande fick inspektoren i uppdrag att köra bort arbetaren. Jag fick ej träffa honom, utan hals över huvud reste vi upp till Stockholm, och så var min saga all. Ty en saga var det, en vacker saga. Men djupa spår har kärleken till smedspojken August Syl lämnat efter i min karaktär. Med vemod läser jag ock ibland Karl Erik Forsslunds En positivvisa, där han skildrat vår unga kärlekssaga i så fagra bilder.”

Enklare, vackrare, uppriktigare kan ingen skildra sin första böjelse än Kata Dalström själv här gjort i sina anteckningar. För förståendet av hennes liv och gärning får denna kärlekshistoria sin särskilda betydelse genom de rader, hon själv tillfogar om den unge proletär, som kom i hennes väg vid en tidpunkt, då hennes sinne var som mest mottagligt för intryck: ”Genom August”, skriver hon, ”lärde jag mig älska och förstå arbetaren, och hur än mina levnadsdagar skiftat, denna kärlek och förståelse har funnits kvar, och visst är nog också, att allt det skvaller, som då uppstod kring mitt namn, mäktigt bidragit att framskapa just den hänsynslösa oförskräckthet, som under alla mina livsdagar präglat allt mitt görande och låtande både inom och utom hemmet”.

Den unga Katas böjelse för smedspojken från Karmansbo var djup och allvarlig. Hon gjorde upprepade försök att bryta hindren, som restes mot deras kärleksförbindelse. Hurudan karaktär August Syl var, vet man icke alldeles. Han var, säga de få som kunnat berätta om honom, en vacker, intelligent, modig ung man, men han gick ett tragiskt livsöde till mötes. Till den olycka, som sedermera drabbade honom, var han enligt mångas mening själv utan skuld, ehuru omständigheterna och skenet voro emot honom. Hans ungdoms älskade upphörde i varje fall icke att tro på honom och lämnade honom aldrig i sticket ens i hans djupaste fall. Att han med åren blev en trotsig och vild sälle är visst. Att ännu in i det sista ett stycke dyster romantik vidlådde hans egenartade öde vet man också.

Med anledning av Kata Dalströms egen anteckning, att Karl-Erik Forsslunds novell En positivvisa skulle vara byggd på hennes och August Syls kärlekshistoria, har författaren till denna krönika skrivit till Positivvisans författare. Forsslund bekräftar, att Kata Dalströms uppgift är riktig och skriver: ”Jag minnes ej Kata från den tiden (senare träffades vi ju många gånger), och historien är ju något romantiserad, men ungefär så hörde jag den berättas i min gröna ungdom. Hade dock ingen aning om, att hon kände till min uppteckning om den – därom antydde hon aldrig något. Hennes yngre syskon och jag voro jämnåriga och mycket tillsammans – jag och hennes äventyrlige bror Johan Oskar, nu död, voro födda samma månad och en tid skolkamrater. Hennes mor och Yngre systrar, Sara, Ester och Cissan (en storgrann kvinna, musikalisk och poetisk) – modern, född Carlsvärd, en sidolinje från Adelsvärdarna – och fadern gamle titulärprofessorn och bergsvetenskapsmannen (med samlingar, som voro oss pojkar en helgedom) – alla verkliga personligheter, stoff för en högtintressant familjeroman!”

Så långt Karl-Erik Forsslund.

Skilsmässan från den unge arbetaren tog Kata Maria hårt. Hon kände sig djupt kränkt, och med agg och sorg i hjärtat gick hon i förvisning till huvudstaden.

7. Deportation till Stockholm.

Nu börjar Kata Carlbergs första – om man undantar ett kort besök i Stockholm som barn, då hon bl. a. fick sitta i knät hos August Blanche - stockholmsskede. Hon kommer till huvudstaden som en vingklippt fågel. Anförvanterna ha börjat frukta, att hon skall bli en släktens olycksfågel i stället för det tämligen beskedliga höns de i det längsta trots allt hoppats på. Hon har redan vållat

stora misräkningar. Relegerad ur skolan för tredska, olydnad och farliga åsikter. Umgänge med kokarpojkar, smeder och hyttkarlar. Och nu detta sista: svärmeri för en smedspojke! Inte att undra på att släkten började bli orolig och snart förtvivlad. Och dock var denna bruksägarefamilj i mångt och mycket fördomsfriare och vidsyntare än många andra. Föräldrarna ville naturligtvis sitt barns bästa. Men de begrepo sig icke på henne. De fattade icke, att här hade de redan framför sig en personlighet, en människa med egen vilja, eget sökande förstånd, eget mognande intensivt känsloliv. Framför allt förstodo de icke, att de hade att göra med en redan utpräglad karaktär, som sökte sig en egen väg genom livet, ett eget mål för sin längtan och strävan. Därför skulle alla försök att av vildfågeln göra en tam hönsfågel stranda. De klippta vingarna skulle snart växa ut igen.

I Stockholm inackorderades Kata Carlberg, nu femton år gammal men mycket brådmogen, hos en aktuarie Carlstedt, jurist och hennes fars advokat i hans processer med göteborgsherrarna om Kaveltorp. Carlstedt var gift med en syster till August Blanche, Cornelia. Denna var en synnerligen originell, radikal, i vissa avseenden även fantastisk människa. Så t. ex. sov hon i en till boudoir inredd garderob, och till hennes säregna vanor hörde även att endast äta om nätterna, sällan eller aldrig om dagarna vid måltiderna. Hela det carlstedtska hemmet bar en ovanlig prägel, elegant och konstnärligt inrett, en samlingsplats för originella figurer, bestrålat av glansen och minnena från den store folktribunen August Blanche. Denne hade dött 1868, men hans minne dyrkades av systemen. Hon skildrade för den unga flicka, som nu trädde in i hennes hem, broderns liv och gärning – hon hade stått hans hjärta nära, presiderat vid hans författarfester på Malmgården – och ej blott hans utan hela den dåtida radikala diktar- och politikergenerationens strävanden och strider. Cornelia Carlstedt gjorde den unga bruksherredottern bekant med Hierta, Johan Johansson, C. J. L. Almquist, Wilhelm von Braun, Bjursten och hela den dåtida litterära och oppositionella skolan. De flesta voro ju numera döda, men deras gestalter, verk och idéer levde och levde segerrika. Deras gärning dyrkades i det carlstedtska hemmet. Med aldrig tröttnande iver lyssnade Kata Maria till den gamla damens berättelser från de liberala frihetsmännens storhetstid, från de rebelliska skaldernas och skaldinnornas gyllene epok. Men framförallt var det en gestalt, som helt fångade den upproriska bergslagsflickans själ, ”den genomolyckliga Almquist”, såsom hon med en sann förståelse för tragiken i hans livsöde uttrycker sig i sina erinringar.

Kata Carlberg tillbragte tvenne år i den carlstedtska familjen, tvenne lyckliga år. Hon studerade på egen hand för de bästa lärare, arbetade ivrigt på sin utbildning och fann i dessa studier sin andliga räddning.

Hos den carlstedtska familjen råkade hon för första gången Hjalmar Branting, då ”en tolvårig, gänglig, mörk pojke med sin mors djupa, outgrundliga ögon”, såsom hon beskriver honom. Hjalmar Brantings far, professor Lars Gabriel Branting och hans fru, Emma Branting, hörde till dem som ”gingo ut och in i carlstedtska huset”. Sannolikt har samvaron med den brantingska familjen icke varit alldeles utan betydelse för Kata Carlbergs sociala och politiska utveckling. Därom veta vi dock dess värre ganska litet.

Sommartid bodde Carlstedts på sitt sommarnöje Fridhem vid Lilla sjötullen på Djurgården. Hit kommer en rad av familjens litterära och politiska vänner på besök, ett glatt och muntert liv med framför allt mycket musik utvecklades, och Kata Maria trivdes utmärkt. Hon återvann hälsa och andlig jämvikt. Hennes föräldrar kommo då och då till Stockholm på besök, och hon börjar nu komma sin far närmare. Hon kunde, trots vad som hänt och skilt, icke annat än känna sig dragen till den ensamme grubblaren över naturens hemligheter och imponerad av den kraft, varmed han sökte genomföra sina industriella planer och drömmar, av den seghet, varmed han förde sina väldiga processer mot mäktiga antagonister och medtävlare. Den unga flickan kommer nu, sannolikt

genom sitt goda huvud och sin humor, i hans gunst och imponerar även på hans affärsvänner, bland vilka hon särskilt med värme och beundran nämner den ryktbare Carl Fredrik Liljevalch, vars dyrkade favorit hon var, som hon följde på hans ridturer och som hon sedermera pungslog på bidrag till den socialistiska bildningsrörelsen. Det har sagts, att Liljevalch var betagen i Kata Carlberg och även friade till henne, men därom har hon i varje fall själv intet att förmäla.

Emellertid blev Carlstedt sinnessjuk, och fru Carlstedt kunde icke ägna sin skyddsling tid och krafter som förr. Kata Carlberg for hem till Bångbro, där hon ägnade sig omväxlande åt vilda ritter och åt studier. Hon skriver om denna tid, att hon aldrig känt sig så glad och lycklig som på hästryggen i sin ungdoms vår. Hon var emellertid slutligen till den grad oförvägen, att föräldrarna efter ett svårt tillbud till olycksfall måste sätta stopp för hennes ridturer på egen hand genom de mils-vida skogarna, över klyftor och stup.

Böckerna voro dock fortfarande hennes egentliga värld. Hon hade beslutat att läsa på student-examen, något för den tiden alldeles enastående då det gällde en flicka. Hon fick till studiekamrat en jämnårig, Hélène Edlund. Till lärarinna fingo de båda flickorna en fröken Aurore Wejdel, som kom att få stor betydelse för Kata Carlbergs karaktärsdaning och livsåskådning. "Tant Aurore", som hon kallades av flickorna, beskrives som en sällsynt fin och nobel personlighet, mycket bildad och mycket frisinnad, varmt religiös, till konfessionen katolik, men det oaktat mycket tolerant, humanist och frihetsälskande till sitt väsen. Hon läste framför allt levande språk, konst och litteratur med sina båda elever. Vilka högtidsstunder dessa lästimmar! utbrister Kata Dalström när hon kommer in på skildringen av denna sin studietid. "Tant Aurore" hörde också till dem, för vilka endast det bästa är gott nog. Hon höll sig sannerligen till världslitteraturens stormästare! Goethe, Schiller, Shakespeare, Molière, Dickens. Det djupaste intrycket gjorde Goethes Faust. Vi skola också finna, att Faust allt sedan den tiden ständigt följer Kata Dalström genom alla livets stormar och irrfärder. Den boken lämnade hon aldrig, icke ens på en kort agitationsresa. Den låg alltid bredvid tandborsten och eudecologneflaskan i "giftpåsens", det vill säga handväskans inre fack, som hade ett särskilt lås. Det är om något ett bevis på Kata Dalströms höga kulturnivå och på djupet och allvaret i hennes livsåskådning, att just detta det mest himlastormande av människoandens sökande verk, detta stora, tragiska tanke- och hjältedrama blev hennes källa till mod och tröst i svåra ögonblick, blev det verk som städse gav henne inspiration till ny strid. Näst efter Faust sätter hon Shakespeares Macbeth, också detta ett bevis på hennes rika inre liv, på hennes vilja att ge sig i kast med de starkaste, hårdaste och djupast tragiska av mänskliga problem. Att vid ej fyllda sjutton år ha helt fångats av Goethe och Shakespeare, av de idéer, som brottas i Faust och Macbeth, ger vid handen, att Kata Carlberg hastigt mognade till självständigt tänkande, att hennes personlighet nu gick i blom.

8. Kata och banbyggaren.

I sina sparsamma anteckningar om ungdomstiden har Kata Dalström en liten skildring av en vinter hemma i Bergslagen, en vinter som kom att spela en stor roll i hennes liv, emedan hon då råkade för första gången den man, som sedan blev hennes make. Skildringen är även intressant, emedan den ger en belysning av vardagslivet i den carlbergska bruksfamiljen, ger interiörer från bergslagslivet på 70-talet och låter oss få en inblick även i den bergslagsprästgård, där den unga flickan konfirmerades.

Det var vintern 1874-75, en ganska sträng och snörik vinter i dessa trakter. Vid denna tid pågick banbygget Bångbro-Kloten, vars upphovsman just hennes far var.

Vi börja nu nalkas tiderna för industrialismens genombrott i vårt land. Järnvägar byggas, kanaler grävas, järnbruk, masugnar, hyttor och kopparverk växa upp eller moderniseras, gruvor

exploateras, mekaniska verkstäder anläggas, skogarna utnyttjas. En industriell och ekonomisk revolution försiggår. Patriarkalismen i gammal mening börjar visa tendenser att vittra sönder. En spekulativ anda tränger sig fram. Handelskapitalet får dela med sig av makten åt industrikapitalet. Grosshandlaren liksom bruksherren ser en dag vid sin sida bankmannen och ingenjören, vilka båda ännu äro de förras tjänare men blott för att om några decennier bli deras herrar. Ännu stod dock den svenska industrialismen och kapitalismen i sin barndom, alltjämt var jordbruket, ehuru det vek undan som den helt dominerande näringen, landets huvudnäring. Till bruken och de industriella verken hörde betydande jorddomäner. Bruksägarna voro tillika godsägare, och på de olika bruksegendomarna fördes ett herrgårdsliv i gammal svensk stil.

Så ock på Bångbro hos bruksherren och professorn Carl-berg. Dit kommo för både affärer och fester bergslagsherrarna från trakter vida omkring. Bland dem också chefen för de stora verken i Kloten och Grängesberg, den förut omnämnde Carl Fredrik Liljevalch, hos vilken Kata under sin stockholms-tid stått så högt i gunst. Enligt uppgift skulle Liljevalch vid denna tid ånyo ha friat till Kata Carlberg, som skrattande slagit bort anbudet. Hon hade ännu August Syl i tankarna. Denne var vid denna tid rallare i Norrland och läste ivrigt böcker i bergslära och järnvägsbyggnadskonst, vilka sannolikt i hemlighet skickades honom av Kata Carlberg. C. F. Liljevalch hade vid ett besök under sommaren haft med sig chefen för banbygget Bångbro–Kloten, ingenjören Gustaf Dalström, framstående konstruktör och banbyggare, 37 år gammal. Han stannade i Bångbro och bodde hos Carlbergs. Från Bångbro ledde han banbygget.

Kata Carlberg och banbyggaren blevo genast de bästa vänner. Hon hade en särskild förmåga att ”ta” de människor, som hon fick sympati för. Utom banbyggaren själv funnos i Bångbro en hel del andra ingenjörer både vid banbygget och vid verken. Hos Carlbergs kände sig ingenjörerna som hemma. Familjen Carlberg var som alla bergslagsfamiljer mycket gästfri. Så snart det kom främmande, tändes ljusen i salongen och huset fylldes av ett muntert sällskapsliv. Så förgingo de långa vinterkvällarna på angenämaste vis. Efter maten lästes högt ur någon bok och i regel var det banbyggaren, ingenjör Dalström, som läste. Sedan spelades kort, vanligen kille, varvid vinsten avsattes till inköp av nya böcker.

Denna vinter gick Kata Carlberg och ”läste för prästen”. I hennes minnesanteckningar upplyses, att hon redan då hon gick i konfirmationsundervisningen ej var kristen enligt det hävdvunna begreppet. Hon hade så ung hon var en fast övertygelse, att de dogmer, som prästerna utgävo för kristendom, icke hade med sann kristendom, med allvarlig religiositet att göra. Denna hennes övertygelse kunde icke heller hennes läspräst, komminister Hammarström, rubba, och dock ger hon denne de yppersta vitsord som människa och präst, ”en av de få verkligt hjärtegoda präster, som jag lärt känna”.

Hon trivdes också mycket bra hos sin läspräst och hans fru och ger målande interiörer från den idylliska prästgården. ”I huset härskade en liten prästfru, en av de roligaste och mest gemytliga människor man kan tänka sig, på pricken lik prästfrun i Livet på landet av Fritz Reuter. Tant Ingeborg (prästfrun) var talträngd och munter, farbror Hammarström lugn och säker och mer än en rolig historia finnes om dem.”

Pingsten kom och konfirmationen, kyrkan kläddes i blommor och löv. ”Klädda i vitt kommo vi hela herrskapsbarnflocken. Och så var jag stor.”

Detta skedde våren 1875. På sommaren for Kata Carlberg, nu stora damen, med föräldrarna och syster Sara till Skövde för att bada. Det var en rolig tid, skriver hon. ”Jag var mycket emanciperad, till min fars och mors förtvivlan och ansågs absolut omöjlig, när det gällde att iakttaga ett städadt skick å la Mädchen.” Herrarna skämtade och sökte göra henne förlägen. På Katarinadagen beslöto de att riktigt bränna henne, för alltid bota henne för hennes svärmeri för kvinnoemancipa-

tionen. När Kata Carlberg kom ner till middagen på brunnshotellet, stod hennes stol omklädd med stormhattar och röda pioner, framför hennes kuvert stod en väldig sup islagen och där-bredvid en cigarrlåda, fylld med konfekt och överst låg en karamell med en tavla föreställande ett hjärta, omgivet av pipor och tobak och under lästes följande vers:

Vet att mitt hjärta för kärlek är kallt, pipor och tobak för mig äro allt ...

Men Kata Carlberg lät sig intet bekomma. Hon fortsatte med än större iver och vältalighet att predika kvinnofrigörelsen och att chockera det goda sällskapet genom avancerade åsikter och frigjorda manér. Hon hade förblivit den trotsiga ungen från Kaveltorp, Örebro och Bångbro.

En annan sommar vistades hon med föräldrarna vid Porla brunn. Hon satte där i gång med ett sällskapsspektakel. Pjäsen som spelades var ett stycke av Anna Maria Lenngren, berättar en gammal medlem i ensemblen. Hon spelade själv primadonnans roll och ingrep även gärna i regissörens. Sitt stora intresse för teater och musik bevarade hon under hela livet. När hon mellan agitationsturnéerna befann sig i Stockholm och hade någon afton ledig gick hon gärna på Dramaten och Operan. Men hon älskade blott den ”stora konsten” och den ”stora dramatiken”; revyer och farser kallade hon smutskonst och bekämpade dem städse.

9. Sjuttonåringen på äventyr.

Vi komma nu till tvenne händelser i Kata Carlbergs liv, som dels lämna bidrag till kännedomen om hennes lynne och karaktär, dels få ett avgörande inflytande på hennes kommande öde.

Hösten 1875 kom den nu sjuttonåriga flickan att vistas hos en morbror, som var gruvingenjör vid Bersbo stora gruvfält under Åtvidaberg och i vars familj den unga vildhjärnan trivdes förträffligt. Alltid upplagd för äventyr sökte hon på alla sätt och vis att få komma ned i gruvorna; de stora djupen, det eviga mörkret, blossen som flammade där nere, de många sägnerna, som gingo om schakten, allt detta lockade hennes fantasi med all makt. Det var emellertid förenat med både risk det gällde att klättra på branta stegar – och stor möda att stiga ned, i synnerhet för en ovan gruvklättrare. Mostern sade nej. Men aldrig såg väl någon, att Kata Carlberg gav tappt. Hon var icke av den sorten. Hon kunde tydligen också redan nu, när hon satte den sidan till, vara en skicklig diplomat, en älskvärd själa fångerska. Hon slutade icke att lirka och tjusa morbrodern förr än hon fått honom att uppgå sitt motstånd och lämna henne löfte att få följa med ner i gruvschakten.

En morgon, sedan hon hos gruvfogden bytt kläder och fått på sig en kort kjol och en duk på huvudet, anträdde hon färden ned i underjorden vid morbroderns och gruvstigarns sida från den s. k. grönhögsgruvan. När de kommit ut på laven, började hon känna sig kuslig till mods och morbrodern såg en smula spefull ut; gruvstigarn varnade henne att fortsätta längre. Skulle hon vända på halva vägen? Aldrig! Så tändes blossen. Stigarn tände också sin lampa. Det gick nedåt mot djupen. Först gick gruvstigarn, sedan flickan och sist morbrodern. De första steglängderna kändes det ruskigt. Hon behövde tid att vänja sig vid allt det underbara hon såg. Stegarna, på vilka de klättrade, gingo nästan lodrätt ned i avgrunderna, blossen kastade underliga reflexer på väggarna och åstadkommo de vidunderligaste skuggbilder, tunnorna foro gnisslande upp och ned förbi dem som osaliga andar. Nere på botten av gruvan såg hon gruvkarlarna i deras tunga arbete.

Man kan förstå det intryck, som gruvarbetet skulle göra på detta känsliga sinne. Hon glömde icke vad hon såg. Hon kände inom sig en djup sympati för dessa arbetare.

I en s. k. malmhund hissades hon och morbrodern omsider upp, och när hon nådde dagen igen, liknade hon en sörjig och svart gruvkarl. De allra flesta skulle efter att på detta sätt ha fått sin första nyfikenhet stillad avstått från vidare besök i gruvorna, men Kata Carlberg fordrade att få

följa med sin morbror ned i alla gruvorna. Han skulle dagligen se över dem alla. Så bar det ned i gruva och upp ur gruva, tills man kom till Stora bersbogruvan, den djupaste i Sverige näst Falu gruva, då morbrodern än en gång sporde, om hon ville med. Hon svarade ivrigt ja, så gripen var hon av vad hon varit med om att uppleva.

– Nu får du klä dig i pojkkläder, ty nu ska vi igenom Bandschaktet, det är det svåraste stycke vi ha.

Hon fick en gruvpojkes kläder på sig och så bar det i väg ned 40 steglängder. Rätt som det var hörde hon morbroderns rop:

– Här ha vi Pigstigen, håll väl i dig!

Namnet hade uppkommit därigenom, att en ung flicka, som skulle bära mat till sin fästman, en gruvkarl, trampat miste och störtat ner i djupet. Kata Carlberg klarade sig. Men när hon åter kom upp i dagsljuset, sjönk hon samman av dödströtthet, hennes händer voro svullna som vetebullar av stegvandringen, och hon var grönblek i ansiktet under gruvsmutsen. Hon hade gått 60 steglängder och vann morbroderns och gruvkarlarnas odelade beundran. Sedan gick hon på egen hand dagligen ned i gruvorna, så fångad var hon av den dystra, ödsliga storheten i gruvorna och gruvarbetet. Hon kände en allt starkare medkänsla med de svarta, solen berövade männen där nere i djupen. Hon betogs av beundran för dem. Hon blev deras goda kamrat, deras genius. Ännu finnes en av de arbetare, som deltog i gruvjobbet då Kata Dalström steg ned i Stora bersbogruvan, i livet och kan med beundran skildra den märkliga händelsen. Han är över 80 år nu den pojken, men han glömmer icke den tappra Kata, om han så blir hundra, säger han.

Alldeles visst har denna den unga Katas vistelse bland gruvarbetarfolket i Bersbo haft en stark inverkan på henne i den riktningen, att hon, som nu på nytt kom arbetarna och deras hårda, mödosamma liv nära, greps av tragiken i deras öde att få träla för andra utan rättigheter som människor och medborgare. Hennes mot alla orättvisor och allt förtryck känsliga, upproriska sinne reste sig redan nu mot den lott, som kom arbetarna till del, även om hon, ännu flera år innan skraddar Palm börjat förkunna sin besynnerliga lära om socialismen, icke kunde göra sig reda för, hur arbetarklassen skulle kunna frälsas ur sin nöd. Av yttranden, som Kata Dalström sedermera hade, kan man också sluta sig till, att denna hennes vistelse bland gruvarbetarna i Bersbo haft betydelse för hennes vaknande till insikt om, att det var hennes oavvisliga plikt som människa att komma arbetarklassen till hjälp.

Från Bersbo for Kata Carlberg till Sjöände, där hon också hade en morbror, notarien Sten Carlsvärd. På vägen' dit skulle hon i förbifarten hälsa på en farbror, ”gubben Frasse”, nära

Linköping. Gubben Frasse var fabrikör. Som ett bidrag till belysningen av åsikter och känslor hos den sjuttonåriga flickan kan förtjäna anföras hennes karakteristik av denne man, som i motsats till andra hennes släktingar alls icke tilltalade henne. ”Han var typen för en snål borgarbracka med blott ett allt uppslukande intresse här i livet: att göra pengar.” Även övriga familjemedlemmar voro likadana till sinnelaget, varför ”jag led obeskrivligt de få dagar jag höll ut i det där huset. Hela hemmet verkade som om jag kommit in i en trång, osund, andlig sovsäck”, skriver hon till en väninna med äkta harm och stort förakt i tonen. ”Andliga sovsäckar” voro också livet igenom hennes fasa. Den lilla anekdoten är i själva verket mycket typisk för Kata Dalströms naturell.

10. ”Vackra Björkman.”

Från den osympatiska ”gubben Frasse” vid Linköping kom Kata Maria på sin eriksgata bland släkten till morbrodern på Sjöände, en egendom i Tjust nära Västervik, icke långt från hennes

barndomshem Emtöholm, där hennes dyrkade mormor för några år sen gått hädan. Den glada sjuttonåringen trivdes gott på det vackra Sjöände, där hon fick idrotta, fiska och besöka sitt barndomshem. På Emtöholm residerade nu en Tisell, vars fru var släkting till morbrodern.

På Sjöände råkade hon en löjtnant Björkman, en skolkamrat till morbrodern. På grund av sitt adonisutseende kallades löjtnanten allmänt "Vackra Björkman". Morbrodern sökte på allt sätt para ihop Kata Maria och den unge löjtnanten "och hur det var så förlovade vi oss och min fästman skulle komma upp till Bångbro och vi skulle eklatera förlovningen", heter det i hennes erinringar från denna tid. Kata Maria hade ett hjärta, som lätt tog eld, och hon var aldrig den som snålade med sina känslor.. Hennes roman med "Vackra Björkman" blev emellertid blott en kortvarig sommarflirt med ett för henne själv mycket betecknande slut. När den unga flickan kom hem och berättade om förlovningen, tog hennes far – som sedan länge sökt guld i bergen – fram sina skatter. Äkta kaveltorpsguld! Guldet skickades till Örebro för ringarna, förlovningsskorten trycktes. Alla voro glada utom banbyggaren, hennes vän från de långa vinterkvällarna. Banningenjören Dalström gick omkring tyst och sorgmodig, såg bitter ut, läste icke litteratur för henne som förr, språkade icke ens med henne. Kata Maria kunde icke genast förstå orsaken.

Med spänning väntade hela huset på fästmannen. En dag kom också telegram, att "Vackra Björkman" var i antågande. Kusken for upp till bångbrostationen att hämta honom, men kom tillbaka utan fästmannen. Kata Maria kände hans uteblivande som en dödlig förolämpning, hon trodde att han narrat henne, och det sköra bandet brast. Fästmannen hade emellertid blott tagit miste på station, och följande, dag kom han. Som i ett blixtljus såg jag, att det icke skulle gå, skriver hon. Hon sökte förgäves spela komedi med sig själv. Hon ville rådfråga sin vän banbyggaren, men han var omöjlig. Icke ett ord till svar. "Så mognade hos mig den tanken, att kosta vad det ville bli fri igen." Och så en natt gick hon in till föräldrarna och förklarade, att nu var hon på det klara med, att hon icke tyckte om sin fästman utan att det var banbyggaren hon älskade, fast hon icke tidigare förstått det.

– Honom skall jag ha eller också ingen.

Förgäves sökte modern avstyra detta avbrott i förlovnings-programmet. Hennes far återigen var godhjärtad nog att säga löjtnanten, att hans "odrägliga dotter" ändrat sig. Och löjtnanten gav henne fri.

11. Kata Carlberg blir Kata Dalström.

Vi ha relaterat denna episod ur Kata Carlbergs liv så pass utförligt, därför att den ger en så stark och levande bild av den unga flickans karaktär. Hon trodde, att hon älskade, men när hon fann, att hon misstagit sig, så ville hon framför allt annat vara ärlig mot sig själv och mot honom. Hon kompromissade icke, hon brydde sig icke om sin mors böner, icke om "skandalen", icke om något annat än troheten mot sig själv, ärligheten mot sig själv. I detta arbetes fortsättning skall man finna, att dessa drag i hennes karaktär städse gå igen. Hon var hela sitt liv fiende till kompromisser. Trohet och ärlighet utmärkte henne in i det sista. Lika trogen och ärlig som hon var mot sitt eget hjärta, lika trogen och ärlig var hon mot sina vänner, mot proletariatet, mot sin socialistiska åskådning.

Strax efteråt förlovade sig Kata Carlberg med banbyggaren Gustaf Dalström. Hon säger på ett ställe i sina anteckningar, att hon redan länge på sitt sätt dyrkat denne man. "Han var intelligent, despotisk och hänsynslös, men också en man, som en vildhjärna kunde både älska och respektera." Hon skildrar honom som en familjens avgud, som lekte med barnen, som tog i försvar dem, som stodo ensamma, som hjälpte tillrätta de svaga och klena. Men han var mycket blyg. Anteck-

ningarna berätta, att hon var den som friade. Han var 21 år äldre än hon. De voro till temperament och åsikter varandra mycket olika. Likväl kallar hon den dag, då de förlovade sig, ”den välsignade dagen”. Hennes minnesanteckningar berätta intet om, att hon en gång var nära att bryta även denna förlovning. Men legenden däremot förtäljer, att hon en dag i vredesmod efter en kontrovers med sin fästman kastade sin ring framför hans fötter utropande– Aldrig skall jag bli din!

– Ji, du skall! blev svaret, och det blev så. Hon hade funnit sin överman!

Är denna historia sann, så torde det vara den enda gång i livet, då hon kapitulerade.

Kanske icke den enda. Legendan berättar, att hon vid denna tid gjorde vildare ritter än någonsin. Hon for genom skogarna som en virvlande vind. En gång hade hon sökt rida i kapp med ett flyttfågelstreck. När hon kom till gården, var hon nära att störta och den löddriga hästen skalv i alla leder. Hon fick bannor av både fadern och fästmannen. Men hon bara skrattade. Då kom den gamle kusken fram till henne och visade på hästen, som ännu skalv av ritten. Hon föll den gamle kusken om halsen, bad honom om förlåtelse.

– Nog kan väl jag förlåta, om hästen förlåter, sa kusken.

Kata gick fram till hästen, klappade honom, smekte honom, hämtade bröd till honom och ledde honom in i spiltan, sägande till kusken:

– Jag skall inte göra om det, men härligt var det att följa flyttfåglarna.

Hon måste nu lova sin fästman att lägga bort ridsporten.

Om den blivande maken och det kommande äktenskapet har hon en gång fällt följande ord:

”Hårda prov och tunga strider ha blivit min lön vid min makes sida, men aldrig en dag har jag på allvar kunnat ångra vårt förbund. Jag blev bunden vid en av de ädlaste och noblaste personligheter jag under min långa och skiftesrika levnad någonsin lärt känna. Jag önskar till alla goda gudamakter, att vi två fullödiga karaktärer bättre förstått respektera varandra i vardagens slitande liv. Livslyckan skulle då ej så ofta vänt oss ryggen – men Ödet hade annorlunda beslutat och vårt liv blev en kamp mellan tvenne utpräglade viljor, oböjliga, hårda båda två; och i grund och botten beundrade vi varandra.”

Det skulle vara oriktigt mot den historiska sanningen och mot Kata Dalströms eget omutliga sanningskrav att fördölja, att hon under sitt äktenskap mer än en gång kom i stark motsättning till sin strängt konservativ make och att häftiga brytningar dem emellan ägde rum. Dessa brytningar torde emellertid aldrig ha tagit sådana former, som legenderna från arbetarrörelsens tidigare år berättade. Dessa legender älskade gärna de starka färgerna. Dessutom kunde icke åttiotalets socialistiska arbetare, som själva fingo vidkännas de hårdaste vedergällningar för sin tro, tänka sig, att en kvinna ur de högsta samhällsklasserna kunde sluta sig till de föraktade socialisterna utan att av sin släkt och sin omgivning bliva med hugg och slag jagad på porten.

Den 2 april 1876 firades hennes förlovning. Hon var då 18 år gammal. Av den ostyriga, trotsiga, oböjliga Kata Maria Carl-berg blev den lika ostyriga, trotsiga och oböjliga Kata Dalström, hon som en gång skulle efter stormiga öden enstämmigt kallas ”den svenska arbetarrörelsens moder”.

Mognande år

12. De första åren efter giftermålet.

Efter Kata Marias giftermål följer en period av närmare tjugu år, då vi nästan sakna alla vittnesbörd av henne själv om hennes verksamhet, intressen och tankar. Sina egentliga minnesanteckningar – sporadiska och kortfattade – hann hon aldrig föra fram längre än till tiden för giftermålet, dagböcker eller lösa anteckningar för tiden 1876-1893 saknas, och några självbiografiska meddelanden från denna period ha icke kunnat påträffas. Strödda erinringar och episoder ha emellertid ehuru med möda kunnat framletas ur i andra sammanhang skrivna uppsatser. Ur brev ha hämtats en del uppgifter och vissa muntliga meddelanden ha gett en viss vägledning. Kata Dalström har själv icke varit alltför meddelsam om de år, då hon mognade till den socialistiska kämpe hon sedan blev. Emellertid har hennes äldsta dotter, friherrinnan Ruth Stjernstedt, i en minnesskrift över modern skrivit en synnerligen belysande uppsats om Kata Dalströms första decennium som maka och moder; och vidare har hennes dotter fru Elsa Söderberg sammanställt vissa minnesanteckningar om sin mor, avseende just denna tidrymd, och dessa ge i stort sett en bekräftelse på vad i övrigt kunnat erfaras. Fru Söderberg har beredvilligt ställt sina icke förut publicerade anteckningar till författarens förfogande, varigenom bilden av Kata Dalström från denna tid kunnat någorlunda framkallas. Till ett fullständigande av bilden ha även bidragit de meddelanden och skildringar, som några av hennes ungdomsvänner lämnat.

Man kan om dessa år från giftermålet fram till inträdet i socialdemokratiska partiet säga, att de i mycket voro fyllda av praktiska bestyr, av en makas och moders tusen omsorger, av en hängiven och energisk kvinnas strävan vid makens sida för hus och hem, för att hålla bekymren från dörrarna och besegra motgångarna. Men det är också en tid av ständigt inre sökande och prövande, av ivrigt letande efter sanningen i livet och lärorna. En tid då den kritiska synen på samhället och de härskande klasserna, partierna och idéerna alltmer skärpes. Under dessa år är det som Kata Dalström mognar till social rebell.

År 1878, sedan Bånghammar-Klotens järnväg blivit färdig, flyttade ingenjör Dalström med sin unga maka till trakten av Västervik, där han erhållit anställning vid banbygget Hults-f red-Jenny. Kata Dalström kom nu åter till sin barndoms nejder i det fagra Tjust. Detta gladdde henne ofantligt. Men lika mycket gladdde henne att även på sin nya boplatz ha stora skaror av arbetare omkring sig. De husliga bestyren hindrade icke, att hon med liv och lust följde det stora banbygget, satte sig in i sin mans planer och livligt intresserade sig för arbetarnas förhållanden. Den sedan så namnkunniga "rallaredrottningen" – som Kata Dalström i en högertidning kallades, när hon tjugu år senare gjorde sina härfärder för att organisera banbyggnadsarbetarna – knöt redan nu vänskapens band med de något bångstyriga och oregerliga, men käcka, trofasta och glada rallarna. Vilken betydelse rallarna haft för hennes övergång till den socialistiska rörelsen har hon själv en gång i en tidning klart och bestämt framhåvt.

– Hur kom det sig, att Kata blev socialistisk agitator? sporde intervjuaren, som för övrigt var en av de unga socialistiska kvinnor, som Kata Dalström skattade mycket högt, nämligen Birgit Magnusdotter Hedström.

– Jo, ser du, svarade Kata, det var rallarna. Jag följde min man ut på hans resor som ingenjör under järnvägsbygget. Då fick jag se, hur rallarna hade det och kände, att jag icke kunde leva, om jag icke fick göra något att förbättra deras ställning. Jag måste rädda min själ, förstår du.

Denna lilla detalj ur en intervju talar mer än långa utredningar om det som drev Kata Dalström

över till arbetarrörelsen. Det var hennes sociala medkänsla, hennes samvete.

En rastlös kommersiell och industriell utveckling präglar allt mer den tid, i vilken Kata träder in som mognande personlighet. Tekniken gör sitt stora genombrott. Ett oerhört intresse för uppfinningar, tekniska framsteg, nya kommunikationer gör sig gällande. Ingenjör Dalström hyste ett livligt intresse för tidens stora tekniska problem. Han var en av grundarna av Teknisk Tidskrift och verkade ivrigt för, att den tekniska undervisningen skulle få en plats även på de nu spirande första folkhögskolornas schema. Han önskade nämligen intressera de breda massorna för de tekniska framstegen.

Framför allt hyste ingenjör Dalström intresse för maskintekniken och dess utveckling. Han var även själv uppfinnare. Bland hans uppfinningar må särskilt nämnas lösningen av problemet att kunna telegrafera från i gång varande tåg. Detta problem sysselsatte honom under hans hultsf reds-tid. Hans maka var även intresserad av den moderna tekniken och de nya uppfinningarna och såg i deras fullkomning en väg till arbetets befrielse från träländets tyngd och smuts.

Ingenjör Dalströms främsta uppfinning: telegrafering från i gång varande tåg.

Men hon liksom hennes make erforo också, hur uppfinnaren och teknikern blir beroende av penningens makt och nåd, hur uppfinnarnillet exploateras av kapitalet. Kata Dalström gör nu gång på gång samma erfarenhet i fråga om hur makens uppfinnarförmåga och tekniska färdighet utnyttjas av dem som äga pengarna, som hon tidigare gjort i fråga om sin faders liknande belägenhet. Ingenjör Dalströms konservativa samhällsåskådning hindrade honom att revoltera mot förhållandena. Hans makas upproriska lynne och av naturen rebelliska blod tvungo henne att reflektera över själva samhällsföreteelserna. Allt talar för att Kata Dalström redan nu började mycket allvarligt tänka över det oförnuftiga och orättfärdiga i det kapitalistiska samhällssystemet liksom hon tidigare revolterat mot skoltvånget, de kyrkliga fördomarna, konventionalismen och den härskande dubbelmoralen.

Men det var icke blott teknik och vad därmed sammanhörde, som intresserade det dalströmska hemmet i Hultsfred. Starka litterära och humanistiska intressen präglade det tillika. Vi ha sett, hur livligt tidens litteratur och idéer sysselsatte den unga flickan Kata. Hon glömde icke sina böcker och studier för alla dagens omsorger som maka, mor och husmor. Hon studerade världshistoria och särskilt intresserade henne fransk och engelsk historia. Vi kunna vara förvissade om, att hon med brinnande lust i de historiska verken följde särskilt de stora revolutionernas händelser och de med varandra kämpande idéerna och kulturströmningarna. Bland de diktare och drömmare utom de tidigare nämnda, vilka följde henne genom livet såsom oskiljaktiga vänner – som nu sysselsätta henne, märkas särskilt Rousseau, Byron, Scott, Moore, Milton, Georges Sand samt av svenska skalder utom Tegnér och Geijer, som hon älskar, Stagnelius, Runeberg samt Viktor Rydberg, vilka alla ”torde ha lämnat starka spår efter sig i hennes sinne” enligt hennes dotter Elsas anteckningar.

Vid denna tid börjar hon också att intressera sig för reseskildringar, särskilt lockar henne Asien, civilisationens vagga.

Hon studerar med verklig lidelse framför allt tvenne arbeten Japan och dess innebyggare och Kina, land och folk. Genom dessa verk väcktes hennes intresse för österns seder och religioner, säger fru Söderberg, som tillika betonar ett stegrat intresse hos sin mor för tidsfrågorna och tillägger: ”Den hos kvinnorna alltmer vaknande självständighetskänslan, rösträttskravet, likställighetskravet kan icke ha varit främmande för henne.”

Även inom hemmet och familjen hävdade den unga husmodern Kata med styrka frihets- och likställighetsprincipen. Hennes make var sannerligen icke någon toffelhjälte, men hon var icke

heller någon stackare, som lät kuva sig. Det saknades ingalunda redan nu skärmytslingar; meningarna om idéer och samhällsförhållanden gingo starkt i sär. Maken hoppades väl en tid, att han så småningom skulle kunna vinna sin rebelliska unga hustru för de konservativa idealen. Häre misslyckades han dock. Hon var och förblev en vildfågel, som icke kunde tåmas. Även inom umgängeskretsen bröt hon av mot de andra. Hon var frispråkig, hävdade än med en glad humor än med en viss utmanande och kanske övermodig skärpa sina åsikter. Genom sin beläsenhet och konversationskonst – hon hade redan nu en stor talang att forma dräpande repliker – var hon en farlig motståndare och hon hade särskilt ett gott öga till dem, som verkade sippa och kälkborgerliga. Som värdinna i sitt hem var hon förtjusande. Hon kunde, när hon satte den sidan till, erövra alla genom sitt charmerande sätt. Hennes bekanta påstodo, att hon hade två naturer. Själv brukade hon också skämtsamt tala om sina två andar, den vita och den svarta, av vilka den förra liknade ett nytvättat lamm och den senare en svart och ilsken bock.

Sedan hultsfredsbanan invigts, stannade ingenjör Dalström kvar i Hults f red några år som stationsinspektör.

Under denna tid föddes fyra flickor och barnen tog hennes krafter starkt i anspråk, men hennes dotter Elsa intygar, att hon icke släppte sina intellektuella intressen. ”Det var Ibsens och Björnsons genombrottstid; Strindbergs namn började bli allt mera känt och hans alster allt mera diskuterade. Hemmet höll helt säkert icke hela Kata Dalströms själ fången.” Ett så livligt intellekt, ett så varmt temperament, en så ivrigt sökande ande – nej, vi kunna vara förvissade om, att den unga Kata Dalström icke glömde sina skalder och filosofer.

Hon glömde för visso icke heller sina gamla vänner arbetarna och deras belägenhet. Så mycket mindre som den sociala frågan blev allt mer brännande. ”Arbetsfrågan” började kasta sin slagskugga framför sig. Nu var det som August Palm började förkunna den socialistiska läran, de första fackföreningarna bildades, de första socialdemokratiska organisationerna – bestående av en handfull folk, men fräsande radikala och revolutionära – skapades. De första små socialistiska tidningslapparna sågo dagens ljus, de första socialistiska martyrerne började vandra in i fängelserna. Hjalmar Branting och Axel Danielsson slöto sig till socialisterna. Det uppstod ett starkt gny kring den nya samhällsläran. Om ännu blott spridda flockar började arbetarna vakna upp till klassmedvetande och kamp för sin frigörelse.

13. Kata Dalström bland Stockholms radikaler.

Kata Dalström var nu på god väg till socialismen, men det skulle ännu dröja åtskilliga år, innan hon hann fram. Hon hade en mödosam väg att vandra. Det var icke rosor, som växte vid vägen. Att vid denna tid sluta sig till arbetarrörelsen betydde till och med för en arbetare avsked och förföljelser av alla slag. För en man ur överklassen betydde det varg i veum. För en kvinna betydde ett aktivt deltagande i de politiska och sociala reformrörelserna hån och begabberi. En anslutning till den föraktade socialistiska sekten från en överklasskvinnas sida skulle stämplat henne som förryckt och dragit hennes hela familj i olycka. Det behöves därför icke betyda brist på moraliskt mod, att den unga fru Kata icke omedelbart efter det hon hört talas om, att en viss skraddar Palm bil-, dat ett litet socialdemokratiskt parti, som för övrigt ännu ej ens var organiserat, anslöt sig till detsamma. Partiet fick fast form först 1889.

En öppen övergång till socialisterna vid denna tid skulle säkerligen splittrat hennes familj. Hennes man var vid denna tid och även senare så strängt konservativ, att hans hustru måste anlita en arbetarfamilj i samhället att prenumerera för hennes räkning på tidningen Socialdemokraten, då denna tidning började utgivas. Den fick icke finnas i huset. Detta motstånd stärkte emellertid blott Kata Dalström i hennes föresats att en dag handla på egen hand och bryta med hela sin klass

samt skänka sitt liv och sin kraft åt arbetarna.

År 1885 flyttade den dalströmska familjen till Stockholm och därmed börjar en ny period i Kata Dalströms liv. Landets huvudstad sjöd vid denna tid av det underbara åttiotalets kaotiska men djärvt oppositionella strömningar och rörelser på samhällslivets, litteraturens och politikens alla områden. Kata Dalström knöt genast an till de radikala kretsarna; till att börja med till de borgerligt radikala. Må vi minnas, att de borgerliga oppositionsmännen vid denna tid voro av en helt annan färg än våra dagars ganska grådaskiga reformvänner. Åttiotalets liberaler kunde verkligen slåss!

Kata Dalström är vid denna tid i politiskt avseende en utpräglad demokrat, ivrig anhängare av den allmänna rösträtten och snart även synnerligen intresserad av propagandan för de s. k. folkriksdagarna, den i början av nittiotalet segrande nya reformen för de demokratiska folkelementens påtryckningar på de maktägande. Hon är vidare och kanske ännu i första hand kulturellt radikal och särskilt är hon aktivt verksam för kvinnofrigörelsen och fritänkarrörelsen. För att få ett utlopp för sitt sociala patos går hon till en början samma väg som andra den tidens socialt intresserade kvinnor: hon knyter an till de socialt filantropiska föreningar och institutioner, som vid denna tid verkade i huvudstaden.

Vi veta icke med visshet, huruvida Kata Dalström redan vid denna tidpunkt sökt eller nått direkt kontakt med den spirande socialistiska arbetarrörelsen. Allt talar emellertid för att hon snart kom i förbindelse med Hj. Branting, som hon ju kände sen tidigaste ungdomsåren. Enligt uppgift från en av hennes ungdomsvänner skulle hon vid denna tid även ha kommit i nära kontakt med Fredrik Sterky. Detta skulle ha skett genom hennes ungdomskärlek, August Syl. Denne hade drabbats av ett tragiskt öde. Han skall ha tillhört ett rallarlag, som byggde norra stambanan. Efter ett dryckesgille hade ett slagsmål uppstått mellan rallarna och några bönder i trakten av banbygget, ett slagsmål, som spred död och olycka omkring sig. Syl, som var med i kalabaliken, blev dömd till många års straffarbete och dog i fängelset. Det olycksöde, som drabbat hennes ungdoms älskade, grep Kata Dalström djupt. Hon besökte ofta den dömde i hans fängelse och upphörde aldrig att verka för hans väl. Men Syl skall ha varit en stolt natur, som icke ville ha några fördelar framför andra fångar. Han bad i stället sin ungdoms käresta att bli socialist och att sträva efter att organisera arbetarna och särskilt rallarna, och han visade henne till Fredrik Sterky.

Det har icke varit författaren möjligt att kontrollera, hur mycket i denna historia som tillhör legenden och hur mycket som tillhör vad som verkligen hänt. Att Syl gick ett tragiskt öde till mötes är visst, att Kata Dalström led under detta hans öde och sökte lindra hans olycka är även riktigt. Men är det han, som visat henne till Sterky, måste händelsen ha passerat några år senare, ty av allt att döma kom Kata Dalström i förbindelse med Fredrik Sterky först omkring nittiotalet.

14. Arbetsstugorna.

Familjen Dalström bodde på Söder. Ingenjör Dalström tillhörde det konsortium, som 1886 inlagt ansökan om koncession för spårvägsdrift inom denna stadsdel. Han blev även företagets tekniska ledare och gick helt upp i det efter den tidens förhållanden stora och betydelsefulla arbetet. Han kom även i förbindelse med flera framstående industri-, finans- och kommunalmän inom huvudstaden.

Hans hustru hade icke något större intresse för dessa stockholmska kommunikationsfrågor. Hon gick i stället allt mer upp i de sociala, politiska och litterära fejderna. Kata Dalström var nu trettio år gammal, fylld av verksamhetsbegär, allt mer trotsig och upprorisk mot samhället och dess orättvisor. Men hon var ännu försagd och blyg inför ett offentligt framträdande. I mera slutna

sällskap kunde hon ofta med ett lidelsefullt temperaments utbrott säga sin mening och chockerade gärna, men hon, som sedan skulle bli den oräddaste av alla folktribuner, fruktade vid denna tid blotta tanken på ett framträdande inför ett stort auditorium. Men samtidigt brann hon av en allt häftigare inre ärelystnad; hon måste bli något, hon måste göra något; dådlöshet var synd. Världen var full av orätt, hon själv av eld; hon greps av åtrå att bli en folkledare, en folkfrihetens valkyria. Hon kritiserade gärna sin samtids folkpräster och folktalare för brist på hållning, mod och energi. Men skulle hon äga krafter?

Hon sökte sig, så som nämnt är, till en början till de liberal-radikala kretsarna, trots att hon icke gillade deras tamhet. Hon hade en viss svaghet för framstående, kraftfulla politiska personligheter ur oppositionen. Hon dyrkade dem gärna och slogs också gärna med dem. Samtidigt knöt hon an till de mer eller mindre radikala kvinnosaksorganisationerna. Snart nog blev hon även medlem av den 1887 av under- och överklasskvinnor gemensamt bildade Kvinnoklubben, där hon enligt somliga var ett svart får, som ställde till ideliga rabalder genom sina avancerade åsikter, enligt andra var en i det stora hela värdig och stillsam medlem, som blott en enda gång exploderade, i en sedlighetsdiskussion, men då läste hon också lagen för sina ärade vänner med besked.

I mitten av åttiotalet hade professorskan Anna Hierta-Retzius i Sverige sökt förverkliga den i Danmark segerrika idén om arbetsstugor för barn. Kata Dalström -hade genast tagit livlig del i detta arbete, ehuru fru Retzius i sin 1897 utgivna minnesskrift ej låtsar något därom. Men 1897 var Kata Dalström en socialistisk agitator och det förklarar glömskan! Kata Dalström blev den 20 januari 1887 invald i styrelsen för Katarina församlings nybildade arbetsstuga. Det var alltså i Stockholms fattigaste och mest proletariserade församling, som Kata Dalström började sitt livs stora sociala kamp. Den striden började på en blygsam och filantropiskt inriktad post. Den lyktade i främsta ledet av den svenska arbetarklassens samlade, segerrika skaror.

Ordföranden i den nämnda Katarina-styrelsen var kyrkoherde Landquist, fader till filosofen och författaren John Landquist. När arbetsstugan invigdes biträdde Kata Dalström vid undervisningen. Bland hennes kamrater inom denna verksamhetsgren påträffa vi namn som Hulda Lundin, Lotten Dahlgren, Agda Montelius, Mathilda Roos.

I arbetsstugorna kom Kata Dalström i direkt kontakt med den förfärliga nöd, som härskade i arbetarhemmen på denna tid, då arbetarna saknade både starka fackorganisationer och politiska rättigheter. Industrialismen bröt igenom med våldsam kraft, skapande oerhörda rikedomar åt ett fåtal, medan fattigdomen växte hos de rättslösa massorna, som allt mer förlorade även det skydd, som patriarkalismen tidigare i någon mån inneburit. Denna nöd och dess orsaker ha väl gjort mer än något annat för att öppna blicken hos Kata Dalström för de filantropiska metodernas otillräcklighet i kampen mot det sociala eländet. Hon hade genom de häftiga och ledsamma inre fejderna inom den ännu sektartade socialistiska rörelsen känt sig främmande för själva den socialistiska organisationen, ehuru hon drogs till den socialistiska idén. Hennes starka rättskänsla, klara huvud, stridbara temperament och varma hjärta tvungo henne dock snart nog att överse med dessa brister inom den spirande arbetarrörelsen och nödgade henne att på allvar nalkas den. Härtill bidrog också hennes växande otillfredsställelse med de liberala kretsarnas obeslutsamhet och de filantropiska damernas självtillräcklighet. Hon började i slutet av åttiotalet besöka de socialistiska arbetarmötena, studerade ivrigt socialistisk litteratur, särskilt Lassalle och lade i viss mån socialistiska synpunkter och sympatier i dagen under diskussionerna i de filantropiska föreningarna och i Kvinnoklubben. Hon vart mer än en gång nerklubbad, när hon angrep de liberala halvmesyrrerna. Hon torde vid denna tidpunkt ha varit beredd att ansluta sig till den socialistiska rörelsen i Stockholm, då en händelse inträffade som omintetgjorde ett dylikt steg. Hennes make kom i delo med sina penningf örsträckare och lämnade Stockholm för verksamhet

på annan ort.

15. Litterära planer.

Vid sidan av Kata Dalströms sociala och politiska intressen lade ett allt starkare litterärt verksamhetsbegär beslag på hennes tid och krafter. Hon greps av ärelystnaden att bli författarinna, att göra sig ett namn inom litteraturen. Hon började särskilt att ivrigt studera germansk och nordisk mytologi. Hon kommer i beröring med Viktor Rydberg och skriver sitt första arbete, Nordiska gudasagor, utgivet till julen 1887. Mötet med Viktor Rydberg blev för övrigt en stor misräkning för den entusiastiska författarinnan, som sedan ungdomen dyrkat den store skalden. Hon hade väntat att få se en grand seigneur – och han tog emot henne i nattrock, tofflor och snusnäsduk! Hon gav sina vänner rådet att ”icke lära känna stora män, så får man behålla sina illusioner”.

Sannolikt har hon redan vid denna tid även kommit i beröring med de positivistiska och utilistiska kretsarna. Man finner av flera brev både till och från henne, att hon särskilt hyser ett stort intresse, ja en nästan svärmisk beundran för Viktor Lennstrand, varom mera längre fram. Av vissa antydningar i hennes brev att döma torde hon även ha umgåtts med planer att skriva något arbete rörande utilismen. Härav blev dock intet. Hon torde även ha närt planer att resa till utlandet för att skriva om några utländska museer. Hon började vid denna tid mycket intressera sig för konst, icke minst påverkad av den store konstvännen Liljevalch, hennes vän från forna dagar. Särskilt älskade hon renässansmästarna och rembrandtsskolan. I de vid denna tid pågående konststriderna tog hon livligt parti för konstnärsförbundet och förmådde mecenaten Liljevalch mer än en gång att köpa de ungas tavlor.

Vid denna tid hade Kata Dalström även kommit i beröring med en annan av tidens upprorsandar: Ellen Key. I företalet till Nordiska gudasagor frambär Kata Dalström sitt tack till denna för de råd hon fått mottaga vid bokens utarbetande. Samvaron mellan dessa båda rebelliska naturer torde ha medfört en ömsesidig påverkan. Endast få av Ellen Keys vän ner torde så oförtrutet som Kata Dalström under ett helt liv ha arbetat och strävat att fullgöra hennes bud att göra, det arbetande folket bekant med de stora tänkarna, diktarna och konstnärerna. Efter en del år svalnade väl vänskapen mellan de båda valkyriorna något, men till någon öppen brytning, såsom påståtts, har det veterligen icke kommit. Kata Dalström talade alltid med beundran om Ellen Key, och av den senare har jag aldrig hört ett ord, som icke andats aktning för den stridbara kamraten, ehuru Ellen Key icke alltid gillade Kata Dalströms sätt att agitera eller godtog hennes med åren allt mer avancerade politiska program. Då och då var nog vänskapen mera kylig, men de funno varandra åter.

16. Visbytiden.

Kata Dalström ägnade under denna sin stockholmsperiod mycken tid utom åt konst och konst-historia även åt teater och musik. Elsa Söderberg berättar, att då kusinen Polly Carlsvärd en gång var på besök i Stockholm, voro de båda väninnorna på operan tio kvällar efter varandra. Den elfte orkade de icke gå, men lusten fattades icke. Jämte operan lockade henne museerna.

Allt detta skulle emellertid snart få ett slut.

Ingenjör Dalström fullbordade nämligen under loppet av år 1887 Stockholms södra spårvägsnät för ångtrafik. Men han fick föga tack för sitt för den tiden ståtliga verk. Antagen till trafikchef, tvingades han snart av bolagsstyrelsen i vilken sutto bl. a. de rika och mäktiga herrarna Axel Johnson och Isaak Hirsch att, såsom förut är sagt, lämna denna befattning.

Vid sidan om sina ban-, kanal- och spårvägsbyggen samt sina uppfinningar hade ingenjör Dalström även sysslat med rent industriella frågor. Sedan han lämnat södra spårvägsbolaget, ägnade han sig en tid helt åt industrin. Bl. a. tog han initiativet till grundläggandet av Visby cementfabrik, ett företag som avsevärt bidrog till denna stads utveckling och välmåga under denna tid. Ingenjör Dalström blev chef för del nya fabriks-etablissemangen och familjen flyttade till Visby.

En härligare boningsplats än den som på Gotland blev den dalströmska familjens, får man nog leta efter, säger Elsa Söderberg. Strax utanför de s. k. Palissaderna, som fordom utgjort en yttre befästning till Visborgs slott, låg bostaden, inbäddad i en lummig trädgård. Marken sträckte sig ända ned till havet, och från villan hade man en vidsträckt utsikt däröver. Manhem hette stället och trädgården växte icke blott Nordens frukter, äpplen, päron, plommon, körsbär, utan där mognade valnötter, en källa till ständig beundran för barnen.

Det var på hösten 1888 flyttningen till Visby skedde. Vad måtte inte Visby ha varit för Kata Dalström, säger hennes dotter. Denna minnenas stad med sina gamla kyrkoruiner, sina gamla byggnader, sin rika historia, och detta just nu, vid denna tidpunkt då intresset för förgångna tiders storhet var så kraftigt. ”Det var nu som Schlieman lyckades bestämma platsen, där det gamla Tröja legat och där börjat sina utgrävningar, Viktor Rydberg skrev alltjämt sina varma, hängivna inlägg rörande urgermanernas liv och hjälteedåd. Här fortsatte Kata Dalström sina studier och sitt arbete på detta område. Säkerligen började hon redan då att göra förarbeten för sina Grekiska guda- och hjältesagor, som utkom 1893.”

Under Visbytiden umgicks Ellen Key ganska mycket i det dalströmska hemmet. Den omstridda författarinnan vistades nämligen ofta under somrarna i Visby hos sin där bosatte far och syster och besökte då ofta Kata Dalström. Ibland var Ellen Key åtföljd av Anna Whitlock, vilka båda tillsammans i Stockholm 1878 grundlagt den bekanta reformskolan. Säkerligen voro de debatter, som de tre reformvännerna förde icke minst i frågor berörande skolan och pedagogiken både livliga och ingående, säger Elsa Söderberg i sina anteckningar.

Kata Dalström utarbetade vid denna tid sina Nordiska hjältesagor.

Nu började Kata Dalström även läsa med de två äldsta barnen. Elsa Söderberg upplyser, att varken Kata Dalström själv eller hennes man önskade att barnen skulle gå i skola. Att även mannen hade denna uppfattning låter oss förstå, att han modifierat sina konservativa tänkesätt. I själva verket torde han vid denna tid ha känt en viss dragning åt en moderat liberal samhälls-åskådning. Om fru Kåtas intresse, förmåga och sätt att undervisa – vilket vi sedan skola se gå igen när hon inom arbetarrörelsen får hand om sina pojkar och flickor i ungdomsklubbarna och studiecirkelarna – har Elsa Söderberg lämnat en livfull och väl karakteriserande skildring. ”För barnen hade Kata Dalström ett outtröttligt intellektuellt intresse och sökte på allt sätt väcka och stödja deras håg för studier. Hon icke blott skötte undervisningen, utan på kvällarna läste hon ofta högt för dem. Det var sagor, Andersens, Djurklous, vidare reseskildringar, Stanleys och Livingstones forskningsfärder i det inre Afrika, arbeten om den sibiriska tundran, djur- och växtvärlden där och många andra. Ett par flickböcker som hon tyckte mycket om var L. M. Alcotts ”Little women” och ”Little women wedded”. Dessa böcker läste hon till barnens stora beundran direkt översättande dem från engelskan. Men utom allt detta stördes hon väl tjugugångar om dagen av ett ljushårigt barnhuvud, som tittade in genom dörren i rummet, där hon satt och skrev, frågade eller bad: ”Mamma, det sitter en så underlig fågel på stalletaket, kom och säg vad den heter!” eller ”Mamma, se sådana petrifikater vi hittat” – på stranden nedanför Manhem fanns mycket petrifikater – eller ock var det len ny blomma, ett konstigt krypdjur, allt skulle de fråga om.

Även av Kata Dalströms äldsta dotter, friherrinnan Stjernstedt, äga vi en målande, psykologiskt intressant och briljant skriven skildring av det dalströmska hemmet, barnen och undervisningen, visserligen sträckande sig över en längre tid, men med visbytiden som centrum. Ruth Stjernstedt börjar med en bild av Kata, hennes mor, sådan hon nu står för hennes minne:

Modern till en barnskara på icke mindre än sju barn, där-lav de sex första så jämnåriga som en syskonkrets kan vara det. Hustrun till en man, tjugu år äldre än hon och vilken under hela sin levnad var deciderat konservativ till sin sociala, etiska och politiska åskådning såväl som till sin litterära och estetiska smak. Min far, säger Ruth Stjernstedt, var nämligen ingalunda indifferent till sin läggning, utan synnerligen livligt intresserad för allt som rörde sig i tiden. Hans konservatism blev också under hans senare levnadsår betydligt mildrad och modererad.

Jag var, säger friherrinnan Stjernstedt, vid tiden för flyttningen till Stockholm en sex, sju år gammal, och det är egentligen från och med denna tid, jag har några mera vakna minnen och intryck av min mor eller av mina föräldrar över huvud taget. ”Kata Dalström, som uppfostrarinna av en stor barnskara? Hur fullgjorde hon detta värv? Ja, redan av mina första intryck och minnen förstår jag nu efteråt att någon mindre h sträng, mindre mästrande eller straffande moder kunde man inte gärna tänka sig. Jag kan aldrig påminna mig att jag någonsin under vare sig min tidigare barndom eller senare varit rädd för min mor. Rädd för att tala om det ena eller det andra för henne eller rädd för påföljder och straffåtgärder från hennes sida eller rädd för hennes vrede. Ty ond kunde hon bli. Det var inte frågan om det. Hennes temperament var minsann häftigt och explosivt nog. Men det var en bullrande, hastigt övergående vrede, som ingen tog så värst på allvar. För min far däremot, fortsätter Ruth Stjernstedt, kunde vi barn vara nog så rädda. Han syntes oss tystlåten, myndig och gåtfull, oåtkomlig och respektingivande i sitt lugn. Han blev nämligen, i motsats till vår mor, ytterst sällan häftig eller förgick sig, men hans tysta ogillande var ofantligt mycket mera skräckingivande än vår mors stormande lynnesutbrott. Gentemot vår far stodo emellertid vi barn egentligen på samma plan som vår mor, solidariskt angelägna att avvärja varje uttryck för hans misshumör. Och när vår mor därför blev ond på oss någon gång, så var detta som oftast vid tanken på vad vår far skulle säga om saken. ”Jo, nu ha ni ställt till det trevligt”, kunde hon säga oss. ”Nu få vi pappa på dåligt humör.” Detta ”vi” ingav oss en känsla av trygghet. Bakom det hade man betäckning och skydd.

Härefter övergår Kata Dalströms äldsta dotter till att ge en föreställning om den pedagogik, som hennes mor tillämpade i sin uppfostran av barnen, en pedagogik, som utmärkt avspeglar det radikala åttiotalets idéer på detta område.

Hade vår mor själv ingen pedagogisk plan för sin uppfostran, spørjer hon. Jo, det hade hon visst. Redan tidigt blevo vi barn på det klara med, att vi voro föremål för en, från vår mors sida, fullt medveten och för den tiden, ja även för vår tid, synnerligen modern uppfostran. Och vår mor stödde sina uppfostringsmetoder på auktoriteter. Vi barn fingo sålunda tidigt veta, att vi uppfostrades så som en stor författare, som hette Rousseau, ville att barn och ungdom skulle uppfostras. Och så var det någon som hette Georges Sand, som också åberopades, och en väninna till vår mor, och hon hette Ellen Key. Frihet framför allt, hette ledstjärnan för denna moderna uppfostran. Frihet för karaktären att dana sig själv. Vad som kunde vara krokigt skulle lämnas åt naturen att med tiden av egna inneboende krafter växa sig rätt. Och ingen kunde vara mera ståndaktigt optimistisk än vår mor i sin tro på att dessa inneboende krafter voro goda och att med tiden skulle få det krokiga att växa fritt och högt. Allt vi voro och allt vi gjorde tyddes till det bästa. Allt som kunde vara ledsamt skulle med tiden bli bra och gå bra, bara man inte misströstade. Ty i min mors ögon fanns, både vid denna tid och under hennes senare levnadsår, bara en synd, som var verkligt oförlåtlig, och det var misströstan. Framför allt misströstan på det

goda i människonaturen.

En förtjusande bild av Kata Dalström! De som känna henne från tjuguarig kampgemenskap kunna intyga att denna teckning av dottern är träffande för Kata Dalström även som den stridande personligheten. Denna teckning förlorar icke på fortsättningen:

När jag tänker tillbaka på min mor under denna min tidiga barndomstid, är det framför allt ett drag hos henne, som redan då och alltjämt sedermera står klart för mitt minne, säger Ruth Stjernstedt. Det var hennes förmåga att se livet spännande och händelsedigert omkring sig och hennes förmåga att meddela omgivningen detta sitt sätt att se på livet. Denna förmåga bibehöll hon in i sina sista levnadsår. Till helgs som till vardags, man hade alltid vid samvaron med henne en känsla av att livet var fullt av spänning, att sällsamma händelser tilldrog^o sig och att världen var fylld av människor och djur – med idel sällsynta och framstående egenskaper. Vanligen på gott, någon gång på ont, aldrig något medelmåttigt eller likgiltigt. En höna i vår hönsgård var nu inte något vanligt nummer bland hundra andra höns, utan hon var en så alldeles sällsynt rasren, sympatisk och enastående värpsnäll höna, att vi barn riktigt kände hur man skulle få gå långt utanför Sverges gränser för att finna en sådan höna. Vi hade en hund som hette Strong. Var man ute och gick med vår far och Strong var med, så hade man den känslan att Strong var en ganska vanlig bondhund, vilket han också var, utan vare sig större förtjänster eller fel. Var vår mor med, strax blev tillvaron färgrik. Strong individualiserades och fick så enastående och underbara egenskaper, i synnerhet förstånd, att en sådan hund hade säkert aldrig funnits och skulle nog heller aldrig komma att finnas. Tillvaron blev färgrik inte bara genom sällsamheten i nuet och i det som stod att uppfånga med de yttre sinnena. Vår mor var vidskeplig. Hon visste precis vad som bringade olycka och hur man skulle bära sig åt för att få tur. Hon skulle aldrig ha vågat förneka sanningen av varsel eller av att de döda gick igen. Hennes förråd av gamla släkt- och andra historier från Bergslagen och Småland syntes oss outtömligt, och alla hennes historier voro fyllda av en underbar mystik. Och det var min mors, den sedermera utåt samhällsomstörtande och revolutionspredikande agitatorn, som under hela sin levnad inåt, inom familjen, representerade sambandet med gångna generationer, bundenheten vid familjetraditioner och sedvänjor. Att ändra på ens smådetaljer i ritualen för helgerna, skulle för henne varit en styggelse. Och vilket rentav individuellt liv förmådde hon inte blåsa in i de döda tingen, gamla möbler och annat i vårt hem, genom alla de historier hon visste att 'berätta om dem. Men det var inte blott på detta sätt vår mor gjorde tillvaron färgrik för oss. Det var t. ex. också böckerna. Att säga att hon väckte vårt intresse för böcker låter så löjligt tamt, när jag nu tänker på den spänning och tjusning vi kunde känna när vår mor läste högt för oss. Hennes högläsning var för resten verkligen fascinerande, det hade jag tillfälle att erfara även långt senare, sedan jag blivit åtskilligt mera kritisk än jag var på denna tid.

Även denna bild, tecknad av dottern, ger en utmärkt föreställning om Kata Dalström just sådan som hon var även utanför hemmet. Om man till detta porträtt lägger dragen från en äkta valkyria, en kvinnna som älskade striden, som brann för den sak hon stred för, för de vänner hon kämpade samman med, blir bilden fullständig. Krönikören har med flit dröjt en stund just vid den sida av Kata Dalström, som ger signaturen åt hennes liv och verk i hemmet. Legenderna har nämligen gjort Kata Dalström till en varelse, som för sina politiska fejdars skull totalt försummade hem och barn. I stället visar verkligheten, att Kata Dalström var en öm och förtjusande mor liksom hon var en god och tapper amason.

För att tillfredsställa barnens vetgirighet skrev Kata Dalström även En djurbok, som utkom från Gotlands Allehandas officin, där Algot Sandberg då var redaktör. I slutet av '1889 utkom slutligen hennes Nordiska hjältesagor.

Om den tid Kata Dalström tillbragte på Gotland säger Elsa Söderberg, att den utgjorde en av de

lugnaste och lyckligaste perioderna i hennes liv. Allt bidrog till att skapa trevnad och ro. Cementfabriken gick framåt, växte sig större och bärkraftigare, skänkte tillfredsställelse och välstånd, staden med alla sina minnen var en kulturhård för sig, sporrande till forskning och intellektuella strävanden. Hade ingenjör Dalström stannat kvar i Visby, hade kanske Kata Dalströms liv tagit en helt annan riktning, än det sedan fick, tillägger hennes dotter i sina anteckningar. Detta kan dock betvivlas. Den som skriver detta, håller i varje fall för sin del för troligt, att Kata Dalström icke i längden skulle med sin karaktärläggning, sitt temperament, sina sociala och politiska intressen, sin radikala åskådning, sin kärlek till arbetarna, även om hon stannat kvar i Visby, undgått att dragas över till aktiv kamp i arbetarrörelsen. Och jag är icke heller så alldeles säker på, att hon, vars hela kynne var aktivitet, handlingslust, ärelystnad i god mening och stora mål, i själva verket trivdes så utmärkt i Visby. Men därom vill jag icke tvista.

17. Palmens största själa fångst

År 1889 avled Kata Dalströms far, professor Carlberg, kopparkung, guldsökare, mångkunnig och lärd, fågelälskare, till slut en gammal härjad bergens uv, en grånad vis korp. 1890 lämnade ingenjör Dalström sin befattning som disponent vid Visby cementfabrik för att som godsägare ägna sig åt lantbruk. Detta steg bragte familjen i stora svårigheter trots Kata Dalströms ganska betydande fadersarv.

Näsbyholm – så hette godset – låg i Småland ej långt från Värnamo. Ingenjör Dalström köpte egendomen av en häradshövding Ekenman. Enligt ryktet skulle bakom honom stått den beryktade C. A. V. Ek. Uppgifterna till köparen om en myckenhet av avverkningsbar skog tillhörande godset visade sig vara oriktiga och stora ekonomiska svårigheter inställde sig. Man gjorde de största ansträngningar att bemästra situationen. Icke minst tog Kata Dalström själv livlig del i herrgårdens skötsel. Hon skydde inga mödor och besvär. Hon var både rättare och husmor på gården. Med sitt arbetsfolk stod hon på bästa fot; hon var fordrande, men rättvis till det yttersta, fylld av äkta humanitet. När familjen Dalström flyttade från godset prisade själve kyrkoherden i socknen deras omtanke om arbetarna, särskilt framhållande deras initiativ att sänka arbetstiden. Vilket icke hindrade, att när Kata Dalström senare som socialistisk agitator besökte Småland, högertidningarna målade ut henne som en sannskyldig bondeplågerska, en veritabel pintorpafru på den tid hennes man ägt Näsbyholm.

För hennes vidare utveckling fick näsbyholmstiden en viss betydelse. Elsa Söderberg skriver: ”I nittioalets början hade den socialdemokratiska rörelsen blivit en faktor, med vilken man var tvungen att räkna. Från dåtidens liberala idéer till socialdemokratin var klyftan icke så särdeles stor.”² För den som likt Kata Dalström så utpräglad hörde till de sökande andarna var steget över till socialdemokratin en nödvändig följd av hennes utveckling. Mer än vad förut varit förhållandet kom Kata Dalström på Näsbyholm i direkt beröring med arbetarna. Här var det som hon icke blott såsom en passiv åskådare, utan såsom en person, vilken måste vara aktiv, stod öga mot öga med dåtidens sociala frågor. Hon var allt för rättrådig, allt för vaken, allt för sann för att icke se bristerna och ärligt vilja avhjälpa dem. Kanske hade Näsbyholm då skapats till ett litet mönsterrike, där socialdemokratin innersta väsen kommit till sin rätt, där friden och samsamheten hade suttit i högsätet. Socialdemokratin hade ändå kunnat räkna som sin en personlighet, vilken visserligen icke genom sin agitations kraft verkat för dess utbredning men dock bidragit att göra den känd och förstådd. Nu blev utvecklingen en helt annan!”

² Den var mycket större än nu kan synas, men såsom vi veta hade Kata Dalström redan tidigare i stort sett anslutit sig till de socialistiska idéerna, ehuru hon icke inträtt i det socialdemokratiska partiet. *Förf:s anm.*

Av dessa hennes dotters rader framgår, att Kata Dalström vid denna tid, åren 1890-91, i politiskt avseende stod på liberalismens yttersta vänstra flygel. Detta torde så till-vida vara riktigt, som hon av motvilja mot de sektstrider, som härjade inom socialdemokratien, icke blivit politiskt inrollerad inom det nyss konstituerade socialdemokratiska partiet. Hon hade av gammalt sympatiserat med Adolf Hedin, samarbetat med Fridtjuv Berg och även trätt i förbindelse med de unga radikalerne David Bergström och Karl Staaff. Men hennes dragning till den unga socialdemokratien var så pass stark, att hennes kommande formella anslutning till det spirande arbetarpartiet stod klar för alla. Hur näsbyholmsexperimentet än slagit ut, hade hon blivit socialist. Hade experimentet lyckats, hade vi måhända sett henne som en social jordreformator på sin gård, en banbryterska för socialistisk kultur i en begränsad smålandsbygd, ett svenskt motstycke till de bekanta engelska grevinnor, som i våra dagar anslutit sig till den engelska arbetarrörelsen och inrett sina slott till vilohem och kulturhärddar för sökande och kämpande engelsk arbetarungdom. Men det skulle icke gå så. Hon valde i stället att som en aktiv kämpe gå in i den lilla tappert stridande arbetararmen. Själva den avgörande stöten fick hon genom ett föredrag av August Palm.

Det finnes en mycket målande berättelse om, hur Kata Dalström slutligen helt fångades av socialismen; den är för krönikören berättad av en av hennes ungdomsvänner, som själv läst den i ett av hennes egna brev till en väninna.

”Mäster Palm befann sig just på en av sina många agitationsfärder i den del av Småland, där Kata Dalström bodde. Hon beslöt att fara till ett av hans möten och höra honom. När hon kommer hem från mötet, far hon som en virvelvind in till sin man och ropar strålade och utmanande: ”Nu har jag min väg klar, nu vet jag mitt mål och ingen makt i världen skall kunna hindra mig att gå den ända till slutet!” Historien förmäler icke vad hennes konservative make svarade; däremot berättar den, att fru Kata, som själv förvaltat en summa av de pengar, som hon fått i arv, lämnade dem ifrån sig till sin man med orden: ”Tag dem, jag vill inte vidare ha med pengar att göra! Mitt liv ligger klart!”

Många själar har August Palm frälst åt socialismen under sitt långa, orosfyllda liv. Men man kan vara säker om, att den själ, som han frälste genom att definitivt erövra Kata Dalström åt arbetarrörelsen, var hans märkligaste och betydelsefullaste själa fångst. Emellertid var hon icke helt nöjd med Palms framförande. I det brev, där hon skildrar sin omvändelse till socialismen och Palms möte, är hon ganska kritisk och tycker, att Palm med ett sådant ämne bort kunna prestera något ännu vida starkare. Sannolikt var Kata Dalström, som alltjämt hyste en viss beundran för de radikala borgerliga framstegsvännerna, icke alldeles tilltalad av Palms kanske alltför hånfulla kritik och bittra sarkasmer mot dessa hennes idoler. Dessa idoler kunde hon väl själv ganska häftigt angripa; men hon tillät icke andra göra det, då kunde hon försvara dem. Hon försvarade för övrigt alltid dem, hon beundrade och hade sympati för. För August Palm kände hon aldrig någon sympati. Men hans samhällssyn grep henne fullständigt.

”Snart kastar jag mig ut i striden”, skrev hon efter en tid till en av sina väninnor. ”Mitt livs stora äventyr skall snart ta sin början”, tillägger hon. Allt var spänning. Hela världen stod inför samma val som hon: för eller mot socialismen. Och socialismen var vägen till pånyttfödelse och frälsning för den av kapitalismen hotade mänskligheten. Hon skulle, säger hon, följa i Palms fotspår, men hon ville strida ännu ivrigare, starkare och klokare än han. Hon kände en inre kallelse. En stor ärelystnad, en ärelystnad av det rätta slaget, brann i hennes hjärta.

Men vi återgå nu till Näsbyholm. Avkastningen av egendomens skog motsvarade icke vad som uppgivits, skörden slog fel, svårigheter av skilda slag uppstodo. Det gick icke att behålla egendomen. Det av makarna Dalström på godset nedlagda kapitalet gick förlorat. Deras arbete

hade varit förgäves. En rad av processer om egendomsköpet började, blottande den kapitalistiska finansens oblyga geschäftsmetoder, hänsynslösa exploateringslusta och snikna ockrarbegär. Under dessa processer, som för hennes mans och hennes egen räkning fördes av Karl Staaff och Jonathan Ohlsson, fick Kata Dalström rikligt tillfälle att studera kapitalistisk mentalitet och moral. Slutligen kom för ingenjör Dalström det ekonomiska sammanbrottet, konkursen. ”Mer än en gång”, säger hennes dotter Elsa, ”är jag säker om att Kata Dalström bet ihop tänderna i eldig harm, när hon såg, hur vanmäktig hon var. Men nu började det klarna inom henne, det var mot förtrycket av övermakten, det var mot orättvisorna och orättfärdigheten, som hon hade att kämpa. Hon tog steget fullt ut. Inga halvheter. Nu visste hon vad hon ville. Kompassnålen hade äntligen funnit sin pol!”

Innan hon helt hängav sig åt socialismen, hade hon under ett par år ägnat stort intresse åt utilismen och varmt tagit Lennstrands parti i hans kamp mot kyrkan och obskurantisterna. Förföljelserna mot Lennstrand upprörde henne häftigt och hon var full av deltagande för hans öde. Detta framgår särskilt av ett brev från Ellen Key av maj 1890, där det bl. a. heter: ”Som jag nu först bestämt vet, huru det är med Lennstrand, så vill jag till svar på Edert brev nämna: att han nu synes normal igen, men att han innan han kom från Långholmen syntes alldeles sinnesförvirrad. Varken hans kroppsliga eller andliga kraft synas hava tålt isoleringen från sympatiska vänner; instängdheten, fängelsevanorna, av vilka särskilt den regeln att fångarna bli väckta 1 gång om natten enerverat honom”. Detta brev ger en god bild av hur svenska myndigheter behandlade en andens upprorsman. Att Kata Dalström reste sig emot detta tyranneri är lätt att förstå. Ellen Key tillägger: ”Det gläder mig mycket att Ni haft gagn och glädje av Edra föredrag; att Eder publik också haft det, är naturligtvis ändå större tillfredsställelse.” Sannolikt syftar dessa ord på några utilistiska föredrag. Kata Dalström har sålunda nu övervunnit sin fruktan att uppträda som offentlig talare.

De första åren i partiet

18. Åter i Stockholm.

År 1891 flyttade familjen Dalström från Näsbyholm till Stockholm. Det var tredje gången Kata Dalström bosatte sig i huvudstaden. Varje gång hon kommit hade hon haft ett bister äventyr bakom sig och varje gång hade ett ännu bistrare väntat henne. Första gången kom hon som ung flicka efter livets första äventyr, nästan förvisad från fädernehemmet. Hon kom under sin första stockholmssejour i kontakt med en radikalt betonad politisk, litterär och konstnärlig miljö, August Blanchés vänner och epigoner. Hon for därifrån sedan ödets slag råkat hennes beskyddarinna och ställt henne själv ensam i Stockholm. Nästa gång kommer hon till huvudstaden som ung maka och moder efter några hårda arbets- och kampår vid sin makes sida. Hon träder nu in i den liberala och sociala kulturkrets, vars läggning kännetecknas av namn som Viktor Rydberg, Hierta-Retzius, Fridtjuv Berg, Ellen Key, Anna Whitlock. Ett oblikt öde driver hennes make ut att åter fresta lyckan på skilda företag. Hon står troget vid hans sida i med- och motgång. Hon är starkast i motgången, hon växer under brottningen med de hårda vindarna. Klöst och sargad av blåsten och slagregnet, men med hjärtat fullt av trots och eldigt stridsmod vänder hon än en gång kosan mot Stockholm – nu för att gå till mötes sitt märkliga livskall, för att ge sig själva stormen i våld., utmana en hel värld till envig. Ja, Kata Dalström var i sanning av samma virke som det gamla bistra bergslags folk, som fruktade varken fan eller trollen. Nu började för henne den underbaraste sagan, och den skulle hålla henne fången till sista pusten.

Det Stockholm Kata Dalström återfann, var i mycket ett annat än det hon tidigare lärt känna. På några år hade en stor förändring skett. Den gamla patriarkaliska tiden, den gamla bonde- och borgarliberalismen, den gamla filantropiska, en smula sentimentala anda, som frodats under de flydda decennierna, voro förgångna och oåterkalleligen förbi. Protektionismen hade segrat, industrialismens andar svepte fram som lössläppta stormvindar över fälten. Den nya radikalismen, verdandisternas och socialisternas, följde energiskt i deras spår. Åttiotalet hade fört med sig en hård och sträng vinter på samhällslivets alla områden.

Maskinen hade efterträtt smeden, klasskampen filantropien, August Strindberg Viktor Rydberg. Folkrikisdagarna sökte detronisera kamrarna. På Stockholms gator höjdes trotsigt de röda fanorna, bortdrivande ordensbrödernas blekare standar. Arbetarnas 1 majtåg drogo intresset från borgarungdomens valborgsmässoupptåg. Hjalmar Branting mönstrade sina första arméer, inga paradtrupper, snarare lika Döbelns och Sandels trasiga hjältar.

När Kata Dalström återkom till Stockholm knöt hon först an till sina gamla liberala vänner och utvidgade ytterligare denna krets. Vi möta i hennes brev och anteckningar namn som Knut och Anna Wicksell, David och Ingrid Bergström, Karl Staaff, Jonathan Ohlsson, Fridtjuv Berg, Carl Lindhagen samt många radikala kvinnonamn. Men hon drogs oemotståndligt vidare åt vänster. Hon fann den liberala politiken grådaskig. Hon kämpade för en vänsterutveckling av framstegsarbetet, för en orientering till det socialdemokratiska arbetarpartiet, som nu blivit konstituerat, övervunnet sina värsta sektstrider och kommit under Brantings fasta ledning. Hon knyter an till Branting och Sterky. Hon börjar hålla ett och annat föredrag även inom fackföreningarna, skriver en och annan osignerad artikel i arbetarpressen. Hon har häftiga strider med sin make, som inte gillar hennes politiska verksamhet. Hennes släktingar söka övertala henne att icke kasta sig in i de bittra politiska striderna och låta tydligt förstå, att hon som socialist skulle alldeles isolera sig

från släkten, m. a. o. bli utstött. Hennes liberala vänner varna henne. Hennes vänner bland de radikala kvinnorna börja vända henne ryggen. Hon börjar bli allt för frispråkig och frigjord, visa allt för utpräglade socialistiska tänkesätt; hon börjar kompromettera.

Alltjämt synes hon intressera sig för utilisterna. Härom har hon tydligen i ett brev i slutet av 1890 till Ellen Key skrivit och väl kanske även beklagat striden mellan utilister och socialister, ty i ett brev från Ellen Key heter det: ”Bra fånigt tycker jag det är att socialisterna skola anfälla utilisterna, som ju i grund och botten äro deras meningsfränder. Branting har nog haft gott annars av sitt besök i Halle.”³ Att Kata Dalström redan innan hon lämnade Näsbyholm var en ivrig fritänkaragitator framgår av ett annat brev från Ellen Key till henne. Ellen Key skriver nämligen vid jultiden 1890: ”Att Kata gör fritänkarnamnet aktat är redan en stor sak i en 'kristlig' bygd ... En fritänkarekalender har kommit ut. Ljus och sanning kallas den, som Du skulle läsa med nöje.” Som en kuriositet kan nämnas, att i samma Ellen Keys brev till Kata Dalström förekommer följande lustiga passus: ”Kejsaren är icke dum i flera av sina idéer – men icke är han annars av den sort jag tror på!” Denna kuriösa sats tyder på, att även Kata Dalström tillhört dem, som strax efter den unge kejsar Wilhelms brytning med Bismarck trodde sig i honom kunna hoppas på en upplyst, frisinnad och demokratisk monark. Hur skändligt bedragen skulle icke Kata Dalström bli i detta sitt hopp! En viss naivitet tillhörde nog hennes karaktärsdrag. Men eljest hade hon ett mycket gott förstånd. I det nyss citerade brevet från Ellen Key t. ex. prisar denna sin vän Kata bl. a. för en ypperlig lånebiblioteksidé. Man ser av detta även, att Kata Dalströms sedermera inom arbetarrörelsen ådagalagda starka bildningsintresse var gammalt och rotfast nog samt vilade på praktisk grundval.

Kata Dalström var vid denna tidpunkt tydligen även intresserad för fredsarbetet. Av ett brev från Ellen Key i början av 1891 synes framgå, att Kata Dalström uppmanat henne att anmäla Bertha von Suttners Ned med vapnen! Ellen Key meddelar också, att hon skrivit en dylik anmälan i Dagens Krönika. I förbigående skriver Ellen Key ett par ord även om den politiska situationen: ”Riksdagen är så svår – det blir intet annat än att man får koncentrera all sin energi på en ny representationsreform. Du borde ha Aftonbladet nu – det är så piggt, energiskt och hyggligt tillika!” Vi veta icke om Kata Dalström följde rådet att lägga sig till med Aftonbladet. Däremot veta vi, att hon näppeligen torde ha varit sinnad att följa ett annat råd i samma brev. ”Stackars Du”, skriver Ellen Key, ”vad Du har att stå i, men framför allt läseriet! Var bara varsam i den punkten – annars går det ej att vinna fast mark.” Varsamhet låg icke just för Kata Dalströms eldiga temperament. Rådet ger emellertid vid handen, att Kata Dalström med energi fortsatt striden mot det småländska mörkväldet. Att Kata Dalström vid denna tid med iver studerade socialistiska skrifter framgår även av Ellen Keys brev. Kata har nämligen bett sin väninna skaffa henne några socialistiska skrifter, som denna dock icke genast kan uppbringa. Men från den tyske socialisten Georg v. Vollmar får Ellen Key en dag en hel katalog, ur vilken både Kata Dalström och andra välja. Kata Dalström, som bodde i en avlägsen mörkbygd, vill ständigt veta nyheter från Stockholm i fråga om politik, litteratur, kvinnorörelse, personalia etc. Ellen Keys brev vimla av korta, lakoniska upplysningar eller reflexioner. T ex. ”Rydbergs epilög är sorglig. Glädjande däremot de friskare vindarna inom 2:dra kammaren. Aftonbladet har under Sohlman tagit upp sig, så det är en glädje. Wicksells må bra – deras pys frodas. Hjalmar öhrwall är nygift, som Kata väl sett, med den lilla, vackra och för alla hans intressen intresserade Elise Axelson, som Kata nog såg i Kvinnoklubben.” Etc. Breven från Ellen Key ge oss f. ö. en god inblick i vilka frågor och personer, som intresserade Kata Dalström vid denna tid. Dit hörde t. ex. frågan om nedsatt arbetstid för arbetarna. Hennes make och hon själv togo under näsbyholmstiden initiativet till en

³ Vid tyska socialdemokratiska partikongressen. *Förf:s anm.*

sänkning av arbetstiden på deras gods. Två gånger sänktes arbetstiden. Ellen Key begär att omgående få veta, hur mycket arbetstiden 'blivit sänkt, ty "nu är lämpliga tiden för en notis i Aftonbladet". Ack ja, det var på den tiden det!

Även från en annan hand än Ellen Keys äga vi några uttalanden om Kata Dalström under tiden närmast före övergången till socialismen. Anna Whitlock skrev efter min hemställan några rader om sin bekantskap med Kata Dalström. Anna Whitlock säger, att hon "såg henne först sommaren 1888 i Visby, dit Anna Whitlock med sin lilla fosterdotter följt Ellen Key, vars far då var bosatt i Visby. Ellen Key kände henne förut, ehuru flyktigt, och genom henne förmedlades bekantskapen. Kata Dalström bodde strax utanför staden i en villa och sysselsatte sig huvudsakligen med sina barns uppfostran. Hon läste själv med dem". Våra diskussioner, säger Anna Whitlock, voro huvudsakligen pedagogiska. "Hon var liksom jag full av reformnit, ville odla fantasi och känsla, ej blott intellekt, var ivrig att skriva läseböcker o. s. v. I religiöst avseende var hon fritänkare, politiskt vad vi nu skulle kalla liberal-radikal, sociala frågor existerade icke då ännu för flertalet människor. När hon flyttade till Stockholm minnes jag ej, men 3-4 barn (ej det äldsta) gingo i min lilla skola, och vi träffades ibland. Under just dessa år drogs hon mer och mer till socialismen. Vi skildes åt inte så mycket till följd av hennes radikala meningar, som hon ville, att jag skulle aktivt understödja, utan därför att jag hade och har den meningen, att en mor med en stor barnskara först och främst är till för deras skull." Efter en kritik av Kata Dalströms ensidigt politiska verksamhet på föregiven bekostnad av hemmets intressen, fortsätter Anna Whitlock: "Då jag med skärpa framhöll, var jag ansåg att hennes huvuduppgift för tillfället låg, bröts ett förhållande, som från min sida aldrig varit personlig vänskap." Under årtionden sågo dessa båda var på sitt område mycket framstående kvinnor icke varandra; först under Kata Dalströms sista år råkades de på ett vilohem. Anna Whitlock skriver om detta sammanträffande: "Hon gjorde då ett helt annat sympatiskt intryck: varm och ivrig, men också mognad och full av människokärlek."

Detta brev från Anna Whitlock är i flera avseenden intressant. Det bekräftar ytterligare, att Kata Dalström, som sedermera blev tolstoyansk kristen och därefter buddist, under åttioalet och långt in på nittioalet var aktiv fritänkare. Anna Whitlocks brev är intressant även däri, att det ger vid handen, att orsaken till brytningen mellan Kata Dalström och hennes borgerligt radikala umgängesvännar bottnade just i hennes intensiva politiska intresse, som så fängslade henne, att hon för sin socialistiska sak ibland glömde bort allt annat – fränder, vänner, ja make och barn.

Emellertid ha, som vi sett, hennes egna barn alls icke den uppfattningen, att hon förgätit och försummat dem.

Anna Wicksell, som likaledes före sin död sände författaren till denna krönika sina intryck av Kata Dalström från tiden för hennes övergång till socialismen, skriver, att det som mest karakteriserade Kata Dalström på denna tid var ett vinnande personligt frihetsbegär, ett begär att få kasta sig ut i kampen för kampens egen och spänningens skull. Hon var väl närmast borgerligt radikal på den tiden, hade alltid tendenser att gå så långt åt vänster som man överhuvud då kunde komma. Hon har alltid stått för mig som en varm och trosviss själ. I det stora och lilla tror jag också att hon var en lycklig själ, fast hon hade så många besvärligheter i livet. Hon fick giva allt som i henne var åt det som hon ansåg för rätt."

Ja, sådan var säkerligen Kata Dalström, när hon även formellt tog steget över från den borgerliga radikalismens värld till socialismens och den kämpande arbetarklassens.

År 1893 tar hon det avgörande steget och ansluter sig även formellt till det socialdemokratiska arbetarpartiet. Hon hade dröjt en stund vid Rubicon. Väl över floden såg hon sig aldrig tillbaka.

19. En återblick.

Hur var det beställt med det socialdemokratiska rike, i vilket Kata Dalström nu gjorde sitt intåg? Hur tedde sig vid denna tid den svenska arbetarrörelsen, inom vilken hon snart skulle komma att spela en märklig och framträdande roll? För att besvara den frågan måste vi först göra en återblick på arbetarrörelsens utveckling under de närmast föregående decennierna.

Redan på 1830- och 1840-talen hade de utopistiskt socialistiska idéerna vunnit en smula insteg i vårt land. Den rebelliske pastor Rådberg – på sätt och vis en svensk föregångare till Herman Kutter – förkunnade i början av trettioalet till allmän förfäran en religiöst färgad, revolutionär samhällsordning. Kata Dalström har i en av sina föreläsningar nämnt honom bland religiösa utopister och revolutionärer.

En både originell och allvarligt samhällsintresserad man, som tydligen tagit intryck av de samhällsdebatter och sociala strider, som vid denna tid pågingo i England, Frankrike och Tyskland, var fabrikanten Swedéus, som i flera skrifter framlade socialistiska synpunkter på problemet om fattigdom och rikedom. Denne Swedéus hade en förvånansvärt klar och modern uppfattning i flera sociala frågor. C. W. Bergman var en tolkare av Proudhons idéer, men det säregna med denna man är att han på sätt och vis förkunnar en kommande proletariats samling. Hos C. J. L. Almquist möta vi saint-simonistiska tänkesätt. Att märka är att Almquist allt ifrån barndomen var en av Kata Dalströms käraste författare. Hos honom torde hon ej blott ha tilltalats av hans kamp mot konventionalismen. Hos honom har hon måhända även insupit de första socialistiska tankarna.

Per Götrek, en annan av socialismens förelöpare i vårt land, hyllade varmt i tur och ordning Saint-Simon, Fourier och Etienne Cabet, grundade i Stockholm ett kommunistiskt sällskap – sannolikt det första i vårt land – och anklagades för delaktighet i marsoroligheterna 1848, ehuru han var en mera utopistiskt och teoretiskt intresserad svärmande än en samhällsfarlig konspiratör. Götrek saknade dock icke praktisk blick och han besatt ett aktivt temperament. Hans namn är förbundet med tvenne mycket betydelsefulla tilldragelser i den svenska arbetarrörelsens historia. Det var Götrek – ivrigt följande den socialistiska idékampen och de sociala rörelserna inom Europas arbetarvärld – som till svenska översatte Karl Marx' Kommunistiska Manifest, denna skrift, som skulle bli Kata Dalströms styrkebälte i alla hennes strider mot borgarklassen och av vilken skrift hon själv gav ut en ny översättning. Götreks översättning utkom redan året efter manifestets publicering i Tyskland och Frankrike. Götrek bildade också, efter en utbrytning ur de folkliga bildningscirkel, som flerstädes förefunnos men saknade politiska mål, en arbetarnas bildningscirkel med socialistisk tendens, som sedan ombildades till en arbetarförening och fick en del systerorganisationer. Ur dessa små götrekska organisationer samt ur de folkliga bildningscirkelarna skulle med tillflöden från andra håll framgå den senare så märklige liberala arbetarrörelsen. De socialistiska tankar, som varseblivas hos enstaka arbetare och hantverkare den närmaste tiden, ha säkerligen sitt främsta ursprung från de götrekska föreningarna, vilka även hade förbindelse med Marcus Thrane och de norska arbetarföreningarna och för vilka särskilt intressera sig arbetare, som gjort gesällvandringar i främmande länder och där kommit i beröring med de nya strömningarna inom arbetarvärlden. Så var t. ex. fallet med skraddaren-typografen C. D. Forssell.

År 1849 utgav Frans Sjöberg, en fattig notarie, en tidning Folkets Röst med ett socialistiskt program. Tidningen blev ej gammal. Även i landsorten uppstå tidningar, som anslå socialistiska strängar, vilka dock snart utbytas mot allmänt radikala. Så småningom dö de rent socialistiska tonerna bort, tills Nils Herman Quiding, den märklige rådmannen i Malmö, som ytterst livligt intresserade Kata Dalström, börjar sitt samhällskritiska och socialutopiska, i många avseenden

geniala författarskap på 1860-talet. Detta arbete fortgår under sjuttio-talet och in på åttio-talet.

Såväl om Thrane som Quiding har Kata Dalström hållit föreläsningar. Om ”Robert Owen, utopisten och reformatorn” har Kata Dalström utgivit en särskild skrift, en sammanfattning av en av hennes föreläsningar om utopisterna.

De kretsar, som under utopisternas tid intresserade sig för de socialistiska idéerna, voro små och utan direkt inflytande på allmänna opinionen. Några hantverkare och gesäller, en och annan fattig tjänsteman och litteratör – se där hela skaran. Trots detta ha de av dem förkunnade tankarna verkat befruktande på denna tids oppositionella folkrörelser. Man spårar såväl i den liberala oppositionspressen som hos den tidens radikala politiker och folkledare tankar och uttryck, som gå tillbaka till dessa första socialistiska förkunnare. Att de socialistiska tankarna diskuterades i de liberala oppositionssällskapen och i de litterära kretsarna är naturligt. Nu veta vi, att Kata Dalström under sina för intryck mest mottagliga ungdoms- och studieår hade i Stockholm sin hemvist hos August Blanchés syster, hos vilken den tidens politiska och litterära märkesmän och tongivande kvinnor umgingos, i den mån de tillhörde oppositionen. Det kan därför anses sannolikt, att Kata Dalström redan i sin ungdom fick åhöra och måhända även deltog i diskussioner om socialismen.

De i slutet av fyrtio-talet tillkomna bildningscirkelarna och arbetarföreningarna började efter hand dryfta även politiska frågor, men fingo ingen starkare organisatorisk utveckling och dogo så småningom. Emellertid framväxer en ny arbetarrörelse, liberalt färgad, sättande sin prägel på den svenska arbetarklassens ekonomiska, sociala och politiska strävanden under trettio år från 1854-1884. Det var just den tid, då Kata Dalström växte upp. ”Arbetsfrågan” mötte henne sålunda ej blott på faderns bruk och egendomar, ej blott i litteraturen utan även i politiken. Den började nu ehuru oändligt sakta blanda sig med de stora frågorna om representationsreformen, rättsreformerna, finanserna, kvinnorörelsen, nykterhetsrörelsen. De liberala arbetarföreningarna fingo en stark utbredning. En av de första ledarna är F. T. Borg, den senare radikale riksdagsmannen, skriftställaren och boktryckaren, som Kata Dalström ävenledes skildrat i sina föreläsningar om socialismens föregångare. Dessa arbetarföreningar ha ännu som reminiscenser från de socialistiskt-utopiska åren en, om än mycket dunkel, socialistisk färg och en ibland rebellisk anda, men övergå så småningom till självhjälpsrörelse och manchesterliberalism. Ledarskapet övergår från hantverkaren till småborgaren och de liberala politikerna.

Så småningom bleknar färgen och svalnar andan alltmer. På sextio-talet få arbetarföreningarna en alltigenom praktisk, liberal-demokratisk tendens; den tyska schulze-delitschska produktionskooperationen sätter sin prägel på dem. Arbetarföreningarna erövrar i hög grad av solida hantverksmästare, småfabrikörer, lärare och tjänstemän, de rena arbetarelementen trängas definitivt undan. 1870 hålles i Stockholm det första skandinaviska arbetarmötet, där dock företrädesvis behandlas humanitära frågor, skol- och sedlighetsspörsmål. 1879 hålles det första landsomfattande svenska arbetarmötet – i Stockholm – under liberal ledning. Mötet uttalade sig emot ”socialistiska, kommunistiska och nihilistiska rörelser”, men förklarade, att ”fredliga arbetsinsättelser eller strejker icke kunde anses oberättigade eller olagliga”, men äro ”dock oftare till arbetarnas skada än till deras gagn”. Ett förslag att protestera mot Curry Treffenbergers brutala uppträdande mot de strejkande arbetarna i sundsvallsdistriktet förkastades. En minoritet, ledd av stadsbudet Johan Lindbäck, ville stämpla all arbetsinsättelse som skadlig och olaglig, ja t. o. m. straffvärd. Den mera toleranta vänsterriktningen leddes av redaktör Isidor Kjellberg i Östgöten, med vilken både Ellen Key och Kata Dalström hade förbindelser, av dr Anton Nyström, sedermera även av den ännu i livet varande veteranen J. A. Fjällbäck o. a.

Vid denna tid fanns ingen tillstymmelse till socialistisk anda i arbetarföreningarna. De växte

emellertid, här och var samverkande med hantverksföreningar och den nu kraftigt växande godtemplarrörelsen. 1882 hölls ett andra landsmöte i Norrköping och 1886 ett tredje i Örebro, där ett rätt utförligt socialpolitiskt program antogs och en liberal-demokratisk plattform lades, sedan vänsterriktningen stärkts och socialdemokratins idéer börjat tränga in i landet och i viss mån färgat av sig. I Örebro beslöts bilda ett landsförbund, men detta torde icke ha organiserats. På fjärde arbetarmötet 1890, det sista liberala arbetarmötet, sålunda strax före Kata Dalströms andra bosättning i Stockholm, beslöts att omlägga de allmänna arbetarmötena till ”socialpolitiska kongresser”.

Huruvida Kata Dalström hade direkt förbindelse med dessa liberala arbetarföreningar och deras möten är okänt. Sannolikt hade hon anknytningar och hyste väl till en början vissa förväntningar. Vi veta emellertid, att hon mycket snart ställde sig kritisk till hela den liberala arbetar- och reformrörelsen. Hon väntade icke från dem vare sig det befriande ordet eller den befriande handlingen. Hon kom i stället att finna dem hos den unga, upproriska socialistiska rörelsen, som hon därför också anslöt sig till.

Kata Dalströms stora intresse för de sociala utopisterna har påverkat hennes socialistiska inställning. Hennes intresse för dem var dock huvudsakligen historiskt och teoretiskt. När hon i sina föreläsningar och skrifter kommer in på dem, utövar hon en marxistiskt färgad kritik av deras läror. Kritiken är dock mild och hon bevarar en avgjord sympati för åtskilliga av de synpunkter utopisterna framförde.

20. Mäster Palm, folktalaren.

Från Tyskland hade de socialistiska idéerna och den socialdemokratiska arbetarrörelsen tidigast bland de nordiska länderna trängt in i Danmark. 1871 slår rörelsen rot i detta land, 1874 startas danska Socialdemokraten, 1878 bildas det socialdemokratiska partiet i Danmark. Bland dem, som vid denna tid ivrigt verkade för den danska socialdemokratin, befann sig även en halt och underlig svensk skräddare, som för socialistisk propaganda utvisats ur Tyskland, där han varit verksam en tid. Denne skräddare var August Palm, den svenska socialdemokratins Ansgarius.

Hösten 1881 flyttade Palm, 31 år gammal, från Storheddinge på Seeland, där den ilskne och envetne mannen blivit ovän med alla bypamparna, till Malmö, där han utan större framgång etablerade sig som skräddarmästare. Han brydde sig ej så mycket om sitt yrke och började genast sin verksamhet som socialistisk apostel. Den oansenlige hantverkaren hade en brinnande lust att bli en stor politiker; han skulle sannerligen slå de höga herrarna ur brädet. När han satt på ölstugorna och näringsställena och med lidelse, humor och stora gester för krogarnas gesäller, arbetare och småborgare skildrade herrepolitikens uselhet eller när han med munter och sprakande vältalighet ordade om nödvändigheten av en självständig arbetarrörelse och en socialistisk politik, så syntes han väl mången vara en holbergsk kannstöpare. Men den tokige skräddaren tålde ej blott att skrattas åt. I varje fall brydde han sig själv icke om de andras lustiga miner. Han visste vad Herren menade med honom och han gav sig icke. Den 6 november, Gustav-Adolfsdagen 1881, höll han sitt första möte, som samlat mycket folk. Dock mest småborgare, blott få arbetare. Efter några veckor höll Palm ett nytt möte, nu hade även arbetarna infunnit sig. Palm predikade väldiga; hans fyndiga repliker, beska satir, folkliga humor och lustiga gester slogo an, hans tysk-dansk-skånska rotväliska generade icke synnerligen. Han både svor och grät, förbannade och bönföll. Hans intill 800 personer uppgående publik, som i början stått kylig, men till sist blev varm, antog en resolution, som uttalade ”att arbetarnas ställning endast kan varaktigt förbättras därigenom att arbetarna organisera sig”, varför mötet beslutar ”att en allmän svensk arbetarförening skall bildas med syfte att tillvarata arbetarklassens politiska

intressen och beslutar vidare att på det kraftigaste, både moraliskt och pekuniärt, understödja en agitation i berörda avseende”. Med detta möte hade Palm, som djupt föraktade den liberala arbetarrörelsen, fått mark under fötterna. Nu började hans väldiga härnadståg för skapandet av den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen. Den konservativa såväl som den liberala pressen kastade sig över honom med alla hånets och satirens vapen, de liberala arbetarföreningarna fördömde hans verksamhet, polisen trakasserade honom, han utvisades från vårdshuset och gatpojkar flinade åt honom. Men den sege skräddaren fällde icke modet och förtröttades icke. Hon kämpade icke blott tappert och okuvligt som en Sven Duva utan visade onekligen både diplomatisk slughet och en viss obestridd talang som general för de skaror, som fylkade sig kring honom. Palm var en ypperlig folktalare: humoristisk, kvick, sarkastisk, impulsiv, orädd, ihärdig, fylld av den rätta offensivandan. En smula grov i munnen skrädde han aldrig orden. Han fäktade icke med värja utan slog med klubba. Han saknade icke värme. Ibland var han rörd till tårar av sina egna ord. Han var icke utan en viss resning trots sin primitivitet. Han hade ett tycke av de svenska böndernas upprorsmakare i gångna tider, av Dacke och andra. Han var före Kata Dalström den originellaste av tidens folktalare.

I december utgav Palm det s. k. rebellplakatet, en proklamation till Sverges arbetare att organisera sig, samlas till kongress och bilda ett landsförbund för att tillvarata sina sociala och politiska intressen. Manifestet började med orden: ”Bröder! Arbetet är källan till all rikedom och all kultur” och var undertecknat av ”Kommittén för bildandet av ett allmänt svenskt arbetarförbund”.

Liksom senare Kata Dalström var August Palm en stor optimist och mycket ärelysten. Malmö vart honom snart för trångt, åh, det skulle gå undan, hela landet skulle han erövra, huvudstaden skulle han storma. I Stockholm skulle han, den halte skräddaren, som en ny Gustav Vasa hålla sitt intåg, massorna skulle han vinna, ack, han skulle ge den svenska politiken en ny kurs och själv skulle han bli en betydelsefull man. Den halte skräddaren talade gärna om de eländiga statsmän, som styrde riket. Det var icke utan att Palmen kände sig som en Ivar Blå.

Mot jultiden styr Palm följaktligen kosan till Stockholm. Slutna portar överallt! Arbetarföreningen vägrar honom lokal, Mosebacke stänger i sista minuten för honom, trots erlagd förskottshyra och trots en tusenhövdad skara, som väntar utanför. På samma sätt vägras övriga lokaler. Då beslöt Palm att trots vinterkylan arrangera ett möte i det fria, valde som mötesplats Lilljans, som sedan skulle bli så berömt för sina otaliga, ofta stormiga arbetarmöten. Mötet gick av stapeln annandag jul; trots högtiden och kylan infunno sig 1,000 personer, däribland statsminister Posse. Det blev diskussion efter föredraget, en skräddare, en skomakare och en målare, liberala arbetarledare, opponerade sig, men ”flertalet av de närvarande arbetarna syntes avgjort stämda till hans fördel”, konstaterade några tidningar. En resolution av Palm antogs också. Enligt andra tidningar mottogs Palm med snöbollar och glåpord, men lyckades dock behålla slagfältet. Till ledare för sin lilla sekt i huvudstaden utsåg Palm gelbgjutaren Wilhelm Åklund. Palm och hans handfull socialister välvde genast stora planer. En aktionskommitté tillsattes att omedelbart organisera arbetarna fackligt och politiskt, starta en arbetartidning m. m. Efter ett år utkom ett enda nummer av tidningen, som fått namnet Sverige. Palm menade, att orsaken till fiaskot var den, att den liberal-radikale dr Anton Nyström insläppts i kommittén.

Palm, som alltmer trots motigheterna kände sig som den svenska arbetarklassens Messias, for vidare för att väcka de sovande och frälsa de obotfärdiga. Han gjorde ett fåfängt strandhugg i Uppsala, belägrade Göteborg, kom där i vild strid med godtemplarna och de liberala arbetarna, stod just i beråd att slå ett stort slag mot sina fiender, då han måste kasta allt ur händer och

skynda till Malmö, där hans anhängare gjort uppror och voterat ut honom ur hans egen förening efter ett föredrag av dr Anton Nyström. Denne hade kommit ner och slagit ihjäl socialismen totalt, som det troddes, rest en radikal-social rörelses fana med fackföreningar och Kooperation, men utan klasskamp. Palm återtog likväl med glans sina förlorade positioner och startade Folkviljan, den första socialdemokratiska arbetartidningen i vårt land. Efter ett år dog den. Men Palm gav icke tappt. Efter en sejour i Malmö fängelse på vatten och bröd för brott mot några ordningsregler, startade han en ny turné, som sträckte sig över hela södra och mellersta Sverige. Allmänna Svenska Arbetareföreningen omdöptes till Socialdemokratiska Arbetarepartiet – det blev blott ett namn, ingen verklig partiformation – ännu stodo blott några hundra man bakom det unga ”partiet”. Palm hade utposter blott på fem, sex platser i landet. Efter det han talat på 150 orter, sammandrabbat med otaliga länsmän, kronofogdar, präster och landshövdingar, storborgare, godtemplare och liberala arbetare, sedan han utgett fyra nummer av Folkviljan i Stockholm och åter sett den stiga i graven, kunde han dock 1884 äntligen triumfera, när Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet trädde emellan och ånyo satte liv i Folkviljan, nu i Malmö igen. Det räckte dock blott ett år. 1885 avsomnade tidningen åter till Palms stora sorg. Efter en ny vikingafärd ut över landet flyttade Palm 1885 till Stockholm, slagen men icke nedslagen, besegrad men icke kuvad. Härifrån gjorde han otaliga härfärder ut i bygderna och här grundade han tidningen Social-Demokraten.

Kata Dalström lärde sig åtskilligt av den folkliga talekonsten genom Palm. Han kunde den verkliga konsten att knipa sin publik, och fru Kata var ingen dålig lärjunge. Hon gick säkerligen ofta och hörde Palm tala. Hon avundades honom hans triumfer på folkets forum. Hon hörde emellertid kanske också talas om hans intriganta väsen och var rädd för att sluta sig till honom. De som kommo att föra henne över till socialdemokratin voro i själva verket Fredrik Sterky och Hjalmar Branting; vilka hon högt beundrade. Det var på deras anmodan hon även formellt anslöt sig till arbetarpartiet.

21. Sekten blir ett parti.

Att Palm vann en så pass stark anslutning till sina möten och sin socialistiska förkunnelse, som han trots allt motstånd, hån och förföljelse verkligen gjorde bland Sverges arbetare, hade sin grund dels i den allt snabbare industrialiseringsprocess landet genomgick vid denna tid dels i den oro, som rådde inom det växande proletariatet. Ehuru inga fackföreningar funnos utom några enstaka i Stockholm, Malmö, Kalmar och på kanske ännu ett par orter, skakades landet av häftiga arbetskonflikter och strejker från de oorganiserade arbetarmassornas sida, vilka revolterade mot de usla lönerna, den långa arbetstiden och de eländiga sanitära förhållandena i och kring arbetsplatserna. En dagsinkomst på 1-2 kronor, en arbetsdag på 12 å 13 timmar, barnarbete från 8 å 10 år, otroligt dåliga arbetarbostäder, så gott som inget skydd mot maskinella olyckor etc. satte sin dystra prägel på arbetarens liv. Den stora sundsvallsstrejken 1879 av de fireligiösa sågverksarbetarna, som under psalmsång och böner tågade ut från de många sågverken för

att genom en fredlig arbetsnedläggelse söka få ett slut på svälten och nöden, hade kuvats genom militäruppbåd, kanonbåtar och en terror utan like, ett våld som med nesans och föraktets stämpel för alltid brännmärker dess upphovsman, landshövdingen Curry Treffenberg. Denna händelse åstadkom jäsning i arbetarnas sinnen landet runt. Efter sundsvallsstrejken följde en mängd arbetsnedläggelser vid sågverk, järnvägsbyggnader, fabriker i skilda delar av landet, en spontan protestvåg från de misshandlade och rättslösa arbetarnas sida, varvid ledningen ofta låg i liberalt och fireligiöst sinnade arbetares händer, bland t. o. m. i patriotiska f. d. soldaters, prästers och skollärares. Den ofta omänskliga hämnd, som de maktägande togo på de rebelliska men

oorganiserade arbetarnas ledare, väckte ovilja djupt in i det borgerliga lägret. Adolf Hedin höjde sin starka stämma mot oförrätterna. Anton Nyström utlyste i Stockholm opinionsmöten.. Den brutalitet, med vilken myndig-heter och arbetsgivare förforo mot arbetarna under dessa år upprörde även Kata Dalström på det högsta. En gång blev hon till den grad uppbragt, att hon för en vän sade sig skola hjälpa till att taga en rättfärdig hämnd på de skyldiga. Hon skrev också och tackade Hedin för hans arbete för de förörrättade arbetarna.

Dr Anton Nyström var jämte Julius Mankell ledare för Reformföreningen, en liberal sammanlutning, som dock snart klövs, och vars radikala element bildade Framstegs-Förbundet, ur vilket Folkpartiets Februariförening utvecklade sig med just samme temperamentsfulle och energiske Anton Nyström som ledare. Dr Nyström bildade Arbetareinstitutet såsom en motvikt mot den enligt hans mening alltför pietistiska, godtemplaristiska och partifångna liberala valorganisationen och arbetarföreningen. När Stockholms stadsfullmäktige avslögo en av Adolf Hedin väckt motion om kommunalt anslag på 5,000 kr. till institutet, satsades summan av en uppsalaastronom såsom en protest mot mörkväldet. Den man, som anslog sitt fäderneärv till bildningsarbetet bland arbetarna, var Hjalmar Branting. Den strid, som fördes både i riksdag, fullmäktige, i press, högstskolor, och på möten om arbetarinstitutet, följdes livligt även av Kata Dalström, som då ännu vistades i Småland. Hon följde med alldeles särskilt intresse just sin ungdomsbekante Hjalmar Brantings strävanden.

Arbetarnas famlande försök att finna en väg till samling och frigörelse hade vid denna tid tagit sig ett annat uttryck, nämligen i den av "brännvinskungen" L. O. Smith och en del liberala arbetare tillsammans bildade s. k. ringrörelsen. Arbetarnes Ring, som syftade till att förena kapital och arbete och till att lösa allehanda sociala och ekonomiska problem, upptog på sitt program både Kooperation, sparbanker, pensionskassor, folkkök, bättre bostäder och billigare brännvin. Geniala uppslag, egoistiska beräkningar, sociala hugskott och finansiella spekulationer bildade ingredienserna i denna egendomliga rörelse, som vann en hastig utbredning och lika hastigt slocknade. Både Adolf Hedin, dr Nyström, August Palm och Hj. Branting hörde till ringrörelsens livligaste motståndare och det kan vara av intresse att veta, att även Kata Dalström sympatiserade med oppositionen mot den populära brännvinsreformatorn.

När August Palm 1885 på allvar slagit sig ner i Stockholm hade ringrörelsen mist sitt starkaste grepp om arbetarna, en växande opposition mot liberalismen hade förmärkts, fackföreningarna hade hastigt börjat spira och den socialistiska tanken vinna mark. Flertalet fackföreningsmedlemmar voro socialister, men icke alla tillhörde den socialistiska organisationen: Socialdemokratiska Klubben. En hel del av medlemmarna och vännerna här utgjordes av s. k. intelligenser, somliga allmänt borgerligt radikala såsom den sedan berömda teateraktören Emil Hillberg, den sprakande satirikern och humoristen Jörgen Lundström, den blide filosofen A. F. Åkerberg, som snart blev socialist, den kvicka författarinnan Anna Branting (Renée), publicisten Gunnar Hägerstolpe. Andra voro teoretiskt eller praktiskt-socialistiskt verksamma socialister, utpräglade socialdemokrater, främst Hj. Branting, astronomen och publicisten, som i medlemsmatrikeln hade platsen nr 1, samt Fredrik Sterky, amanuensen och köpmannen med den stora administrativa och teoretiska begåvningen. Båda dessa hade noggrant följt och studerat den socialistiska litteraturen och den socialdemokratiska politiken i utlandet. Klubben bedrev ingen propaganda utåt, utan förde huvudsakligen teoretiska diskussioner. Dess medlemmar liksom den radikala intelligensen och fackföreningsledarna hade som språkrör den av K. P. Arnoldson startade tidningen Tiden, vilken 1885 övertagits av Hj. Branting och den förut omnämnde radikale hantverkaren J. A. Fjällbäck. Branting var redaktör och utgivare, förde en radikal och arbetarvänlig politik, intog uppsatser om socialismen, men någon officiell socialistisk prägel bar tidningen icke. Den var organ för fackföreningarna. Bland medarbetare räknade Tiden Emil

Svensén, som önskade göra tidningen till ett organ för de frisinna lantmännen och som snart drog sig tillbaka, Knut Wicksell, Ad. Hedin, Aug. Strindberg, Per Staaff, Erik Thyselius, A. F. Åkerberg; bland utländska radikala stridsmän, som ofta citerades, märktes: Clemenceau, Zola, Brandes, Ibsen, Vollmar, Bebel. Till läsarna av Tiden hörde även Kata Dalström. Vid några tillfällen har hon sänt Tiden till ett par av sina ung-domsvänner med varma rekommendationer.

Mäster Palm var varken nöjd med Socialdemokratiska Klubben eller Tiden. Den förra betraktade han som ett sällskap av lärde, den senare som en borgerligt radikal, men icke en proletär tidning. Jämte några likasinnade startade han, sedan 108 kronor till startkapital insamlats, såsom nyss nämnts tidningen Social Demokraten, vars första provnummer utkom 25 september 1885 i 5,000 ex. Palm blev redaktör mot en lön av 8 kr. i veckan och Sterky kassör utan lön alls. Om sina medarbetare och anhängare vid starten faller Palm i sina memoarer följande stolta ord: "Det var soldater, det vill jag lova, med vilka en värld skulle kunna erövrats och inga svårigheter ansågos den tiden oövervinneliga". Efter några månader träffar han på den utsultne studenten och litteratören Axel Danielsson, som han mot en lön av 4 kr. pr vecka anställer som rättare av sina manuskript. Av denne yngling med de djupa, brinnande ögonen, de magra kinderna och det rebelliska konstnärslynnet skulle med tiden bli den geniale organisatören och arbetarpolitikern, Arbetets grundläggare och den skånska arbetarrörelsens store banbrytare. Som sin korrekturläsare hade Palm filosofen dr A. F. Åkerberg. Till dem, som skrevo dikter i hans blad, hörde skalden Edvard Fredin, Linnesångens odödliga tolkare, och bland skribenterna Atterdag Wermelin, senare även Knut Tengdahl, C. N. Carleson och Hinke Bergegren. En liten skara av trotsiga, energiska, begåvade arbetare utgjorde hans fanborg och livvakt: "Z", "Knallen", "Småland", "Gäddviken", Nordholm, etc. Ack, vilken stab av arbetsmyror, hjältar, original och genier, av oroliga huvuden, bohémer och vildfåglar! Av dessa torde Kata Dalström före sitt inträde i partiet endast ha känt, förutom Palm, dr Åkerberg, Fredin, Sterky och möjligen Ziesnitz.

Det ena mötet avlöste det andra. "Ja, det var härliga dagar", skriver Palm, "även om det ibland knep i börsen. Aldrig insmög sig hos någon av oss tanken att ge tappt; den mest sangviniska tro på att vårt arbete skulle lönas med slutlig seger besjälade oss alla". Palm hade nu en lön av 18 kronor och Axel Danielsson av 16 kronor pr vecka!

Vid denna tid invigdes den första röda fanan i Sverige, Socialdemokratiska Föreningens fana. Vid samma tid utbröt en häftig skism inom rörelsen, som ännu hade starkt sekterisk prägel. Två riktningar uppstodo, den ena ledd av Palm, den andra av Sterky. Det gällde tidningen. Sterky ville ha en starkare redaktion och en ordningssammare expedition. Han ville, knyta Branting, Hinke Bergegren och andra krafter vid tidningen. Tiden hade nedlagts. Palm ville utom Axel Danielsson blott ha rent proletära krafter i Social-Demokraten. Då Palm icke gav med sig, beslöt Sterky och hans riktning att ge ut en ny tidning, Nya Samhället, varefter Palm genomdrev, att Sterky, A. F. Åkerberg, Hinke Bergegren, Atterdag Wermelin och A. Engström uteslötur Socialdemokratiska Föreningen. Efter någon tid försonades dock de båda riktningarna, Nya Samhället nedlades, uteslutningarna upphävdes, flertalet socialistiska pennor samlades i Social-Demokraten, som med Daniels-son, Branting, Palm, Sterky och Nordman som huvudkommitté skulle utvidgas till daglig. Enligt vad Kata Dalström meddelat, var det dessa sektstrider, intriger och uteslutningar, som i flera år avhöll henne från att ansluta sig till rörelsen. Själv sympatiserade hon helt med den riktning, som leddes av Sterky och Branting.

Fackföreningarna spirade nu upp raskare, de socialistiska tankarna började trots alla svårigheter slå rot, de härskande förskräcktes, en våg av reaktion och hätska förföljelser mot socialisterna sköljde över landet. Åtalsraseriet florerade, fängelserna fylldes av de röda agitatorerna och skribenterna. Men detta stärkte blott rörelsen. 1887 startade Axel Danielsson, som flyttat till

Malmö, tidningen Arbetet och 1890 blev Social-Demokraten daglig med Branting som redaktör, medan Palm blev redaktör för veckotidningen Folkbladet. Den oerhörda tullreaktionen, kvarstadspolitiken ledd av kvarstadskungen Bergström, attentaten mot yttrande- och församlings friheten bidrogo att skärpa klasskampen, stärka arbetarnas organisationssträvanden, ge luft under vingarna åt den socialistiska agitationen. De liberala arbetarföreningarna avfolkades. Att dessa förföljelser mot utilister och socialister hos Kata Dalström stärkte hennes sympatier för arbetarrörelsen veta vi. ”Jag känner ett brinnande begär att som en protest mot dessa förföljelser sluta mig till de förföljda”, skriver hon till en av sina vänner.

22. Partiet står färdigt.

Ännu, har emellertid den socialistiska rörelsen ingen fast riksorganisation, och dess lokalorganisationer voro rov för inre söndringar, splittringar och tvedräkt i stor utsträckning. Det var framför allt Hj. Branting och Fredrik Sterky, som sökte råda bot på den fara och svaghet, som den rådande decentralisationen och därmed följande sektanda medförde. Framför allt gällde det att få till stånd ett riksorganiserat arbetarparti.

År 1889 hade Socialdemokratiska Förbundet i Stockholm inbjudit de visserligen fåtaliga men mycket livaktiga socialdemokratiska föreningarna i landet till en kongress för att verkligen konstituera ett arbetarparti. Kongressen, som hölls i Norrköping, var besökt av 50 ombud från 12-15 platser, därav 19 ombud från Stockholm. Flera fackföreningar voro representerade. Rörelsen kunde till kongressen anmäla, att den hade fyra små tidningar, som alla kämpade för livet, och kämpade med vild energi: Social-Demokraten i Stockholm med Hj. Branting, Sterky och August Palm i spetsen, Arbetet i Malmö, Axel Danielssons organ, Folkets Röst i Göteborg med Pehr Eriksson som redaktör och Proletären i Norrköping, redigerad av G. A. Rydgren. Samtliga voro veckotidningar, utkommo i bedrövliga format och jämmerlig utstyrsel, härjade av den bittraste fattigdom. Men en eldig håg och en stälad vilja talade ur nästan varje rad i de enkla spalterna, där det ibland var rätt klen med rättstavningen och korrekturläsningen.

Då denna kongress, som konstituerade det svenska arbetarpartiet, även hade en stor betydelse för Kata Dalströms snart därpå följande aktiva anslutning till rörelsen, må här några rader ägnas dess förhandlingar och beslut.

Kongressens förgrundsgestalter voro Fredrik Sterky (kongressens ordförande) och Hj. Branting (kongressens sekreterare), vilka båda skulle komma att spela den mest avgörande roll vid partiets uppbyggande och rörelsens fortsatta utveckling. Den tredje av de stora portalgestalterna, Axel Danielsson, var jämte flera av agitatorerna genom fängelsestraff, som avtjänades, förhindrade att närvara vid kongressen. Rörelsens allttjämt främste och populäraste agitator, August Palm, var självklart med, hetare på gröten och misstänksamare mot akademikerna än någonsin. Den unge eldige skomakaren F. W. Thorsson – långt fram i tiden finansminister i arbetarregeringarna och rikshushållare –, den sprakande frifräsaren, men innerst veke C. L. Lundberg, gruvarbetarnas kommande ledare, voro med. Likaså K. M. Ziesnitz, den opolerade men energiske organisatören, om vilken det berättas, att han, då han skulle organisera hamnarbetarna och dessa ej ville hålla sig tysta, skrek: ”Förbannade hamnbusar, vill ni hålla käft och höra på, annars ger jag er tusan!” Där var typografen Pehr Eriksson, en proletär romantiker och idealistisk svärmare, som till åminnelse av pariser-kommunen föreslog att partiets lokalföreningar skulle kallas arbetarkommuner. Den sedermera mycket bekante bokförläggaren och fredskämpe G. W. Wilhelms-son, den lille energiske dansken Rasmus Hansen, Social-Demokratens blivande ekonomiske ledare, N. O. Wester, en av de skickligaste arbetarjournalisterna, F. O. Björkman m. fl. fackföreningsmän voro ombud vid kongressen. Se vi dem icke dessa unga kämpar stå som en fylking av vikingar,

beredda att segla ut för att erövra en värld!

Kongressen förklarade, att arbetarpartiet skall bestå blott av sådana fackliga, politiska och andra föreningar, som stå på klasskampens grund. Något politiskt-socialistiskt program förelåg ännu icke. Däremot antogs vissa resolutioner som rättesnören för partiets verksamhet. Sålunda uppfordrades till energisk kamp för den allmänna rösträtten. Det uttalades, att ehuru väl klassförtrycket kunde bestå lika väl i länder med som utan allmän rösträtt och rösträtten således icke vore ett mål utan ett medel, så fordrades rösträtten ”såsom den viktigaste och mest uppfostrande politiska rätt i det nuvarande samhället”.

En betydelsefull debatt uppstod i taktikfrågan. En riktning med Sterky i spetsen ville betrakta partiet som ett propagandaparti och avböjde samverkan med andra partier vid val. En annan riktning med Branting som främste talesman ville i partiet ej blott se en socialistisk propagandaorganisation utan ett aktivt politiskt arbetarparti, som förfäktade hela klassens omedelbara strävanden och som till uppnående av positiva resultat icke avböjde samverkan med andra demokratiska partier under betryggande garantier mot kompromissande. Axel Danielsson hade i en skrivelse ställt sig i huvudsak på en linje, som sammanföll med Sterkys – partiet skulle vara revolutionärt och icke parlamentariskt – dock ville han i undantagsfall medge rätt till allianser på särskilda villkor. Palm följde ungefär samma linje som Danielsson. Trots att Branting hade emot sig både Sterky, Palm, Thorsson, Lundberg m. fl. segrade han dock med stor majoritet – 35 röster mot 11 – och lade därmed grunden till den försiktigt anpassningsbara taktik, som partiet sedan, trots flera försök att ersätta den med en radikalare, följt. Den taktikresolution, som antogs, innehåller dock icke något finger åt borgerligheten. För våra dagars förhållanden klingar den fastmera mycket radikal. Den talar om ”det revolutionära socialdemokratiska arbetarpartiet”, gentemot vilket ”samtliga borgerliga partier allt mer bliva en enda reaktionär massa”. Det är den efterblivna ekonomiska utvecklingen i Sverige, som gör, att det vore ”för tidigt att driva den alltid nödiga självständigheten gentemot andra partier ända till vägran av allt samarbete under några förhållanden”. Samverkan får ske blott med ”grupper, som visa sig allvarligt vilja värna och utvidga folkets rättigheter” och för ”bestämda, nära liggande syften” och blott under ”förebyggande av all ovärdig köpslagan med principer”. Vid mera än ett tillfälle framdeles under de stora inre taktikstrider i partiet, som då kommo, skola vi finna Kata Dalström med glödande iver hävda att ingen ”ovärdig köpslagan med principer” skulle förekomma. Hon höll sig hela sitt liv troget till de linjer, som utstakats på den konstituerande kongressen, just vid den tid då hon gav sitt hjärta åt partiet.

I religionsfrågan, en fråga där Kata Dalström senare skulle föra en sådan energisk kamp mot dogmkyrkan och för religionsfriheten, hävdades under kongressen partiets plikt att bekämpa obskurantismen och prästväldet, men fastslogs tillika religionsfrihetens princip i det att man upptog den tyska programpunkten om religionen som varje människas privatsak. I nykterhetsfrågan underströks nykterhetsrörelsens betydelse för arbetarklassens intellektuella och moraliska uppräckning, men varnades för övertro på nykterhetens social-ekonomiska betydelse och såsom botemedel mot sociala missförhållanden. Kongressen antog ett stort program för sociala reformer och skyddslagstiftning bl. a. krävande 8 timmars maximalarbetsdag, minimilöner, förbud mot natt-, söndags- och barnarbete, grundlagsstadgad förenings- och församlingsrätt. Kongressen ägnade en stor uppmärksamhet åt att i Sverige skapa en stark, klasskampsbetonad fackföreningsrörelse, därvid fackföreningarna även borde syssla med politiska frågor och socialekonomi, organisatoriskt tillhöra partiet, synpunkter som Kata Dalström efter sitt inträde i partiet städse skulle med yttersta energi och trohet förfäktat. Över huvud får man vid en överblick av Kata Dalströms insatser och strider inom arbetarrörelsen en stark känsla av, vilket bestående intryck den konstituerande kongressen, som hon följde i Social-Demokraten, måste ha gjort på henne.

Hon viker under hela sitt liv knappast en enda tum från de linjer, som här uppdrogos och hon betraktar ett avvikande från dem som en fara, ja ibland som ett svek. Hon råkar i stridsställning mot alla till höger som till vänster, vilka vilja rubba på grundvalarna: mot Hinke Bergegren, när denne vill taga upp kamp ej blott mot kyrkan utan även mot religionen, ej blott mot reaktionen utan även mot de parlamentariska vägarna till reaktionens besegrande; mot Ernst Blomberg och Sven Persson, när dessa vilja lösa det organisatoriska bandet mellan facklig och politisk rörelse; mot Hj. Branting, när hon tycker att denne slår in på kompromissvägar och principlöshet, mot Moskva, när bolsjevikerna angripa tanke- och yttrandefriheten och proklamera den absoluta centralismen.

Med anledning av att de borgerliga partierna och tidningarna beskyllde socialisterna för att vilja med våldsamma medel omstörta samhället antogs på Brantings förslag av kongressen en resolution, vari uttalades, att partiet ”i sin verksamhet att organisera den svenska arbetarklassen till erövrande av den politiska makten endast vill begagna sig av sådana medel som motsvara folkets naturliga rättsmedvetande”. Partiet strävar icke efter ”en våldsam revolution” och kongressen tillbakavisade alla av fiender detsamma tillskrivna ”dumdristiga planer” att ”vi skulle vilja sätta hela arbetarrörelsen på spel och utan tillräckligt stöd i folket försöka en eller annan, våldsam kupp”.

Tvärtom skulle partiet ”fortfarande som hittills använda hela sitt inflytande för att förebygga obetänksamma, våldsamma utbrott av folkets missnöje, bakom vilka ingen tillräcklig makt skulle kunna ställas”. Resolutionens slutord, som så ofta seder-mera av Kata Dalström citerades mot skilda håll, som hon misstänkte för att vilja åt vänster eller höger avvika från den rätta vägen, förtjäna slutligen att minnas: ”Revolutioner kunna aldrig göras; men skulle de styrandes blindhet och egoism frammana den våldsamma revolutionen som förtvivlans självhjälp, är vår plats given och vi redo att göra allt för att åt folket erövra och bevara så värdefulla frukter som möjligt av striden, på det att dess offer ej må ha skett förgäves”. Resolutionen med sin harmoniska avvägning, taktiska styrka och principiella klarhet var skriven av Hj. Branting och blev enhälligt antagen. Axel Danielsson, som satt i fängelse, kunde ej närvara på sammankomsten och ställde sig en smula reserverad mot den kompromissanda, som han ansåg prägla kongressen. Härvidlag torde Danielsson särskilt ha avsett den resolution, som berörde ställningen till andra partier. Striden hade stått het i denna fråga. Sterky, delvis Palm, Thorsson m. fl. sågo valdeltagandet blott ur propagandasynpunkt och förkastade all samverkan med andra partier. Branting m. fl. kunde ej godkänna denna syn på partiets deltagande i valen; partiet skulle sträva att samla hela arbetarklassen, ta sig an även arbetarnas krav för dagen och tills vidare utan kompromisser samverka med andra vänsterpartier för att ej splittra demokratin och få ansvaret härför inför massorna vältrat över på arbetarpartiet. Resolutionen blev en kompromiss, som dock ej tillfredsställde den av Sterky och Palm ledda minoriteten. Den segrande brantingska resolutionen, vilken ovan berörts, blev grundläggande för partiets taktiska uppträdande allt framdeles.

Kongressen valde till styrelse och ledare för det sålunda konstituerade arbetarpartiet, vars kommande öden skulle bli märkligare än de flesta andra svenska partiers, följande personer i denna ordning: Hj. Branting, Axel Danielsson, Fredrik Sterky, August Palm, Pehr Eriksson, J. M. Engström och C. L. Lundberg. Bland suppleanterna märktes J. A. Berg, N. Wessel, H. O. Wester, F. W. Thorsson. Samtliga riktningar inom partiet voro företrädade i ledningen. Det var duktiga karlar, som trädde till styret. Branting torde ha stått längst till höger, Danielsson och Pehr Eriksson utgjorde en center, Palm och Sterky en vänster, Lundberg, Thorsson och Wessel en vänsterytter.

Snart nog skulle Danielsson genom sitt bekanta ”avfall” komma till höger om Branting, Sterky

skulle även dragas åt samma håll, Palm marscherade åt vänster, en förmedlande center höll på att försvinna och de inre partistriderna skärptes. Inom kort hotades det nybildade partiet med undergång.

23. Hinke Bergegrenska upproret bryter ut.

Kata Dalström torde vid denna tid i den mån hon genom pressen och sina radikala vänners brev och berättelser kunde följa striderna inom partiet haft sina övervägande sympatier hos Branting och den riktning denne företrädde. Hon hyste emellertid även stor beundran för Danielsson och Sterky. Hon kallade dessa tre ledare på skämt de röda triumvirerna. De anarkiserande riktningarna kunde hon däremot icke fördraga och för Palm hade hon alltså föga sympatier.

Den anarkiserande riktningen inom arbetarrörelsen hade vid denna tid fått en eldig och oförvägen ledare i Hinke Bergegren. Med gnistrande talekonst förfäktade han mycket oklara idéer. Man blir över huvud icke mycket klok på vad han ville. Ibland syntes det vara en opposition för oppositionens egen skull han drev. Men så småningom kristalliserar hos honom ut sig en antimarxistisk, anarkistisk linje, ehuru långt ifrån enhetlig. Tankar från Bakunin, Réclus och andra anarkister blanda sig med radikalt socialdemokratiska idéer. Han kämpar mot parlamentarismen och för våldet i klasskampen, mot reformer och för proletariats direkta aktion på gatan, mot religionen och för ateismen. Hans absoluta ärlighet kan icke betvivlas. Som karaktär är han fläckfri under hela sin långa, stormiga bana inom arbetarrörelsen. Vad man saknar hos honom är moget omdöme, jämvikt, politiskt sinne, klarhet och konsekvens. Han kunde elda, men icke samla, kritisera men icke uppbygga, forma slagord men icke leda. Han var i allt en negativ ande. Men även de arga bildstormarna, även de revolutionära romantikerna ha en uppgift att fylla i klasskampen. När en gång den gamle grånade kämpen går över gränsen skola förvisso alla klingor blottas. Även hans motståndares.

Ack, han hade många fiender. Till dem hörde också Kata Dalström. Men hennes heta duster med Hinke började först några år senare. Vid denna tid fördes de av Branting, Axel Danielsson, Fredrik Sterky, K. M. Ziesnitz och Pehr Eriksson, vilka höllo ampra vidräkningar med Hinke Bergegren och hans oppositionstidning *Under röd flagg*. Även Aug. Palm var emot Hinkes anarkiserande tendenser. A. H. Janhekt, Knut Tengdahl m. fl. försvarade däremot Hinkes kamp i den mån den gällde front mot opportunism och valdeltagande. Bergegrens kamp för den allmänna strejken som vapen i klasskampen hade ingalunda få anhängare, och partiledarna måste mobilisera alla sina resurser för att slå ned den anarkiserande oppositionen. Häftiga tidningspolemiker, upprörda partimöten, allt hetsigare ömsesidiga beskyllningar – slutligen kom utbrottet och uppgörelsen på partiets andra kongress, Norrköping 1891. Vi veta av Kata Dalströms egna uppgifter, att hon med lidelsefullt intresse följde dessa strider inom det parti hon just vid denna tid stod i beredskap att ansluta sig till. Hennes sympatier voro alldeles övervägande på den brantingska sidan.

Norrköpingskongressen slutade med en stor seger för de tre inflytande och kraft jämbördiga partiledarna Branting, Danielsson och Sterky. Den hinkeanska anarkismen fördömdes såsom antisocialistisk och en ensidig utveckling av den borgerliga liberalismens grundtankar. Ännu starkare fördömdes den hinkenska våldspropagandan. Kongressen fastslog, att ”då partiet är ett revolutionärt parti, som eftersträvar en grundlig omvälvning av det bestående borgerliga samhället, måste det taga i betraktande möjligheten av att det organiserade våldet kan bli det lidande proletariats slutliga förlossare”, en sats som senare av Kata Dalström under hennes egen oppositionstid flitigt citerades särskilt just mot Branting. Resolutionen vände sig i fortsättningen mot ”all slags dynamitagitation” och stämplade ”som förrädare mot våra principer sådana

agitatorer, som upphetsa massorna till våldshandlingar mot enskilda”. Vidare proklamerade kongressen valdeltagande, så snart rösträtten utsträckts och rätt till valdeltagande även under den rådande censusvalrätten. Minoriteten, vars ledare var Luthman, förklarade att ”den parlamentariska snigelvägen icke kan vara överensstämmande med folkets tankar och behov”. Hinke Bergeen förordade som kampmedel allmän strejk och våldsam resning av proletariatet; enligt pressens referat skulle han även ha förordat ”dynamit och dolk samt skräckvälde”, men detta har blivit absolut bestritt. Aug. Palm ställde sig, såsom den trogne lassallean han var, på Brantings och Danielssons sida. F. W. Thorsson och C. L. Lundberg intogo en mellanställning, den senare stod dock bra nära Bergegren. På norrköpingskongressen diskuterades såväl tankar på en folkriksdag som på enorstrejk såsom påtryckningsmedel för uppnående av den allmänna rösträtten, det folkkrav, som numera allt starkare trängde sig fram i den politiska förgrunden och satte folklidelserna i en allt häftigare svallning.

24. Kata Dalström hos Hedin och statsrevisorerna.

Ingenjör Dalström förde, som nämnts, vid denna tid sin stora process mot de spekulanter, som till honom sålt det småländska godset och grundlurat honom på skogen, som hörde till detsamma. Denna affär hade kostat Kata Dalström hennes fadersarv. Den främste av dessa spekulanter strävade nu efter att bli både riksdagsman och statsråd, något som på det häftigaste upprörde Kata Dalström. Hon beslöt att korsa dessa hans fräcka strävanden genom att lägga ut en ordentlig mina hos statsrevisorerna och de ledande oppositionsmännen i riksdagen. I ett brev till sin man skildrar hon, hur hon under en enda dag besökte ett flertal riksdagsmän. Vi ha här ett första talande prov på den synnerliga politiska energi, som den allt mer och mer resoluta och oförskräckta fru Kata utvecklade.

”I dag har jag börjat undermineringen för Ekenman”, mäter hon stridslystet och triumferande. Först sökte hon upp Fredholm, men då han var bortrest, tog hon ”Gud i hågen” och sökte upp Adolf Hedin. Hedin var ju hela svenska folkets justitieombudsman. Kata säger emellertid, att han var känd för att vara ”ytterst nervös och häftig”, varför hon ”verkligen var litet orolig”. När hon kom inför den store folktribunen, fick hon besked att ”relatera allt kort och tvärt”. Han hade otaliga besökare, som klagade sin nöd och gjorde ingen åtskillnad på person. Så frisinnaad godsägarfru hon var, fick hon därför samma order som alla andra: att fatta sig kort. Hedin skrev ett långt brev till den radikale Sixten von Friesen, som då var statsrevisor, och bad henne genast gå till denne. Med v. Friesen är hon mycket belåten. ”För honom relaterade jag hela saken – han är lyckligtvis ej nervös och han antecknade alla uppgifterna – han bad särskilt att få avskrift av E:s brev jämte andra nödvändiga uppgifter, emedan han var rädd saken annars kunde få sken av personligt agg”. Av v. Friesen fick Kata Dalström brev till riksdagmannen Petter Andersson i Högkil (sannolikt även statsrevisor) och adress till Gunnar Eriksson i Mörviken jämte följande mycket kloka råd: ”Tala öppet och fritt som en vänstermänniska med Petter Andersson i Högkil, men ej en halvdragen ande till Gunnar Eriksson; han är en hedersman, men gammal och ej en av de våra. Men jag tror att Ni vinner honom, var bara försiktig”. Kata ber sin man enträget och omgående sända henne de för ”skojoaren Ekenman” komprometterande papperen, så skulle v. Friesen få dem. I brevet meddelar hon även, att hon besökt de radikala tidningsredaktionerna, ”men för närvarande kan ej stockholmspressen göra något, ty han (d. v. s. E.) måste vara offentligt stämd först, men sedan skriva nog både Hedin och David Bergström om saken”. Hon har om Bergström följande yttrande: ”Den senare är ytterst försiktig, men skarp som en dolk och lugn som is, han sade att hans penna stod redo så snart tiden blev inne. Inga förlöpningar, utan framför allt lugn, förmanade han.” David Bergström kunde också lugna henne beträffande hennes farhåga, att Ekenman skulle komma in i regeringen. ”Statsrådsplats lär han nog ej få, därtill lär

Afzelius vara utsedd”.

Denna episod är i mer än ett avseende belysande för Kata Dalström. Den visar hennes utomordentliga energi. Hon sätter i rörelse hela riksdagsoppositionen, statsrevisorerna och pressen för att förhindra en utnämning, som hon betraktar som en skandal och en orättfärdighet. Den visar hennes rättskänsla och hennes mod. Just den omständigheten, att denne Ekenman burit sig skamligt åt mot hennes man kunde ju lätt bringat skenet emot henne, nämligen att handla av personliga motiv. Hon hade tillräckligt mod att taga den risken, ty hon hade rent bröd i påsen.

Detta var Kata Dalströms första politiska Stats- und Haupt-aktion. I detta sammanhang kan berättas en annan historia från samma tid, belysande hennes oförskräckthet. Hon var utomordentligt skicklig i handarbete och broderade med en utpräglad konstnärlig smak betydande saker. Under sin visbytid hade hon broderat en hel salsmöbel. När konkursen kom med Näsbyholm, krävde fordringsägaren att hennes man även skulle upptaga den berörda salsmöbeln bland tillgångarna. Fru Kata protesterade och då intet annat hjälpte, tog hon resolut sin möbel med sig vid en resa till Stockholm. Möbeln var hennes och ingen skulle ha den. Fordringsägaren i mannens konkurs hotade med stämning, men hon vek inte. Må de sätta mig på Långholmen, men möbeln är min; rätt ska vara rätt, sade hon. Hon fick stämning, men hur det var, möbeln förblev hennes.

25. Partiet.

Det var 1893 som Kata Dalström inträdde i det socialdemokratiska partiet. ”Länge hade jag närt den tanken att gå in i det socialdemokratiska arbetarpartiet, men min mans processer mot Ekenmännen hade hållit mig tillbaka. Jag sjöd av harm och vämjelse över det borgerliga samhällets orättvisor, korrupcion och uselhet. Och i mina öron ljödo Hjalmar Brantings avskedsord till mig efter ett samtal: 'Gå in i partiet, dröj ej längre, där är rätta platsen!' ” Det var sålunda Branting, som gjorde slag i saken. Jag minns så väl, fortsätter hon sin redogörelse för denna avgörande händelse i hennes liv, när orden föll och mitt svar: ”Ja, jag *skall* gå in, men väl en gång inne, så går det ej att få mig ut och försök ej sedan att negligera mig – det går ej.”

Anna Sterky har om Kata Dalströms inträde i partiet meddelat, att hon, innan hon tog detta steg, på Hj. Brantings uppmaning studerat icke endast partiprogrammet utan även Socialistiska Internationalens alla beslut och protokoll. Hon var fullt klar över sin ställning. Hon förstod, att just här var hennes livsuppgift och hon var redo att offra sina krafter och sina rika gåvor, ja sina borgerliga vänners aktning, på arbetarrörelsens altare.

Hon har i sina anteckningar ett par rader, som ge en god bild av hennes sinnesstämning vid tiden för inträdet i partiet. ”Jag hatar, hatar, hatar detta samhälle med hela den intensitet, som jag är mäktig. Jag hatar ej personerna, men förhållandena; allt uppväcker hos mig vämjelse för livslögnen, som människorna arbeta under.”

”Skulle jag måne få ro bland socialisterna? Knappast! Jag gjorde mig inga illusioner – de äro människor lika väl som alla andra. Men de stå utanför samhället, det borgerliga samhällets ram, och hur mycket och hur hänsynslöst jag än angrepe detta samhälle, bleve det aldrig för skarpt. Hur stor min energi än vore, så bleve den aldrig tillfyllest nog för att tillfredsställa de alltmera växande kraven på mig och mitt arbete.”

Så skriver hon, när hon på äldre dagar i utkast till sina levnadsminnen – tyvärr aldrig fullbordade – gör sig själv reda för sina tankar och känslor vid inträdet i partiet. Hennes ord bli levande bekännelser och stå som ett mänskligt dokument av intensiv styrka. Är det icke som om vi ännu hörde slagen av hennes tappra hjärta, mötte hennes än sorgsna än ljusa men alltid lika levande och trosvissa blick i rader som dessa: ”Jag har varit fri och lycklig – relativt – inom partiet –

kamraterna, de enkla, kära kamraterna ha mig kär – de ledande ha avskytt mig. Brokiga blad blir det jag här skriver ned, blad som tala om arbete, hårda strider, sorg och lycka utan tal, ont och gott om vartannat. Kamp mellan människor och idéer. Men högt, högt ovan dagskampen lyser för mig Socialismens Idé. Det är den, som givit mig kraft och mod att utan att svikta bära min mans och mina barns hårda förebråelser, min mors undrande oförstående och mina syskons hat, förakt och skamkänsla för det svarta fåret. Med öppna ögon tog jag upp kampen, ensam har jag stått, tum för tum kämpande mig fram och aldrig har entusiasmen för saken svikit mig, hur mycket jag än ibland nödgats förakta bärarna av socialismens idé. Ty Gudarna må veta, att lumpna själar ha vi haft nog av under dessa genombrottets kampdagar, men också stora ädla människor, som stridit, lidit och kämpat för Frihet, Jämlikhet och Broderskap.”

I sanning, så skriver blott den som skriver med sitt hjärteblod! Man kan heller icke misstaga sig om äktheten i följande bikt: ”Jag visste vad jag gjorde (genom inträdet i partiet). Inga tillfälliga känslöstämningar hade drivit mig att bryta med borgarsamhället – med ett brände jag mina skepp och stod oåterkalleligen bland samhällsomstörtarna. Jag visste, att jag nu var varg i veum inom eget hem – trots allt älskade jag min make med denna dumma, halvt barnsliga, halvt romantiska kärlek jag alltid hyst till denna överlägsna man. Men starkare än alla hänsyn drev mig lusten att kämpa med i deras led, som voro lysta i bann av de småskurna borgarsjälarna. Min dröm om kamp för människorätt hade börjat taga levande gestalt, och i den kampen ligger lyckan. Glömma sig själv för idéerna – hur oändligt härligt! Tänka att man är en enda liten kugge i det oändliga maskineri, som för mänskligheten uppåt och framåt! Vad betyder då allt annat i världen -man lever, dock icke jag utan idén lever i mig och ger mig liv. Välsignad vare den dag, då brytningen skedde.”

En bättre karakteristik än den Kata Dalström här givit av sig själv kan ingen annan giva. Hon har i dessa ord för övrigt icke blott skildrat sig själv utan hela den krets av socialistiska idealister, som lämnade den lugna borgerliga världen och slöto sig till de upproriska arbetarskarorna, trotsande de maktägandes fängelser och förföljelser av alla slag. Hos Kata Dalström fanns hjältelynne. Hon var och förblev hela sitt liv amasonen. Var skulle hon funnit kampens äventyr och lycka, sorg och ve om icke just hos det parti, som hade revoltens emblem på sina fanor och som just nu stod i sin heroiska epok? Hon skulle ha förtvivlat, livet skulle för henne icke ha varit värt att leva, om hon icke fått ge sig hän i striden och arbetet för socialismen. Skänkte Kata Dalström genom sitt inträde i arbetarpartiet sitt rika hjärta och sin outtröttliga kamplust åt arbetarna och socialismen, så fick hon i gengäld den lycka, som ligger uti att få leva, kämpa och dö för en stor sak, en strålande idé.

26. Utstött ur ”det gode selskab”.

När Kata Dalström anslutit sig till det socialdemokratiska partiet, stängdes för henne alla dörrar till den borgerliga världen. Hon lämnade genast ett par filantropiska sällskap, bröt med några kvinnoföreningar för att slippa uppleva, att hon helt enkelt kastades på porten. Hennes liberal-radikala vänner drogo sig på få undantag när från henne, först kvinnorna och sedan männen. Kretsarna omkring Anna Hierta-Retzius och Aftonbladet kändes icke längre vid henne. Ett välorganiserat förtal öppnades mot henne. Tidningarna började komma med sina pikar och försmädligheter för att efter hand övergå till lymmelaktigheter.

Även Ellen Key, som dock var så välgörande fri från fördomar, kunde icke undgå att taga intryck av omgivningens och opinionens förkastelsedomar och skriver ett snäsigt brev till henne. Då Kata Dalström i ett svarsbrev beklagar, att hennes väninna haft ledsamheter för hennes skull, söker Ellen Key förklara sig: ”Nej, kära Kata, det var blott ditt eget uttryck: 'att Ellen Key var din bästa

vän', som kom mig att säga detta, jag länge *velat* säga, att ditt allt för starka och livliga sätt att uttrycka dina vänliga känslor ledde till missförstånd, som min ärlighet tvingade mig att rätta och detta plågade mig å dina vägnar – jag menar: det gjorde mig ont att till *andra* om dig nödgas säga: 'Nej, visst inte är det så, att jag är Kata Dalströms nära vän'. Jag har aldrig haft något annat än *ärlighetens* krav i min protest, förstår du nog. Du var emellertid mycket snäll, som icke blev ledsen på mitt första brev." Ellen Keys uppriktighet är värt allt erkännande, det är bara bra försmädligt, att förnekandet av den närmare vänskapen till Kata Dalström skulle inträffa just som alla andra drogo sig från henne i samband med övergången till det socialdemokratiska partiet. Nu låg emellertid feghet aldrig för Ellen Keys röst, alldeles tvärtom, varför man får antaga, att hennes protest inför andra mot Kata Dalströms vänskapsbetygelser ytterst bottnade i en tilltagande olika syn dem emellan på de sociala och politiska problemen. Likväl hade Ellen Key, särskilt genom sin vänskap med familjen von Vollmar, den tyske socialistiske ledaren, redan nu kommit socialismen ganska nära. Härom vittnar icke minst en passus i ett brev till Kata Dalström ett år tidigare (de diskutera Heidenstams utkomna bok *Hans Alienus*). Ellen Key skriver: "Hans *Alienus*' 1:sta del finner jag (utom poesin) alldeles matt och hela kältet på samtiden mycket ytligt; 2:dra delen har alldeles praktfulla partier, men boken är icke djup, han ser icke mer än till ytan av tingen! Han har så rätt, att skönhet kräves, men vad är *vägen till skönhet*: det är att omgestalta *förhållandena*. De hämma och hindra skönheten, och denna växer aldrig fram ur annat än stora folkliga frihets- och nydaningsrörelser, som gått före. Vi få ingen full och fri livsglädje eller skönhetskult förrän arbetarfrågans grundproblem blivit lösta." Så rätt och så bra sagt. Man bara tycker, att Ellen Key utifrån dessa synpunkter med särskild glädje borde ha hälsat Kata Dalströms steg över till det kämpande arbetarpartiet. Men någon dylik glädje synes icke i något brev från denna tid, och efter hand upphör den regelbundna brevväxlingen.

En hel del av hennes ungdomsvänner draga sig alldeles bort från henne. De finnas som helt förneka henne, förneka att de ens under barndomen umgåtts med henne. Åtskilliga av den dalströmska familjens enskilda umgängesvänner sluta alldeles upp att besöka hennes hem. Hennes mor tror, att hon blivit sinnesrubbad. Hennes systrar säga upp all bekantskap med henne och draga sig för hela livet ifrån henne, som hade hon blivit ett skabbigt får. Hennes make är ömsom rasande, ömsom dystert förtvivlad. Hennes barn stå oförstående och fientliga till hennes steg. Hennes dotter, friherrinnan Stjernedt, har sökt i sin förut omtalade uppsats ge en föreställning om den sorg och förtvivlan detta hennes steg kom åstad bland de vuxna medlemmarna av familjen. Hon har också en skildring av och en bekännelse om sin och syskonens syn på moderns steg och den lyder så här:

"Jag, hennes äldsta dotter och mina syskon med mig, vi stodo länge oförstående inför det livsverk, åt vilket vår mor vikt sina krafter. Må man dock inte döma oss för hårt härför. Må man söka förstå. Hur skulle vi annat? Det är nu – i våra dagar, då toleransens anda på ett helt annat sätt genomträngt alla samhällslager – säkert svårt att sätta sig in i vilken bitter strid, vilken sorg och vilken förtvivlan det åstadkom inom familj och vänkrets, när Kata Dalström vid mitten av 90-talet tog steget ut från ett mera allmänt deltagande inom socialt och filantropiskt verksamma intressekretsarna och definitivt gick in i det socialdemokratiska partiet. För oss, som voro barn på den tiden, tedde sig detta hennes steg som något mystiskt, förfärligt, som hade hänt familjen. Något så hemskt och så förfärligt, att man icke riktigt kunde öppet tala därom ens. Vi barn hade blott dunkla aningar om att stora olyckor länge varit å färde. En mystisk tidning hade sedan längre tid börjat komma in köksvägen om morgnarna, och den tidningen fick inte visas och var alldeles förskräcklig. Man visste knappast om man vågade ta i den ens, så förskräcklig förstod man att den var. Den tidningen hette Social-Demokraten. Och vi hade också länge hört ivriga och hetsiga diskussioner mellan vår mor och vår far; vi förstodo inte riktigt om vad; men ständigt

rörde det sig om ett och detsamma, något socialt, politiskt, kusligt. Svåra gråtkriser hade vi också bevittnat från vår mormors sida, för samma sak. Med övertalningsförsök, böner, besvärjelser. Böner? Om vad? Det visste vi ej. Vi bara förstodo ett. Vår mor stod icke till att beveka. Där fanns ingen återvändo. Hon hade gjort sitt val och hon stod fast. Det blev för familjen intet annat än att finna sig. Men effekten av det val hon gjort, det steg hon tagit, blev för oss barn så småningom ganska påtaglig. När man gick hem från skolan, uppför Sturegatan, där man bodde, hördes förstulna viskningar – avsedda att höras – ”Katas dotter” viskades det. Man mötte hån och förakt. Man var brännmärkt och visste icke hur det gått till.

Voro vi bittra på vår mor härför? Nej, det voro vi dock icke. Kanske förstodo vi barn redan på den tiden dunkelt, vad som längre fram skulle stå klart och tydligt för oss. Att de dolda krafter, vilka obevekligt drevo Kata Dalström hennes väg fram, som pionjär inom Sverges arbetarrörelse, det var känslor av ädlaste halt. Hennes starka medkänsla med de lidande och betryckta i samhället, hennes djupa förtvivlan och förtrytelse, då hon mötte nöd och elände, och hennes flammande entusiasm för ett bättre samhälle. Hur ofta hade vi icke sett konkreta, även för oss barn påtagliga prov härpå. Vår mor brukade städse öppet och med indignation förklara, att hon avskydde all pjåskig välgörenhet. Men någon, som så bokstavligt kunde ta av sig kläderna på kroppen för att bringa hjälp och ofta en ganska oförståndig hjälp, har jag sällan sett. Vi, Katas barn, hade därför redan tidigt klart för oss att den väg hon gick, den var för henne nödvändig att gå. Och om jag än ibland tycker mig ha skäl att förebrå mig bristande inträngande i och förståelse för den offentliga sidan av min mors personlighet, så känner jag å andra sidan ofta tacksamhet och glädje vid tanken på att det mellan henne och mig, eller någon annan av hennes barn, aldrig rådde någon känsla av konfliktläge på grund av hennes offentliga verksamhet. Vi respekterade hennes åsikter, hon våra. Alla frågor, alla politiska och sociala ståndpunkter, diskuterades öppet och i största gemyt oss emellan, men några försök till påverkningar eller påtryckningar förekom aldrig, varken från hennes sida eller vår.

Hur såg jag, och mina syskon med mig, vår mor i hemmet under denna tid, då hon kämpade så bittert och så tappert för rätten att, så som hennes natur bjöd henne, i handling, icke blott i ord, följa sin övertygelse? Var hon förändrad inför oss, gentemot oss? Blev hon en annan än hon fordom varit? Ack, gentemot oss, hennes barn, förblev hon ständigt densamma. Att hon gjort någonting alldeles förskräckligt, ja nästan brottsligt, det måste ju vi barn säga oss, eftersom det rådde sådan förtvivlan över vad som skett. Men vi sågo henne sådan som hon alltid varit. Stormande smeksam, flammande entusiastisk. Icke blott för stora ting och för ett bättre samhälle. Utan också för oss, för hemmet, för hemmets trevnad – med denna för henne så typiska förmåga att ge sig hän i smått som i stort.

Och när man under denna tid i den kulna vintermorgonen kom rusande ut i matsalen för att sluka i sig sin kopp choklad och störta till skolan, så kunde vår mor som oftast sitta där redan, uppkruken under salslampan med sitt stora tapisseriarbete, ett större handarbete i gobelängstygn med fåglar och bladverk. Jag minns det så väl än i dag. Och då kunde hon breda ut sitt broderi på golvet och betrakta det med kärlek och förtjusning i blicken. 'Kom hit ett tag, i alla fall', kunde hon ropa. Detta 'i alla fall' angivande en viss oro över att man skulle rusa ifrån utan att ha hunnit med att beundra mästerverket. 'Du är alldeles tvungen att komma och titta ett tag. Jag är själaglad, förstår du, för nu har jag hela ena fågeln färdig. Vad säger du nu? Är den inte helt enkelt alldeles sällsamt ståtlig?' ”

Så långt fru Stjernstedt.

Kanske kan man lättare finna en förklaring till den uppståndelse bland fränder och vänner, som Kata Dalströms övergång till socialisterna väckte, om man erinrar sig, att socialister vid denna tid

talrikt befolkade Långholmen och andra rikets fängelser och i de goda borgarnas ögon voro tämligen jämställda med andra inburade banditer; ävensom att vid denna tid en våldsam hets mot den spirande socialistiska arbetarrörelsen pågick från pressens och myndigheternas sida med dess frukter: undantagslagar, reaktion, förföljelser av alla slag. Sannolikt sågo i andanom Kata Dalströms anhöriga och vänner henne redan sittande inspärrad på Långholmen, dömd som en farlig samhällets förbryterska, dragande skam och nesa över dem alla.

27. Bland de socialistiska kvinnorna.

Efter inträdet i partiet ägnade sig Kata Dalström först åt arbetet och agitationen bland kvinnorna. Detta är i och för sig rätt märkligt, ty hon trivdes bättre bland män än bland kvinnor. Hon ansluter sig till Stockholms allmänna kvinnoklubb, som tillhörde partiet och som höll sina sammankomster i dåvarande Folkets hus på Tunnelgatan 14, en eländig lokal, fattig och ruffig, men ganska väl harmonierande med det fattiga och föga tjusiga partiet.

Kata Dalström har en liten målande skildring av sin första julgransfest, 1894, bland de socialistiska kvinnorna. Mängder av lekande bleka barn kring en stor gran i en av tunnelgats-rucklets salar. Främmande och underligt. Bland de stojande proletärungarna gå ordnande och ledande tre kvinnogestalter, olika varandra och dock lika varandra. Ögonen voro desamma. De tre kvinnorna voro: fru Elin Engström, rörlig och fin, fröken Gertrud Månsson, lugn och energisk, och så den vilda, eldiga, himlastormande Augusta Lock, alla tre hennes närmaste stridskamrater under många år. Augusta Lock, tobaksarbeterska och närmast anarkist, höll ett gripande, glödande tal till barnen, ett tal om Folkets hus, arbetarklassens tempel, som de skulle hedra och icke glömma. Härefter berättade Kata en saga, varefter gotter utdelades och dansen vidtog.

Kvinnoklubben hade till en början icke stått på socialistisk grund. ”En hel del socialt intresserade överklassdamer lekte frihetsvänner där, men i och med att klubben förklarade sig för socialdemokratisk, flögo de sin kos som agnar för vinden. Genast från början blevo vi en liten grupp, som höll samman.

Där var Gertrud Månsson och Anna Söderberg, där var fru Erika Lindkvist, fru Alma Tengdahl, fru Anna Hansen och jag – vi arbetade gott samman och lyckades även sprida förståelse för vad hela vår arbetarrörelse kämpade för. Vi anordnade offentliga möten och vi började från kvinnoklubbarna så småningom organisera kvinnorna fackligt.”

Så alldeles fridfullt gick det dock icke till inom klubben. Kata Dalström talar om orosandar och vanvettingar. Hon nämner särskilt en fru Sjöberg och så sin vän Augusta Lock, vilka ”voros manshatare i den grad, att de ville göra vår kvinnoklubb till en liga till manfolkets bekämpande”. Sådant kunde Kata Dalström icke med. Hon hade alltid älskat och beundrat männen och hon tog itu på skarpen med de ensidiga feministerna. ”Min första uppgift inom klubben blev att söka vrida rätt vad dessa vridit orätt.” Det blev väldiga samman-

drabbningar, men Kata gav sig icke. Augusta Lock, med en Louise Michels eldsjäl i sitt bröst, var icke lätt att besegra, i synnerhet som hon sökte och fick hjälp hos en mäktig man inom rörelsen – Hinke Bergegren. Hinke blev ett slag den socialistiska feminismens gud och Augusta Lock blev hans profetissa. Detta stärkte emellertid Katas popularitet hos männen inom partiet. Hon fick anseende för att vara en klok och vidsynt kvinna, en förståndig och klassbetonad kämpe, som lämnade striden mellan könen åt dess värde.

Snart kommo till klubben tvenne andra duktiga kvinnor: fru Wilhelmsson, boktryckare G. W. Wilhelmssons fru, lärarinna. Hon får i Kata Dalströms anteckningar betyget ”en fin, sympatisk liten kvinna”. Vidare Amanda Horney, tapetsererska till yrket. ”Nu började vi kunna arbeta

ordentligt.” Men titt och tätt skakades klubben av den vilda vänsterflygelns häftiga anfall. ”Augusta Locks utfall mot samhället susade fram genom möteslokalen och en annan talarinna stod där lång och rak som en humlestör och läste sitt anatema över männen.”

En afton hade Augusta Lock eldat upp sig ordentligt. I ett ljungande tal mot det kapitalistiska samhället förkunnade hon nu handlingens propaganda. Kata Dalström skildrar episoden mycket målande. Augusta Lock darrade av rörelse, när hon till slut gav ut parollen: ”Ser ni, om vi beväpna oss med pistoler var enda en och skjuta ihjäl dem, så äro vi för många, man kan inte sätta in oss i fängelse och vi ha blivit av med dem (överklassen).” Efter sitt tal nedsjönk Augusta Lock alldeles utmattad, andlös och nära att svimma. Hon hade svårt hjärtfel. Fönsterna utåt gatan hade stått öppna och Kata skyndade att stänga dem. Polisen lurade överallt.

Kata Dalström tycker icke om dessa anarkistiska utsvävningar. ”Vi ha sannerligen annat att göra än att hålla brandtal. Först måste vi se till att föra ut socialismens idéer till massorna, men det går knappast på det sätt Augusta Lock förmenar, och så måste vi skola oss själva.” Katas program hette upplysnings- och organisationsarbete och blev efter heta debatter antaget. ”Och sedan kom arbetet in på rätt bog tack vare den utomordentligt dugliga, energiska Gertrud, vars make i självuppoftande, hängivet arbete vi få söka efter”, säger Kata Dalström i sina anteckningar. Utom de förut nämnda hörde till klubbens medlemmar ävenledes strykerskan Anna Söderström och ”lilla fröken Löfgren, en liten blek, av överansträngning halvt ihjälpinad triksåreterska”. Ännu andra arbetets kvinnogestalter från de hårda genombrottsåren skymta. Somliga äro liksom Lock vilda av harm och lidelse, andra som Löfgren gripna av blekt manhat, åter andra besatta av en originalitet, som gränsar till det tragikomiska. Somliga äro sträva och hårda som de murar de vilja storma, andra äro veka, som de liljor de se blomma i hägringarna från framtidsriket. Somliga sjunga och tala som i extas, andra förakta icke en mustig ordlek eller en bister liknelse, åter andra arbeta praktiskt och energiskt. Hos alla bor en eld i hjärtat. Hos de ledande fann Kata Dalström dessutom en stor klokhet, en seg energi, som övervann stora hinder, en glad förtröstan, som icke vek för de inbördes trätorna och de löpande tungorna. Och vad tyckte de socialistiska kvinnorna om henne? Vi låta en av de allra mest begåvade och hjärtevinnande av de socialistiska kvinnorna, fru Anna Sterky, svara. Hon skriver i ett brev till författaren av detta arbete:

”Kata Dalström träffade jag första gången 1894 på Social-Demokratens redaktion i Stockholm. Vi voro, min man, Fredrik Sterky och jag, där på ett tillfälligt besök från Göteborg. Jag minns ännu det första starka intrycket av hennes personlighet. Hon rent av utstrålade energi och verksamhetslust. Det var nästan en upplevelse att få tala med henne, och man kände att socialismen och arbetarrörelsen helt behärskade hennes tankar och tog allt hennes intresse i anspråk.”

Utom för upplysningsarbetet i socialistisk anda går Kata Dalström med iver in för att fackligt organisera arbeterskorna i fackföreningar. Hon visar sig från första stund hon inträder i arbetarrörelsen förstå den rent praktiska sidan av arbetarklassens kamp. Man skulle kunnat tro, att hon skulle blivit en agitator i det blå. Men ingalunda! Hon håller visserligen med stor följdriktighet fast vid sin mer eller mindre teoretiskt socialistiska klasskampslära – den uppger hon aldrig, den slåss hon hela sitt liv för mot vem det vara månde – men hon ser klokt och nyktert på tingen. Hon ville inga äventyrligheter. Hon är emot alla ”vilda strejker”, alla oöverlagda arbetsnedläggelser. Hon tror icke att man vinner kvinnorna genom en oklok taktik. I ett brev till fröken Anna Söderberg, en av hennes bästa vänner bland arbeterskorna, skriver hon om strejken 1895 vid Stockholms vaddfabrik att ”den var ett dumdrigt företag, fullt ut lika dum som gasverksarbetarnas strejk”. Hur många gånger, fortsätter hon, skola vi nödgas bevittna dylika oöverlagda arbetsinställelser, som bringa oss bara oreda och bakslag? Hon håller i sitt brev en hel föreläsning i klok strejktaktik. ”Hur skola vi kunna få i huvudet på framför allt arbeterskorna,

som ännu äro mindre tränade i kampen mot kapitalet, att det ej duger att oorganiserade arbetare strejka annat än i de få fall, då de veta att de för tillfället äro alldeles outhärliga.” För fröken Söderberg lägger hon därefter fram en plan till arbete under vintern: Möten på Söder dels med Barnängens väverskor, dels med Vaddfabrikens avskedade arbeterskor, För dessa senare gällde det att klargöra, varför de nyss misslyckades i sina strävanden att förbättra sin ställning. I fortsättningen av brevet går Kata Dalström in på en utredning om orsakerna till svårigheterna, när det gäller att organisera kvinnorna. Orsaken är den, säger hon, att ”vi kvinnor i allmänhet sakna solidaritetskänsla”; det är framför allt denna som måste väckas och stärkas. ”Vi måste”, tillägger hon, ”klargöra för kvinnorna att någon varaktig lycka ej finnes för oss, så länge en enda av våra kamrater lider under det nuvarande samhällets ohyggliga nöd och elände, att blott vi själva kunna resa oss upp ur dyn, att överklassen ej rör ett finger för att hjälpa oss och att om vi misslyckas i striden är det vårt eget fel, därför att vi ej tillräckligt fast slutit oss samman och ej nog eniga gått ut i striden – allt detta och mycket mera måste vi klargöra för arbeterskorna, så att de själva se, att det är genom ett väl ordnat organisationsarbete som vi skola segra”. Trots de nederlag, som sedan kommit, misströstar hon icke. Hon uppmuntrar sina kamrater. Jag vet, att segern är vår, om den än genom åtskilligas lojhet fördröjes, säger hon. Hon beklagar, att hon är fattig. ”Jag skulle önska jag hade mynt, så att jag med penningar kunde bistå, men tyvärr är den varan tunnsådd hos mig, därför kan jag ej ge annat än en del arbete, en ringa gåva, då man skulle vilja offra dubbelt mera.”

I ett av Kata Dalströms brev till fröken Söderberg får man se ytterligare prov på hennes skarpsynthet och goda huvud. August Palm och hans närmaste vänner lågo i en ständig fejd med godtemplarna. Detta finner Kata Dalström vara både dumt och oberättigat. Allra helst som arbetarna vid denna tid började befolka godtemplarorden och föra den åt vänster till stor förargelse för högertidningarna. Jag har lett i mjugg åt Sv. Dagbladets jeremiader över godtemplarordens politiska strävanden och dess varning till svenska folket att se upp, innan det bleve för sent, skriver hon och tillägger: Det är en välsignad sak att ha godtemplarna ute på landsbygden att skjuta före. Godtemplarna ha gott anseende och äro ypperliga ljusbringare till de bygder vi annars ej ännu på länge skulle kunna nå. Det är oklokt av flera bland de våra att ej vilja erkänna detta eller rättare att ej ha blicken öppen för just denna sida, tillägger hon och slutar med att ge Waldenström ett nyp, emedan även han varnat för godtemplarnas vänstertendenser. Hon förespår, att P. W. kommer att spränga godtemplarorden.

Av breven till Anna Söderberg framgår även, hur svårt tidningen Social-Demokraten hade det i ekonomiskt avseende. Kata Dalström föreslår en aktion bland godtemplare och arbeterskor för tidningen. Sina f. d. borgerliga vänner tror hon ej mer än jämt. De statistiska uppgiftsblanketter rörande kvinnoarbetet i fabrikerna, som Fredrika Bremerförbundet utsänt, har hon sina misstankar om. Hon tror, att förbundet gjort detta för att kunna uppvisa det oberättigade i de socialistiska kvinnornas kamp för arbeterskornas organiserande. Hon föreslår, att arbeterskorna själva samla in liknande uppgifter. Som synes var brytningen mellan Kata Dalström och hennes forna borgerliga vänner fullständig. Hon betraktade dem med ohöljt misstroende.

På sina nya vänner proletärkvinnorna såg Kata Dalström mycket mänskligt. Hon idealiserade dem icke. Men hon lät icke heller skuggsidorna hos en och annan förjaga sin levande tro på att denna kärva yta inre kärna var sund och stark, sundare och starkare, än den var hos kvinnorna i de kretsar, från vilka hon själv utgått.

28. Kata Dalström bland de röda generalerna.

Vintern 1895-96 präglas för Kata Dalströms del av ett fortsatt intensivt arbete inom den socialistiska kvinnorörelsen och snart även inom partiet. Hon rycker in i distriktsstyrelsen, ett

bevis på att hennes arbetsförmåga och insatser allt mera uppskattas. Hennes syn på socialismen och arbetarrörelsen har icke förändrats. Hennes tro är lika bergsäker och hennes kamplust lika oförfärad. Hon har allt mer och mer kommit i beröring med även de ledande inom partiet. Intrycken äro växlande. Hon har i några brev och anteckningar öppen hjärtiga, roande och dråpliga skildringar av de ledande krafterna, visserligen starkt subjektiva och på sina håll orättvisa, men så levande, att det skulle vara oriktigt att helt förbigå dem. Dessa målningar av ett helt galleri ledande socialister från 1890-talet ha saft, must och färg, humor och stil. Så jag målar, ty så det roar mig att måla, har hon måhända tänkt. Men ser man bort från påtagliga karikatyriska överdrifter och personligt färgade omdömen, så väl i fråga om beröm som klander, så kvarstår en totalbild, som torde komma sanningen ganska nära. Kata Dalström saknade ofta kritisk skärpa när det gällde att studera människor, hon lät sig ofta vägledas mera av sitt hjärta än av sitt förstånd, men hon hade en förvånansvärt säker instinkt. Inför denna säkra instinkt kom andras kritiska människokunskap ofta till korta.

Kata Dalström börjar sin rundmålning med August Palm, som hon ärligt hedrar med namnet "socialismens banbrytare i Sverge". Hon kan emellertid icke med honom som människa. "Jag vill ärligt säga, att han från första stund varit mig obehaglig. Instinktivt ryggade jag tillbaka för den råa natur, som alltid lyste fram, och trots mångårigt samarbete har jag aldrig funnit anledning att ändra mitt omdöme om den mannen. Rå, plump, obildad skrävlare, som den rena slumpen slungat fram i främsta ledet, det är hans signalement." Så lyder hennes mycket ensidiga domslut. August Palm var förvisso inte Guds bästa barn, han hade sina stora fel och svagheter, men hade han blott varit en råbarkad sälle, så hade han icke förmått utföra det verk han dock maktade; och icke heller hade han kunnat omvända Kata Dalström. Men Palm låg i strid med Branting, som Kata vid denna tid mycket beundrade, och hon sade ofta sammandrabbningar med mäster, som dessutom tog sig för att skämta med henne. Och hans skämt var ofta drastiskt. Kata Dalström blev dock ej svaret skyldig. Hennes motvilja mot Palm mildrades icke med åren.

Sedan kommer Kata till K. M. Ziesnitz, den man som, sedan Sterky flyttat till Göteborg, fick partiets organisatoriska uppbyggande på sin lott. Kata Dalström har följande skildring av honom: "Typograf, en av dessa naturkrafter, som likna vulkaner i sin obändighet. Han var en stridens man, mera djävul än människa, men en karl som jag hela tiden trots skarpa sammandrabbningar oss emellan lärde att både akta och hålla av." Kata skildrar härefter Ziesnitz' kamp för folkriksdagarna och rösträtten och hans sammandrabbningar med John Olsson, "de liberalas överste mästare på den tiden", en strid, som gjorde att de ofta ståtade tillsammans i skämtpressen. Sedan fortsätter hon den personliga karakteristiken av Ziesnitz: "Fast övertygad om kvinnans underlägsenhet under mannen på samma gång som intensiv beundrare av kvinnan som könsvarelse, sådan var han. Det kom ofta till skarpa tag mellan min manliga kollega och mig. Dock höll jag av "Zeta", såsom vi alltid kallade honom. Och i all sin brutalitet var han dock god som ett stort barn och kunde röras till tårar, när någon olycka inträffat eller han såg eller läste något rörande. Brutalitet och känslfullhet voro parade hos denne fullblodssamhällsomstörtare."

I själva verket ger Katas antipati mot den ganska grove och burduse men samtidigt listige och ränkfulle Palm – en slags slipad folklig kyrkofurste enligt Kata – jämfört med hennes påtagliga sympati för den minst lika grove men uppriktige kraftkarlen, gascognaren och kvinnotjusaren Ziesnitz, en ganska god och roande bild av Kata Dalströms läggning. Hon älskade det manliga, det kraftfulla, det tappra, det demoniska hos sin samtids män. Hon älskade helst att kämpa emot sådana kraftfulla män och att ha sådana vid sin sida. Hon föraktade och avskydde de feminina dragen hos männen, allt svagt, nervöst och vacklande, allt ränkfullt och illistigt. Hon var fiende till all diplomati, alla politiska knep, även om hon ibland skrattande kunde säga, att "vi måste vara snälla som duvor och listiga som ormar" och även om hon hos sina trognaste vänner gärna

översåg med ”en lagom portion slughet” efter som man nu ”måste vara en räv för att kunna fånga rävar”. Men hennes facon var nu en gång att slåss med öppet visir och utan finter och knep.

Kata har också ett gripande porträtt av handsömmerskan Greta, Ziesnitz' älskarinna, ”en sällsynt vacker kvinna, som kommit från Skåne till huvudstaden, där Z., den store kvinnojägaren, spårat upp henne”. ”Lilla Greta är en av de noblaste, vekaste och mest trohjärtade kvinnor jag lärt känna. Hennes kärlek och beundran för Zeta – den brutale besten – var obegränsad och djupt rörande i sin naivitet. Aldrig kallade hon honom för annat än ”lille far” och när hon med sin skånska brytning talade om Zeta i förtroligt samspråk med oss, var det ingen som undgick att känna sig rörd över hennes oförställda, naiva beundran för sin ”lille far”. Ziesnitz hade gift sig som helt ung. Utan laglig skilsmässa, något som hustrun nekade att gå med på, hade han lämnat henne och barnen och

flyttat samman med Greta. Och med en verklig mors uppoffrande kärlek sörjde hon för både dessa barn och hustrun, och mer än en gång vet jag, att Greta tog sig mycket nära för att kunna hjälpa dem. Greta var vacker som en dag, såg ut som en utskuren antik carné, och jag tröttnade aldrig på att se på henne och beundra henne. Enkel, god, flärdlös gjorde hon intet väsen av sig inom partiet, men hon var Zetas goda skyddsande.” K. J. Gabrielsson, signaturen Karolus, är det nästa porträttet. Karolus skildras av Kata som ”raka motsatsen till Ziesnitz”. Han var den självbildade, lärde proletären, ”den djupt tänkande skalden och den proletäre diktarkungen med ett hjärta, trofast som guld. En hängivenhet för idéerna utan gräns, en grubblare och mystiker, starkt påverkad av Schopenhauer”. Gabrielsson var rallare, stenhuggare, hade knackat makadam under nödåren, svultit och frusit ett helt liv, fått lungshot, men städse ljud dock hans än jublande än vemodiga lyra. Kata Dalström hyste en djup medkänsla och vänskap för den man

som andades blott med en fjärndels lunga
och vågade dock om frihet sjunga.

Fru Kata säger, att han var en av de få inom partiet som var lyckligt gift. ”Han älskade sin lilla blyga trofasta Klara, en f. d. linnesömmerska, och sin son; de höllo alla trofast samman. Tillsammans med Karolus eller Gabriel, som han också kallades, diskuterade hon allehanda filosofiska problem, spørsmål om själslivet och ej minst ”Österns läror”, som båda voro påverkade av, enligt hennes egna uppgifter.

Till hennes vänner inom rörelsen hörde vidare Knut Tengdahl, vars arbete för bostads- och härbärgesfrågans lösning, arbetarbibliotekets tillkomst och hamnarbetarnas organiserande hon, utförligt skildrar, samt C. N. Carleson (Spartacus), om vilken hon säger, att få människor äro så egendomliga och svärbegripliga som han. Jämte Branting och Axel Danielsson är han partiets bästa penna, han är en äkta bildningsaristokrat, men har svårt att anpassa sig, är fylld av inre disharmoni, anlägger en skeptisk och raljerande ton, som stöter henne. Han är kvinnohatare, anser kvinnan vara mannen djupt underlägsen och vållar ofta ”mycken villervalla genom sina spydiga, oresonligt retsamma utfall, ej minst mot mig.” Men Kata Dalström ”visste dock vad gott som gömdes inom det bittra skalet” och brukade inom kamratkretsen kalla honom Burrija Kastanjen.

Kata Dalström har såväl i brev som i någon anteckning starkt personligt färgade – hon erkänner detta själv – skildringar av Hj. Branting och särskilt fru Anna Branting. Dessa reflexioner kunna väl äga psykologiskt och personhistoriskt intresse, men äro av föga historiskt värde. Vad hon, sakligt sett, mest har att förebrå Anna Branting är, att denna skulle lagt allt för starkt beslag på sin man, varigenom han icke kunde ägna sig så mycket åt rörelsen, som fru Kata själv och enligt hennes mening partifolket i allmänhet fordrade samt att fru Branting icke själv tog aktiv del i klasskampen vid sin makes sida. Man må emellertid finna det ganska mänskligt, att en maka någon stund vill rå om sin make, och man kan också förstå, att Anna Branting, som företrädesvis

var litterärt och konstnärligt intresserad, icke i samma grad som Kata Dalström kunde känna sig kallad att bli en socialistisk folktribun. Kata Dalström och Anna Branting blevo av dessa och andra anledningar bittra fiender och från den stunden; skriver hon, skildes även hennes, Kata Dalströms, och Hj. Brantings vägar. Denna brytning torde ha inträffat något före sekelskiftet. I vad mån denna personliga brytning kan ha påverkat den brytning i politiskt och principiellt hänseende, som sedermera uppstod mellan Kata Dalström och Hj. Branting, är givetvis svårt att bedöma. Den politiska motsättningen torde under alla förhållanden ha varit ofrånkomlig, ty den bottnade i olika temperament, olika syn på klasskampen, dess strategi och taktik. Hon tar emellertid brytningen med Branting mycket djupt. Hon säger, att hon ”alltid hållit Hjalmar kär” och högt skattat hans nobla väsen, hans stora begåvning och hans sällsynta ledaregenskaper. Man kan icke helt frigöra sig ifrån, att den personliga brytningen mellan Kata Dalström och Hjalmar Branting bidragit till att skärpa den politiska brytning, som efter ett antal år inträdde.

Kata Dalström gjorde åtskilliga utländska resor under sitt långa och verksamma liv. En av dessa resor ägde rum 1895. Kata Dalström hade ett levande intresse för konst, och sina resor förlade hon i regel till de stora konstmetropolerna. Så även nu. Men samtidigt studerar hon de sociala förhållandena och då framför allt arbetarrörelsen i de olika länderna. Från resan 1895 finnes bevarat utkast till ett brev, ställt till ”Bästa Genosse Branting”, från Dresden, vari Kata Dalström skildrar sina intryck från den socialdemokratiska rörelsen i Tyskland, närmast Sachsen. Brevet, som visar, att hon och Hj. Branting vid denna tid voro ganska goda vänner, är mest refererande. Ställningen i Sachsen för de våra, skriver hon, är rent förtvivlad, de jagas som villebråd här nere – allt vad myndigheterna kunna i förbund

med reaktionen tänka ut för att hindra spridningen av ”det sociala giftet” göra de. Härfter skildrar hon ett möte, där dr Gradnauer, som kommit ut från fängelset, talat och ett annat, där gamle Liebknecht talade; lokalen rymmande 3,000 personer var fullsatt flera timmar i förväg. På ett tredje möte hade Singer talat, känt igen henne från ett hennes besök i Berlin den gångna vintern, pratat med henne och sänt hälsningar till Stockholm. Hon träffar Fischer och får veta, att tyska partiet lägger oerhörd vikt vid kvinnornas samling och upplysning.

Hon försöker träffa Clara Zetkin, men lyckas icke. Av brevet få vi veta, att Kata Dalström sedan gammalt känner familjen Vollmar och brevväxlar med fru v. Vollmar. Genom Vollmars får Kata tydligen förbindelser med en hel del tyska socialister och gör genom dessa bekantskap med den livaktiga marxistiska litteraturen i Tyskland vid denna tid. Hon nämner särskilt Kautskys Socialdemokratins historia och Lissagarys Pariskommunens historia. I förbigående föreslår hon Branting, att hon vid hemkomsten skall för partiets räkning skriva en flygskrift: Underklasskvinnan och arbetarorganisationen.

I brevet till Branting skildrar Kata Dalström valen i Sachsen hösten 1895, socialdemokraternas segerrika framryckning trots alla fiender och den förenade reaktionens försök att hejda ”omstörningspartiets seger. Man tänker ej på, skriver hon, att så länge proletarietets rättvisa fordringar bli oinfriade, så länge kan ej vårt parti hindras i sitt segertåg. Vi, ha, tillägger hon, allt, allt som är värt att strida för på vårt program och mot utvecklingen och sanningen kunna ej all världens förenade reaktionärer hålla stand.

Vad som mycket glädde Kata Dalström under hennes tyska resa var den socialdemokratiska partikongressen i Breslau.

Denna kunde hon på grund av hennes mors (modern deltog i resan) sjukdom, hjärnblödning, dock ej bevista. Vid denna kongress hade sammandrabbningarna mellan olika riktningar visserligen varit mycket häftiga, men dock icke förmått rubba partiets enighet och styrka utåt.

Brevet slutar med en förfrågan angående Brantings åtal. 'Måtte det draga ut (med rättegångs-förhandlingarna) så att, om det värsta händer, Ni åtminstone under dessa oroliga dagar före folkriksdagen må få leda våra skaror!'

Av detta brev kan man icke sluta sig till någon förestående brytning. Den dröjde också några år. Icke heller ger brevet vid handen, om Kata Dalström höll med högern eller vänstern inom det tyska partiet. Brantings sympatier voro säkerligen på den revisionistiska sidan. Vi kunna av flera skäl sluta till, att Kata Dalströms övervägande voro på den marxistiska.

29. Partiarbetet börjar på allvar.

Kata Dalström gick helt upp i sitt arbete för socialismen. Hon hängav sig alltid med liv och själ åt den sak, hon omfattade. Hon var glödande i sin tro. Hon höll föredrag i fackföreningar och klubbar, hon skrev flygblad och artiklar, hon besökte arbetsplatser för att frälsa själar, hon diskuterade i juntor och kotterier, var med vid partihippor och kaffekalas, filosoferade med Gabriel, munhögg med Spartacus, trätte med Palmen, konspirerade med Zeta d. ä. och slogs mot feminister och anarkister.

Hon var vid denna tid, då Hinke Bergegrens kommunistiska anarkism tack vare sin förkunnares geniala talekonst började vinna terräng bland arbetarna, allvarligt bekymrad för, hur det skulle gå med arbetarrörelsen. En anarkistiskt färgad arbetarrörelse skulle förvandla partiet till en sekt och alldeles förstöra möjligheterna att organisera massorna. Hon skriver till sina vänner bland arbetarkvinnorna och manar dem till strid. Gertrud Månsson skriver och lugnar henne. Kata, säger Gertrud, kan vara lugn: någon anarkistisk propaganda har inga utsikter i vårt kalla land. "Inte ens där ungdomlig entusiasm finnes, tror jag, att deras teorier kunna i någon avsevärd grad komma blodet att flyta hetare, därtill äro vi svenskar allt för praktiska och beräknande eller rättare försiktiga." Det fick man erfara i går afton på partimötet, tillägger hon och ger därefter Kata Dalström en målande skildring av detta partimöte. Då denna skildring är en god tidsbild må den här i sammanhang återges.

Ni känner, börjar Gertrud Månsson sin skildring, helt säkert Palms förslag om strejk under den kommande utställningen,⁴ vilket, när det först kom på tal tycktes ha ganska stora sympatier bland partivännerna. Till och med Branting uppträdde då ej som motståndare därtill. Under den stiltje som för närvarande råder och säkert länge blir rådande inom rörelsen kunde jag ej finna annat än att detta var det mest praktiska förslag som på länge framkommit. Palm föreslog ju, att strejken skulle omfatta endast renhållnings- och kommunikationsarbetarna samt att detta års riksdag skulle göras underkunnig om, att om ej någon verkligt antaglig rösträttsreform under denna period bleve beslutad, Stockholms arbetare ämnade begagna sig av denna utväg för att visa de utställningsbesökande, vilken medborgarrätt Europas mest upplysta monark och hans visa råd finner tillräcklig åt dem, som frambragt, vad som här förevisades. Saken blev ej definitivt avgjord, men kan dock anses så gott som förfallen. Så långt fröken Månsson i sitt brev till Kata.

Efter vad som kunnat utrönas gick Branting och de ledande emot Palms förslag, som Kata Dalström för sin del också ogillade och fann "mera bissart än klokt". Förslaget föll också.

Kata Dalström försvarade med samma lidelse socialdemokratin mot både höger och vänster, mot borgare och hinkeaner. Hon angrep liberalerna med särskild styrka, sparade inte ens den radikala intelligensaristokratin, som hon ännu uppehöll vissa personliga förbindelser med. Hon retade de emanciperade kvinno-sakskvinnorna genom att ta karlarna i försvar och de frisinna danserna

⁴ 1899 års stockholmsutställning. *Förf:s anm.*

genom att ställa klasskampen framför könskampen. Hon stötte för pannan sina forna vänner genom sina tilltagande ”proletära fasoner”, som det hette i borgarpressen, sitt bohem-lynne och sitt förakt för all kälkborgerlighet. Trots hennes angrepp hade hon dock några vänner kvar inom den borgerliga radikalismens läger. 1895 får hon sålunda med anledning av ett lagförslag om arbetarförsäkring genom Sven Palme en inbjudan – efter anvisning från Ellen Key – att inleda en diskussion i den liberala Kvinnoklubben och samma eller följande år talar hon där över ämnet Londons Settlements.

Om hennes temperament och lynne vid denna tid ger ett brev från hennes vän Matilda Malling till författaren av denna krönika en god bild. ”Vi satte alla värde på Kata utan att egentligen dela hennes intressen, som – efter vad jag förstår – mer och mer koncentrerade sig omkring socialismen. När hon hälsade på hos oss, talade hon mycket om Hj. Branting och hans fru, och jag minns ett av hennes livligt impulsiva yttranden: ”Jag tycker mycket om Anna, men jag avgudar Hjalmar!”⁵ Hon var – åtminstone på den tiden – själv den första att skratta åt sina överdrifter.”

Väl inne i partiet började Kata få allehanda förtroendeuppdrag.

Hon blev på den socialdemokratiska listan vald till suppleant vid folkrikdagen 1896. Hon valdes vidare av Allmänna kvinnoklubben till medlem av Social-Demokratens kontrahentförsamling. ”Det var ej vidare angenämt att sitta där”, skriver Kata Dalström i sina minnesanteckningar, ”men det var en god skola och lärde mig, hur jag sedermera skulle reda mig med mina partikamrater”. Dessa ord ha ett stänk av ironi. Kontrahentförsamlingen med dess många ombud sammanträdde på denna tid mycket ofta och höll ständiga räfst- och rättarting med tidningens redaktion och expedition. Den ville gärna vara en jättelik överredaktion. Fru Kata lär väl icke ha sparat på krutet i de frågor, som särskilt intresserade henne, men i regel torde hon ha stått på redaktionsmedlemmarnas sida i de häftiga bataljerna om partiorganets redigering. Det hade sina sidor att bli ihågkommen med förtroendeposter i partiet. Kata Dalström fick snart erfara vad avundsjukan förmådde ställa till. Härom berättar hon följande tragikomiska historia: ”En av mina motståndare i kvinnoklubben passade på, då jag en gång uraktlåtit att gå på ett kontrahentmöte, att få mig petad. K. M. Ziesnitz sade spydigt: ”Vad har du nu gjort för att förarga käringarna?” ”Ingenting! Det är bara avundsjuka”, svarade jag.

Kata Dalström kommer i detta sammanhang in på sitt arbete i kvinnoklubben. ”Det gick en tid uteslutande ut på att få kvinnorna att låta könshatet vara. Fröken Lock, fru Broman och flera därtill voro topp tunnor rasande på karlarna, och kväll på kväll måste jag bedja dem komma ihåg att det var med männen icke i strid mot dem, vi skulle kämpa. Jag måste säga dem rent ut, att jag aldrig gick med på att vara deras rodocka i slik strid.”

Kämpade Kata sålunda mot vissa av sina egna kvinnliga klubbkamraters ensidiga inställning, lät hon sig visst icke berg-tagas av de specifikt manliga synpunkterna. Helst som ”våra män inom partiet ej voro vidare angenäma att samarbeta med till en början”. Kata har ganska beska piller att servera partiets manliga medlemmar och hon slår som en hök ner på den anda, som härskade på den sidan. ”De betraktade kvinnan blott och bart som träl och könsvarelse och mer än en gång var det ytterst skarpa sammanstötningar särskilt mellan Ziesnitz och mig i detta fall, ty jag krävde utan prut respekt för vårt program, som ställer man och kvinna på samma nivå.” Ack, det var icke så lätt att vara amason i partiet på den tiden!

Kvinnoklubbens medlemmar voro icke nöjda med det alltför ringa stöd de fingo av partiledningen i sitt agitationsarbete bland kvinnorna. Kata Dalström var icke nöjd, men hon tröstade sig

⁵ Detta var före brytningen.

Förf:s anm.

med, att partiledarna skötte sig i den politiska kampen mot de borgerliga partierna. Men denna beskedlighet hos Kata Dalström gillades ej. Så t. ex. skriver Gertrud Månsson till henne: ”Ni glädde Er åt Brantings uppträdande på folkrikdagen, åh, det värderade jag ej ett uns; det skulle förstås vara salva i det sår han förut givit oss. Vad är sådan solidaritet värd? Intet! Ja, Branting talade för oss på folkrikdagen och till oss vid Barnängen; och Palm talade vid Södra klubbens möte och höll även vid en fest vid Sikla ett utmärkt agitationstal. Vad är detta?

Jo, ett bevis på att distriktsstyrelsen tagit vår anhållan ad notam att mer än hittills vid agitationsmöten ålägga sina agitatorer att tillskicka kvinnorna några allvarliga, väckande ord.”

Som man ser förstodo sig de socialistiska kvinnorna på konsten att genom energi och kritik tvinga de för kvinnosaken något likgiltiga ledarna att taga upp de speciella kvinnokraven. Den ringa tacksamhet som visades torde ge vid handen, att eftergifterna ansågos vara givna utan entusiasm.

Vid sidan om sitt upplysningsarbete i den socialistiska kvinnoklubben, började Kata Dalström vid denna tid allt ivrigare verka för den fackliga rörelsen genom föredrag och organisationsarbete. Redan tidigare var hon, som vi sett, ivrigt verksam för att vinna kvinnorna för fackföreningsrörelsen. Hon höll vid denna tid flera fackliga föredrag.

Bland annat bidrog hon till, att en hennes kamrat i den socialistiska kvinnoklubben, Anna Söderberg, fick ett stipendium från Lorénska stiftelsen för en studieresa till de svenska tändsticksfabrikerna, där som bekant kvinnoarbetet var starkt utbrett.

År 1896 kom Kata Dalström in i distriktsstyrelsen för partiet.

Hennes kamrater där voro K. M. Ziesnitz, August Palm, O. Dahlvist och C. G. T. Wickman. Hon är ganska bitter mot dessa medkämpar. Hon säger sig ofta hos dem sakna den idealitet, den själviska hängivenhet för saken, som hon kräver av alla, som säga sig vilja strida för massornas frigörelse och 'lyftning. Hon träffar på allt för mycken personlig fåfänga och småaktighet, intriger och sattyg. Må vara att fru Kata härvidlag i en del fall har rätt. Men man kan tillåta sig det påståendet, att evad det gällde små partikonspirationer, så var Kata Dalström själv ingalunda alltid guds bästa barn. Hon var i varje fall ofta nog en tacksam lärjunge till de inbördes rivaliserande partikungarna. Hon sade ofta på äldre dar i humoristiska och självvironiska vändningar, att hon lärt sig bli ”en fullfjädrad politisk rackar-påve”. Men vid denna tid befann sig nog den goda Kata ännu i den politiska oskuldens tämligen änglarena tillstånd.

De löpande ärendena, säger hon, sköttes under ideliga sammanstötningar. ”Agitationen behövde pengar och om vart öre slogs vi. Då det gällde kvinnornas agitation – så ytterst viktig ur flera synpunkter – var det hart när ogörligt att få något.” Kata Dalström ger en del belysande, ibland rätt så drastiska och humoristiska interiörer ur partilivet och partikivet. ”Wickman och Ziesnitz voro skarpa fiender – två stora höns ryms ej i samma korg. Samarbetet inom distriktsstyrelsen var dåligt. Den som ger sig in i arbetarrörelsen i den tron att där blot finns idealitet och entusiasm blir bedragen”, tillfogar hon pessimistiskt. Men hon släpper icke taget. När inför människornas skröplighet tvivlets maskar börja gnaga, flyr hon till rörelsens idéer och ur dem hämtar hon förnyad kraft. Aldrig ett ögonblick upphör hon att tro på socialismens kraft att lyfta den tunga och ännu råa massan. Hon arbetar utan återvänder. För att göra sig bättre förstådd och uppskattad och väl även för att dölja sitt aristokratiska ursprung, som icke var populärt, lägger hon sig till med varjehanda proletära kraftord och fasoner. Gisslar hon på sitt allt mindre salongsmässiga språk de kapitalistiska rövarena och banditerna, så låter hon icke mindre ofta sin skarpa och burleska tunga rappa sina egna älskade partivänner. Hon hudflänger ibland proletäreernas synder ordentligt efter noter. Hon var en arbetarnas kämpe men icke deras smickrerska.

30. Kata Dalströms första kongress.

1898 fick Kata Dalström vara med om sin första kongress. Denna kongress var även en märklig händelse i den unga arbetarrörelsens historia. Det var första gången den samlade fackliga rörelsen höll generalmönstring. Det gällde att ge denna rörelse en ny rustning och fylla den med socialismens anda.

Amasonen Kata, allt mer fylld av kamplust och bergfast tro å partiets stora befriande uppgift, går i spänning och förväntan. ”Jag skulle visserligen icke ha rätt att deltaga, men fick till sist ett skruvmandat⁶ från de organiserade västsömmerskorna och kom med. Det var första gången jag var med på en kongress. Jag var fanatiker, då det gällde att få igenom den s. k. tvångsanslutningen (av fackföreningarna till partiet) och kastade mig utan tvekan rätt in i elden.”

Sådan som hon här skildrar sig själv, stridbar, eldig och fanatisk, var och förblev hon till sina dagars ände. Blott att åren något mildrade det något fanatiska draget i hennes karaktär. Elden slocknade aldrig i hennes tappra själ.

Kata Dalström ger en livfull och målande bild av denna tidiga men betydelsefulla arbetarkongress. ”Där var som ombud Fredrik Sterky, en av de ärligaste, mest trofasta överklass-socialdemokrater jag mött; vidare Herman Lindqvist, då ordförande samt förtroendeman för träarbetarförbundet, Ernst Blomberg, järn- och metalls förtroendeman, Andreasson, skraddarnas dito, muraren Persson från Malmö jämte allt vad vi hade av krafter inom partiet. Att få frågan om bildandet av landsorganisationen klar mötte inga svårigheter, men desto skarpare stod striden om tvångsanslutningen till partiet. Jag för min del ansåg det absolut nödvändigt att få det fastslaget, att alla fackföreningar skulle efter viss tid vara anslutna till partiet. Det var en livsfråga för partiet, trodde jag, och jag slogs som en galning härför.” På samma sida som fru Kata stredo bl. a. Sterky och Nils Persson, den senare med listens vapen, säger hon; hon själv och Fredrik Sterky kämpade öppet och ärligt. Hon har en smula böjelse ibland, den goda Kata, att framställa sig och dem hon för tillfället slåss samman med i den politiska ärlighetens bengaliska belysning. Trots att hon som alla andra syndiga människor visst icke alldeles förkastade varje handla små finter. Hon skulle ju varit en politisk övermänniska eljest! Men även när hon som här tadlar sin nästa och prisar sig själv är hon utan skrymt och hyckleri. Hon är i god tro. Med en naiv öppenhet lägger hon fram i dagen sitt inre.

På kongressen äro meningarna i den stora stridsfrågan tämligen jämt fördelade. ”Efter ett anförande av Blomberg mot tvångsanslutningen fick jag ordet”, skildrar hon läget, då avgörandet skall falla. ”Jag for upp som en galning och försvarade det rättmätiga i våra fordringar på, att de organiserade arbetarna skulle tillhöra partiet och ropade: de som bekämpa oss i denna fråga äro förrädare mot vår sak, de ha ej rent bröd i påsen!” I en parentes tillägger hon här följande för hennes hjärta och karaktär lika hedersamma ord: ”Vad jag ångrar de orden; de sårade Ernst Blomberg hårt, och han var redan då ej stark och jag önskar de aldrig sagts.”

Den mening Kata Dalström företrädde segrade i en förberedande votering – hon tillägger att hon senare önskat att hennes mening icke segrat – och hon blev jämte Sterky, Lindqvist och Blomberg invald i det utskott, som skulle utarbeta de nya stadgarna. I sanning en stor personlig seger!

Hennes skildring av utskottsarbetet ger en rolig och fyllig bild av den tidens kongresser. ”Vi måste ta natten att arbeta på. Efter en bit mat på Operakällaren följdes vi åt till Social-Demokratens redaktion på Kyrkogatan i Klara. Där hade samlats en hel del partivänner av den

⁶ Sannolikt lika med mandat på skruvar. *Förf:s anm.*

trängre kretsen för att i förnummet få reda på hur arbetet fortgick. En bricka med vichyvatten, öl och wisky – eller om det var konjak för Sterkys del – var insatt och så måste vi ta i med fart. Brytningarna voro skarpa nog. Blomberg var förbittrad över alltihop och gjorde skarpa inlägg, reste svårigheter och gjorde det hela svårt för oss alla. Fredrik Sterky satt där likblek och dödstrött, svetten lackade ned för kinderna; till sist sade jag förtvivlad till honom:

– Fredrik, gå in och lägg dej på soffan, du står inte ut annars. (Han led av svår sockersjuka och var redan då klen.)

– Vrövla inte, Kata, utan arbeta! svarade han med högan röst. Ett svar som kom oss alla att le. Blomberg – även han sjuk – låg stundtals på soffan, stundtals var han uppe och gjorde sina inlägg. Blott Herman satt orubblig på sin post – okänslig för både fysisk och andlig påfrestning, som alltid i krävande fall. Klockan fem på morgonen voro vi färdiga, jag slog upp fönstret, söp in morgonluften, som gjorde mig yr. Vi tågade ned, Lindqvist och jag följdes åt till Östermalm – jag bodde på Sturegatan, han på Linnégatan – och plötsligt sade han:

– Vet du vad, Kata, jag är så ond på dig, att jag önskar jag hade dig i en säck och finge dränka dig i Nybroviken. Du har varit som orren som spelar, du varken hör eller ser när det är fråga om tvångsanslutningen. Nu är det skett, men du skall få se, vilket obehag vi få för dina och Sterkys dumheter.

Klockan halv nio voro vi åter på vår post i Kristallsalongen, där kongressen hölls. Stadgeförslaget rönt föga motstånd och så blev Sverge det första land, där det indirekt dekreterades, att man måste tillhöra det socialdemokratiska partiet för att kunna vara medlem av landsorganisationen.”

Vi ha dröjt vid denna Kata Dalströms skildring av sin första kongress. Skildringen ger nämligen i all sin enkelhet en god bild av den svenska arbetarrörelsens fackliga stridsfrågor vid denna tid. Den 'socialistiska kristningen av folket gick till ungefär som då Karl den store kristnade germanerna. Att Kata Dalström var en av de ivrigaste troskämparna veta vi, och att hon i första slaget vann en stor seger bära kongressens protokoll vittne om. Hon var för de sanna socialisterna vad den orleanska jungfrun en gång var för det hotade Frankrike!

31. Strävan och strid.

Med denna kongress stabiliserades det fackliga arbetet inom rörelsen. Fredrik Sterky, den skicklige organisatören, blev landsorganisationens förste ordförande, Herman Lindqvist hans ersättare. Båda hörde till hennes bästa vänner. Sterky och Lindqvist satte henne snart i arbete för den fackliga agitationen, och nu börjar för Kata Dalström en period av intensiv propaganda-verksamhet, kombinerad facklig och politisk, mest facklig. Innan hon på allvar påbörjade sin stora fackliga kampanj med resor landet runt för en rad olika fackförbund, fick hon kvinno-klubben att ordna en rad möten i Stockholm i avsikt att vinna arbetarkvinnorna för socialismen. Särskilt märkligt var ett startmöte för kappsömmerskor i E. W:s stora sal. ”Gertrud Månsson och Anna Söderberg stodo mig redligt bi. Kvinnoklubben med sina stridiga element började arbeta bättre och vi anordnade till och med en vällyckad basar på Klara Östra Kyrkogata. Du gode Gud, så vi slet! Jag drog till och med bräder på en kälke till basaren och rönt stor smälek härför av Zeta, som

Ziesnitz kallades. Bäst som vi höllo på med att ordna lokalen kom murarnas fackförening för att hålla möte. De små kvinnorna blevo rent ursinniga att bli utkörda och jag med; det hela hotade att urarta till en genuin träta mellan mig och ordföranden för murarna, Emil Pettersson, en ung pojke, sedermera stadsfullmäktig. Vi gruffade efter noter och slutet på visan blev att deras möte avkortades, varefter alla gemensamt arbetade i fröjd och gamman.” Bland sina kamrater och

medkämpar under denna tid nämner Kata i sina anteckningar särskilt de tidigare berörda Alma Tengdahl, Anna Söderberg, Gertrud Månsson och Erika Lindqvist. Framför allt dröjer hon dock vid Anna Sterky, som nu med sin make återkommit till Stockholm. ”Från första dagen voro vi de bästa arbetskamrater och vänner. Vi supplerade varandra utmärkt. Anna hade en organisatorisk förmåga som var underbar och mer än en gång, tror jag, var det hon och inte Sterky som ledde landsorganisationens öden.”

Hur anspråkslöst den nu i sitt magnifika Nobelpalats så mäktiga L.O. startade, gör följande beskrivning i Katas gulnade papper en nog så talande bild av. ”Sterkys hyrde en liten våning på tre rum och kök på Kungstensgatan; ett av rummen utgjorde landsorganisationens expedition. Där uppe samlades vi litet emellan, resonerade och debatterade.” Om L.O:s ledare har Kata Dalström en mycket hög uppskattning. ”Fredrik Sterky var, säger hon, partiets säkraste kraft. Uppvuxen i ett genuint överklasshem – fadern var officer – hade han av renaste intresse (för de socialistiska idéerna) slutit sig till arbetarrörelsen,⁷ sedan han dock först skilts från sin första fru, rika Porter-Brinks sondotter, fröken Ek. Av sin svärfar erhöill han dock i årsunderhåll 5,000 kr. så länge han levde. Fredrik vart omedelbart därefter omgift med en syster till Elin Engström; detta äktenskap vart dock till det yttersta olyckligt och först hos Anna fann hans oroliga ande ro. De hade lärt känna varann på kongressen i Kristiania, där Anna Jenssen representerade skrädderi-arbeterskorna.”

I Anna Sterky, för vars personliga charme, nobla karaktär, brinnande ande hon icke har nog vackra ord i sina anteckningar, fann Kata Dalström sin bästa och tappraste vän och kamrat. De tävlade om att överbjuda varandra i arbete och kamp för rörelsen. De offrade dagarnas lust och nätternas ro för den heliga sakens skull.

Om sina intryck från den tidens samvaro med Kata Dalström skriver hennes vän och stridskamrat Anna Sterky: ”Vi sökte samla partivännerna i vårt hem, där även landssekretariatet och landsorganisationens styrelserum voro inredda. Om lördagskvällarna hade vi roliga och trevliga sammankomster. Vid en kopp kaffe diskuterades livligt frågor rörande socialistiska teorier eller dagspolitiska spörsmål. Någon gång hade vi nöjet se utom Kata Dalström även Hj. Branting i vår lilla krets, ävensom arbetarrörelsens skald K. J. Gabrielsson, partikassören K. M. Ziesnitz, C. N. Carleson, Soc. D:s redaktionssekreterare Pehr Eriksson, Knut Tengdahl, Ernst Blomberg, Herman Lindqvist m. fl. Ibland gingo diskussionens vågor ganska högt. Under dessa förpostfäktningar i partispörsmålen var Kata Dalström ofta förgrundsfiguren, ivrig att få sin uppfattning framförd i sitt rätta ljus. Jag minns klart ett tillfälle, då partitaktiken debatterades. Kata Dalström tillspordes om sin mening. Hon deklarerade genast som väntat var sin radikala syn på tingen och svarade: ”Jag kommer alltid att gå åt vänster.” Man skrattade, men det låg mer sanning i dessa ord än vad man den gången trodde.”

Kvinnornas utskott bildades, och detta tog nu på allvar i tu med agitations- och upplysnings-arbetet bland kvinnorna. Utom på Anna Sterky, Gertrud Månsson och Anna Söderberg kom den tyngsta arbetsbördan att vila på Kata Dalström. Men trots den orimliga bördan voro de alla glada och brinnande i anden. En sådan lust hade gripit dem, att de blott önskade sig ännu mer att göra. De kände ingen gräns för sina krafter, och deras tro var underbar. Landsorganisationen växte, fackförbund efter fackförbund anslöt sig. Till slut var det endast ”järn och metall” och ”.typerna” som stodo utanför. Om det förra förbundets vägran – sannolikt beroende på tvångsanslutningen till partiet – säger Kata: ”En olycksbringande rivalitet mellan Landsorganisationen och Järn och Metall gjorde sig gällande från början, en rivalitet som kostat den svenska arbetarrörelsen mer än

⁷ Kata Dalström skriver ”oss”, glömsk av att Fredrik Sterky, långt tidigare än hon själv slutit sig till arbetarrörelsen. *Förf:s anm.*

med ord kan sägas.” Kanske dock vår goda Kata här något överdriver!

Medan Kata Dalström av alla sina krafter står i för arbetarkvinnornas fackliga organiserande och landsorganisationens befastande, utbryter 1899 den hårda och segslitna sågverks- och brädgårdsarbetarkonflikten i Norrland. ”Det blev en tung påfrestning” för hela den fackliga rörelsen, säger Kata. I spetsen för de kämpande sågverksarbetarna stod vid denna tid C. O. Danielsson, om vilken hon i sina papper yttrar, att han var en av rörelsens trofastaste kämpar. Med spändaste intresse följde Kata Dalström gången av denna häftiga och brutala strid, den största hon varit med om, sedan hon anslöt sig till arbetarrörelsen. Hon startar en insamling och bland bidragsgivarna märkes Ellen Key, som sänder det lilla honorar hon erhållit för en broschyr hos Bonnier.

Ehuru Kata Dalström vid denna tid, att döma av hennes egna anteckningar, ägnar sitt huvudsakliga intresse åt den fackliga verksamheten och särskilt åt kvinnornas organiserande, står hon långt ifrån likgiltig till den politiska kampen. Hon blir en kortare tid medarbetare i Social-Demokraten såsom redaktör för ”Kvinnornas spalt”, råkar i konflikt med Rene, som hon ånyo med orätt misstänker för att vilja locka sin make bort från arbetarrörelsen. ”Jag hade länge kämpat en tyst men icke desto mindre hård strid med Anna Branting om Hjalmar. Inte för att vinna honom för mig utan för att erövra honom åt partiet” – lyder hennes formel. Man gör icke Kata Dalström någon orätt, om man säger, att hon i denna sak felaktigt bedömde både Brantings och hans makas karaktärer och avsikter; måhända förväxlade hon även sina egna känslor. Visst är att hon i denna sin, som hon trodde, för partiet utomordentligt viktiga kamp om Hj. Brantings socialistiska själ, befann sig i fullt god tro. Hon kände icke Branting bättre än att hon verkligen trodde, att han vara i fara att glida bort från partiet.

Att hon fick sluta sin anställning i tidningen – lönen utgick i form av fria teaterbiljetter! – sedan kvinnospalten indragits, tillskriver hon sidoinflytelser och känner sig djupt kränkt. Hon trivdes utmärkt på redaktionen, där Carleson, Tengdahl, Karolus och Anton Andersson hörde till kamratkretsen. Dessa liksom Sterky togo hennes parti, och med Hjalmar Branting kom så småningom fred till stånd, sedan en del missförstånd blivit uppklarade. Kata känner sig otvivelaktigt som segrare – trots att hon icke återfick anställningen i redaktionen – men sanningen torde nog vara den, att freden blev en för alla parter ganska mager kompromiss. Hon flyttar nu sin penna över till Ny Tid i Göteborg, där hon genom korrespondenser och artiklar håller till under många år.

Kata Dalström skrev dock ej blott om kvinnofrågor i Social-Demokraten. Hon skrev artiklar i olika sociala frågor, t. ex. i bostadsfrågan och om husvilla. Hon angriper Föreningen för välgörenhetens ordnande och kommer brevlades i konflikt med Agda Montelius, som förestod F. V. O.

Om somrarna bor Kata Dalström vid denna tid i Furusund, där även Aug. Strindberg bodde. Strindberg umgås i den dalströmska familjen och blir god vän med Kata Dalström. Hon kastar sig med iver över Strindbergs skrifter och läser även böcker, som Strindberg lånar henne eller ger anvisning på.

Vid denna tid genomgår Kata Dalström en religiös kris och lämnar utilismen och fritänkarförbundet, som hon tillhört. Efter att ha läst Strindberg, kastar hon sig lidelsefullt över Tolstoy.

Mitt under dessa yttre och inre konflikter inträffa tvenne händelser som starkt beröra Kata Dalström och för övrigt hela rörelsen. De båda jämte Branting främsta ledargestalterna inom rörelsen, Axel Danielsson och Fredrik Sterky, lämna för alltid stridsfältet.

Kata Dalström var såväl i tal som skrift märkligt fåordig om Axel Danielsson, den romantiske hjälten i arbetarrörelsens sagovärld. Om hon liksom så många andra brunnit för honom, om hon som brann för så många av rörelsens kämpar även dyrkat denna i hans stridbara år enastående

strålande och fascinerande gestalt, veta vi icke. Hon tiger som muren. Hon berättar en historia från Danielssons begravning. ”Fredrik och Hjalmar skulle resa ned till begravningen. Hjalmar var sjuk och jag minns såväl, hur jag sade åt Fredrik:

– Käre du, se efter Hjalmar, så han inte förkyler sig och hed honom ha hatten på, då han talar.

Vartill Sterky svarade:

– För tusan, du vill väl inte jag skall vara barnpiga åt honom heller! Men, jag skall nog se efter, så han inte förkyler sig!” Båda kommo hem sjuka och förkylda. Lika fullt reste Sterky genast till Norrland för sågverkskonfliktens skull. Han kom hem i brinnande feber och dog i lunginflammation. ”Jag visste”, skriver hon, ”vad det betydde för hela arbetarrörelsen att mista Fredrik. Visserligen hade vi Herman, han kunde leda landsorganisationen bättre än Fredrik till och med, men han kunde icke ena och samla partiet”. Härutinnan mistog sig Kata Dalström. Herman Lindqvist visade sig icke blott som en lysande fackföreningsstrateg utan även som en av partiets främsta sammanhållande krafter.

På eftersommaren 1900 deltog Kata Dalström i partikongressen i Malmö, vald till ombud av bomullsarbetarfackföreningen i Stockholm. På resan till kongressen måste hon i stället för Anna Sterky, som fått förhinder, inviga kvinnoklubbens i Hälsingborg fana. ”För första gång för jag utom Stockholm på agitationsresa”, skriver hon och fortsätter: ”Min första resa, som så totalt skulle omforma hela mitt liv och slunga mig fram i första ledet av vårt parti. Hatad av en del, burens på händerna av menige man inom partiet, smutskastad av de borgerliga som ingen annan inom arbetarrörelsen! Med allt fog kan jag på mig själv hädanefters tillämpa orden ur Sandels av Runeberg:

Det var storm, det var brak, det var strid på den strand
där den sandelska hären var ställd.”

Som man återigen ser saknade fru Kata varken självkänsla eller självförtroende. Föredraget på den stora festen i Hälsingborg slog an så ofantligt att en hel turné för henne i hast ordnades: Malmö, Lund, Ystad, Landskrona, Kristianstad. Jag var så ovan och bortkommen, säger hon, kände mig främmande på hotell och järnvägar. Detta må nu vara. Man får emellertid snart den känslan, att hon snabbt förstod att övervinna denna bortkommenhet och inom kort trivdes utmärkt med att vara på resande fot som socialistisk agitator. I hennes papper finnas ett par ganska dråpliga anekdoter från denna första resa; den ena belysande hennes rampfeber, den andra hennes väg mot ärones höjder. I Ystad tog den energiske F. W. Thorsson hand om henne. Hon var synnerligen nervös trots triumfen i Hälsingborg. Thorsson gjorde sitt bästa för att uppmuntra henne. Med hjärtat i halsgropen besteg hon talarstolen, började tala, men svimmade. Thorsson fick in henne i ett sidorum och hällde – så nykterist han var – en flaska porter i henne för att stärka henne! I Kristianstad mottogs hon av en hel deputation av de äldsta partivännerna. Hon fick bo hos en skomakare Nilsson, där ”partisoffan” till hennes ära gjordes i ordning. Att få ligga i ”partisoffan” var en heder, som blott tillkom rörelsens allra främsta. Före henne hade allenast Branting, Danielsson, Palm, Lennstrand och de skånska agitatorerna vederfarits denna ära.

Resan blev i stort sett en triumf färd. ”Från och med nu var tärningen kastad och jag blev den vandrande jude, som utan rast och ro drar land och rike omkring, spridande socialismens gift för världens alla väderstreck”, står det i hennes papper.

Partikongressen i Malmö ägde rum under en tid av stor politisk oro och allmän social jäsning i skilda delar av världen. Över allt sökte det maktägande fåtalet till det yttersta värna sina privilegier, hindra arbetarklassens framryckning och krossa den allt kraftigare spirande socialistiska rörelsen. Social, politisk och kulturell reaktion uppbjödo samfällt sina krafter för att

hindra den utveckling åt vänster, som tiden pockande krävde. Även i Sverige fördes samma reaktionära politik och restes samma benhårda motstånd mot arbetarklassens krav som i flertalet andra länder. Mot yttrande-, tryck- och församlingsfriheten hade under den närmast gångna tiden en rad häftiga framstötter gjorts. Föreningsrätten kränktes ohöljt av arbetsgivarna. Åkarslagen hade genomdrivits. Olycksfallsförsäkringen hade fallit i riksdagen. Men samtidigt hade arbetarnas samlingsrörelse vunnit i styrka och H. J. Branting hade som den första socialisten suttit en treårsperiod i Andra kammaren, varnande de maktägande, försvarande de utestängde.

Kongressen var besökt av över 225 ombud, företrädesvis ombud för fackföreningarna. Trots att Kata Dalström icke tidigare varit ombud på en partikongress, blev hon invald i ett av kongressens utskott, organisationsutskottet. Av kongress förhandlingarna framgår, att hon ifråga om bibehållandet av den s. k. tvångsanslutningen av fackföreningar till partiet röstat härför under motivering att hon i partiet lärt sig att underordna sin individualitet under högre intressen: klasskampens. Mot beslutet om avskaffande av partistyrelsens rösträtt anmälde hon jämte 70 andra reservanter avvikande mening. I agitationsfrågans behandling tog hon livlig del och på bl. a. hennes förslag beslöt kongressen ett särskilt uttalande för kvinnornas fackliga samling. I rösträtts frågan uttalade kongressen, att partiet blott kunde vara till freds •med allmän, lika och direkt rösträtt, betraktande andra lösningar som halvhetsåtgärder; tanken på en erövring av den politiska medborgarrätten måste vidhållas. I militärfrågan sade sig kongressen vara motståndare till all militarism, men icke till ett folkligt och på demokratisk grund byggt försvarssystem, förenat med full medborgarrätt. Mot den tilltänkta ettåriga värnplikten protesterade kongressen. I debatten deltog även Kata Dalström, som förklarade sig av Finlands öde ha gjorts till försvarsvän och påyrkade allmän folkbeväpning till försvar för folkets rättigheter mot de maktbärande. Som den fjärde i ordningen invaldes i partistyrelsen Kata Dalström med 108 röster. Genom detta val hade hon erövrat sig en stark position i partiet och för lycksalig till Stockholm, färdig att ge sig ut på erövringståg genom hela landet. Något senare deltog Kata Dalström även i en skandinavisk arbetarkongress i Köpenhamn.

Läråren i rörelsen voro till, ända. De hade icke varit blott en dans på rosor. Hårda och tunga, rika på mödor och strapatser. Men även rika på upplevelser, strider och segrar. Hennes tro på arbetarklassens stora framtid hade, vissa misräkningar till trots, blivit befast. Hennes tro på socialismens idéer var brinnande och fyllde hennes själ. Hennes stridslust var stark och okuvlig. Hennes livsuppgift står nu inför henne vid de fyrtio åren klarare än någonsin. Den väg hon för sju år sedan valt, beslöt hon att med än större fasthet fortsätta, kosta vad det ville, ”skulle den så föra till helvetets portar”.

32. Kata Dalströms ställning till kvinnorörelsen.

Man kan indela Kata Dalströms verksamhet inom arbetarrörelsen i vissa huvudepoker allt efter de olika grenar och spörsmål hon under olika tider huvudsakligen ägnade sitt intresse. Sålunda gick hon under en period nästan helt upp i det fackliga arbetet, under en annan i arbetet för ungdomens socialis-1 ticka samling, under en tredje i kampen mot dogmkyrkan, under en fjärde i striden för en radikaliserande av partiet, i en femte i bildnings- och kulturarbetet inom rörelsen. De sju första åren inom partiet hade hon huvudsakligen ägnat åt att erövra kvinnorna för socialismen och särskilt åt att upplysa och organisera arbeterskorna. Det var under detta arbete hon vann sina första sporrar; det var som en erkänsla för detta verk hon av partiet invaldes i partiledningen.

I det föregående har uppdragits vissa konturer av denna hennes verksamhet för arbetarkvinnornas samling. Innan vi närmast övergå till hennes betydelsefulla insatser för fackföreningsrörelsen, torde en sammanfattande redogörelse för hennes ställning till kvinnorörelsen och för hennes

åsikter om sätten för kvinnornas frigörelse vara på sin plats.

Som ung var Kata Dalström full av intresse för den borgerliga kvinnoemancipationen. Hon var halvt om halvt revolutionär feminist. Ibland ser det ut som om hon var det mera på trots än av böjelse, ty hon är även när hon bekämpar det manliga släktet fylld av beundran för det. Senare i tiden kunde man ofta höra henne säga: ”Jag älskar karlarna, ty hos dem finns det vilja, kraft och ordning, kvinnorna äro ena våp, riktiga rö för vinden, efterblivna och enfaldiga.” Detta var när hon blev vred över kvinnornas bristande socialpolitiska intresse. Men i nästa ögonblick kunde hon säga: ”Ni karlar är ena kräk, det blir ingen fart på framåtskridandet förr än kvinnorna komma med i spelet.” I regel såg hon dock skeptiskt på en radikaliserings av samhällsutvecklingen genom kvinnornas ökade inflytande. Med kvinnornas maktställning kommer reaktionen, om vi inte dessförinnan lyckats revolutionera kvinnohjärnorna, sade hon ofta. Hon började sitt arbete att revolutionera kvinnohjärnorna genom att ansluta sig till olika kvinnoföreningar. Inom den borgerliga kvinnorörelsen stod hon på den vänstra flygeln. När hon såg vilken makt dogmatiska sekter och officiell kyrkokristendom hade över kvinnosjäälarna, anslöt hon sig såsom vi sett till utilisterna och blev en tid fritänkaragitator. När hon icke inom den borgerliga kvinnorörelsen fann förståelse för de sociala problemen och arbetarfrågan, lämnade hon den och anslöt sig till arbetarrörelsen. Endast genom socialismen kan kvinnan bli helt frigjord, säger hon i ett föredrag. Den borgerliga kvinnorörelsens förkämpar tänka företrädesvis på de högre klassernas kvinnor, men arbetarkvinnorna äro de som främst ha behov av frigörelse och icke blott frigörelse från beroendet av mannen utan även från beroendet av ett utsugande klassamhälle. Dessa ord ange det centrala i hennes syn på kvinnofrågan.

Det har ibland sagts, att Kata Dalström var likgiltig för de speciella kvinnofrågorna, ja att hon i vissa fall var motståndare till några huvudkrav på kvinnoprogrammet. Att hon icke var någon feminist i detta ords mera ensidiga betydelse är riktigt. Men hon var en energisk kämpe för likställighet mellan man och kvinna. Redan 1894 har hon i Idun en artikel, där hon går skarpt till rätta med den bristande intensiteten i arbetet för kvinnornas rösträtt. De svenska kvinnorna, jag menar – säger hon – de bildade kvinnorna, tyckas i detta såväl som i många övriga fall anse det bekvämast att låta männen arbeta för sig, för att sedan i god ro få skörda frukten av andras möda. Vi kunna ej tala om någon rösträttsrörelse alls bland de bildade kvinnorna här hemma, klagar hon. Vanligen, tillägger hon, äro damerna så ytterst litet bevandrade i lagfrågor och allt vad därtill hörer, att de ej inse, att just den politiska rösträtten på det djupaste ingriper i deras eget, ja i hela familjens förhållande, och att de utan den äro utestängda från snart sagt allt ärligt inflytande på sakernas gång. Hon läxar upp sina medsystrar för bristande vakenhet. Visserligen, säger hon, vore det föga önskvärt för de frisinnade partierna att få en skara damer till valurnorna, ty kvinnorna äro i allmänhet konservativt anlagda, men av många andra skäl vore det väl, om kvinnor hade rösträtt. Varefter hon ingår på den olyckliga undantagsställning ”helt och hållet utom lagen” den gifta kvinnan vid denna tid intog. Särskilt dröjer Kata Dalström vid sedlighetsfrågan och nykterhetsfrågan, vilka icke kunna lösas utan kvinnornas medverkan i lagstiftningen. Petitioner, säger hon, hjälpa föga; det gäller att erövra majoriteten i riksdagen. En dylik strid kan ej sägas vara ett ”okvinnligt” sätt att arbeta, såsom många påstå. Till slut föreslår hon de svenska kvinnorna att följa de engelska kvinnornas exempel och runt om i landet fullt arbeta på att väcka intresse för rösträttsrörelsen och framför allt klargöra för de tvekande och rädda bland medsystrarna, att det långt ifrån är okvinnligt och dåraktigt att vilja deltaga i stiftandet av lagar, som de själva skola lyda; fastmer är det långt dåraktigare att stå med armarna i kors, slutar hon sin appell i Idun.

Redan 1891 hade hon i korrespondens med Ellen Key ingående diskuterat frågan, om kvinnornas politiska efterblivenhet borde utgöra ett hinder för, att de radikala kvinnorna verksamt arbetade

för kvinnans rösträtt. Kata Dalström var till en början ganska tveksam och fruktade en seger för reaktionen efter kvinnorösträttens genomförande. Ellen Key svarar: ”Att kvinnorna sen lätt bleve reaktionens stöd, har du alldeles rätt i; men att därför ej ge dem politisk myndighet är lika galet som att neka arbetarna den, emedan de ej äro ”mogna”! Blott i bruket av rättigheter blir man mogen – och evig rättslöshet blir lika med ansvarslöshet! Må 99 av 100 kvinnor rösta mot utvecklingen i dag: morgondagens utveckling har dock tagit ett väldigt steg framåt, genom deras rösträtt, som i nästa generation skall vara vunnen som ett plus åt utvecklingen!” Dessa Ellen Keys ord övertygade Kata Dalström om, att hennes egen skepticism i fråga om kvinnorösträtten icke hade bärande grund och författaren veterligt har Kata Dalström icke från den dagen upphört att så länge hon levde verka för hel och full medborgarrätt åt kvinnorna, även om hon i rent taktiska frågor kunnat uttala en mening, som missförståts såsom en avoghet mot kvinnorösträtten.

I de stora och ganska larmfyllda diskussionsmöten, som under nittioalet höllos i Stockholm bl. a. på grund av Ellen Keys upproriska skrifter – i våra dagar• te sig de åsikter, som där framfördes närmast konservativa, så snabbt har tiden ridit deltog även Kata Dalström. Vid ett av dessa möten – det gällde Ellen Keys skrift *Missbrukad kvinnokraft* – hade Kata Dalström ordet och framhöll som sin mening, att kvinnorörelsen vore dömd, om den icke förmådde upptaga den sociala frågan. Det vore, sade hon, överklasskvinnans skyldighet att ställa sig sida vid sida med underklasskvinnan i kampen för social rättvisa. Ellen Key, som häftigt angripits av de konservativa kvinnorna, hoppades, att den rörelse hon åstadkommit vore en rörelse framåt mot insikten om sammanhanget mellan kvinnofrågan och de stora sociala problemen. Som man ser kämpade Kata Dalström och Ellen Key alltjämt sida vid sida, ehuru de personliga förbindelserna icke voro så livaktiga som tidigare. Fäktningen på mötet var stundtals ganska het. En rektor Almqvist t. ex. sade rent ut, att kvinnosaksrörelsen var en överklassrörelse, trött liksom överklassen själv, denna klass av ”hopplösa släkten”, som led av samma övermått av njutning med därav härflytande förfall, vilken kunde konstateras hos den franska adeln före revolutionen. Författaren Stadling uppmanade de kvinnor, som ville verka bland de lidande att besöka kolerabaracken vid Bellevue och alla dem, som vräktas för ogulden hyra måste taga sin tillflykt till källare och uthus. Kata Dalströms kamrat i den socialdemokratiska kvinnoklubben, Erika Lindkvist, svarade rappt, att det vore bättre att oskadliggöra rövarna än att likt samariten endast söka bota den sårade. Dr Anton Nyström var även med och angrep skarpt en av dem, som anfallit Ellen Key, vilket föranledde den konservativa delen av publiken att hyssja och stampa; i förargelsen tog dr Nyström hatten och gick, men Kata Dalström och hennes trogna stannade kvar och kämpade tappert mot övermakten.

I den tyska socialdemokratiska kvinnorörelsens tidskrift *Gleichheit* (Jämlikhet) bar Kata Dalström 1895 en mycket intressant artikel om ”den proletära kvinnorörelsen i Sverge”. I början av denna artikel ger hon en synnerligen objektiv, i vissa fall kanske något smickrande bild av den svenska kvinnans segrar i sin strävan efter jämlikhet med mannen. I ljust av den hastiga kapitalistiska utvecklingen i Sverge och därav följande klassmotsatser blir dock kvinnornas s. k. befrielse liktydigt med den sociala frigörelsen av de borgerliga kvinnorna allenast. Den stora mängden av kvinnor förblir alltjämt socialt ofri och sam en följd härav har en rent proletär kvinnorörelse uppstått, som fullkomligt skilt sig från den borgerliga kvinnosaksrörelsen och i stället intimt samarbetar med det socialdemokratiska partiet. Denna proletära kvinnorörelse utgår ifrån att det för arbetarkvinnor icke ges någon särskild kvinnofråga utan att för dem frågan om deras fulla sociala frigörelse uteslutande kan nå sin lösning i samband med lösningen av hela den stora sociala frågan, i förening med arbetets befrielse från kapitalets ok. Kata Dalström meddelar vidare, att rörelsens säte är Stockholm med två organisationer Allmänna kvinnoklubben och Södra kvinnoklubben, som bl. a. föranstaltar diskussions- och propagandamöten. Men största

vikten lägger den proletära kvinnorörelsen vid att organisera industrins arbeterskor. Kata Dalström lämnar häfter en mycket detaljerad skildring av industriarbeterskornas ekonomiska ställning under 1880-90. Genomsnittsförtjänsten var 6-8 kronor per vecka, i vissa fall 12-14 kronor; många förtjänade blott 2 1/2-4 kr. Tack vare dessa usla löner rekryteras prostitutionen i mycket stor utsträckning från industrins kvinnor. De borgerliga kvinnoakskvinnorna – heter det vidare i artikeln – deklamera mycket om lasternas bekämpande och om uppfostran till sedlighet, men röra icke ett lillfinger för att skapa bättre arbetsförhållanden för kvinnorna under lönesläveriet och därmed bereda hundratals flickor möjlighet att bevara sin sedlighet. Våra strävanden att organisera arbeterskorna, berättar hon vidare, stöta på ett kompakt motstånd hos arbetsgivarna, som rasa över försöken att ”sprida missnöje bland de med sin lön tillfredsställda arbeterskorna”. Men även hos arbeterskorna själva stöter organisationstanken på hinder. Solidaritetskänslan är ännu svagt utbildad. Trots dessa svårigheter går det framåt. Det kräves dock ett tålmodigt och oavlåtligt arbete, innan målet är nått: allas insikt om, att intet är att vänta av de borgerliga klasserna utan blott av en kamp klass mot klass. Pliktroget skola de svenska socialistiska kvinnorna stå i det internationella proletariats led, som från sitt eländes djup kämpar sig upp till kulturens soliga höjder.

I denna artikel möta vi för första gång Kata Dalströms socialistiska och marxistiska trosbekännelse. Den är klar, enkel och redbar.

Sin slutuppgörelse med den borgerliga kvinnorörelsen har Kata Dalström förlagt till tidskriften *Lucifer* i en artikel 1903. Hon kallar artikeln ”överklasskvinnorna och deras verksamhetsområden, sedda genom socialdemokratisk synvinkel”. Uppsatsen, som i flera avseenden är intressant och belysande, börjar med en skildring av kvinnoföreningarna 1870-00: Gift Kvinnas Eganderätt, bildad 1873, och Fredrika Bremerförbundet, bildat 1884 samt Kvinnoklubben, som dock blott var en diskussionsförening. I spetsen för G. K. E. stodo fruarna Hierta Retzius, Limnell och Ankarsvärd. F. B. hade bildats av författarinnan Sofie Adlersparre (Esselde). Så småningom kom F. B. att överflygla den i början synnerligen livskraftiga systerorganisationen, varefter de båda föreningarna sammanslogos. För Kata Dalström tedde sig det genom sammanslagningen utvidgade F. B. som en ”jättestor frågo- och upplysningsbyrå för arbetsköpare och arbetstagare på överklasskvinnornas arbetsfält”. ”Med själva reformarbetet var det skäligen matt⁸ ända tills i fjol revisionssekreterare Lindhagen (sedermera borgmästare Carl L. – förf. anm.) genom sina motioner i kvinnofrågan väckte nytt liv även i Fredrika Bremerförbundet, säger uppsatsens författarinna och tillägger, att till all lycka satte Lindhagens motion om rösträtt även för kvinnor nytt liv i spelet, till och. med Fredrika Bremerförbundet lämnade sitt olympiska lugn och trädde fram samman med Stockholms allmänna kvinnoklubb (socialistisk) i kampen för rösträtten. Men bredvid Fredrika Bremerförbundet växte under nittioalet upp föreningen Samkväm för arbeterskor eller ”Ellen Keys tolfter” (samkvämen voro indelade i tolv grupper). Kata Dalström, som själv tillhörde dessa tolvter liksom flertalet av hennes stridskamrater i Allmänna kvinnoklubben, säger, att dessa samkväm för arbeterskor varit själva roten och upphovet till det bättre samförstånd, som efter sekelskiftet växte upp mellan de intelligenta och verkligt frisinnade överklasskvinnorna och arbetarklassens kvinnor. Dessa ”tolvter” voro särskilt nyttiga för överklassdamerna, som nu fingo en annan syn på arbetar- och arbeterskeproblemen än de tidigare haft. Kata Dalström nämner särskilt tre kvinnor, vilka rönt stor inverkan av dessa ”tolvternas” samkväm: Ann-Margret Holmgren, Emilia Bromée och Anna Lindhagen. Ur samverkan mellan alla dess tolvter framgick den kvinnliga Rösträttsföreningen som arbetade med verklig iver och tvang de ledande liberala överklasskvinnorna att erkänna att samverkan efter sociala linjer var

⁸ Sofie Adlersparre avvisade 1896 Kata Dalströms erbjudande om allians med de socialistiska kvinnorna för kvinnorrösträtts aktualiserande. *Förf:s anm.*

nödvändig mellan alla dem, som ville ett gagnande reformarbete. Några lata och slöa allierade tycker Kata Dalström icke om. Hon går tillrätta med de kvinnor, som kalla sig vakna och intelligenta, och likväl ej begagna den kommunala rösträtt de äga för att mota reaktionära anlopp i kommunalförsamlingen och på kyrkostämmor. ”När reaktionen vet begagna sig av kvinnans rösträtt för att nå sitt mål, då är det oförlåtligt att frissinnade kvinnor, som ha så många intressen att bevaka, sitta hemma i soffhörnet och dåsa.”

I slutet av sin mycket intressanta Lucifer-artikel lägger Kata Dalström upp ett helt program för de kvinnor, som, tack vare att de äga inkomster, ha möjlighet till kommunalt inflytande. Hon spar icke på sin kritik.

Deltoge jag ännu i överklasskvinnorörelsen, skriver hon, skulle jag för min del göra allt som i min förmåga stod för att få intresset större för det kommunala arbetet, där verksamhetsfältet är hart när obegränsat för kvinnorna. Massor av uppgifter ligga där och vänta för kvinnornas räkning! Om någonsin en motion varit på sin plats, så var det den om rätt för gift kvinna att vara medlem av fattigvårdsstyrelsen! Både här i Stockholm och ännu mera ute i landsorten vore sannerligen denna reform av behovet påkallad. Där ha vi fosterbarnsvården, som tarvar ett nytt kapitel bara här inom huvudstaden. Blott inom denna gren finnas uppgifter nog för hundraden av sin dag i dåsig ro förnötande överklassdamer. Så ha vi fattigvården i övrigt. Hur tarvas ej där reformer! ropar hon Såväl Föreningen för välgörenhetens ordnande, som ju till stor del ledes av kvinnor, som ock de helt av kvinnor ledda skyddsföreningarna behövde friskt blod för att bli besjälade av den nyare tidens humanare uppfattning.

Dessa båda föreningar ha ju, fortsätter hon, sin verksamhet förlagd bland ”de fattigaste bland de fattiga” – och mer än en gång har jag med sjudande harm åhört berättelser om, hur man bemött dem som tilläventyrs ej ansetts värdiga att erhålla hjälp, säger hon och tillägger: Och jag vet också att det inom skyddsföreningarna, åtminstone förr, varit praxis att på det skarpaste skilja fåren från getterna, ”de värdiga” från ”de ovärdiga”. Med ”värdig” har då menats de kvinnor, som varit lagligen gifta – med ”ovärdiga” de som ej varit det. De senare ha på allehanda sätt trakasserats – trots sin i övrigt oförvitligaandel – och för mödrarnas fel ha barn fått lida. En sådan syn på tingen måste arbetas bort – vad barnen angår kunna de ju ej i minsta grad rå för att föräldrarna ”syndat” – som det heter – och deras små magar skrika lika gällt efter bröd, som ”de äkta barnens” och deras små lemmar skälva lika hårt av köld som någonsin ”de äktas” göra. Det är helt enkelt barbariskt att låta hela den kristna sedelagen koncentreras i sjätte budet och sedan förbise alla övriga bud i kristendomens namn! utropar hon harmfullt.

Bort med egenrättfärdigheten och kommen i håg, att den mästare ni ju säger er vilja följa ej ens ett ögonblick skulle tveka om vad plikten bjöd i dylika fall! säger hon bestraffande.

Hur mycket skulle ej överklasskvinnorna kunna göra för barnkrubborna! utbrister hon. Dessa borde mångdubblas, stora ljusa lokaler skulle anskaffas, med glada hurtiga sköterskor. Och till dessa barnkrubbor kunde sedan den arbetande klassens kvinnor tryggt överlämna sina småtingar, medan de voro ute i sitt arbete, och veta att de erhöillo fullgod vård. Och Mjölkdroppen sedan – det behövdes flera Mjölkdroppar! Det göres så mycket för de sjuka barnen och för idioterna, men man frågar tyvärr så oändligt litet efter de friska i vårt samhälle. Reform! Reform! ropar det runt om oss.

Och varför ha vi ej här i Stockholm någon under vintermånaderna öppen fribespisningsanstalt, efter samma mönster som Samaritanen nere i Köpenhamn? frågar hon. Där skulle ock våra överklasskvinnor kunna träda till.

Just under förra vintern (1902-03), när arbetslösheten och nöden voro så stora här, hade vi behövt

någonting i den vägen. Av fri bespisning ha vi ej ett spår. Frälsningsarmens kvasivälgörenhets-bespisningar – med sina kupongböcker åt de rika att lugna sina sjuka samveten med är ej lönt att tala om – och ”grötaftnarna” ute i församlingshyddorna ”hos de snälla diakonissorna” med Guds ord på köpet – är ej detsamma som ett gott mål mat, sans facon vid Samaritanens matinrättning.

Men först och sist är det i bostadsfrågan kvinnorna böra gripa in, fortsätter Kata Dalström att utveckla sitt social-kommunala kvinnoprogram. Genom sin kommunala rösträtt kunna de i väsentlig grad inverka: på sammansättningen av stadsfullmäktige och därigenom på lösningen av denna vår viktigaste fråga för närvarande.

Där, om någonsin, kunna våra frisinna överklassdamer visa att de verkligen vilja ett samarbete med de socialdemokratiska kvinnorna. De kunna hjälpa oss att i stadsfullmäktige få in verkliga arbetarrepresentanter, som där både kunna och vilja tillvarata arbetarnas intressen, och de kunna påverka alla dem de komma i beröring med och påpeka det bottenlösa elände, som cirka 30,000 människor till följd av bostadsnöden befinna sig uti. Därigenom kunna de både direkt och indirekt göra sitt inflytande gällande.

Men oändligt många andra stora uppgifter ligga, fortsätter Kata Dalström, dessutom framför överklassens kvinnor. Till exempel folkbildningsarbetet, skolfrågor m. m. och alla därmed sammanhängande spörsmål, som i så hög grad ha behov av såväl männens som kvinnornas intelligens, på det att ej en ensidig uppfattning må snedvrida eller förkrympa frågorna.

Jag ber eder ingalunda sluta er till oss socialdemokrater och ställa eder på klasskampens grundval – på den platsen måste man vara socialdemokrat för att kunna stå. Men jag skulle vilja föreslå eder att påbörja organisationsarbetet bland alla dessa stackars överklassflickor, som arbeta vid telefonerna, på kontoren och i butikerna för löner så eländiga, att det är hjärtskärande att bara tänka därpå. Och hela massan av övriga kvinnliga biträden, som så väl behöva både upplysning och ledning.

Inom fabriksindustrin kräves ock att vi få kvinnliga yrkesinspektörer, som kunna förstå de krav, som särskilt vi 'kvinnor ha rätt att ställa på en verksam fabriksinspektion, för att därigenom kunna framtinga bättre hygieniska förhållanden, speciellt på de industriområden, där kvinnor arbeta.

För överklasskvinnorna finnes nog och övernog av verksamhetsfält, då det gäller att leda in den rörelse, som man med ett gemensamt namn plägar kalla ”överklasskvinnorörelsen” i rätta fåror. Med glädje kunna vi dock 'konstatera, slutar Kata Dalström, att det redan påbörjade samarbetet mellan över- och underklassens kvinnor varslar om den nya tiden – och varför skulle ej alla vi kvinnor kunna enas om och hjälpsamt räcka varandra handen vid de tillfällen då vi kunna det – utan att vi arbetarrörelsens kvinnor dock gå på ackord med våra åsikter som ärliga socialdemokrater!

Här sätter hon punkt.

Man kan om man så vill kalla denna uppsats Kata Dalströms testamente till sina forna medkämpar och trätosystrar inom den borgerliga och närmast borgerligt radikala kvinnorörelsen. I vissa avseenden skulle hennes appell vinna gehör, i andra, skulle klassmotsatserna taga ut sin rätt. Vid mer än ett tillfälle skulle hon få erfara, att hon som ”ärlig socialdemokrat” icke kunde hoppas något av dem, som stodo på andra sidan, hur god vilja de än kunde ha. Mer än en gång och särskilt 19091 under storstrejken kom hon därför i öppen konflikt med dem.

På fackliga härjartåg

33. Kata Dalström och fackföreningsrörelsen.

För Kata Dalström var arbetarpartiet och fackföreningsrörelsen tvenne sidor av samma sak: den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Med sin skarpa och klara blick insåg hon genast, att politik och facklig rörelse måste vara på det intimaste förenade, med enhetliga principer, uppgifter och stridsfronter, gemensam organisation och samverkande ledning. *En klass, en rörelse, en ide, en kamp!*

Det socialdemokratiska arbetarpartiet skulle skapa •en stark fackföreningsrörelse, genomsyra den med socialismens idéer, inblåsa i den en djärv och trotsig klasskampens anda, utveckla och organisera den till en stor samlad klasshär, där partiets medlemmar voro officerarna och generalerna, som mot borgarsamhället förde •denna jättearme till strid och seger. Tillika skulle fackföreningsrörelsen vara det redskap, genom vilket arbetarklassen i det kapitalistiska samhället åstadkom förbättringar i sitt materiella läge, i varje fall motverkade pauperiseringen och den fortskridande utsugningen, d. v. s. arbetarklassens nedsjunkande till ett slött och kampodugligt, för klassorganisation odugligt trasproletariat.

Enligt Kata Dalström skulle sålunda fackföreningsrörelsen ha tvenne stora huvuduppgifter, nämligen dels att kämpa för den sociala revolutionen, det socialistiska samhället eller ”framtidstaten”, som hon gärna uttryckte sig, dels att tillvarata arbetarnas dagskrav. Hon var sålunda motståndare till de s. k. rena fackföreningsmännen, d. v. s. de som åtminstone utåt vid sekelskiftet förnekade fackföreningarnas politiska uppgifter och socialistiska strävanden. Dessa betraktade hon såsom dåliga socialdemokrater och räddhågade själar, såsom enbart skrå- och yrkesförkämpar utan idéer och klasskampens anda. Hon förklarade dem våra könlösa neutrer, ett slags liberala arbetarledare, som kunde bli ytterst farliga för hela klassens frigörelsekamp, om de finge makten i fackföreningsrörelsen. Ehuru hon personligen skattade Ernst Blomberg mycket högt, var hon dock som vi sett en svuren fiende till hans försiktiga, neutrala fackföreningstaktik.

Hon var också under tjugu år en häftig motståndare till de s. k. särskillnadsmännen. Dessa ville, såsom t. ex. Sven Persson, av skilda motiv, fackliga och politiska, genomföra en skilsmässa mellan facklig och politisk rörelse i. organisatoriskt avseende, d. v. s. upphäva fackföreningarnas kollektiva anslutning till de socialdemokratiska lokalorganisationerna, arbetarkommunerna. Särskillnadsmännen önskade partiets uppbyggande på individuellt medlemskap. Kata Dalström höll emellertid ända till partiklyvningen 1917 med energi fast vid att arbetarrörelsen skulle vara enhetligt uppbyggd, varnade för faran av dualism och förflackning. Hon stod i dessa frågor med majoriteten. När hon efter arbetarpartiets klyvning under världskriget anslöt sig till det nya socialdemokratiska vänsterpartiet, råkade hon i denna fråga i minoriteten. Det nya arbetarpartiet beslöt nämligen att tillämpa allenast individuell anslutning. Kata Dalström jämte flera andra krävde ehuru förgäves även för detta parti kollektiv fackföreningsanslutning. Det blir aldrig något av ett arbetarparti, som isolerar sig från fackföreningarna, sade hon. Ju intimare kontakt ett arbetarparti har med andra arbetarorganisationer desto bättre. Emellertid undergick hennes uppfattning i denna fråga under de sista åren av hennes liv en avsevärd förändring. Den borgerliga pressens skrik om ”tvångssocialism” brydde hon sig aldrig om, icke, ens sedan hon fått en förändrad syn på hela frågan. Skulle icke fackföreningarna liksom alla andra organisationer och föreningar ha rätt att genom Kata Dalström och fackföreningsrörelsen, majoritetsbeslut ansluta sig vart de ville? Eljest blir det ju minoriteten som regerar! ”Det är ej därför att det är orätt man skriker i borgarpressen, utan därför att man vet, att det socialdemo-

kratiska arbetarpartiet är det bäst ledda och bäst disciplinerade parti i världen näst det katolska. Man fruktar den inre kraften hos socialdemokratin, och man vill bryta udden av den fasta, järnhårda disciplinen bland arbetarna, därför skriar man om tvångssocialism. Kan sådan existera, då var och en inom sin förening med omröstning ger till känna sin mening och flertalet får bestämma! Är icke allt ordnat arbete omöjligt, om individualismen blir allenarådande?”, sporde hon. Gentemot dem, som skreko om tvång och tyranni, då fackföreningarna anslöto sig till arbetarpartiet, avsköt hon jämlikt ”Anteckningar till agitationsföredrag” följande breddsida: ”Hela vårt nuvarande samhälle är en enda .stor tvångsanstalt, där medborgarna tvingas till lydnad och de som värst skrika mot tvångssocialismen äro de som mest fasthålla vid statstvånget, enkannerligen statskyrko- och exercisttvånget. Om det s. k. socialisttvånget har man rätt att rösta i varje fall, men ej om statskyrkotvånget och exercisttvånget. De frireligiösa tvingas av sina kyrkor att utgå ur fackföreningarna eller ock uteslutas de ur församlingarna. Frälsningsarmén förbjudes att en corps deltaga i majdemonstrationerna. Varför skrikes ej mot dylikt tvång?”. Till de arbetare, som togo socialisttvånget som en förevändning att icke ansluta sig till fackföreningsrörelsen, ropade hon: ”De loja, de lata, de snåla tycka det är så oändligt bekvämt att skrika på det obefintliga socialisttvånget! Att införa neutrala fackföreningar hos oss skulle vara självstympning och lända hela arbetarrörelsen till oändlig skada.” Till dem, som i fackföreningarna avrådde från anslutning till arbetarpartiet av ekonomiska skäl, har hon följande ord: Att någon skulle vilja skylla på pengar ”är väl ändå rena förtalet, så lumpet materialistiska äro väl ändå icke våra fackföreningsmedlemmar att de ej för det socialdemokratiska partiet skulle kunna offra några ören pr år!” Kata Dalström slutar ett av sina föredrag, där hon behandlat samverkan mellan facklig och politisk rörelse, med följande karakteristiska slutkläm: ”Det faller sig obekvämt för våra dagars stockblinda kapitalister att ha politiskt vakna, intelligenta arbetare att göra med. Slå därför blå dunster i ögonen på efterblivna arbetarelement och skräms dem för socialisttvånget, så kunna ni ännu en tid klippa våra får med kapitalismens stora ullsax, och fåren äro så beskedliga, så de ropa bä, bä, vilket må varda uttytt ja, ja. Det är bara getterna, som spjärna emot, och det ämna de fortfara med, ty de inse, att det måste finnas ett självständigt arbetarparti, som idkar arbetarpolitik i ett samhälle, där det idkats enbart kapitalist-politik i över trettio år. Därför måste den fackliga och politiska rörelsen vara gemensam trots alla räddhågade fackföreningsmäns anskri, trots kapitalisternas skrik på opolitiska fackföreningar och trots socialistskräcken!”

Kata Dalström skrädde som synes icke heller i dessa fackföreningsfrågor orden. Och hon sjöng ut både inåt och utåt.

34. Arbete och kapital.

I sina anteckningar till de fackliga föredragen utgår Kata Dalström ifrån, att fackföreningarna äro ett arbetarnas vapen i kampen om makten mellan kapital och arbete. Klasskampens innehåll är rätt och slätt en strid om makten. Harmoni mellan kapital och arbete är, säger hon, en chimär, en illusion. ”Denna harmoni fanns till för kapitalismen före organisationstiden, under den gamla goda patriarkaliska tiden, då kapitalet, d. v. s. arbetsgivarna betydde allt, arbetet d. v. s. arbetarna intet. Då fanns enligt arbetsgivarnas mening harmoni mellan arbete och kapital. Men i det moderna industrisamhället är en dylik harmoni otänkbar. Intresse motsatsen hindrar. Kapitalisten-arbetsgivaren vill ha arbete till så lågt pris som möjligt och så mycket arbete som möjligt utfört till lägsta pris. Det är hans livsintresse. Arbetarnas intresse åter är att få så högt betalt som möjligt för sitt arbete och att erhålla genom lag begränsad arbetstid, d. v. s. normalarbetsdag på 8 timmar, på det att hans enda kapital, hans arbetskraft, ej må i förtid förslösas av kapitalisten-arbetsgivaren. Där stå de båda stormakterna Kapital och Arbete och morra och visa varandra tändarna och de mest förödande krig utkämpas på industrins slagfält mellan dessa båda

stormakter”. Då kapitalisten-arbetsgivaren icke som förr får vara självhärskare på arbetsmarknaden, kallar han till sin hjälp i striden mot fackorganisationerna ”alla makter, framför allt lagstiftningen, myndigheterna och svälten”. ”Hungern driver hund i band och i stället för att man fordom ropade till upproriska andar ”korsfäst, korsfäst”, skrika våra dagars människoplågåre: svält dem, svält dem!”

Kata Dalström ger ofta i sina föredrag en historisk skildring av fackföreningsrörelsens uppkomst, dess strider och utveckling i skilda länder. Hon stannar särskilt vid de förföljelser, som fackföreningsrörelsen varit utsatt för, hur den även i länder som England och Frankrike varit betraktad som organisationer och sällskap av konspiratörer, jakobiner och anarkister och varit underkastad brutala undantagslagar. Hon skildrar de otaliga offer, som arbetarklassen bragt för att tillkämpa sig sin fackliga föreningsrätt. Dödsstraff, deportationer, fängelser detta är vägen till den nuvarande fackföreningsrörelsens byggnad. ”Myndigheter och kapitalister förfölja i broderlig endrätt med hätskhet arbetarorganisationerna än i dag. Visserligen finnes ej numera i flertalet stater något lagförbud mot organisationerna, men i stället tillämpas alla smyghål, som lagen har i beredskap för de maktägande, då det gäller att skydda kapitalet mot det så hatade, fruktade och dock så nödvändiga arbetet”. ”För båda parterna gäller nävrätten: den starkaste vinner; makt är rätt, säger kapitalisten, må vi säga detsamma.” Så lyder Kata Dalströms råd till arbetarna, sedan hon konstaterat arbetsgivarnas oresonlighet och arbetarnas vapenlöshet och svaghet. Som synes är hon icke svag, icke sentimental, hon lider icke av någon eftergivenhetens och vankelmodets förlamande känsla. Hade hon gjort det, skulle hon aldrig blivit vad hon blev. Kanske kan man våga påstå att just därför, att hon var en eggande, stridslysten amason, älskade henne det kämpande proletariatet, till vilket hon nu började tala på hundratals möten. I sitt riktiga krigarlynne kom hon när hon i sina föredrag nådde fram till åkarpslagen. Då brassade hon på allt vad tygen höllo, det åskade och blixtrade, och gud nåde den arbetsgivare, länsman eller borgerlige riksdagsman, som då befann sig i närheten. Hon lät honom personifiera den svenska överklassen, hon ställde honom till ansvar för de gärningar hans klass begått, hon läxade upp honom som en skolpojke under auditoriets brakande bifall. Ibland ställde hon honom på framtiden, ibland gav hon villkorlig dom, ibland näpste och släppte hon honom. Ingen arbetarnas talare var så fruktad som hon av arbetsgivare och myndighetspersoner. Man försökte att tysta munnen även på hennes fackliga agitation genom åtal, trakasserier och en oförsynt hätsk och personlig smädekampanj i den kapitalistiska pressen. Men ingenting hjälpte. Dylikt blott sporrade henne ytterligare. När sålunda en länsman plötsligen avbröt henne mitt i ett föredrag med hot om åtal, klippte hon ögonblickligen till honom med en kraftig replik:

– Länsman bör veta, att den svenska lagen ger mig rätt att tala. Efteråt kan ni väcka åtal mot mig, men här är det jag som har ordet och länsman som tiger. Inför rätta har ni ordet – och jag också. Men hindrar ni mitt föredrag, så är det ni som bryter lagen, och ni får stå till svars för det inför J. O. Kom ihåg det! Och nu fortsätter jag.

Efter en dylik avbasning inför fullsatt lokal och under publikens ljudliga bifall teg i regel hr länsmannen, och Kata Dalström fortsatte sitt föredrag. För att ge en bild av hennes temperament, språk och stil i hennes fackliga föredrag må här återges ett brottstycke ur ett av dessa.

”Men trots alla förföljelser, trots lagar som bestämma fängelsestraff, trots hungerpiskan som viner och hustru och barn, som fått sitta emellan, släppa ej arbetarna organisationstanken. Den måste ha en magisk kraft denna tanke, eftersom arbetarna med liv och blod och under tusen faror kämpa för sin rätt, medan kapitalisterna med lock och pock, med lagar och militär och polisbatonger dra i härnad mot arbetarnas organisationer. Ja, förvisso, organisationstanken har en magisk makt – det är den, som skall frälsa världen på nytt genom att göra till verklighet det

urgamla budet: Allt vad I viljen människorna skola göra Eder, det gören I ock dem! Det är organisationstanken som skall förverkliga broderskapets lära genom att lära mänskligheten solidaritet. Det är det gamla samhället med si egoism som brottas med det nya samhällets broderskapsidéer Därför är striden så skarp.”

Men icke blott över motståndaren låter hon sina bannstrålar flamma, hon vänder sig lika ofta med förebråelser och förmaningar till arbetarna. Ha de svikit solidariteten, ha de visat sig slöa eller likgiltiga för organisationen, ha de uppträtt ohyfsat, ha de på ett oridderligt sätt begagnat ett tillfälligt övertag över en motståndare, strax står hon som en åskby inför de egna leden och spar inte på riset. Så hände t. ex. en gång att några arbetare på ett friluftsmöte började kasta kottar, pinnar och grus på en fjärdingsman, som å tjänstens vägnar övervar mötet. Då tog det eld i Kata.

– Vet ni inte det ringaste hut, pojkar? Ska ni överfalla en stackars fjärdingsman, som inte gjort er något förnär? Han har kanske skickats hit av länsman, och det kan blott göra honom gott att höra vad vi socialister ha att säga. Jag önskade jag hade alla Sverges länsmän och fjärdingsmän här, så skulle de få höra ett sant guds ord! Skäms, pojkar!

Och hennes ord togo skruv. Hon har gjort mer för att uppfostra Sverges arbetare till hyfsat uppträdande än hundra skolmästare.

35. Om arbetets förbannelse och arbetets välsignelse.

I sina fackliga föredrag uppehöll sig Kata Dalström alltid utförligt vid solidaritetsbegreppet. Hon varnade arbetarna att genom konkurrens skada varandra eller att för en särskild monopolisera ett visst arbete. ”Er samhällsmoral måste vara en annan än arbetsgivarnas! För dem heter det konkurrens, för er solidaritet.” Att lära känna solidaritetens betydelse är för närvarande arbetarnas viktigaste mål, betonade hon. ”Broderskapstanken skall och *måste* etsa sig in i allas hjärnor. Äro vi besjälade av den, då spörja vi ej: skall jag taga vara på min broder? Nej, då veta vi, att vi skola göra det och att vi ej få lämna någon efter på vägen fram mot mänsklighetens solidaritet.”

Kata Dalström inskräppte alltid i sina fackliga föredrag, att arbetarna i klasskampen blott hade sig själva att lita till. De hade intet att vänta av arbetsgivaren. ”Vad arbetaren vill vinna ifråga om bättre arbetsvillkor och levnadsförhållanden måste han med makt tilltvinga sig. Den fria arbetaren – som arbetsgivaren så vackert kallar den oorganiserade – står rådlös, maktlös, kan ej ernå det ringaste, utan får låta sig nöjas med vad som bjudes. Därför in i organisationerna!”

Kata Dalström betonade städse hur fackföreningarna äro till för att tvinga arbetsgivarna till respekt för solidaritetstanken. De icke blott framtvinga högre löner, som sätta arbetarna i stånd att bättre kläda sig och skaffa sig sundare föda. Utan fackföreningarna tjäna även att utveckla och befästa solidaritetsbegreppet, att uppfostra arbetarna själva, så att de få högre behov och högre anspråk på livet samt efter hand känna solidaritet med det allmänna, det hela, med mänskligheten. Hela klassens sociala och kulturella nivå höjes. ”Förnöjsamhet är en dygd blott då den övas av alla, den blir ett brott då den utövas blott av arbetarna på bekostnad av deras egen fysiska och andliga hälsa och är dikterad av de besittande klassernas egoism.” En mästerligt formad sats!

Mycket ofta gjorde Kata Dalström jämförelser mellan de oorganiserade och de organiserade arbetarna. I några få klämmiga satser lyckades hon koncentrera en hel samtids erfarenhet.

”Oorganiserade arbetare låta hundsvottera sig – tåla kitslig behandling, eländiga verkstadsregler, orättfärdiga pliktssystem. I sin svaghet och okunnighet ha de ej begrepp om annat. Organiserade arbetare bringa ordning och reda in i arbetsförhållandena och arbetsgivaren finner ej längre de tåliga arbetsdjuren, som utan knot buro oket, hur hårt det ä tryckte.” Gentemot motsidans ofta hörda argument, att fack föreningarna utså missnöje, svarade Kata Dalström: ”Fackföreningarna

organisera missnöjet. Arbetarna ha även förut känt trycket och under dovt knot böjt sig inför de olidliga förhållandena, såsom inför en naturmakt, vars verkningar ej kunde rubbas. Men då kommo fackföreningarna och väckte arbetarnas självkänsla och stolthet och klargjorde för arbetarna, att missförhållanden, som av dem ansetts oomkullrunkeliga, i själva verket blott existerade, så länge arbetarna tolererade dem. Ty så fort arbetarna genom organisationen uppträda i samlad trupp, ligger det i deras egen makt att avskaffa missbruk och rätta till missförhållanden.”

Fackorganisationernas stora moraliska betydelse för arbetarklassen var alltid ett omtyckt kapitel i hennes förkunnelser. Likaså de stora kulturvärden, som fackföreningsrörelsen skapar genom sin bildningsverksamhet.

Den borgerliga pressens jeremiader över strejkerna – men ej över lockouterna och arbetsinskränkningarna! – och det ekonomiska inbördeskriget, som arbetarna och alldeles särskilt fackföreningarna få skulden för, bemöter Kata Dalström genom att påvisa, hur ”kriget mellan kapital och arbete rasar våra åtgöranden förutan, oavbrutet och hänsynslöst, inom alla yrken, och fackorganisationerna söka blott och bart mildra fasorna för proletärskarorna.” Hon hänvisar till kampen mellan storkapital och småkapital, som ej föres i strejkens tecken, men likväl kostar oerhörda offer av personlig lycka och självständig existens. Hon visar på bolagens framfart mot bönderna, på storindustrins förintelsekamp mot hantverket. Kapitalet ger ej fred, med vad rätt kräver man fred och förbarmande av arbetet? Till slut kommer hon så fram till, att hela vårt ekonomiska system är felaktigt, hjärtslitande, ovärdigt en civiliserad mänsklighet. I privatkapitalismens ställe måste samhällsproduktionen komma, socialismen, byggd på inbördes samverkan i stället för inbördes krig.

I sin lika omstridda som berömda föreläsning om Arbetets förbannelse och arbetets välsignelse, en av de föreläsningar som fackföreningarna oftast rekvirerade, går Kata Dalström närmare in på det viktiga produktionsproblemet. Han börjar för övrigt med ett citat av en av sina älsklingsskalder, Viktor Rydberg. Det är följande strof ur Grottesången:

Gör med minsta kraftförlösning guld av muskelenergi.
Det var frågan. Här dess lösning i praktik och teori.
Grottes hållande i gång dagen lång och natten lång
kräver i ett överslag tio tusen liv per dag.

Var sekund dess draghjul dansar
skänker guld åt Frodes tron
och ger tempelguld och plansar
åt hans dyra religion.
Slika massors närande
vore för besvärande,
tid- och guld förtärande.
Utan vederlag förbrukad
arbetskraft är billigast.
För envar av kvarnen slukad

fås en annan fram i hast!
Varför ock en lag förkunnar statsaritmetikens dom:
Ej ett bröd åt deras munnar,
ej en dryck åt deras gom.
Drevs du inom Grottes stätta,
vräks du ut som lik.

Grymhet är det ej i detta
– blott aritmetik.

Klarare, säger hon, kan ej någon visa den förbannelse, som vilar över arbetet i våra dagar. Och var ligger skulden? frågar hon och svarar: Hos det privatkapitalistiska samhällsskicket, som förlägger äganderätten till jorden med dess samhällsrikedomar i enskilda personers händer, varigenom ett fåtal jorddrottningar bli i stånd att för enskild vinning utnyttja de alla tillhöriga naturrikedomarna och utesluta hundratusentals par kraftiga armar från att bruka jorden och från att förvandla ödemarker till trädgårdar. Genom privatäganderätten till även övriga produktionsmedel såsom fabriker och maskiner jämte råvaror har arbetet blivit så pressande och glädjelöst för miljoner människor, att arbetet som skulle vara en glädjekälla blivit till den största förbannelse för dem. Socialismen vill, sade Kata Dalström, återställa glädjen över arbetet och kärleken till arbetet. Arbetsglädjen är den högsta av alla kulturvinster. Den moderna kapitalismen har förstört denna glädjekälla och därmed har en av livets viktigaste källådror förtorkat. Vi 'gudlösa samhällsomstörtare', vi, socialister, vi vilja ej längre än vi äro piskade därtill vara med om att till ett litet fåtals gagn offra miljoner människors liv och lycka. I våra ögon, sade hon, är den fattigaste trasproletär en människa lika mycket som den mäktigaste kejsare och den störste börsmatador. Och därför att denne trasproletär är människa har han rätt att fordra att få leva uti ett samhälle, som tillåter honom att vara människa med en människas rätt till arbete, till kläder och föda och husrum och allt vad till livets nödtorft hör, men det kan han icke så länge det privatkapitalistiska systemet tillåter några tusentals jord-, gruv-, skogs-, vatten- och fabriksjobbare att äga jorden och de övriga produktionsmedlen och även tillåter dessa privatägare att lägga beslag på våra bostäder, vår föda och våra kläder och likt rövare och banditer tvinga oss att betala eller svälta ihjäl! utropar hon full av harm.

I det nuvarande samhället, fortsätter hon, produceras för profitens skull, d. v. s. för att få vinst på de pengar man satt in i en affär. Därför äro människorna, som användas för frambringandet av varor, i kapitalistens ögon blott besvärliga bihang till maskinerna, de äro arbetsmaskiner av kött och blod, ej människor och jämlikar, som det gäller att få ut så mycket som möjligt ur och sedan bli kvitt. Att få arbetarna att förstå detta och revoltera mot att jämföras med maskinerna, då de äro levande människor, det är den uppgift vi socialister ha att fylla i världen, betonar hon med styrka, och själv gjorde hon mer än någon annan agitator vad hon kunde för att revolutionera arbetarnas hjärnor. Hennes språk är kraftigt, hennes bilder och liknelser drastiska, men i arbetarrörelsens första tider behövdes kraftigt tobak.

”Vi måste bryta ned den dumma hänsyn folk har för privatkapitalets helgd, inte på så sätt att vi efter anarkisten Max Stirners recept bilda egoistiska föreningar, som på nytt fränstjäla kapitalisterna vad de stulit från oss, ett sätt som omsatts i praktiken av vissa revolutionära element och äro kända under namn av expropriationsutskott – vanliga tjuvligor – utan så att vi utan den ringaste tvekan exproprierar genom stat och kommun. Det vill säga vi utvidga i rätt riktning redan existerande lagliga expropriationsinstitut och göra de stora naturrikedomarna och de förtrustade industrierna till hela folkets gemensamma egendom”.

Mitt i ett föredrag tar hon så upp någon artikel i den borgerliga pressen eller något inlägg från någon av hennes motståndare. Rektor Teodor Holmberg t. ex. hörde till den stora skara, som drog i fejd mot henne. Genast tog hon upp hans argument till bemötande.

Han yttrade t. ex.:

– Kännetecknande för socialismen är, att den lär människorna se snett och vresigt på det samhälle som är och först långt i fjärran visar det glänsande utopiska lyckolandet, där man får allt slags välstånd för 2 tim. 20 min. dagligt arbete. Socialismen lär sina anhängare att smäda och hata, inga

äro nöjda, men alla äro missnöjda och arbetarna få principiellt ej lov att känna sig nöjda.

Undra på att Kata Dalström mätte en dylik motståndare skäppan full.

– Vi kunna sannerligen ej hjälpa, att hr Holmberg så litet känner våra socialistiska principer! Sanningen är den, att vi socialister under inga förhållanden kunna känna oss tillfreds, så länge det privatkapitalistiska produktionssystemet fränstjäl miljoner och åter miljoner människor livsmod och livslycka. Vi kunna ej själva känna oss nöjda, så länge nöden och eländet finnes i världen och därför kunna vi ej, till de borgerligas stora grämelse, låta 'arbetarna vara i fred'. Det är den från kapitalismens förtryck och utplundring befriade arbetarklassen, arbetets behärskare, förnyare och ledare, arbetsglädjens återställare, som skall bli mänsklighetens frälsare ur nöd och elände, som skall utplåna förbannelsens märke på arbetets panna, och av den orsaken, mina åhörare, ämna vi fortsätta vår agitation, fortsätta att "sprida missnöje", ej för att frälsa någon viss klass, utan hela mänskligheten.

Här kunde någon åhörare inpassa t. ex.:

– Arbetsglädjen inställer sig, blott man fattar arbetet som en plikt. Men socialisterna undergräva även plikt-känslan! Talarinnan slog som en hök ner på den oförsiktige.

– Hur skall den kunna fatta arbetet som en plikt, vilken intet arbete har! Arbetslösheten, som är en följd av privatkapitalismen, tvingar årligen tusentals, tiotusentals arbetarfamiljer till svält och elände. Somliga få arbeta tio, tolv timmar om dagen för en usel lön, andra få icke arbeta alls, huru gärna de vill. Många arbetare få tidvis arbeta, tidvis svälta. Var står det att arbetarna skola känna som en plikt att svälta, att vara nöjda med att svälta? Men detta – plikten att svälta och likväl vara nöjda – blir konsekvensen av de borgerligas lära.

Denna lära är det som lagt förbannelsen över arbetet. Plikt! Vore det inte kapitalisternas och deras samhälles plikt att se till, att arbetarna icke behövde gå arbetslösa och svälta? De kalla sig ju till och med kristna! Nej, sanningen är den, att de icke ha den ringaste hänsyn till den av dem köpta arbetskraften! Kata Dalström kunde ofta i sina tal till arbetarna gå in i detaljer. Hon skildrade nöden bland de arbetslösas skaror, eländet i slumkvarteren, inneboendesystemet, barnadödligheten hos de fattiga, prostitutionens offer, dryckenskapens härjningar bland arbetarna, alla de mörka sidorna hos ett förvänt samhällssystem. Hon byggde därvid ofta på forskares auktoritet och sociala författares skrifter. Hon citerade Tolstoy och Zola, Gorki och Strindberg, Jack London och Upton Sinclair. Sina opponenter slog hon ofta platt till jorden genom sin rikedom på i minnet levande citat ur vetenskapsmäns, skalders och religionsstiftares böcker. Sedan hon skildrat, hur de fattiga leva i storstädernas slumkvarter eller i ett samhälle hemsökt av arbetslöshet och sociala olyckor, ställde hon med utomordentligt sinne för effekterna detta kapitalismens Skamsund vid sidan om dess Fagervik. Hon gav t. ex. efter de borgerliga tidningarnas egna berättelser en skildring av de rikas luxuösa liv, av deras gyllene fester, av deras baler i juveler och siden, av deras lättingliv, möjligt blott genom massornas utplundring. Hon utropade:

– I alla goda gudamakter, hur skall man kunna väcka ur deras syndasömn alla dem, som leva ett vanligt borgerligt liv i medveten och frivillig okunnighet om, att ett bottenlöst elände existerar i det allra kristligaste av samhällen bredvid den vansinnigaste lyx och det brottsligaste slöseri? I rika, kommen ihåg vad Heidenstam säger:

När svultna se kvarnarna mala
få yxorna tungor att tala!

En gång deltog högerriksdagsmannen Jespersson på Doris-borg i ett möte i Delsbo och yttrade bl. a.:

– Det finns ingen annan arbetslöshet än den som åstadkommes genom strejkerna och dem äro arbetarna själva skuld till och samhället har följaktligen ingen skyldighet att träda emellan.

Kata Dalström lät sin stora klubba gå över den dumdristige högerpampen:

– Man skall själv vara bra hjärtlös och ha lögnen till sin Gud och tillika tro sig ha ett bra efterblivet och okunnigt auditorium för att våga komma med slika fräckheter. Var och en i detta land känner till lockoutherrarna! Eller tror hr Jesper-son att arbetarna lockouta sig själva? Varje arbetare, som tillhör säsongyrkena, vet att permanent arbetslöshet råder inom deras yrken vissa tider av året. Varje arbetare vet, att tillfällig arbetslöshet råder inom alla yrken. En var känner till de ekonomiska kriserna, som framkallas av det kapitalistiska systemet med dess vilda börsspekulationer, dess profitjakt och anarkiska produktionsmetoder; dessa kriser kasta miljoner arbetare ut på gatan. Är detta arbetarnas fel, hr storpatron på Dorisborg?

– Nej, nej! brusar det till svar från folkmassan.

En röst höres ropa:

– Det är arbetarnas höga löner, som är orsaken! Protester och rop från folkmassan. Talarinnan säger:

– Lugn, mina vänner! Låt oss syna det där argumentet i maskinsömmen. För det första ha arbetarna så låga löner att det är en skam. För många räcker inte lönen till kläder och föda; åt familjen, tala inte om en ordentlig bostad, grundlig skolutbildning åt barnen, ordentlig läkarvård vid sjukdom o. dyl. Men• för det andra är det solklart, att om arbetarna ha bra och hederligt betalt, kunna de köpa fler varor av fabrikanterna, som därigenom kunna hålla driften i gång längre och följaktligen minskas arbetslösheten.

Nu ropar någon:

– Luffarna då!

Kata Dalström ler sarkastiskt och säger ironiskt:

– Luffare, dagtjuvar och latmånsar finns det inom alla samhällsklasser, icke minst inom överklassen, där rika dagdrivare och dagdriverskor frodas. En gång hörde jag på en resa en mamsellaktig mammas gosse tala föraktligt om ett lag rallare, som arbetade vid vägen. Han kallade dem luffare. Men själv kunde han inte bära sin egen handväska; den fick hans mor knoga på. Men pengar hade han plånboken full. Den herre som nyss talade om luffare är kanske kusin med den där unge lagtjuven! (Stormande munterhet.) Förresten är här icke tal om luffare, om arbetsskygga element, utan om hederliga arbetare, som genom arbetslöshet eller avsked på grund av de svarta listorna eller på grund av ålder och sjuklighet blivit utan försörjningsmöjlighet. Med andra ord det är fråga om stora delar av vår nuvarande industriarbetarklass, som genom det bestående samhällets byggnad drabbas av arbetslöshetens förbannelse, som i sin tur är en direkt följd av den arbetets förbannelse, under vilken vi leva och arbeta. Under dessa förhållanden är det lönlöst för de borgerliga att tala om arbetets frihet och att var och en som vill arbeta också kan få arbete.

– Men, oavsett detta, fortsatte talarinnan, så ha icke de arbetarproletärer, som verkligen få arbete, ett spår av livsglädje, ty de skörda ej frukterna av sitt eget arbete annat än i ytterst ringa grad. Detta förtar varje spår av intresse för det verk de utföra. Det är denna arbetets förbannelse vi socialister vilja avlyfta och i stället få fram arbetets välsignelse. Men för att detta skall kunna ske måste Guldets gula djävul, som Maxim Gorki så träffande säger, ligga bunden, så att den ej kan plåga mänskligheten. Det vill säga privatkapitalismen måste krossas. I dess ställe måste komma allas delaktighet i den stora gemensamma egendomen: naturrikedomarna, de stora industrierna

och samfärdsmedlen. Med en tryggad existens, regelbundet arbete, förkortad arbetsdag skall arbetet icke mer bli en plåga. Tid skall bli över till studier, vila, hängivelse åt naturen och konsten, till individuellt arbete. Både samhällsarbete och individuellt arbete skall återuppväcka skaparglädjen hos människorna. Gån till Ruskin och Krapotkin, de skola visa er vägen! Och för arbetarnas frihetsstrid finns inget bättre svärd än Marx' Kommunistiska manifest.

I sina föredrag var Kata Dalström alltid käck, hurtig, livlig, slagfärdig. Hon talade med en klar, energisk röst. Hon växlade mellan patos och ironi. Hon underströk alltid vissa satser med sin lilla knutna högra hand, som än for i bågar över hennes huvud, än lik en värja riktades mot en närvarande eller tänkt motståndare, än knackade i pulpeten.

– Akta talarstolen! ropade en gång en missnöjd, tämligen storväxt åhörare, som ville bringa henne ur fattningen.

– Vill ni komma hit i stället, så mycket bättre, ni tycks håll att slå på! svarade Kata Dalström under allmän munterhet. Hon var icke lätt att bringa ur koncepterna.

36. En agitators vedermödor

Att vid denna tid resa som agitator för det socialdemokratiska partiet eller för fackföreningsrörelsen var i sanning ingen sinekur. Några bilar eller bussar funnos icke, järnvägarna voro dåliga och vägarna, där gästgiverskjutsarna gingo fram och åter mellan skjutshållen, mycket bristfälliga. Men därtill korn att skjutsar ofta vägrades agitatorerna. Befolkningen var av den borgerliga pressen uppskrämd och upphetsad mot allt vad socialister hette, särskilt på landsbygden. Även arbetarna voro här och var i avkrokarna fientligt sinnade eller ock voro de så rädda att visa sina sympatier för socialismen, att de höllo sig undan. Särskilt fientliga och rädda voro till en början arbetarkvinnorna; senare visade de större mod än männen. Präster, länsmän och andra befattningshavare ledde hetsen och motståndet, ofta organiserande förföljelserna. Till sina medhjälpare och verktyg hade de vid industrisamhällena förmän, ingenjörer och kontorschefer, på landsbygden storbönder och handlande. Bruksherrarna och godsägarna visade sig mera sällan, men lågo oftast bakom de ideliga trakasserier. I närheten av lägerplatserna leddes förföljelserna av militärbefälet.

Socialismens motståndare inriktade sig särskilt på att hindra de socialistiska talarna att få lokaler. Vid denna tid funnos nästan inga Folkets hus, arbetarna voro beroende av de fireligiösas eller godtemplarnas lokaler. Dessa återigen hade ofta tillkommit med hjälp från arbetsgivarna på platsen och efter påtryckningar förbjödos sådana föreningar att upplåta sina samlingshus åt socialister. Marken ägdes i regel av bruken och bolagen, varför möten under öppen himmel även voro ganska svåra att ordna. Ibland hände det dock, att någon frisinnad bonde upplät en hage någon mil eller två från det bruk eller sågverk, den gruva eller fabrik besöket gällde, och där hölls då i ur som skur, vinter som sommar de socialistiska mötena. Det gällde ej sällan för arbetarna och agitatorn att till fots marschera den långa vägen genom skogar och kärr till mötesplatsen.

Ofta höllos mötena djupt inne i skogarna många mil från arbetsplatsen. En gång, har Kata Dalström berättat, skulle hon hålla ett möte i en skog i Hälsingland. Sedan hon och arbetarna vandrat två mil, orkade hon icke längre. Då tog en jättelik sågverksarbetare fru Kata på ryggen och bar henne en mil genom skogen i täten för tåget. Ej så sällan måste arbetarna utpostera vakter för att varsko, om någon ovidkommande var i annalkande. Hölls då mötet i en bolagsskog var det ingen annan råd än att upplösa mötet, såvida icke, såsom skedde en gång i Dalom, de närvarande på fru Katas förslag stämde upp psalmen Herre signe du och råde. De båda bolagstjänstemännen blevo så förbluffade, när de på avstånd hörde psalmsången, att de tvärt vände och mötet kunde

fortsätta.

Kata Dalström listade snart ut att landsvägen, kronans landsväg, var en bra mötesplats. Den rådde icke arbetsgivaren om. Hundradetals möten, ej minst fackföreningsmöten, har Kata Dalström hållit vid vägskålen i vårt land. Ibland utfärdade väl länsstyrelser och länsmän förbud även för landsvägsmöten, men fru Kata var skicklig i att kringgå dylika förbud. Hon bad t. ex. åhörarna sätta sig på dikesrenen, medan hon själv promenerade av och an på landsvägen, hållande sitt föredrag. På så vis stördes icke trafiken. Ej sällan arrangerade då storbönder och godsägare hela kavalkader av skramlande arbetsskjutsar, som foro av och an på landsvägen. Kata Dalström, avbrytande sitt föredrag, yttrade vid ett dylikt tillfälle:

– Jag ser, att ni ämnar motionera edra hästar och oxar. Var så god, jag vilar mig en stund och under tiden skall jag se efter, hur edra dragare se ut. Är dom selbrutna eller svältfödda, skickar jag genast in anmälan till myndigheterna.

Bönderna tyckte icke om att få sina djur granskade eller att få en polisanmälan på halsen och körde hem.

Ett annat omtyckt sätt att störa hennes möten var att ställa till med kattmusik. Hade socialisterna fått låna någon äng eller gårdsplats invid ett bruk eller sågverk för ett möte hände det ofta, att de reaktionära elementen trummade på bleckspannar, slog kopparlock mot varandra, blåste i visselpipor o. dyl. Eller också tog man med sig hundarna till mötet och släppte dem lösa mot varandra, så att väldiga hundslagsmål uppstodo. Vid ett dylikt slagsmål avbröt Kata Dalström en gång föredraget med följande replik:

– Nu har jag för er, mina åhörare, i ord skildrat, hur det kapitalistiska samhället ser ut. Den levande illustrationen ha emellertid våra motståndare sörjt för. Betrakta dessa hundar i deras ursinniga slagsmål och ni skola få en förträfflig bild av det samhälle deras ägare representera.

Talarinnan fick skrattarna på sin sida, och nästa gång hon kom till orten, lyste både hundarna och deras ägare med sin frånvaro.

En gång hade Kata Dalström, då alla andra lokaler voro stängda för henne, valt marknadsplatsen till forum. Som det regnade placerade hon sig i ett av stånden och uppmanade de andra att göra likaså. Stånden flyttades ihop i en ring och fru Kata talade ur sitt överfulla hjärta. Efter en stund kom en eftersänd fjärdingsman sättande med andan i halsen.

– Slut opp mä te spräk, käling! Sir du int hä ä marken!

– Hur talar ni till en ståndsperson, min gode man? svarade skrattande fru Kata och började parlamentera med gubben. Men gubben var envis.

– Hä ä fäll bäst du res hem igän. Då blev Kata arg.

– Nej, min gode man, jag reser inte hem, förr än jag talat till slut. Har ni papper på, att ni rår om dessa stånd eller kan med lag visa, att folk inte får skyla under dem, så ska jag sluta, varom inte, fortsätter jag och därmed basta.

Fjärdingsmannen blev konfunderad av denna säkerhet, lagboken var inte hans starkaste sida och han gav tappt.

En sommar var Kata Dalström på agitation i Västra Sverge. Hon höll en dag möte på en tomt, som plägade anlitas för nykterhetsmöten, men mitt i föredraget kom ägaren och förbjöd henne fortsätta. Hon sporde åhörarna, om även de ville, att hon skulle sluta. Ett rungande nej. Men var få en plats?

- Borta i skogen står en ödekyrka, upplyste en av åhörarna.
- Det passar utmärkt. De människor och de tempel, som prästerna övergivit, ta vi socialister hand om, tyckte fru Kata.
- Men det är en mil dit, varnade en. röst.
- Kunde Kristus gå med ett kors på ryggen ända till Golgata, så kan väl vi gå en mil utan någon annan börda än för-

argelsen över att Satan blivit tomtägare i den här orten också.

Tomtägaren dröp i väg. Men fru. Kata satte sig i spetsen för åhörarna och tågade till ödekyrkan. Under vägen lopp

ryktet om förbudet för henne att få tala vida, och vid framkomsten var publiken många gånger större än den varit från början.

- Där ser ni, Gud styr allt till det bästa. Och nu ska ni få två föredrag och sen tacka vi tomtägaren. Sådan var Kata Dalström. Undra på att hon satte folkfantasin i rörelse!

Ett mycket omtyckt sätt att hindra fackföreningars bildande var att vägra alla agitatorer nattlogi och att köra bort från byn dem som besökte agitatorernas möten. I somliga byar och samhällen var det alldeles omöjligt att få logi eller mat. En gång kom Kata Dalström till en sådan plats; 'det hade verkligen lyckats någon att förmå en bonde att lämna henne logi. Men efter föredraget, när talarinnan skulle gå hem och lägga sig, var huset stängt. Hur hon bultade, hördes icke ett levande väsen. Till slut öppnades dock ett fönster och en vresig röst skrek:

- Vi blir olyckliga, om vi släpper in henne, hon får sätta sig i torvbo'n!

Fönstret stängdes och där stod hon i höstregnet med sin ”giftpåse”, d. v. s. väskan med resplagg och socialistiska broschyrer. Ja, det var intet annat att göra än att söka upp torvboden och installera sig så gott sig göra lät. Dessbättre hörde regnet upp, det blev klart väder och fullmåne. Kata Dalström grävde upp sin Faust ur väskan och satte sig på en huggkubbe på backen och läste. Och det gick riktigt bra, tillade hon, när hon berättade historien.

På sina agitationsfärder i Lappland möttes hon en gång av en skjuts, som skulle föra henne från en kyrkby till en annan. Hon steg upp och satte sig bredvid skjutsmannen. Det gick mycket sakta, mörkret föll på. Hon uppmanade skjutskarlen att köra fortare.

- Nej, jag har ett lik i bakkärren, sa denne.
- Jaså, ni tyckte det var passande sällskap åt mig, tyckte fru Kata förtretad.

– Ja, se gästgivaren tyckte, att när vi i alla fall skulle ner och hämta både liket och Kata, så gick det bra slå hop dom, för den käringen hon är inte buskablyg, sa han.

Resan blev ju inte vidare munter, men vid framkomsten tog fru Kata gästgivaren i upptuktelse. Sedan hon serverat honom en ordentlig moralkaka, sporde hon vad skjutsen kostade. Tio kronor.

- Nej, inte ett öre ska ni ha av mig, men drängen ska ni ge tre kronor i drickspengar, eljest anmäler jag er till K. B. för brott mot gästgiveristadgan.

Ibland voro äventyren mera muntrande. Såsom då hon övernattade i en norrländsk bondby en gång. Hon hade fått sig en säng anvisad i rummet hos pigan. Hon hade just somnat, då hon väcktes av en karlröst. Hon sporde vem det var och strök eld på en sticka. Där stod en karl i bara skjortan bredvid pigans säng.

– Då ä bara Johan, frun lilla, ho ska inte va rädder, lugnade pigan.

– Johan ska ut och det genast, annars väcker jag huset, förklarade fru Kata.

Johan tag sina kläder och försvann.

– Ha ho lugnet sek, kun ho fåt mä å'n ho mä, tyckte pigan och kröp förargad under fällen igen.

Men den som lät ljust brinna hela natten var allt den celebra härjarinnan.

Otaliga äro de anekdoter och legender, som berättas om Kata Dalström och hennes härjartåg. Skulle vi dröja vid dem alla, skulle denna krönika bli en hel bibel. De här gjorda axplocken få därför vara nog.

37. Hos vävarfolket.

Kata Dalström hade, som vi veta, anor från vävarna vid Åtvidabergs fabriker. Detta torde ha bidragit till, att hon först och främst sökte organisera textilarbetarna. Vid sina ihärdiga försök de första åren i partiet att sprida socialistisk upplysning bland arbetarkvinnorna i Stockholm, hade hon sitt största arbetsfält inom textilindustrin. Allt detta gjorde, att hon, när hon började sina märkliga härjartåg för fackföreningsrörelsen, i första rummet valde att träffa just vävarna, helst som dessa arbetare hade det sämst ställt av alla proletärer och deras läge sålunda mest upprörde henne.

Under de sista åren av 1890-talet och de första tio åren av 1900-talet deltog Kata Dalström, enligt egen utsago, så gott som oavbrutet i agitationsarbetet inom Textilarbetsförbundet. Arbetet gick med liv och lust. Hon hade i Stockholm, som vi erinra oss, kommit i nära beröring med fru Erika Lindkvist, som under en del år arbetat vid Barnängens textilfabriker. Dennas skildringar därifrån gjorde ett djupt intryck på Kata Dalström. Vid denna tid utbröt en spontan strejk bland de oorganiserade arbetarna ute vid Liljeholmen och fru Kata måste hålla en del föredrag ”för att om möjligt lära textilarbeterskorna fackföreningsrörelsens A B C D”. som hon skriver i en uppsats om denna strid. Isen var bruten och sedan fortsatte hon med arbetet för textilarna, fastän hon ännu ej kände sig riktigt lämpad för de fackliga föredragen. Framför allt ej bland kvinnorna, ”som voro så omöjliga att få att förstå organisationstanken”. Emellertid ville hon icke släppa taget. Hon säger, att hon tänkte på Jesu liknelse om dem som voro bjudna till bröllopet. Man måste gå ut på vägar och stigar och nödga dem.

Efter hand kommer hon till Norrköping, vävarstaden. Norrköping var på den tiden och är väl än i dag, säger hon i ett brev från år 1910, en typisk fabriksstad med fabrik vid fabrik, som slukade både de unga och de gamla arbeterskorna. ”Värst var det med alla dessa små textilflickor, som fingo liv och hälsa ödelagda i fabrikernas damm och smuts, men det var också oändligt svårt att få något grepp om deras hjärnor, så att man kunde få upp intresset hos dem. Vi lade dock en grundval.” Men värre blev det ute på landsbygden med dess stora textilcentra. ”Det är om dessa mina vedermödor jag nu skall förtälja Eder 'sena tiders barn', som bara ha att skörda, där vi gamla under möda och hårt arbete ha sått ut organisationstankarna”, skriver hon i en uppsats om denna tids händelser.

Under den energiske Gustaf Janzéns (Signaturen Textyrius) regim började hennes egentliga arbete. Hon hade hållit många föredrag dessförinnan, men nu, sedan Textilarbetsförbundet ordentligt organiserats och fått en god ledning, tog hon i på allvar med vävarna. Från Norrköping reste hon till Borås, Viskadalen, Göteborg med omnejd, Halmstad och Oskarström m. fl. platser. Fru Katas arbete för Textilarbetsförbundet torde ha omfattat följande år:

1898-1900: Stockholmstrakten.

1901-1904: Norrköping, Viskadalen, Göteborg, Halland.

1907: 33 föredrag över hela landet.

1908: 32 föredrag över hela landet.

1909: Göteborg m. fl. 18 möten.

Om hennes arbete bland vävarfolket skriver Anna Sterky i Textilarbetaren 1905:

”Då fru Dalström för en del år sedan började sin egentliga praktiska verksamhet som socialistisk agitator, anade hennes vänner föga, vilken otrolig arbetsförmåga och energi hon besitter. Hon synes vara en av de få lyckliga människor, för vilka inga svårigheter äro oövervinneliga, när det gäller att fullfölja sitt livs kall och för henne är socialismen hennes livs evangelium. Med ett hänsynslöst krav på sig själv ifråga om att slopa alla de förmåner kvinnor av överklassen vanligtvis sätta så högt värde på, har hon helt vikt sin tid och förmåga i arbetarrörelsens tjänst.”

Ett annat vittnesbörd äga vi i ett uttalande av Thorwald Zetterling, som, själv väveriarbetare, en tid var verksam som agitator bland vävarna. Han skriver:

”Jag var anställd vid Stockholms yllefabrik. En dag fingo vi se en del lappar, på vilka stod: Möte i Hornskroken 1 för alla fabriken arbetare. Föredrag av Kata Dalström. Efter föredraget föreslog jag, då 18 år gammal, att bilda en fackförening. Då jag kom ut i förrummet, tog Kata mig helt sonika i famn och sade: 'Tack, min unge vän, det där var bra sagt, nu ska vi bilda en förening och jag hoppas ni skall bli en energisk medlem av den.' Så kom föreningen till stånd.”

Detta lilla dokument över hur fru Kata fångade sitt folk är talande nog. Hon tog människor med storm. Hon höll dem i sin famn och släppte dem icke.

Det kan ha sitt intresse att ur Kata Dalströms rapporter till Textilarbetsförbundet, av vilka krönikören i Norrköping tagit del, lämna några korta citat. De kasta små blyxtljus både över tiden och personen, både över vävarna och deras arbetsgivare. Några av dessa rapporter äro åtföljda av personliga brev till förtroendemannen (Gustaf Janzén). Så här låter det.

— — — Dina textilare äro solglimtar. Lilla Elvira Mårtensson ville ta mig från huvudklubben.

— — — Prästen i kyrkan (Sjuntorp) hade sagt, att de som gå till Folkets Hus går rätt till helvetet. — — —

— — — Jag måste rubba turlistan, därför att jag fick lov avbryta i Värmland och bege mig upp till Sandö i och för protestmötena mot de omänskliga domarne. Unge kandidat Rickard Sandler⁹ och jag fingo båda fara dit, enär de borgerliga gjort oss båda ansvariga för Sandö-kravallerna.

— — — Jag skall göra allt för att få upp förståelse för organisationen, men tyvärr äro kvinnorna så oerhört svåra att få att begripa sin skyldighet mot sig själva och mänskligheten — —.

— — — Två dagar förlorade genom rena, genuina suddet, det är rent skamlöst. (Klagomål över lokalföreningars slarv.)

— — — Detta är i sanning höjden av slöhet, låghet och oförstånd. (Glömd affischering.)

— — — Jag gör i värsta fall dessa möten på egen risk, ty jag kan ej med gott samvete lämna dessa platser orörda av giftet — — —

— — — Jag träffade Tholin, som berättade följande historia:

En dag kom en borgare till Tholin och sporde vad det var för skillnad på en yrkespolitiker och en

⁹ Sedermera statsminister R. S. Förf:s anm.

yrkesspelare? Innan Tholin hunnit svara, replikerade borgaren själv:

– Ingen skillnad alls, ty allesammans äro de ett enda stort rackarfölje, andligen besläktade med zigenare, hästskojare och annat tattarpack.

Med denna historia brukade Kata Dalström ibland förlusta sitt auditorium, i synnerhet sedan skraddaren och agitatorn C. E. Tholin blivit utnämnd till ledamot av höga arbetsrådet.

Hon berättar en annan lustig historia. En agitator hade kommit till ett bruk. Han sporde en smed, vad han tyckte om hans tal.

– Föredraget var bra, men kom inte hit en gång till i piskerock (jaquette) utan kläd dig som ordentliga människor i kavaj, blev smedens barska svar.

I sina rapporter infogar hon gärna också en del kulturhistoriska uppgifter och bilder. Från Halmstad meddelar hon, att en holländare, Petter Spring, adlad Silvercrona, anlade Hallands första linneväveri invid Halmstad. Bör minnas, tillägger hon. Från en textilfabrik rapporterar hon följande olika fackarbetare med uppgift om vad de högst avlönade ha i timlön:

Ullsorterare	22 öre
Ulltvättare ...	21 „
Sköljare	
Ruggare	
Pressare	
Surrare	
Denaterare	
Spinnare	18 „
Slubbare	
Lappare	
Tyglagerskor	9 „
Tygdragerskor	17 „
Nopperskor	14 „
Färdigplyserskor	
Anslagerskor	13 „
Färgare	

Ruggarna hade det särskilt ruggigt, tillägger hon.

Mycket ofta berättar hon också om, vilka sånger, som sjungas eller deklameras vid vävarmötena. Här må några av dessa citeras:

En sång av Textyrius:

Vi väva, vi väva,
med möda vi sträva och hatet vi kväva.
Vi väva av silke, av bomull och lin
åt Eder, I rike, mång praktfull gardin,
de skönaste dukar, Ert fina musslin,
Vi väva, vi väva – – – –

En annan sång av samme:

Vi spinna, vi spinna det finaste garn
och höra blott spindlarnas sång,
vi spinna för bröd – vi ha hungrande barn –

och dväljas i dammet av tvång.
 Vi tråla av tvång
 vid spindlarnas sång,
 vi spinna för bröd åt de små.
 Vi längta till ljus,
 till skogarnas sus.
 Vi längta till sol varje dag.

Av Leon Larsson sjöngs denna sång:

Spinn, min kära och låt ibland
 din tanke till fjärran ila,
 ty långt därborta är lyckans land
 och där är det ro och vila.

Vävlagare Carl Magnussons sång lydde:

Ett mål för strävan blev funnet:
 vi strida för hem och härd,
 vi strida för rätt och sanning,
 och seger den tappre är värd.

En dag skrider fram från öster,
 vi skåda dess gryning röd:
 Vår enighet skall oss befria
 den dagen från sorg och från nöd.

Men helst sjöngs följande vävarvisa av Textyrius:

Vid spindlars sång
 han dagen lång
 får känna livets tvång.

Där borta står han, höljd av damm,
 och matar glupsk maskin,
 av smörjig ull han tar med famn
 ett fång och stoppar in.
 Sen han var pys
 i smörjig blus
 han matat ull i ”plys”.

Där lyfter han en slipad vals
 så lätt som en bobin,
 och ömt han passar lagrets fals
 i putsad kardmaskin.
 Var kardas band,
 var nook och rand
 har känt hans trogna hand.

Kata Dalström insänder ofta till förbundet siffermaterial, ”mycket nyttigt för agitationen”. 1889 var veckolönen i Malmö 12 kr. för repslagare och andra dylika textilare. 1897 efter fackföreningens bildande steg den till 15 kr. Från Göteborg lämnar hon 1905 följande uppgifter: 22 öre pr tim. för äldre, manlig arbetare, 15 öre för kvinnlig, 12 öre för minderårig. Vävlön pr 1,000 skott för väverskor: kommis 14 öre, cheviot 14, satin 16, lama 13, schalar 14 och faltar 13 öre eller 15

kr. pr vecka som högst. Hur i all världen skola människor kunna leva på dylika löner, utbrister hon. Man driver ju ut dessa kvinnor på gatan att söka biförtjänster. Ha då företagarna inga samveten och arbetarna ingen självbevarelsedrift? Jag gråter, när jag ser denna utsugning, men så blir jag arg och svär och förbannar både fabrikörer och slavar. Jag skäms att i detta land sådana grottekvarnar skola få finnas.

Så harmsen är hon. Hon fördubblar sitt arbete. Men det är en hårdarbetad jord. I en artikel i Textilarbetaren 1904 utbrister hon:

– Se nu på textilarbeterskorna! Som unga töser börja de vid textilfabrikerna att mala guld i grottekvarnen åt sina herrar. Deras livsmod brytes, deras hälsa tar skada av att vid så tidiga år stå i osunda, dammiga fabriker, och allt detta säger man dessa tusen sinom tusen kvinnor, men tror någon de hör vad man säger? Nej, tro aldrig det!

Men hon gav inte tappt. Och hur det var så gick det framåt ändå. Hur starkt motståndet växte från industriherrarnas sida, bevisar följande relation, som hon ger från Oskarströms jutfabriker i Halland:

1887 anläggas Oskarströms textilfabriker vid Mared i Enslöf utanför Halmstad. 1899 bildas fackförening med resultat att fabrikerna stängas, arbetarna avskedas och vråkas, 300 finska, tyska, ryska, polska, rutenska och slovakiska textilarbeterskor inkallas. Chefen Gesterling var tysk. Striden blir ytterst hårdnackad. En av finskorna, vid namn Hilma Lindstedt, kallad Charlotte Corday, som lidit oförrätt, slog Gesterling sönder och samman samt tre kontorister, som skyndade till hans hjälp.¹⁰ Emellertid segrar arbetsgivaren för tillfället. Detta var 1899. Men efter ett par tre år var organisationstanken åter väckt till liv. Fru Kata skyndar dit. Hur det gick skildrar hon som följer i Textilarbetarförbundets jubileumsskrift:

Det låg spänning i luften. Massan var liksom litet nervös, alla – utom jag. När tåget ångade in på stationen vid Oskarström voro massor av folk samlade, och jag bekikades som om jag varit ett vidunder. Ingen av arbetarna vågade närma sig. Vi hade fått hyra en dansbana och alldeles invid fanns ett litet kafé, i vilket jag slog mig ned, tills det var klart att gå upp och tala. En god del nyfiket folk ur borgarklassen hade kommit dit jämte länsmannen och fjärdingskarlen. Det såg ut som om man väntade ”upplopp”. Så kom bud att det var klart att börja. Jag gick ut, följd av hela kohorten nyfikna mer eller mindre fientligt sinnade människor. Då jag kom upp på dansbanan och fram till talarplatsen, såg jag ett böljande hav av människor och i detta hav en hel skara fnittrande, skrattande, snatrande små textilflickor. Hur i all världen skall jag kunna fånga deras tankar, sporde jag mig själv, men det gick till och med bättre än jag vågat hoppas, och snart hade jag dem tysta och lugna och till slut följde de med största intresse mitt långa föredrag om socialdemokratiens program och fackföreningens nödvändighet i kampen för höjandet av deras löner ni. m. Och när föredraget var slut, visste jag att nu var bräschan skjuten och vi kunde på nytt resa upp våra slagna organisationer.

År efter år fortsatte Kata Dalström sitt arbete bland vävar-folket. Slutligen såg hon segern randas. Överallt stodo starka fackföreningar. De fattiga textilflickorna, hennes skötebarn, hade omsider vaknat och insett sammanslutningens betydelse. de erövrade positionerna under storstrejken 1909 hotades, kastade hon allt annat arbete och skyndade till deras undsättning. Vid svenska textilarbetarförbundets 25-årsjubileum 1923 strax före hennes död – var hon en av dess hedersgäster och hyllades som en av vävarfolkets stora gestalter, som dess Jeanne d'Arc.

¹⁰ Denna episod är närmare skildrad i romanen Staden vid havet av Fredrik Ström.

Förf:s anm.

38. Rallardrottningen.

Förutom åt att i fackföreningar organisera textilarbetarna ägnade sig Kata Dalström även redan tidigt åt samma uppgifter beträffande andra arbetargrupper, särskilt kanal- och järnvägsbyggnadsarbetarna, d. v. s. rallarna. Även dessa lågo henne synnerligen om hjärtat. Hon hade ju redan som ung flicka kommit i förbindelse med dem. Hennes far byggde kanaler och järnvägar, hennes man likaså. Hon hade i sin ungdom fäst sig vid August Syl, den intelligente unge banarbetaren, som för henne skildrade arbetarens tunga lott med glödande frihetskänsla. Enligt legenden skall denne Syl vid deras skilsmässa ha tagit ett formligt löfte av henne att icke glömma rallarna. Legenderna uppger, att hon med handen upplyft mot himlen lovat att hjälpa dem. Dessa legender må äga någon grund eller icke, visst är att Kata Dalström hela sitt liv med verklig lidelse arbetade för rallarna. Hon förlade en mängd föredragsresor till de olika banbyggena i riket. Hon skapade en mängd fackföreningar bland dem. Hon verkade för bildandet av nykterhetsloger, studieklubbar och läsecirklar hos dem. Hon organiserade vandringsbibliotek till deras förmån. I detta syfte vände hon sig till sin gamle vän Liljevalch, den rike konstmecenaten. Bland hennes papper finner man bland annat ett brev från Liljevalch, sannolikt ett svar på ett brev från henne till honom, vari hon uppenbarligen begärt, att Liljevalch skulle skänka henne pengar för inköp av böcker till några rallarbibliotek. Brevet, som i flera avseenden är ett lustigt dokument, är från 1905 och lyder:

”Min Kära Kata. Vid min återkomst från Jämtland emot-tog jag ditt vänliga brev av den 27/9, varav jag finner, att Du för närvarande arbetar bland rallare och 'agiterar', men det skulle intressera mig erfara för vad ändamål, ty jag föreställer mig att den folkklass, som kallas rallare, redan äro fullt utbildade socialister och troligen luta något åt det parti, som under namn av 'unghinkare' brustit i vördnad mot sin store chef och drottning. Emellertid förefaller det mig, som om Din agitation bleve betydelselös, såframt Ditt parti ej kan få bugt med byråkraterna, som väl utgöra största hindret för vårt lands utveckling. Norge, där det redan finns så mycken jäsning i surdegen, borde, om fred slutes, erbjuda ett tacksammare fält för agitation i syfte att åstadkomma en bakteriestrid bland befolkningen.

Vad nu frågan om vandringsbibliotek beträffar, så föreställer jag mig, att sådana kunna vara gagnande för våra vänner rallarna och ber Dig sända mig lista för ungefär vad slags böcker som biblioteken skola innehålla och totalkostnaden.”

Om Kata Dalströms kulturarbete bland rallarna har bl. a. en av deras ledare vid sekelskiftet, nuvarande förtroendemannen i grov- och fabriksarbetarförbundet, C. J. Söder, lämnat följande vittnesmål:

Då vi, fru Kata och jag, skriver han, sammanträffade för planläggning av agitations- och upplysningsverksamheten voro vi även från början överens därom, att bland andra fackföreningarnas uppgifter en av de förnämsta var den att söka skaffa rallarkåren lämplig litteratur, icke blott socialistisk litteratur utan även skönlitteratur och historia m. m.. Visserligen fanns bland rallarna åtskilliga personer, som hade stort intresse för läsning, men åtkomstmöjligheterna för god litteratur voro i allmänhet starkt begränsade. För avhjälpande härav beslöt fackföreningen anskaffa vandringsbibliotek, innehållande god litteratur, att cirkulera uteder anläggningarna. För verkställande av detta beslut var fru Kata mig till ovärderlig nytta. Jag samarbetade i denna fråga även med framlidne professor Knut Kjellberg samt nuvarande kanslirådet G. H. von Kock jämte en del framstående personer på litteraturens område. Men den hjälp och de råd jag fick av Kata var icke av den minsta betydelsen. På Katas initiativ fingo vi även en god tillökning av vandringsbiblioteken genom Stockholms arbetarbibliotek. De vandringsbibliotek, som genom Katas kraftiga medverkan upprättades, stodo nämligen även till anläggningsarbetarnas förfogande under en följd av år.

Alla företag som startats och alla organisationer som bildats ha självfallet svårast vid början, innan de nå själva genombrottet. De personer, som sålunda offrat sig för arbetarnas organisationssträvanden från början, då organisationen oftast blott kunde notera motgångar och missräkningar, ha självfallet utfört ett beundransvärt arbete som nutidens människor och våra efterkommande böra minnas med stor tacksamhet. Fru Kata var en av de mest beundransvärda pionjärerna på detta område och därför skall hennes minne leva i tacksamhet hos alla dem, vilka hon bibringat upplysning om socialismen och andra för arbetarklassens fostran värdefulla kunskaper. Kata Dalströms minne kommer att leva genom tiderna! slutar Söder.

Hon arbetade även för sjukkassas bildande bland rallarfolket, för att läkare och förbandsartiklar skulle vara tillgängliga i ödemarkerna, där banarbetet pågick. Men framför allt predikade hon samling i fackföreningar, klasskamp och arbete för socialismens genomförande. Rallarna, som i regel utgått ur bonde- och torparhem, voro starka, arbetsamma, godmodiga, frihetsälskande människor, ofta lättörda, generösa, tacksamma för varje vänlighet, ej sällan humoristiska, fulla av dråpliga historier, somliga riktiga original. När brännvinet fick makt med dem blevo de oregerliga, vilda och slagsmålslystna. I sina tal till rallarfolket gick Kata Dalström alltid skarpt tillrätta med dryckenskapen. ”Mina kära rallare, måna duktiga pojkar, lägg bort att supa! När ni är nyktra är ni så rara att jag vill ta er i famn allesamman, men när ni dricker bli ni djävlar, odjur. Tänk på att i brännvinskuttingen, vars skvalp ni tycker liknar en 'himmelsk musik, bor själva storfän, en riktig mörkrets 'storfurste, som gör er olyckliga och berövar er ert människovärde.” En annan gång sade hon: ”De där uppe på höjderna förakta er, därför att ni tugga snus, supa och slåss. Låt dem i stället frukta er för er styrka genom sammanhållning, kunskaper och socialistisk övertygelse!” Hon framhöll ofta, att rallarna voro socialismens pionjärer i bygder, som aldrig sett 'socialister förr. ”Som ni uppträda, så blir socialismen bedömd. Varen därför nyktra, hjälpsamma, skydda de svaga mot de rika, sprid kunskapens säd, faren fram som kulturmänniskor, icke som vildar, som sätta skräck i byarna!” En gång fick Kata Dalström av en bonde höra, att en rallare, som även låtsat sig vara socialist, förfört en flicka och nu rest sin väg från barnet och modern. Hon 'kallade samman rallarna och höll en grundlig räfst. ”Skurkar och banditer kallar jag dem, som uppföra sig på detta sätt, ovärdiga namnet fackföreningsmedlemmar och socialister. Det hade varit bättre en kvarnsten varit bunden om hans hals och att han blivit sänkt i havets djup. Ja, jag lägger mig icke i era erotiska förhållanden, som är er ensak, men om någon överger sitt barn och barnets nior, så är det en annan historia, då bryter ni mot samhällsmoralen och mot solidariteten, arbetarrörelsens livsprincip, då blir ni likvärdiga med strejkbrytare och jag vill ingenting ha med er att göra! Ni skämmer ut både er och rörelsen och partiet!” Hon 'sjöng alltid ut så det ekade om det. Hon höll starkt på rättfärdighet och sund moral. Allt svek var henne fjärran, och unga arbetares ibland förrädiska uppträdande mot flickor, som 'de fått barn med, fyllde henne med djup harm. Äkta, 'kapitalistsjälar, kallade hon dem. Hon var emellertid därför icke någon puritan eller sedlighetsnucka. Alldeles icke!

Trots att Kata Dalström ibland avstraffade sina vänner rallarna, försvarade hon dem dock alltid med lidelse mot allsköns lögn och förtal, som gingo om dem, och de höllo synnerligen mycket av henne. Dels visste de, att hon i själ och hjärta älskade dem, försvarade dem, hjälpte dem, var en god kamrat, ja en mor för dem. Dels tyckte de helt säkert själva om hennes rättframma, ärliga ord. Det är ett fel att tro, att arbetarna blott älska smicker och smickrare. Nej, de hålla mer av dem som säga en osminkad sanning, blott de se, at den kommer från hjärtat. Rallarna blevo, säger Söder, mycket förtjusta i Kata. ”Det uppstod kan man säga ett andligt kärleksförhållande mellan Kata och rallarkåren.” Hon kunde också få dem till vad som helst. En gång, berättas det, slutade Kåta Dalström en passus i sitt föredrag med att erinra om en gubbe som legat sjuk i ett torp hon på sin väg passerat. Inte bryr sig samhället om den stackarn, sade hon. Genast reser sig en lång,

gänglig rallare, tar hatten i näven och går lokalen runt. Var och en ger en tia åt ”Katas gubbe,” ropade han. Och en var av de fattiga rallarna lade villigt en tia i hatten. Den långe järnvägsarbetaren gick fram med hatten och bytet till Kata. Som hatten hade svårt att hålla balansen på det rankiga bordet, drog han sin slidkniv och högg den genom sedlarna och hattkullen fast i bordskivan med orden: ”Nu ligger du still tills Kata slutat predika, din attan tusan!” Därefter vände han sig till talarinnan: ”Här har du te häfta å rematistvadd åt gubbskrället. Behöver han en sup, så gin dä mä! Fortsätt nu, du Kata, mä bå lag å ivangelium!” Kata Dalström slet mycket ont under sina resor i ödemarkerna bland rallarna. Hennes åkdon voro grusvagnar och trallor. Hennes bostad var ofta en vanlig rallarbarack, där hon tuvades in i ett litet bås.

Vid sina agitationsresor utefter de stora anläggningarna, säger Söder, blev fru Kata även väl omhuldad, men icke förty fick hon utstå många hårda strapatser, som vilken karl som helst skulle ansett vara obehagliga, men hon gav sig inte. ”Se rallarna”, sade Kata, ”det är mina pojkar, dem tycker jag om. De komma alltid mangrant till mötena och de lyssna med den största andakt på mina utläggningar och de förstå också att tillägna sig vad jag har att säga dem. Det är ett bra folk blott de erhålla tillräcklig skolning och upplysning om arbetarrörelsens mål och medel”.

Kata Dalström ägde alla de egenskaper, som erfordrades för att sprida upplysning bland den bångstyriga rallarkåren och hon lyckades över all förväntan, skriver en annan av hennes minnestecknare, nuvarande ledaren för pappersindustriarbetarförbundet, G. O. Strand, också han från början rallare och lärjunge av Kata Dalström. ”Rallare, det är mina pojkar”, brukade Kata alltid säga, och hon tyckte sig stå i ett visst släktskapsförhållande till dessa. När föredraget var utlyst i en rallarbarack eller något uthus, där Kata Dalström skulle tala, kunde man vara förvissad om, att varje rallare, som var frisk och färdig, mötte upp, och många gånger företog man marscher på en å två mil för att bli i tillfälle att åhöra Kata Dalströms föredrag. Och då Kata Dalström gav en vass snärt åt någon bonddryg länsman, då gåvo de församlade sitt instämmande tillkänna genom kraftiga applåder. Det var nämligen icke så sällan som rallare på den tiden var i kast med dylika länsmän, och man gillade följaktligen att dessa en och annan gång fingo en åthutning även vid ett föredrag.

Vid ombyggnaden av Bredsjö–Stribergs järnväg skulle Kata Dalström, fortsätter Strand, hålla ett föredrag i en stor bryggstuga. Lokalen var till trängsel fylld, men ingen Kata syntes till. Hon hade på något sätt blivit försenad och måste därför ta hästskjuts från Bredsjö. Undertecknad gick Kata till mötes och sade henne, att det var en fullpackad bryggstuga med smutsiga och svettiga rallare, som gorma och svära varför du aldrig kommer. ”Ja, du förstår, kära Strand”, sade Kata, ”att sitta i en sådan kärra och åka efter en sådan häst, det tar tid det”. Emellertid blev det ett föredrag, som de närvarande säkerligen aldrig komma att glömma. Kata var bildligt talat i sitt esse och hon tog även denna gången rallarna med storm.

Sista gången jag hade äran sammanträffa med Kata var ett par år före hennes död, säger Strand. Jag hade under min semestertid rest upp åt Dalarne till Älvdalens finnmark, där jag under en tid idkade amatörfiske. På återresan från finnmarken, vilken företogs på cykel, mötte jag Kata Dalström, som även då satt i en liten skakande bondkärra på väg upp till Särna och Idre för att där förkunna socialismens evangelium.

Ja, hon höll styvt på rallarna i alla sina dagar. Det är det bästa folket i Sverge, brukade hon säga.. Hon blev för sin agitation bland rallarna alltid häftigt angripen i högerpressen. Hon beskyldes till och med för att bjuda rallarna på brännvin och uppmana dem att överfalla bönderna. En sådan där typisk lögnhistoria har krönikören påträffat i Köpings-Posten. Den har följande smakliga lydelse:

”Det är på järnvägen mellan Ramnäs och Västanfors. Fru Kata, som är ute på en av sina turnéer,

får i kupén syn på en uniformsklädd person, en ung soldat från Bergslagen. Den nobla frun, som aldrig glömmar sin mission, fann här ett lämpligt mål' att bearbeta. Ofördröjligen slår hon ned på offret. Hon öppnar sin svada och i uttryck så råa och plumpa, att väl näppeligen en karl kunnat tillåta sig ett sådant språk, far hon ut emot militarismen -och försvarsväsendet, övergår sedan att tala om Hinke, som hon höjer till skyarna och framhåller såsom den ende, som det är värt att lyssna till o. s. v. Hennes åhörare, som storligen häpnade över så mycken fräckhet och kände större vämjelse än intresse, föreföll säkerligen alltför oemottaglig, varför fru Kata beslöt att på annat sätt mjuka upp hans förhärdade hjärta. Hon öppnar sin korg och bjuder på mat, brännvin och öl.”

Sanningsenligheten av ovanstående, svarade Social-Demokraten, framgår bäst av att fru Kata ej i år rest på den uppgivna järnvägen, att hon allt annat än prisar Hinke och slutligen är Kata absolutist. Köpings-Posten ljugar klumpigt och fräckt.

På detta sätt sökte man i arbetarrörelsens tidigare år från borgerligt håll beljuga och skandalisera en politisk motståndare. Hon brydde sig i regel icke om att bemöta de gemena beskyllningarna. Blevo hennes föredrag sakligt kritiserade, upptog hon gärna debatten i pressen och värjde sig alltid manligen mot både ingenjörer, präster och teologie lektorer. Endast då och då ser man i hennes rapporter till fackförbundet, att hon finner anfallen skamliga. Sålunda heter det helt lakoniskt i rapporten från hennes resa längs Västra Centralbanan 1905: ”Vill blott till rapporten foga, att jag för mötet i Burseryd på det gemenaste angripits i Nya Växiöbladet och att förhållandena utefter Västra Centralbanan tillfölje folkets kolossala okunnighet äro allt utom goda.” Ingen 'klagan dock förspordes.

Det berättas, att Kata Dalström med tiden blev så älskad av rallarfolket, att, då hon på ålderns dagar ibland fick det bekymmersamt, gamla rallare vid Inlandsbanan, i tro att hon led nöd, sände henne både skjutna orrar, smör och lingon.

Av högerpressen kallades fru Kata ofta på spe för Rallardrottningen. Det må de göra, sade hon, för mig är det en hederstitel.

39. Vid stenbrott och hyttor, sågar och gruvor.

Vävare och rallare voro Kata Dalströms skötebarn. Men hon bedrev sitt socialistiska väckelse- och bildningsarbete även bland andra arbetargrupper. Sålunda företog hon långa agitationsresor i Småland, Blekinge, Halland och Bohuslän för att organisera stenhuggeriarbetarna. Hon hade tidigt fäst sig vid dessa proletärer, emedan de hade ett så tungt och hälsovådligt samt dessutom dåligt betalt arbete. Stenbrotten ägdes i regel av tyskar och norrmän, som hänsynslöst exploaterade den oorganiserade arbetskraften. Lungsjukdomar härjade våldsamt bland arbetarna i stenbrotten. Skyddsanordningar mot olycksfall voro sällsynta. Ungsocialisterna med Hinke Bergegren i spetsen hade vunnit ett stort inflytande hos dessa eländigt ställda arbetargrupper, varför Kata Dalström ofta mot dem fick försvara sin socialdemokratiska åskådning. Hon hade att föra en strid på två fronter dels mot de oresonliga och hätska företagarna, som gjorde allt för att försvåra hennes arbete, dels mot de ytterst fanatiska ungsocialisterna, som krävde direkt aktion och handlingens propaganda. Ehuru Kata Dalström ofta låg i krig med ungsocialisterna, hyste hon likväl personlig högaktning för deras osjälviska uppsåt, och dessa å sin sida erkände alltid den ärliga övertygelse och den kärlek till proletariatet, som tippbar hennes kamp, men ofta gingo stridens vågor ganska höga. En igång hade t. ex. en ungsocialist under en debatt i stridens hetta slungat ut:

– Käringen Kata, denna gamla socialdemokratiska åsna! Kata svarade rappt:

– Kärning är jag, Kata heter jag, socialdemokratin försvarar jag; vem av oss två som är åsnan överlåter jag åt publiken att avgöra.

Stor munterhet och kraftigt bifall. Hon vann slaget bara på den repliken.

Hon hade sitt högkvarter i Göteborg vid denna tid och sitt stamtillhåll på Hotel Bogren, där hon till slut hade omvänt hela personalen. En av de flickor hon vann blev sedermera gift med numera riksdagsmannen Algot Törnqvist, som vid denna tid var ivrigt verksam bland stenhuggarna i Bohuslän. Fru Törnqvist kan berätta många goda historier om Kata. Alla timmar på dagen höll hon på hotell Bogren palaver med sina pojkar och flickor, mest stenhuggare, rallare och väverskor – hon förenade ofta arbetet för dessa arbetargrupper! Men även andra kommo, unga socialdemokrater från klubbarna, gamla veteraner i rörelsen, studenter, agitatorer. Hon höll studiecirklar, läste skönlitteratur för 'sina vänner, tog dem med på museibesök. Hon började bli som en mamma för dem. Ja, det hände till och med' att ungt folk kom till fru Kata med sina kärleksbekymmer, berättar en gammal göteborgare.

– Nej, se såna där saker få ni reda upp själva. Skulle jag ge 'er råd i såna ting, skulle jag få alltför mycket på mitt samvete. Ginge det sen inte bra, så skulle det heta: Det var Katas fel; och så skulle det bli Marx' fel och den usla socialismens fel, om Per och Ida inte kunde hålla sams. Nej, tack så mycket. Kärlek och religion få ni ha för er själva!

Vilket inte hindrade, att hon i nödlägen ibland fick ge med sig. Tvang henne, Per eller Ida att säga sin ärliga mening, så sade hon den med nästan hänsynslös uppriktighet. Någon verklig människo-kännare var hon dock icke. Hon tog ganska ofta fel. Hon förväxlade ibland karaktärsdygder och bekännelsestrohet hos en människa.

Men vi återgå till stenhuggarna. Under sin agitation för dessa kom hon ofta i konflikt även med västkustens schartauanska präster. Det hände icke sällan, att dessa präster från predikstolen på det häftigaste angrep henne, ja skildrade henne som Antikrist. En gång 'hände det, att fru Kata fick åka med en bonde, utan att denne visste vem hon var. Hon sporde honom', om han kände till en person vid namn Kata Dalström.

– Måtte väl känna te Satan, fastän han tatt kjoltyg på sig.

– Ja, då ä en le kärning då, tyckte Kata.

När de kommit fram och resenären 'likviderat skjutsen, gav hon bonden en krona extra i drickspengar, sägande:

– Ja, tack ska ni ha nu, det är Satan, själv i kjoltyg ni kört för.

Gubben gjorde stora ögon, men höll till godo med slanten. När han kört ett stycke, höll han emellertid in hästen, steg ur kärran och gick skjutsen runt, spottande tre gånger. För säkerhets skull!

Bland de socialister Kata Dalström under sina härfärder mellan stenbrotten vid Sverges västra kust samverkade med nämner hon särskilt förtroendemannen Mikaelsson, merberörde redaktören, nuvarande riksdagsmannen Algot Törnqvist, Lindstam i Uddevalla, sedermera en tid riksdagsman, redaktör Ax. Ljungberg, också 'en tid ledamot av riksdagen, Olof Carlsson, nuvarande försäkringsrådet och kommunalmannen i Stockholm, senare Karl Kilbom, då för tiden lokal-redaktör i Halmstad. I Göteborg hade hon gammal vänskap för A. C. Lindblad, Ny Tids redaktör, här råkade hon tidigt nog Einar Ljungberg "Texas", som hon undervisade i agitationens 'konst, här träffade hon den unge studenten Z. Höglund, för vilken hon genast kom att hysa den största 'beundran.

Ungefär samtidigt med att hon började sitt arbete bland stenbrottens arbetare, hade hon haft en rad härjartåg vid sågverken med centrum i Gävle. Ända sedan den stora sundsvallsstrejken anno sjuttionio hade hon känt den djupaste sympati för trävaruindustrins slavar och längtat efter att få tala till dem, uppmuntra dem, samla dem och stålsätta dem till nya strider. Sågares och klampares hövding vid denna tid. hette Olof Danielsson och bodde i metropolen vid Gavleån. Han kunde som gammal dalmas traktera både fiol och mungiga. Denna konst kom väl till pass ej blott före och efter fru Katas föredrag utan även under deras strapatsrika promenader genom skog och yrsnö till de avsides belägna lokalerna. Ofta var Kata Dalström nära att dödstrött sjunka ned i drivarna. Då började Danielsson spela giga eller om snön icke yrde fiol, gamla låtar som hon älskade och genast gick det lättare att marschera de oländiga vägarna.

Även i järnbruksfolkets väckelse och samling deltog Kata Dalström med den största iver. Järnbruksarbetarna kommo jämförelsevis sent med i den fackliga organisationen. Genombrottet skedde åren 1905-1908. Redan år 1901 och 1902 härjar emellertid Kata Dalström i Bergslagen. En av de första platser hon besöker är Nya Kopparberg med Kaveltorp och Bångbra, där hon levtt som barn och där hon fått sin första kontakt med arbetarna. Hon hade lycka med. Mötena blevo synnerligen välbesökta, och hon känner sig glad över att få agitera i sin egen hembygd och tala till sina egna forna lekkamrater om socialismen. Under de följande åren talar hon vid en rad av hyttor och hamrar i hela Bergslagen och hon har vid sidan om sin vän Fabian Månsson en stor, ja, en den största tänkbara andel i förtjänsten om det svenska järnbruks-folkets ståtliga samling. Hon trivdes ypperligt samman med smeder och hyttkarlar, hon upptecknade gärna gamla sedvänjor och åldrigt skrocik, hon är full av gammal bruksromantik. Kata Dalström var i sitt innersta en ohjälplig romantiker. Hon älskar som barn och som vuxen sagor och äventyr, hon är sig själv närmast och starkast just vid livets dramatiska punkter, hon älskar människor med romantiska drag, han tycker om stridbara väverskor, äventyrsälskande rallare, gamla sägenomspunna hyttor och bruk med trollkunniga smeder och lustiga original av olika slag, alla skall hon göra till socialister. Ty socialismen var för henne det största av livets äventyr.

Detta romantiska drag i hennes väsen påträffar man även när hon verkar bland gruvfolket. Vi veta sedan hennes ungdom, att hon kände sig lockad av gruvornas mystiska dunkel och djup, av deras underliga folk, dessa arbetare som levde i mörkret även om dagen och som arbetade vid facklors sken. Redan år 1900 ger hon sig upp till de lappländska malmfälten för att vara behjälplig vid gruvarbetarnas samling. Hon har 'skrivit några kulturhistoriskt sett mycket intressanta uppsatser om Malmberget, Gällivare och Kiruna gruvstäder, dessa nybyggarsamhällen av typer från fjärran västern, som växte fram i ödemarkerna norr om polcirkeln just vid den tiden. Dessa gruvstäder ägde, då Kata Dalström kom dit, redan en ganska stark arbetarorganisation under den glade och energiske Calle Lundbergs och den originelle J. W. Kramers ledning, hade ett fritt och eget Folkets hus samt en relativt god ställning. Här fanns icke blott gruvarbetare utan även rallare, ty järnvägen upp till Narvik, den s. k. Ofotenbanan var just under byggnad, Hon har några ypperliga möten och grundlägger sig i dessa trakter ett dykte för livet. Ty så älskad var Kata Dalström aldrig någonstans som i dessa fjärran nejder, som hon ofta besökte. När långt senare budet om hennes 'bortgång nådde dit upp, rådde där en verklig landssorg.

40. Fru Kata skildrar sin första resa genom lappriket.

Under sitt första besök i Norrbotten gjorde Kata Dalström en äventyrlig resa från Malmberget till Kiruna på den under byggnad varande Ofotenbanan. Hon har i Ny Tid i Göteborg, till vilken tidning hon efter brytningen med Social-Demokratens redaktion förlade sina reseskildringar och uppsatser av olika slag, infört en beskrivning av denna resa. Då denna skildring ger en god bild

av Kata Dalströms enkla men målande berättarkonst och samtidigt gör oss förtrogna med den tidens norrländska förhållanden och de socialistiska agitatorernas mödor och svårigheter, torde det icke vara ur vägen att här låta henne själv komma till' ordet.

Krönikören överlåter alltså pennan ett ögonblick till sin frejdade modell. Kata Dalström skänker oss utan någon annans mellankomst ett avsnitt ur svenska folkets underbara öden och äventyr:

Min agitationsresa uppe i Lappmarken skulle snart vara ett minne. Ännu hade jag likväl ej besökt Kirunavara eller Luossavara, som det ock kallas. Såväl Lundberg som jag voro likväl eniga om att vi skulle försöka 'komma dit upp bl. a. för att få hälsa på partivänner såsom L. J. Jansson, vår modiga utpost längst upp mot norden. Utan tvekan samtyckte jag därför till färden. Jag vill, när jag nu skildrar denna resa, bedja på förhand få säga, att resan till och med på sommaren anses vara ytterst besvärlig och tröttande, och att man under denna färd måste finna sig i alla eventualiteter. Kulturen med alla sina bekvämligheter finnes ej till häruppe – och alltså blir skildringen av färden ofta drastisk nog – men i "lappmarken gälla ej de lagar, som gälla för övriga Sverige", säges en gång länsman Loman i Malmberget ha yttrat, och så säger jag med, fastän i en annan bemärkelse! Detta inledningsvis till ledning för dem, som möjligen kunna tro, att jag skarvar.

Det var svårt nog att få biljetter, ty banan är ej öppnad för trafik, blott materialtågen uppehålla förbindelsen utefter linjen, och med dessa följa naturligtvis ej några passagerarvagnar, blott s. k. finkor, och i dessa stuvor folk och få och gods in huller om buller. Endast fribiljetter delas ut och som vår vän Kramer (en medlem av partistyrelsen för övrigt) varit gammal rallare våd bygget och i grund och botten kände till alla förhållanden, åtog han sig att skaffa biljetter åt C. L. Lundberg, mig och sig själv – och så startade vi kl. 5 på morgonen.

Jag hade på kvällen förut haft möte vid Koskullskulle med gruvarbetarna, och jag var därför trött och olustig, emedan vi kommit sent. Men tåget väntade ej, och jag måste skynda mig.

Till en början måste jag tänka på att bona om mig, så jag ej frös på färden, och sedan skulle jag i största hast få i mig litet kaffe, packa in broschyrer och tidningar, som skulle med dit upp och så stampa i väg till stationen. Lundberg hade under tiden rustat ut sig på bästa sätt, men var var Kramer? Det visste ingen – och han hade hand om biljetten, som gällde för oss alla tre. Emellertid begåvo vi oss av, Lundberg och jag. Det var den vackraste morgon man kunde önska sig. Luften var hög och klar, snön knarrade under fötterna, och vi kunde hysa grundade förhoppningar om att få en härlig dag. Vid framkomsten till stationen syntes ingen Kramer till, men just i sista minuten infann han sig, och inom kort voro vi nere vid Gällivara, där tågombyte skulle ske. Vårt tåg stod en god bit från stationen och skulle avgå vid 1/2 7-tiden på morgonen, men av omständigheternas makt tvungos vi att vänta tills klockan blivit över åtta, detta till följd av den mängd virke, räls m. m., som skulle uppåt linjen, och som just skulle gå med detta materialtåg. Under tiden vi väntade hade vi gott tillfälle att beundra Dundret, som i soluppgången låg där så skimrande och underbart, omgivet av hela nejden i fagraste vinterdräkt. Vi vågade dock ej alltför intensivt hänge oss åt vår naturdyrkan, ty vi måste ha ett vaksamt öga på tåget, som ej frågade det bittersta efter tågtider och mera sådant, som civiliserade tåg bruka göra. Slutligen funno vi det vara på tiden att bege oss in i finkan, där man som sagt huller om buller brukade kasta in folk och få och gods. Till all lycka var det inga fyrfota kräk med denna gång, utan endast proviant i långa banor, bland annat potatissäckar, äggglådor och en hel bataljon med fyllda mjölkflaskor, som skulle portioneras ut vid stationerna. Mjölk är nämligen oerhört svårt att få, och i Kiruna drickes kaffet å matserveringarna vanligen utan vare sig grädde eller mjölk. Mellan provianten stodo klädsäckar och rallarskuffar (koffertar), på krokar i taket dinglade kappsäckar och väskor, och mitt upp i allt detta virrvarr skulle nu passagerarna placera sig bäst de kunde. Vi hoppades att tåget skulle avgå fortast möjligt, men man bara växlade och växlade i det oändliga;

slutligen fingo vi en knuff, varvid Kramer och Lundberg gåvo varandra en dansk skalle, så jag trodde de skulle gå all världens väg, men när vi hunnit sansa oss, kommo vi underfund med, att vi ännu ej voro klara till avgång – man hade bara knuffat in vagnen på rätt spår. Plötsligt fick Kramer se, att jag ej hade annat än galoscher och damasker på fötterna. ”Int' f-n går det an att fara i Lappmarken med”, förklarade han resolut, och ut for han som ett yrväder, och inom kort var han åter med ett par de skönaste fjällskor, som han lånat åt mig. Jag är säker på, att dessa lappskor räddade livet på mig under den långa färden. Så småningom hade finkan fyllts av järnvägsarbetare, vilka här flacka fram och åter mellan stationerna ute på linjen och Gällivara. De flesta av dem voro unga, kraftiga och levnadsfriska, men en och annan såg klen ut och huttrade och frös i otillräckliga kläder. En hel del finnar voro ock med. Jag lyssnade till deras egendomliga språk och gjorde jämförelser över hur skilda folktyper den germanska och den finsk-ugriska i grunden äro, och huru relativt oblandade dessa finnar förblivit. Sent omsider satte sig tåget i gång, och var och en sökte på bästa sätt komma till rätta mellan säckar, mjölkflaskor och koffertar. Redan innan vi lämnade Gällivara, hade en av arbetarna tagit fram sitt handklaver, och snart hade vi en riktig varietéföreställning inne i finkan. Den säregna färden upp till Kirunavara kom mig att drömma om att jag var på väg till fjärran västern med en nybyggarkaravan. Det hela påminde mig så litet som möjligt om vår beprisade ”civilisation” med alla sina raffinerade bekvämligheter och njutningar. Jag hade alltid haft och har ännu stor förkärlek just för rallarpojarna, dessa kulturens banbrytare i dubbel bemärkelse, och detta gjorde, att jag ej kom ur stämning, trots resans vedermödor, och inte minskades denna förkärlek efter Kirunafärden, det är säkert. När vi hunnit ut på linjen, började sången och musiken på allvar. En ung f. cl. sjöman, som kallades för ”Dal-Kalle”, sjöng och spelade, ja, till och med dansade för den tacksamma publiken och höll munterheten vid makt under snart sagt hela den långa, tröttande färden. Han sjunger:

Mödosamt men friskt vårt liv
leves här till fjälls.
Rallarkärren är vårt viv,
släggan är vår päls.

Lille Dal-Kalle hör till de allra bästa komiker jag någonsin sett, och jag har dock haft tillfälle se och höra många fackmän – men aldrig någon som varit så ursprunglig som denne.

Kojorna vi bo uti
äro Grand Hotell.
Uti lyxen vräka vi
där oss varje kväll.
Vår divan är klädd med ris,
en med stenblock murad spis
är naturligtvis
bäst av alltihop.

Om varannat föredrog han rallarvisor, sjömanssånger, kupletter av gladare slag – ja, till och med den outhärdliga kväsarvalsen, med sin om dekadanssmak och dekadansmoral vittnande text, fick jag höra här uppe i Lappmarken.

Medan jag satt där och lyssnade till sången, blev jag helt vemodig till sinnes, ty genom alla dessa rallarvisor och sjömanssånger – de äkta naturligtvis – går som en röd tråd talet om nöd och umbäranden, fattigauktioner, hårt slit och släp under barnaåren hos giriga, hårdhjärtade bönder, det vill säga tills ungdomskraften tar ut sin rätt och man ger sig ut i vida världen för att söka arbete och bröd, varhelst det faller sig. De avspegla så troget fattigmans liv, ge oss så att säga ”en

bild ur verkliga livet”, som det heter i Pajazzo-prologen.

Lille Dal-Kalle var själv en sådan där fattiglapp. Jag glömmer honom nog aldrig, där han stod iklädd sin stora rallarhatt. Han var blek som ett lik, ty han hade nyligen kommit ut från sjukhuset. Såväl han som många andra i höga Norden få hälsa och krafter brutna av de svåra arbetsförhållandena däruppe, i synnerhet vållar kölden och de usla bostäderna stort men.

– ”Nu”, sade han, ”har jag inte råd att vara sjuk längre”. Kamraterna kelade med honom, en lämnade honom till och med en varm ulster, och det syntes, att han var deras kelegris. Och till tack gav han dem en del av sitt goda humör och sina muntra visor.

Men nöjen fattas icke uti vårt arbetslag,
Av skämt och skoj man 'kör båd natt såväl som dag
Fast inga flickor finnas uti vår sällskapskrets.
Dem nog vi träffa åter där, som vi såg dem sist.

Man ser här sällan någon utav det täcka kön
Blott en av Norges döttrar, som kallas Svarta Björn,
Hon har passerat banan ifrån Wiktorina
Allt ner till Luossavaara att söka sig en man.

Nu haver jag omtalat, hur det går till i Nord,
Där får man spränga stenar och bryta frusen jord
Av sådan bygges banan, som går i Norden fram
Allt ifrån Gällivara till norra havets strand.

Nu lyster mig ej sjunga om rallarlivet mer.
Om visan ej är riktig, om ursäkt då jag ber,
Ty den har blivit diktad uppå en lördagskväll,
Tätt invid sluttningen av Nackivara fjäll.

Om någon lyster veta, vem som har visan gjort,
Så är det en stenhuggare, som vistas på vår ort,
Som varit upp i Norden och varit rallare,
Men skall nu hemåt resa till sin allra käraste.

Lundberg och Kramer hade sökt platser varhelst de kunnat, alla njöto vi av att höra denne ypperlige komiker. Litet emellan gick hatten runt, och vi salade till förfriskning åt sångaren. Under hela färden stördes ej ordningen det minsta, trots det att vagnen var överfull av just dessa så fruktade rallare. Tråkigt var, att det inga fönster fanns i finkan – endast ett par små tittgluggar. Dörrarna kunde vi ej ha öppna för köldens skull. Blott vid viktigare tillfällen skötes de åt sidan, varvid man kunde få en överblick över de storartade lappska snöklädda fjällen och vidderna. Vid Linaälv, tror jag stationen hette, sprang Kramer ur och köpte ett helt fång ”rallarbröd”, som de färskas anisbröden kallas av arbetarna. Nästan för varje gång tåget passerade en station, kunde man få köpa dessa bröd av några fruar, som bakade dem häruppe i obygden. Alla passagerarna köpte dylika bröd, och under en stund rådde tystnad i finkan, ty vi åtlod det gamla ordspråket ”låt maten tysta mun”.

Jag tillstår, att sällan har något smakat så bra som just dessa i flottyr kokta anisbröd. Det var nämligen långt lidet på dagen, och vår matsäck var den minsta möjliga, bara ett par hårda smörgåsar och den lilla resflaskan, och vi voro tre om delningen. Efter ytterligare ett par timmars resa hade vi hunnit fram till Katjumälven, där i sinom tid skall resa sig ett stationshus. Nu fanns,

där blott en liten ”rallarfutt”,¹¹ känd under namnet ”Hotell Bender”, emedan den skötes av en präktig, alltigenom gemytlig fru ifrån Dalarna med namnet Bender. Fru Bender hade även mathållning på ett par ställen till utesäter linjen och stod väl till boks hos järnvägsarbetarna, sade man. Jag hade längtat efter att få mig något varmt, och utan betänkande begav jag mig ned ur den höga finkan och hastade in; man vet aldrig, hur länge ett materialtåg behagar stanna, och därför är det bäst man skyndar sig. Kramer, som var gammal och van sedan rallartiden, steg på, och vi fingo kaffe, som smakade ypperligt efter flera timmars obekväm resa i oeldad finka – i 20 graders kyla. I avskedsgåva fick jag ett stort präktigt äpple av den snälla fru Bender, och sedan jag tackat och sagt farväl, skyndade jag ut – för att begiva mig upp i finkan igen. Men det var sannerligen lättare sagt än gjort, vagnen var för hög, banken för låg och nu stod jag där i stöpet! Tung och ovig, förvandlad till ett levande klädbylte, hade jag föga utsikt komma tillbaka in i finkan, men i sista stund hyvades jag upp av mina reskamrater. Rallarpojarna som halade upp mig hade ej beräknat att jag var så tung, utan släppte taget och jag for handlöst ned på banken. Tåget visslade och Lundberg skrek: ”Hugg i igen, pojkar!” och slutligen var jag åter i finkan. Då de väl fått mig ombord, sade en av rallarna vanvördigt: ”Den va tung” – alldeles som om jag varit en sten!

Strax bortom Katjum, ute i skogen, stod en ståtlig dragren tjudrad. Det var en vacker rentjur med greniga horn. En äkta lapp hade jag sett framme vid ”Hotel Bender”, och det var med stor nyfikenhet jag för första gången på nära håll och i deras eget hemland såg lapparna, dessa spillror av ett döende släkte, som visserligen ännu finnas kvar, men som gå sin undergång till mötes, därför att ”civilisationen” förfagar dem från deras urgamla jakt- och betesmarker.

Solen sken, snön glittrade och fjälltopparna skimrade – det var oändligt vackert däruppe till fjälls. Allt högre upp gick färden, och inom kort befunno vi oss i björkarnas regioner. Visserligen icke inne på själva dvärgbjörkens område, men ändå i ”Björkriket”. Egendomligt var att se, huru de söderut så höga, vitstammiga björkarna förvandlats till låga, knotiga träd; kala och avlödade, som de nu voro, liknade de snarare fruktträd än björkar. Allt högre och högre hade vi kommit upp, och slutligen passerades högsta punkten på Ofoten–Luleåbanan. Denna plats var utmärkt genom en stolpe. Sedan bar det utför igen; men ännu längre mot nordn gick det. Klockan något över fyra på eftermiddagen voro vi i Luossavara eller Kiruna. Här skildes vi från våra reskamrater med ett hjärtligt tack för gott sällskap under den nära 10 timmar långa färden. Vi skulle söka upp en av våra partivänner, L. J. Jansson, en nybyggare av äkta skrot och korn, för att av honom få en del upplysningar om förhållandena häruppe. Han bodde dock nära ett par kilometer från stationen i den blivande nya staden, och småsvärjande över ”bolagsväldets långa fångstarmar”, tack vare vilka man förvisar den fria, självständiga befolkningen rent åt Häcklefjäll, knogade vi i väg på upptäcktsfärd. Vädret var härligt, luften hög och klar, så jag kunde få en överblick av trakten. Det var en strålande eftermiddag, mitt emot stationen låg Kiruna skyhöga berg med sin rutschbana; fjällmassorna lågo där så majestätiska i sitt snödok. Nedanför vid foten ligger en ångsåg, vars höga skorsten och gälla visselpipa för kulturens talan i ödemarken, och strax därintill ligger ångköket, med vars hjälp man hade hoppats kunna åter införa truck-systemet bland arbetarna – ett försök, som dock slog fel. Som en kuriositet kan nämnas, att festmiddagen för ”riksens fäder” avåts å denna restaurang, när festtåget höll vid Kiruna i somras. En liten insjö, jag tror att den hette Luossajärvisjön, låg därinvid, nu bunden under istäcket, och en liten bäck flöt sin lugna bana fram. Där nere vid stationen fannos posten och telegrafen, och på andra sidan banan låg det så mycket omtalade ”proviantförrådet”. Järnvägsstyrelsen hade nämligen ingått kontrakt med en handlande från Gällivara och tillförsäkrat honom envälde däruppe i ödemarken. Detta försök att införa trucksystemet även bland statens järnvägsbyggare mottogs med storm av ovilja och

¹¹ ”Rallarfutt” kallas de små träkäkar, som provisoriskt kastas upp utesäter banbyggena.

protester från såväl järnvägsarbetarna själva som nybygggarfolket, och man lyckades få kontraktet upphävt, dock först efter många heta duster och sedan handlanden vid flera tillfällen efteråt genom oförskämda priser och ohyggligt underhaltiga och skämda varor retat folket till det yttersta. Dessutom såg man en del av bolagets arbetarbaracker och en oändlig massa små träkåkar av uslaste slag, som buro skyltar med inskrifter ”Rum för resande”, ”Bageri”, ”Matservering”, ”Kafé” o. s. v.

Som vi hade cirka 2 km. att gå, innan vi kommo till L. J. Janssons nybygge, gävo vi oss ej tid att stanna något därnere, utan bröto genast upp. Vägen var vacker, björkar och pilar samt enris syntes överallt där vi gingo, här och var stodo byggnader, nätta och prydliga, vittnande om hur man häruppe i yttersta norden strävar efter att få bygga och bo på fri och egen grund och under eget tak – trots både bolagsvälde och mannamån från statens sida. Ja, förunderliga äro rättvisans vägar här i norden! Det rika Kirunabolaget har genom märkliga överenskommelser med länets f. cl. hövding, den alltid bolagsvänliga landshövding Husberg, tillvållat sig ofantliga jordområden, välbelägna för arbetarbostäders uppförande och all handel och vandel, som tänkas kan och därtill så belägna, att de hart när omöjliggör för en fri och självständig befolkning att kunna bygga och bo i Kiruna. Med dessa tankar i mitt huvud vandrade jag vägen fram, under tiden gingo vi förbi kyrkan; sjukhuset och skolan passerades även, och slutligen voro vi framme. Vi välkomnades på det hjärtligaste av L. J. Jansson och hans familj och fingo vila ut litet. Hans byggnad ligger längst bort, nedanför Luossavaras fjällsluttningar, och ännu högre upp syntes ett tämligen rymligt hus, vars skylt utvisade, att där fanns ”rum för resande och matservering”. L. J. Jansson hör till de äkta nybyggartyperna, energisk och oförskräckt. Det är som jorden brände honom under fötterna, så snart han vet, att han kan komma längre in i ödemarken. I Malmberget hade han rest sig ett trevligt hem, men när nu järnvägen skulle dragas uppåt norden, tog han arbete där och beslöt bygga sitt bo i Kirunavara. Han talade om, att han själv kört virket till golv och tak 8 mil landsvägen och att en dörrkarm kostat honom 4: 50 bara i frakt. Vi fingo kvartera in oss hos L. J. Jansson. Jag hade att välja emellan att ligga ute i köket samman med familjen, eller att bo inne i det enda rummet, där Kramer, Lundberg och ett par gruvarbetare skulle ho., Jag föredrog det senare och låg fullt påklädd ett par nätter. Ute i köket kom nämligen redan klockan fem på morgon ”mjölkhämtare”, så där var ingen ro.

Strax i närheten ligger Luossavaras malmberg, men där arbetas ej, och torde ej heller något arbete på länge förekomma undantagandes försvarsarbete, förstås. Man är däruppe förbittrad över att bolaget tillskansat sig så enorma jordområden nere vid stationen och Kirunaberget, där all rörelse koncentrerats, och att ”staden” fått sig anvisad mark flera kilometer där bortom. Det ser ut, som om bolaget räknat ut, att man härigenom skulle kunna förhindra de arbetare, som vilja och kunna förskaffa sig egna hem, att göra detta. Är denna taktik klok häruppe i ödemarken? Behöver Sverige ej en fri och självständig befolkning som utpost på en av landets viktigaste framtidsplatser? Är det meningen att bolagen med sina pullmanstäder skola ödelägga utvecklingen och förvandla de största industricentra till döda punkter, där allt självständigt liv för-kväves och massorna föras till och från arbetet som en fårscock? Kampen för friheten var hård i Malmberget, men seger vanns. Är det för sent häruppe? Kiruna med sina ofantliga resurser och utvecklingsmöjligheter skulle kunna bli ett kulturcentrum av största betydelse, men i ett egoistiskt och trångbröstat bolags våld torde det bli motsatsen.

En olycka är även, att Kiruna i kommunalt hänseende hör under Vittangi, som ligger 8 mil därifrån. Helt naturligt kan ej nybygggarfolket resa dit, utan på stämmorna avgöres allt av bolaget och prästen, såsom det för resten under fyrkväldets spira är litet varstans, småfolket hålles utanför! Ja, man blir förbittrad, bara man tänker därpå! På onsdagen, då vi kommo, var vädret det härligaste, sedan fingo vi snö och dimma i massa. Det var, som om man kommit in i köldens och

mörkrets rike, och vi hade ända till 20-30 graders köld. Jag ville även gärna se mig om litet, men min beramade färd upp på Kirunas topp måste jag slå ur hågen. I stället gick jag ner till stationen, under det Kramer och Lundberg sökte kravla sig upp på Kiruna på alla fyra för att få tag på en del av arbetarna, som de kände. Ej ett spår syntes dock vare sig av Kiruna eller Luossavaras fjälltoppar, så disig var luften. Jag skulle söka få tag i några minnen här uppför, jag gick därför till Grens proviantförråd, där jag köpte mig en väldig rallarhatt med Ofoten–Luleåmärket i kullen, samt ett par äkta, av lappgummor vävda pjäxband och en ypperlig fotografi av Kirunaberget och ångköket. Under min promenad mötte jag en lapp, som var här nere på besök, han bodde i ett tio mil härifrån varande lappläger. Det är ett egendomligt folk, dessa lappar. De äro som små gnomer, jag var halva huvudet högre än den lilla lappen. Han var mycket nyfiken höra varifrån jag kom. När jag sade jag var från Stockholm, svarade han så naivt: ”Du vara micket långt borta från.” Jag frågade bland annat, om han ej frös i sin orek, lapparnas koltliknande dräkt. Skrattande svarade han: ”Det vara bara sommar nu.” Medan vi stodo och talade, kommo ett par lappar körande; de hade varit och provianterat. De båtformiga akjorna eller pulkorna voro fullastade och packningen väl surrad, och det behövdes sannerligen, ty lapparna hade all möda att på sina skidor följa efter de bångstyriga renarna. Det såg pittoreskt ut, när den ene av renarna gjorde språng på språng. Färden gick över Luossajärvisjöns öde, frusna vatten, och snart försvunno både lappar och renar i dimman, likt sagofigurer.

Nu var tid att vända om hem. På aftonen skulle jag tala om ”Den moderna arbetarrörelsen”. Det kändes egendomligt att här, 15 mil norr om polcirkeln, förkunna socialismens befriande idéer för en vaken stam av arbetare och nybyggare. Jag skulle tala i en danslokal, oeldad och kall. När jag kom hem, var det tid att gå dit. Fullt med folk hade infunnit sig, och det värmdde mig i kölden. Mot all vana nödgades jag tala i full resdräkt och med lappskor på fötterna till och med, men det gick bra.

På fredagen skulle vi vända åter till Malmberget. Tåget skulle gå kl. 2,40 e. m. – sades det; vi måste alltså vara därnere till den tiden och ’beväpna oss med tålmod ifall vi fingo ’långväntan’. Dessförinnan skulle vi äta en duktig frukostmiddag på vårt matställe och sedan tåga ned till stationen. Vi skulle nere hos Grens förse oss med ett par ljus att lysa upp finkan med, jämte ett halvt kg. kax, så hade Kramer bestämt. ”Vi få kanske ingen mat förrän i morron bitti, och då behövs det”, tillade den vid slika färder vane Kramer.

Båda delarna voro ytterst välbehövliga, och vi prisade Kramers vishet på hemfärden. När vi kommo till stationen, fingo vi den underrättelsen, att tåget ej var kommet ännu – alltså en väntanstig på minst ett par timmar. Ingen annan råd fanns än att gå inn på ett av de s. k. fikaféerna i en av kåkarna därnere. Det kafé, vi valt, bestod av ett enda lågt otapetserat rum, ett långt omålat träbord på ena väggen och för resten träbänkar på bockar; detta var hela möbleringen. Som en enda ström gingo arbetarna in och ut, kaffekoppar i hundratal serverades säkerligen där dagligen. Kaffet var skralt och serverades utan grädde, men man var belåten ha något att fördriva tiden med. I ena hörnet av detta kafé befann sig en musikautomat, som för en femöring spelade en massa välkända melodier. Också här förföljdes jag av Kväsarvalsen, som ljud omväxlande med andra stockholmsslagdängor. Röken stod tjock och vilken lukt den okristliga ryska tobaken sprider! Och man röker knappt annan tobak häruppe. Jag blev sjuk av bara lukten och nödgades bege mig ut i friska luften en stund. Slutligen kom tåget och skulle antagligen gå kl. 6 – så löd sista rapporten; och vi kommo verkligen i väg vid denna tid. Men nu kunde vi ej beräkna vara i Gällivara före kl. 12 på natten. Vi hade ätit frukostmiddag i Luossavara, men det var också allt. Till all lycka hade vi käxen med oss. Vi stego in och bemannade oss med tålmod. I ena ändan av finkan sutto en skara rallare och spelade kort på en

rallarskuff;¹² de liknade en skara cowboys från vilda västern i sina bredskyggiga hattar. Ett ljus hade de satt fast på en järnkrok i vagnsväggen, och detta kastade ett matt, oroligt sken över den egendomliga bilden. Lårar, tomma mjölkflaskor, rallarskuffar och säckar voro, liksom på uppfärden, huller om buller inkastade i finkan – och bland all denna bråte sutto människorna på huk som stora fåglar. Vi slog oss ner i andra ändan av vagnen, där bl. a. även ett skrivbord tronade bland det övriga godset. Det gällde nu bara att hålla humöret uppe, något som lyckades utmärkt. Trångt var det, när vi kommo in, men värre blev det under vägen. Vid snart sagt varje hållplats kommo nya passagerare till. Snart tornade skuffar och säckar upp sig ända till taket, människorna sutto uppkrupna överallt, så att det blev ont om sittplatser. Jag hade sökt ut ett hörn åt mig. Kramer hade, alltid påpasslig, fattat posto på skrivbordet, och Lundberg stod.. Jag höll på att bli grinig, sömnig och sönderskakad som jag blivit under vägen. Slutligen efter sex timmars färd framkommo vi strax ter klockan tolv på natten till Gällivara. Vi skyndade oss genast till gästgivargården för att få skjuts till det cirka en halv mil därifrån liggande Malmberget. Det var en god bit mellan stationen och gästgivargården, och snön låg lös på marken. Slutligen voro vi framme, efter åtskilligt vadande i snön en genväg. Kramer bultade upp hållkarlen och efter en stunds väntan fingo vi en bra släde och dito häst, varefter vi packade in oss på 'bästa sätt i den bekväma släden, och så bar det i väg. Det snöade duktigt, så att man ej såg mycket av vägen; hade det, varit en stjärnljus natt, så hade detta varit en den härligaste färd man kunnat tänka sig. Vid tvåtiden på natten voro vi åter i Malmberget. De elektriska lyktorna däruppe vid gruvorna lyste och skimrade i snöyran och stora ”solar” omgävo dem. I själva Malmberget var det öde och mörkt. Vi bultade upp dem därhemma, och fru Millberg, alltid snäll och vänlig, gjorde upp eld och gav oss mat – båda delarna lika välkomna efter den tröttsamma färden och den långa fastan.

Så kom dagen för hemresan. Dimman låg tjock över trakten. Luften var däven, rå och kall, det var som om Nifelhems alla frostjättar slupit lösa för att plåga människorna här uppe. Nu förstod jag, varför man plägade kalla Malmberget ”Lapphelvetet”. En del partivänner följde mig till Gällivara, där vi skildes åt efter det hjärtligaste avsked å ömse sidor. Jag var nöjd med både resan och alla mina möten. Ej mindre än tre i Malmberget, ett i Koskullskulle och ett i Kiruna hade jag haft, och alla hade varit talrikt besökta.

Sent skall jag glömma all vänlighet och välvilja, som visades mig uppe i höga norden. Endast angenäma minnen hägra för mig, när jag tänker tillbaka på min första agitationsresa ovan polcirkeln år 1900 under partivännerna Lundbergs och Kramers egid.

¹² Koffert.

Kampen mot dogmkyrkan

41. Från utilist till kristen kommunist.

Kata Dalström ägnade en stor del av sitt arbets- och kampfyllda liv och sin verksamhet inom arbetarrörelsen åt att strida för samvets- och religionsfriheten, bekämpa de kyrkliga dogmerna och klerikalismen samt bana väg för en friare, visare och socialt rättfärdigare religiös livssyn. Hon företog en rad av härnadståg mot den dogmbundna kyrkan och dess mot andlig frihet och social rättfärdighet avoga eller likgiltiga prästerskap, hon gick till rätta med den waldenströmska frikyrkorörelsen för dess fientlighet mot vetenskaplig forskning och dess trångbröstade livs-åskådning. Hon förde en livslång fejd mot präster och predikanter för att återställa den ursprungliga kristendomen i dess rena gestalt inför folket. Hon var outtröttligt verksam i att visa, att den moderna socialismen och den på denna byggda arbetarrörelsen icke stod i någon motsättning till den verkliga kristendomen utan var befryndad med de broderskapsidéer, som utmärkte denna. Hon har hållit tusentals föredrag och föreläsningar i dessa frågor över hela vårt land, och folk strömmade till dessa hennes möten i större massor än till några av hennes andra. Ofta kunde lokalerna icke rymma de folkskaror, som kommo för att höra hennes vidräkningar med klerikalismen eller vallfärdade till hennes namnkunniga disputationer med prästerna. Säkerligen har ingen folktalare i så hög grad som hon i just dessa frågor påverkat folkets breda lager. Hon har mer än någon annan bidragit till att komma på skam alla försök från reaktionärt håll i vårt land att skrämja det arbetande folket bort från arbetarrörelsen och socialismen genom att framställa dessa som antireligiösa, som Antikrist själv. Aldrig heller var Kata Dalström så i sitt esse, så fyr och flamma, så gripen och gripande, som när hon inför folket stod ansikte mot ansikte med en skara präster för att försvara socialismen. Hon hade då över sig något av den rustika men glödande, trosvissha hänförelsen, skärpan och naiva stridsglädjen hos den heliga Johanna, men en Johanna, härjad av år, bivacker, strider och fälttåg, bärande en gammal knekts slagsvärd, men med en ynglings, en valkyrias själ.

Kata Dalström räknade själv sin antiklerikala kamp, sin strid för tros- och samvetsfriheten, sin in i det sista ivrigt fullföljda verksamhet på det social-religiösa området till sina livsuppgifter. Hon jämställde den i betydelse med sitt ofantliga arbete för arbetarnas samling i sina fackliga organisationer och med sin hängivna, outtröttliga strävan för arbetarnas erövring av den politiska makten. Hennes insatser på det religiösa området ha därtill en så egenartad karaktär, att en mera ingående skildring av denna del av hennes livsverk är ofrånkomlig, om man vill ge en sann bild av henne själv och hennes gärning.

Kata Dalström var en djupt religiös natur. Även när hon vid Lennstrands sida kämpar som fritänkare, som utilist, gör hon det som protest mot kyrkans och prästernas förtrampande av sannings- och rättfärdighetskravet och hennes fritänkarförkunnelse har något av en sann religiositets värme. Hon genomgår emellertid under åren 1897-99 en religiös kris, påverkad av olika författare, främst Tolstoy och Ruskin samt de indiska, persiska och kinesiska religionsstiftarna, vars skrifter hon, delvis efter anvisning av August Strindberg, ivrigt studerar.

Hennes kamp mot samhällets orättvisor bottnade från den dagen i en religiöst färgad etik, en socialistisk etik på urkristendomens grund. Hon var och förblev en lidelsefull motståndare till prästernas dogmkristendom, till den av kyrkomöten, påvar och präster av alla färger och riktningar förfalskade ursprungliga kristendomen. Hon var en ursinnig protestant mot kyrkan och prästerskapet. Men hon var en brinnande bekännare till timmermanssonens och bergspredikarens kärleks- och broderskapsförkunnelse, sådan hon fattade och tolkade den. Hon sökte förena den

marxistiska socialismen med den urkristna kommunismen, därvid hon visserligen icke inlät sig på en teoretisk utredning eller framlade någon klar och konsekvent åskådning, men likväl i vårt land i försöken att sammanknyta kristendom och marxistisk socialism gjort de största praktiska insatser och intagit en egenartad märkesplats. Hon är fullt originell icke blott i sin mot alla system, teorier och läror fientliga inriktning utan även i sitt praktiska arbete, i sitt framläggande av sina kristligt socialistiska synpunkter. Hon har sina lätt påvisbara svagheter – hennes strävan att popularisera gick ofta till överdrifter – men hon hade också sina starka sidor. Hon talar folkets språk även i sina religiösa inlägg och fejder. Hennes ord göra den största verkan. Hon får ibland över sig något av de gammaltestamentliga revolutionära profeternas vrede och patos. Hon företer också likheter med en del engelska socialister på kristen grundval, med schweizaren Kutter, med vissa tyska och norska socialistiska präster, men hon är ensam så till vida, att hon alltid med styrka hävdade, att hon var marxist, ”en äkta marxist”, vilket dessa icke gjorde utan ofta motsatsen.

Hennes på religiös-revolutionär grund vilande samhällssyn kom delvis till uttryck i ett litet arbete, som hon 1897 utger bland Svenska folkets öreskrifter, vilka redigerades av dr David Bergström och ingingo som ett led i vänsterpartiernas upplysningsverksamhet. Arbetet bar titeln: Luther och de livegne. Här skildrar hon i korta drag reformationens förlopp, vederdöparnas uppror, det tyska bondekriget och Luthers förräderi mot de rebelliska bönderna. Skriften slutar med följande ord: ”Bondekriget är även märkligt därigenom, att det förtryckta folket redan då, på bibelns grundval, så att säga med den till sin sköld, förkunnade just de läror om frihet, jämlikhet och broderskap, som våra dagars väldiga proletärskaror förkunna i mänsklighetens och rättvisans namn.” På en fråga, som en gång ställdes till henne, varför hon bekämpade prästerna och samtidigt förkunnade en kristligt färgad socialism, svarade hon: ”Kristendomen är den starkaste makten i vårt land; mot den kan Sverige ej erövrats av oss. Men kristendomen är rätt tolkad detsamma som socialismen. Lägga fram för folket kristendomen i dess sanna socialistiska gestalt och vi ha erökrat folket. Socialismens röda fana, buren över folket av den fattige snickarsonen från Nazaret, korsfäst som rebell av furstarna, är oemotståndlig. Marx och Kristus äro båda rebeller, icke fiender utan bundsförvanter.”

Någon marxist i detta ords teoretiskt hårdpressade betydelse var Kata Dalström dock icke, men hon var en lidelsefull, socialistisk revolutionär på det Kommunistiska manifestets grund, en frejdig anhängare av allt det väsentliga i marxismens praktiska arbetsprogram.

Kata Dalström företer dock ytterst egendomliga skiftningar även i sin säregna position som kristen kommunist och revolutionär marxist. Hon var sålunda en varm anhängare ända till världskriget av Tolstoj's personligt färgade bondekommunistiska kristendom och obetingade fredslära, och när hon under världskriget bröt med tolstojanismen och förkunnade den proletära resningen mot kriget, motiverade hon densamma ofta med att anföra, hur ”Kristus med slag drev växlarena, penningjobbarna, ur templet”, alltså icke väjde för våldet, och hur allenast de segerrika proletära svärden kunna omsmidas till plogbillar. Hon är även egenartad därutinnan, att hon snart nog utvecklade sin urkristet religiösa uppfattning till en starkt österländskt betonad religiös filosofi, något i släkt med teosofin, men än mera med de indiska religionsfilosofernas läror. Hon kallade sig själv under senare delen av sitt liv buddhist. Hon företer härvidlag vissa likheter med Annie Besant, den stora engelska socialisten och teosofen, men så stora olikheter finnas dock dem emellan, att Kata Dalström i den internationella arbetarrörelsen på det religiöst-filosofiska området intar en plats alldeles för sig. Hon är en så ytterst originell och intressant företeelse, att hennes liv och utveckling säkerligen komma att locka forskare, psykologer och religionsfilosofer, ehuru hon saknade den vetenskapliga lärdom och det ”djup”, som fackmän måhända hos henne skulle önskat finna. Hon skapade sig under en serie utvecklingsfaser en egen starkt personligt

präglad livsåskådning; hon utvecklade den i en rad föreläsningar och i ett par skrifter, hon försvarade den mot angrepp från skilda håll. Den var henne ett livselexir under hennes mödosamma arbete och eldiga kamp för socialismen och ett egenartat vapen i hennes stora krig mot proletariats fiender. Även de, som icke kunna följa henne på hennes religionsfilosofiska vägar, skola ödmjukt böja sig inför hennes omutliga sanningssökande, hennes varma hjärta och ädla strävan.

42. Kata Dalström och kyrkofäderna.

Kata Dalströms första redan i ungdomen framträdande religiösa intressen anknyta till nordisk och grekisk mytologi, till de oppositionella och kritiska antiklerikala eller religiöst frisinna strömningarna och författarna på 60- och 70-talen. De växa och fördjupas med det märkliga 80-talet. Hon påverkas av sin mors övergång till katolicismen. Hon påverkas under åttiotalet av Per Nymansson och särskilt Viktor Rydberg, med vilken hon stod i personlig anknytning och av vars Bibelns lära om Kristus, Den siste athenaren, Romerska sägner, Germansk mytologi, Fädernas gudasaga samt av vars dikter, särskilt Faustbearbetningen och Grottesången, hon mottagit de starkaste intryck. Vidare påverkades hon av Pontus Vikner, vars arbeten Tankar och frågor inför människornas son, Religiösa meditationer och föredrag samt Undersökningar angående den materialistiska världsåskådningen sysselsatte henne. Men hon fann sannolikt hos båda en alltför uteslutande teoretisk och spekulativ läggning. Hennes temperament och iver att praktiskt verka drev henne vidare. Hon har också, som vi redan sett, starkt påverkats av Ellen Key liksom av Anna Whitlock. Av den idealistiske fritänkaraposteln Lennstrand och hans utilistiska kretsar mottog hon mycket starka intryck, som vi veta, ehuru hon snart reagerade mot ateismen. Hon studerade Svedenborg med livligt intresse, sannolikt efter samvaron med August Strindberg, samt flera utländska filosofer, teologer, etiker och historiker, bland dem Ritschl, Harnack, Renan, Nietzsche, Büchner och Buckle. Den sistnämndes Civilisationens historia utövade ett synnerligen starkt inflytande på hennes tänkande. Men framför allt studerade hon, såsom nyss sades, med lidelse de österländska filosoferna, särskilt Buddha, Konfucius, Laotse och mottog från dem för hela livet avgörande intryck. Särskilt starkt blev hon påverkad av buddhismen. Jämte de gamla österländska religionsstiftarna och vismännen var det emellertid Leo Tolstoy, som helt och fullt grep henne. Hon var livligt intresserad för spiritismen och diskuterade spiritistiska problem med bl. a. August Strindberg.

Hennes religiösa intresse erhåller en social fördjupning samtidigt som hon blir allt mer fientligt sinnad mot den bestående kyrkan och dess prästerskap, vilka hon överallt ser som rikedomens, bördens, förtryckets och utsugningens anhängare och tjänare. Hennes religiösa katteri håller jämna steg med hennes sociala rebellion. Bäggedera påverka varandra ömsesidigt. När hon tog steget över till socialdemokratismen var hon längesen färdig med kyrkan, den officiella kristendomen, de västerländska religionerna och smidde sig som bäst de vapen, varmed hon ämnade öppna sin stora kamp mot tidens andliga mörker och förtryck.

Utom i en mängd artiklar i pressen, föredrag, disputationer och diskussioner har Kata Dalström framlagt sin ställning till kristendomen, kyrkan och de religiösa företeelserna i ett antal skrifter, som hon utgivit, nämligen Luther och de livegne (Stockholm 1897), Skolan och prästvåldet (Karlstad 1907), Tolstoy som kristen samhällsreformator (Karlstad 1908), Kan en kristen vara socialdemokrat? (Lysekil 1908), Det kristna dogmsystemet och vår tid (Stockholm 1914) samt Bramaismen, buddhismen och teosofin (Stockholm 1922).

I hennes arbete om Det kristna dogmsystemet och vår tid finna vi hennes ställning till kristendomen utförligast och klarast framlagd.

Hon lämnar först en utförlig framställning av de otaliga, lärostrider, som pågått inom den kristna kyrkan alltifrån äldsta tider, och hennes ställningstagande till de olika stridande riktningarna ger en god bild av hennes egen religiösa åskådning. Redan däri att hon avgjort tar parti mot Paulus och hans utformning av kristendomen, säger oss en hel del. "Paulismen är visserligen byggd på evangelium, men med en sådan oändlig mångfald av egna tillsatser, att den är förvanskad kristendom". Och efter Paulus fortgår förvanskningen. Hon beklagar djupt, att den nyplatonska filosofins försök att genom en sammansmältning av österländsk och klassisk visdom skapa en världsåskådning, som förmådde tillfredsställa jämväl människans religiösa behov, strandade. "Väl hade det varit", säger hon, om denna riktning vunnit seger, ty då hade vi aldrig haft den västerländska kyrkans oformliga dogmsystem att slåss med, detta dogmsystem, som gjort och allt framgent skall göra den kristna religionen oantaglig för miljoner tänkande, vakna människosjälar". Hennes dragning till österlandets religiösa mystik se vi även däri, att hon tar parti för gnosticismen eller den riktning inom den tidigare kristendomen som "förklarade Gud vara opersonlig, men dock källan till allt ifrån vilken ljusväsendena, eonerna, utflödade, bildande ljusets andliga rike i motsats till mörkrets eller materiens rike, varvid människan tänkes sammansatt av båda, av ande och materia, gott och ont, själ och kropp, medan Kristus tänkes som en av de högsta eonerna, som kommit från ljusets värld för att lära människorna själens frälsning ur kroppens fångenskap. Också en annan av de tidiga kristna sekterna, den manikeiska, även den med en stark österländsk prägel, har Kata Dalströms varma sympati. Denna riktnings anhängare undveko starka drycker, deras präster och utvalda skulle uteslutande ägna sig åt stilla inre begundan, kontemplation; själavandrings- och reinkarnations-läran åter fanns i deras tro, d. v. s. "kärnpunkten av österns religioner" säger Kata Dalström, som med styrka gör gällande, att "denna uppfattning ävenledes förefinnes i Nya testamentet". "Den förråade västerländska kristendomens" seger genom grymma förföljelser över "de på österns fint bildade tänkare stödda" gnostikerna och manikeisterna, har, säger hon, stått västerns folk dyrt, drivit oss bort från en verklig själsforskning, och gjort tusentals människors hela religiösa liv till humbug.

När Kata Dalström hinner fram till de stora kristna dogmstriderna under den tidigare medeltiden blir hon eld och lågor. De utbildade nämligen "vårt så olyckliga dogmsystem, som för århundraden kastade det andliga livet i västerlandet i dödvatten". Hon anser dessa strider vara av "ett omätligt intresse, emedan de tryckt sin prägel på hela det europeiska kulturlivet". Kata Dalström tar lidelsefullt parti för den alexandrinska skolan mot den antiokaenska. Den förra lade nämligen vikt på en fin allmänbildning, studerade de grekiska filosoferna, uppskattade vetenskap och konst och betraktade vetande som nödvändigt för människornas frälsning. Hon hyser den största beundran för denna skolas främsta man, kyrkofadern Origenes, vars läror i mycket senare ogillades av de segrande dogmatikerna. Dessa tillhörde den antiokaenska skolan, om vars råa, grova, vidskepliga karaktär Kata Dalström har de bittraste ord. Mot dess märkesmän, Tertullianus och Augustinus, slungar hon oupphörligt sitt anatema. "Från dem stammar hela denna vederstyggliga lära (om arvsynen), som omsvept de kristnas hela livsåskådning med en liksvepning och gjort dem till oansvariga, andligen omyndiga varelser". Hon karakteriserar på ett drastiskt målande sätt kyrkodogmatikern Tertullianus med hans egna ord: "Jag tror emedan det är dumt, omöjligt och skamlöst. Guds son är död, det är trovärdigt, emedan det är orimligt. Hari blev begraven och är uppstånden, det är visst, emedan det är omöjligt. Vad har filosofen och den kristne gemensamt, Greklands lärjungar och himmelens? Vad ha Aten och Jerusalem, vad akademien och kyrkan gemensamt? Efter Kristus är för oss ingen vetgirighet mer nödig och efter evangelium ingen forskning". Denna Tertulliani bekännelse vittnar i all sin drastik och i sin aforistiskt formade slagordsform säkerligen om ett djupt och hett lidelsefullt religiöst temperament. Det är en pingstkristen, som talar med tungor, virrig och skakad, men också skakande och gripande massorna, de troende massorna. Men Kata Dalström, beundrarinnan av

Hellas' stolta visdom och österns milda filosofi, upprördes in i själen av denne grovhuggares apologik och åsnekonster. Till västerlandets olycka blev det Tertullianus' och icke Origenes' anda som segrade, till oerhörd skada för både tro och vetande, tillägger hon. Hon skildrar härefter i livliga färger, hur den ena vanvettiga dogmen efter den andra segrar på kyrkomötena, ofta med ringa röstövertikt, genom tillfälligheter, genom våld och rena slumpen: treenighetsdogmen, dogmen om Kristi person och gudom, dogmen om den helige ande, om förhållandet mellan Kristi naturer, om synden och nåden etc. "Dogmatikens nät slöt sig allt tätare kring den västerländska kristenheten." Med yttersta häftighet angriper Kata Dalström kyrkofadern Augustinos, "liksom Tertullianus, en man, som i sin ungdom levt ett vilt, ja ett liderligt liv", denne Augustinus, som genomdrev dogmen om arvsynen och frälsningen genom Guds nåd allena och förkunnade predestinationsläran: Gud har förutbestämt somliga till salighet, andra till evig fördömmelse. Augustinus står för Kata Dalström som inkarnationen av andlig råhet, despotism och högfärd, de vederstyggligaste, omänskligaste dogmers överstepräst.

Vi se av denna redogörelse, att Kata Dalström står på den klassiska, den helleniska bildningens och den österländska filosofins grund. Sämre färdevänner genom livet än Hellas' filosofer och Orientens vise män kan man ha! Vilken originell syn för övrigt denna socialistiska allhärjarinna, denna skogarnas, bergslagens, ödemarkernas agitator, till sist en gammal, krutstänkt, rustik men alltjämt lika eldfängd gumma, offrande allt för den socialistiska tankens seger, för den fattige proletärens frigörelse ur mörker och nöd, kämpande för Kristus mot hans präster, förande med sig bland sin kappsäcks "uppviglargift" Faust, Platon, Bergspredikan, Origenes och Buddha, de kära postillorna!

43. Kata Dalström och Luther.

Med samma hänsynslöshet, kraft och eld, som hon förde kampen mot medeltidens kristna dogmatism, tog hon upp kampen mot den lutherska dogmatismen. Hon har icke väl nämnt Luthers namn, förr än hon går honom in på livet med bart huggande svärd för hans anammande av den paulinska läran om rättfärdiggörelsen genom tron allena. De goda gärningarna skulle betyda intet! "Genom denna paulinska lära om synden och nåden blev från början Luthers lära motbjudande för alla dem, som fordrade mer än ord. Och han råkade även i strid med alla dem, som hade någon självkänsla kvar." Här ha två springande punkter i Kata Dalströms livsåskådning. Hon fäste sig icke mycket vid tro eller otro, vid ord eller formler, hon dömde alltid efter gärningarna, själv en gärningarnas människa i hjärta, blod och ande, en aldrig vilande kämpe. Och hon ägde självkänsla! Icke för intet flöt i hennes ådror de gamla bergslagsmännens, de självmedvetna bruksherrarnas blod. Hon böjde aldrig huvudet, tiggde aldrig om nåd varken inför människor eller Gud. Hon var icke utan sin Gud, tvärtom! Men hon umgicks med honom på sitt sätt, som med en like och vän. Hon höll Vår herre i ära, men hon krusade honom icke. Hon kunde både slåss, munhuggas och skämta med honom. Men hon övergav honom aldrig, hon kämpade till sin död för hans ära, hon föll i strid för hans upprättelse. En gammal, grå kvinna med svärd i näven!

Kata Dalström tar genast parti för den store humanisten Erasmus av Rotterdam mot Luther och fäller till och med ett försonande ord om katolicismen, mot vars påvevälde, inkquisition och kättarbål hon eljest i flera föredrag drar i oförsonlig härnad. Hon tar också parti mot Luther och för Melanckton i striden om gärningarnas betydelse. Hon redogör för de lutherska dogmernas och bekännelseskriaternas tillkomst, schmalkaldiska artiklarna, katekesen etc. och utbrister upprörd och arg: "Och så var den lutherska dogmatiken färdig, redo att smida människorna i ännu odrägligare bojor än den katolska läran, i vilken det finns logik och sammanhang, vilket totalt

saknas i de lutherska på paulismen vilande bekännelseskriterierna. Rent ohygglig är den lutherska helvetesläran med sin dogm om evig salighet eller evig osalighet, baserad på den mest fasaväckande vantolkning av Jesus' av Nasaret evangelier. I Sverige ha vi denna lutherska lära – oantaglig för tänkande utvecklade människor, stående i skarpaste strid med läran om att Gud är kärleken”.

Som vi se låter sig Kata Dalström i sin iver att bekämpa de lutherska dogmerna förledas att halvt om halvt försvara katolicismen, denna religion för slavar och kreatur, ödeläggaren av all andlig, social och politisk frihet. I själva verket hade Kata Dalström dock blott sympati för den katolska läran om skärselden, reningen till ett högre liv, en uppfattning besläktad med de österländska religionernas.

Ännu skarpare än mot Luther går hon i härad mot Calvin och mot Luthers lärjunge Flacius, som förkunnade att goda gärningar vore ett hinder för saligheten, en mening så absurd att det förefaller onödigt att ens harmas, mycket mindre polemisera mot den.

Däremot hyser hon stor sympati för svärmandarna, vederdöparna. Luther, Calvin, Flacius blevo en olycka för människorna, ty deras läror framför allt om synden och nåden, ”frestade människorna att förlita sig på Guds nåd i stället för på egen kraft, undra så på att vår tids människor äro sådana de äro”, utbrister hon. Intet ansvar! Bara tro, nåd och frälsning! ropar hon i häftig harm och bister satir. Men i nästa ögonblick är hon mild och blid igen. Hon har fått syn på svärmandarna, ”som vågade öppet förklara, att själva grundvalen för en verklig kristendom är ej blott bön och tro och nåd, utan en grundlig omläggning av hela samhällsskicket”. Hon klandrar visserligen deras våldsamma framfart mot kyrkorna och bilderna, men försvarar ivrigt att de vände sig mot det borgerliga samhället och förkunnade kristen kommunism. Och i det sammanhanget ger hon Luther åter ett tjuvnyp, därför att han blev vän med furstarna, manade till underdånighet för överheten och rådde denna att utan betänkande bruka det svärd Gud givit den. I lapidarisk stil förkunnar hon domen över den från folket avfällige Luther: ”Vederdöparnas – baptisternas föregångare – strid och bondeupproret under Thomas Münzer var en kamp för verklig kristen kommunism, ej skenkristendom. Luther blev delaktig i Münzers död och hade för alltid försuttit fatalierna i striden för Jesus' av Nasaret freds- och rättfärdighetsrike. Då år 1525 bondeupproret var kuvat och Münzers död beseglade människorättigheternas nederla hade även Luther beseglat sin egen andliga dödsdom. Den som skall tjäna nasareen – den har ej med furstegunst att skaffa.”

Sitt strafftal över den kristna dogmatismen slutar Kata Dalström med följande för henne själv och hennes upproriska, högresta ande, för hennes folkliga språk och kärva stil betecknande ord: ”Detta nät av dogmer har mer än något annat hämmat och snedvridit den västerländska mänsklighetens utveckling och det är ej för tidigt att slunga bort hela Augustini lära om arvsynden, som förpestat luften inom hela kristenheten och gjort människorna till fega, krypande slavar, som tigga om nåd och frälsning i stället för att enligt pelagianismens en kristen riktning som låg i fejd med Augustinus – uppfattning utvecklas till fria, självständiga människor.”

Icke i stoftet krälade som en eländig slav inför sin herre utan rak och friboren som en like, så ville denna den svenska arbetarrörelsens moder, denna kvinna, kring vilken de folkliga legenderna spunnos redan medan hon levde, möta sin Gud.

44. Leo Tolstoys läror.

Kata Dalström övergår härefter till att skildra Leo Tolstoy storslagna försök att ”återställa Jesus' av Nasaret broderskaps- och kärlekslära i dess ursprungliga skick”. I en annan skrift, ”Leo Tolstoy

som kristen samhällsreformator” har hon ännu utförligare framlagt Tolstoys reformatoriska kamp och religiösa idéer. I en mängd föredrag har hon tagit upp de tolstoyanska idéerna till belysning och hennes både religions-historiska och socialpolitiska förkunnelser bär länge tydliga drag av Tolstoy. Under en viss period av sitt liv säker hon förena Tolstoy och Marx, hon söker bygga en egendomlig brygga Mellan dessa båda stora andar.

Kata Dalström betraktar Leo Tolstoy ej blott som en religiös reformator utan som ”den ende verkliga samhällsreformatorn på kristen grund”. Hon karakteriserar Tolstoy som ”en av mänsklighetens stora män; hög och överväldigande reste sig hans gestalt i en tid som vår, då det nästan varit en skam att våga erkänna, att man är religiös”. ”Leo Tolstoy kämpade”, säger hon, ”för en återgång till nasareens ursprungliga lära sådan den återfinnes i evangelierna samt för kommunismens, den urkristna kommunismens återinförande; han förkastar alla dogmer och erkänner icke under några förhållanden några som helst officiella religionsformer; evangelierna äro hans enda rättesnöre”. Hon ger oss en livfull bild av Tolstoys kamp med den ryska kyrkan, hans bannlysning ur den, prästerskapets förbannelse över honom som en villoande och upprorsmakare, som en folkets förförare och pestbärare. Själv kände hon sig säkerligen som en fullföljare i vårt land av denna Tolstoys kamp mot kyrkan och dogmerna, som en Tolstoys lärjunge, den där skulle återinsätta den ursprunglige Jesus av Nasaret, proletärsonen, kommunisten, kärleks- och broderskapsprofeten i hans sanna ställning, återge hans renade gestalt åt det arbetande folket. Och med honom i spetsen för de stora arbetarskara skulle arbetarklassen, enligt hennes tro, lättare omvälva det bestående orättfärdiga samhället, besegra proletariatets fiender och genomföra det nya socialistiska samhällsskicket, ”byggt på solidaritetsmoralen eller kärleks- och broderskapsläran”.

Kata Dalström ger en ingående redogörelse för Tolstoys religiösa och religionsreformatoriska skrifter: Vad är att göra?, Vari min tro består, Anden av Kristi lära, Frälsningen finnes hos dig själv, Du skall icke dräpa, Jag kan icke tåga, Bekännelsen m. fl. Hon frågar: Är Tolstoy socialist? Och svarar: Nej, icke i den mening vi socialdemokrater fattar det ordet. Hon spørjer vidare: Är han kommunist? Hon svarar: Han är nog icke kommunist i den mening Peter Krapotkin är det. Men han är kristen kommunist, enär han i likhet med de första kristna (och anarkisterna) icke vill eller kan erkänna någon som helst myndighet över människorna och vill ha bort regering, lagar, domstolar och militär. Såsom socialdemokrat och marxist kunde Kata Dalström icke i detta avseende följa Tolstoy, men i hans dogm- och samhällskritik är hon ense med honom. Hon säger, att ingen bland nutida samhällsreformatorer kunnat gå mera skarpt och hänsynslöst till rätta med det nuvarande klassamhället än Leo Tolstoy, som därvid påpekat, att detta samhälle vilar på en uppenbar vantolkning av Kristi läror. Kata Dalström tar särskilt fasta på tre grundläggande bud i Tolstoys reformerande kristendom: kärleken till nästan, egendomsgemenskapen och lösenordet att ej stå våldet emot. Och utifrån dessa bud är det, ehuru på en socialdemokratisk grund, som hon följer Tolstoy i hans kamp mot kyrkan och det kapitalistiska samhället. När Tolstoy slungar sin anklagelse mot kyrkans furstar: ”Ni ha icke blott fört människorna bort från den levande källan, då skulle de en dag finna den utan ni ha förgiftat själva källan!”, så slungar Kata Dalström dessa ord i ansiktet också på sitt lands präster, dock först sedan hon erkänt, att det undantagsvis funnits och finnas präster; som sökt följa sin mästares bud. Särskilt utförligt stannar Kata Dalström vid Tolstoys från kristna utgångspunkter utgående kritik av det kapitalistiska samhällsskicket. Han kommer, säger hon, till samma resultat som anarkister och socialdemokrater, nämligen en fullständig omgestaltning av det nuvarande samhället med dess bottenlösa nöd, dess skarpa motsatser mellan fattiga och rika, dess hyckleri och humbug på alla områden. Belysande för Kata Dalströms folkligt agitatoriska språk i hennes religionsreformatoriska föredrag och skrifter är följande jämförelse mellan Tolstoy och de dogmkristna:

”Tolstoys lära kunna vi likna vid en klart rinnande bergsbäck, som skänker svalka och läskar mångtusendens törstiga 'själar, den konventionella kristendomen åter är en stinkande dypöl, i vilken ormar och paddor – egoismens, lumpenhetens ormar och paddor – kräla omkring, spridande död och förruttnelse vida omkring, förfäande folken och frambesvärjande allt ont som finnes förborgat inom människorna – i religionens namn!”

Hon är så upprörd, så vred och bister, att hon söker liksom Gamla testamentets profeter de mest drastiska liknelser. Varför är hon så upprörd? Jo: ”Kristi lära hade förtjänat ett annat öde! Den hade kunnat uträtta så oändligt mycket! Den hade kunnat frälsa mänskligheten ur andlig och lekamlig nöd om den ej ställts i de rikes, de mättas tjänst.” Törhända, utbrister hon, kan drömmaren på Jasnaja Poljana återställa mästarens lära uti dess ursprungliga renhet! Och hon gör vad hon kan för att hjälpa honom.

Hon talar stundom i ordalag som de gamla prästerna, när de högtidligen citera Kristus. Hon känner sig som en Tolstoys profet. ”Låtom oss lyssna till den store kristne samhällsreformatorns ord”, manar hon, gripen av ämnets och uppgiftens storhet och högtidlighet, och så citerar hon mästaren Tolstoy – sina skrifter och artiklar med kursiveringar och fetstilar, på talarstolen med ljungande blickar och hotfulla handrörelser eller med slag i pulpeten understrykande de viktigaste orden och satserna. Och hennes ord göra en våldsam effekt, de lyssnande skarorna avbryta henne ständigt med dånande bifallsyttringar.

Här må anföras några av hennes i föredragen mest anlitade tolstoy-språk

”Jag ser, säger Tolstoy, att tack vare dessa (kapitalisternas) konstgrepp, berövas arbetarna deras nödort och bringas i elände, deras liv blir dag för dag allt svårare, allt mera fullt av umbäranden, under det att vårt lättingsliv för varje år vinner i bekvämlighet och trevnad, i allt, i konster och vetenskaper och nya uppfinningar, allt endast strävar mot detta mål.” ”Hela den arbetande klassen, i synnerhet dess gubbar, kvinnor och barn, lider i våra dagar av en obotlig tvinsot, dess krafter uttömmas av den förtvivlade kampen för tillvaron, den otillräckliga födan och ovissheten om att kunna tillfredsställa de mest trängande behoven.”

”Frukten av arbetet övergår allt mer och mer från arbetarnas i lättingarnas händer. Samhällsbyggnadens pyramid undergår så att säga en ombyggnad. Stenarna från basen föras upp till spetsen och denna omflyttning försiggår med en hastighet, som ökas i geometrisk progression.”

”Det ideal, som reser sig för mänskligheten, är icke ett liv i arbete och fred, utan lyckoslanten, som vi rikt folk skapat åt oss. Och de stackars arbetarna bli bestulna för att rikta oss. Jag har själv denna underbara rubel, jag har ställt mig på en annans rygg, som nästan krossats av min tyngd, och så, utan att släppa honom, förklarar jag, att jag högeligen beklagar honom och endast har en önskan: att på allt möjligt sätt förbättra hans ställning. Men ändå stiger jag icke ned från hans rygg!”

”Slaveriet består däri, att några helt och hållet frigöra sig från det arbete, som är nödvändigt för att de skola kunna tillfredsställa sina behov, och överflytta detta arbete på andra.” ”Människor leva i vanvettig lyx, hopande rikedomar på rikedomar tack vare de fattigas och förtrycktas arbete och skydda sig mot varje avfall genom ordningens väktare, genom domstolar och strafflagar. Och prästerskapet gillar och välsignar i Kristi namn detta liv! Människor söka vinna ett mål genom vapnens makt och prästerskapet ger sitt bifall härtill och nedkallar i Kristi namn välsignelsen över de militära institutionerna och uppmuntrar till och med ibland dessa massmord, menande att kriget icke står i någon motsats till kristendomen.”

Dessa och andra tolstoyspråk bli i Kata Dalströms mun till eggande slagord, som hon interfolierar med sina barska sarkasmer eller lidelsefulla tillrop: ”Må Tolstoys röst ljuda med stentorsstämma

för den kristna mänsklighetens pliktförgätna skaror!”

Men Kata Dalström är dock icke någon okritisk tolstoyan.

Hon godtar icke hans anarkistiska konsekvenser. Hon är redan i sin åskådning så nykter som Tolstoy tvingades vara, när det gällde den krassa verkligheten.

Hon gör också gällande, att han missförstått Nietzsches filosofi, vars arbete Så talade Zarathustra hon försvarar såsom ”i själsadel och finhet stående oändligt högt”.

Såsom hos de allra flesta folkliga religionsreformatorer och alla folkpredikare möta vi även hos Kata Dalström i hennes tolstoyanska förkunnelse en viss troskyldig naivitet. Hon går fram med mycken ensidighet. Hon lägger icke ens någon marxistisk synpunkt på samhällsföreteelserna i det sammanhanget. Men hon når på detta sätt en nästan än större verkan på sin publik. Hon skakar den, rycker den med sig. Hon visade icke massorna de jämnaste och säkraste vägarna till målet. Det förmådde hon icke. Ty hon hade själv blott obanade stigar i den snårigaste och stenigaste mark att gå. Men hon röjd och bröt. Och detta var hennes stora mission.

Liksom Danko i Gorkis novell bar hon under sitt röjningsarbete i mörkret sitt brinnande hjärta såsom en fackla framför skarorna, och hon tänkte aldrig på något annat än att facklan icke skulle slockna. Till en ur marxistisk synpunkt kritisk granskning av tolstoyanismen hade hon icke tid och sannolikt icke heller lust.

45. Kan en kristen vara socialist?

Kata Dalström omfattade med verklig lidelse proletarietets frigörelse och socialismen. Att förkunna socialismen var för henne helg och söndag. Hon gick till detta sitt värv med samma hänförelse, som fordomdags en apostel gick ut att omvända hedningar. Hon väjde icke för något motstånd, alla hinder skulle besegras. Ett av de värsta hinder, som mötte den framträdande socialistiska rörelsen var massornas egen okunnighet om och deras fördomar mot socialismen. Den borgerliga pressen, allehanda överklassens organisationer till arbetarrörelsens bekämpande, präster, predikanter och lärare utmålade den socialistiska rörelsen och det socialdemokratiska partiet som icke blott penningens, tronens och fosterlandets, utan även Guds fiender, såsom ateister och helgerånare, djävulens utskickade. Svenskarna äro måhända icke mer religiösa än andra folk, men med Vår herre vilja de icke vara ovänner. Både statskyrka, frikyrkor och sekter av allehanda slag ha ännu och hade särskilt på den tid, då arbetarrörelsen skapades i vårt land, starkt grepp om djupa folkskikt, framför allt på landsbygden, och en rörelse som utmålades som ateistisk, som gudsförnekande skulle massorna vända sig ifrån, även om de sympatiserade med dess sociala och politiska strävanden. Under 1880-talet och ända in på 1890-talet hade den socialistiska förkunnelsen i Sverige en ganska från antireligiös karaktär. Visserligen var den socialistiska rörelsen principiellt neutral i sin ställning till religionen, men en materialistisk filosofi behärskade och präglade många av de ledande socialisterna, och sårande gyckel bedrevs ofta med religiösa känslor och behov, något som skickligt utnyttjades av arbetarrörelsens fiender och stötte tillbaka massor av arbetare, hämmande hela rörelsens framryckning. Väl förbjöds senare genom kongressbeslut hån och begäbbelse av religionen, varefter en annan ton börjar vinna insteg i den antiklerikala agitationen, som nu blir mera saklig. Men fortfarande bedrev den ungsocialistiska riktningen en ytterst aggressiv antireligiös kampanj. Kata Dalström vände sig med skärpa emot denna agitation.

Man torde kunna utgå ifrån, att dessa samverkande omständigheter bidragit, jämte hennes lust att kämpa med dogmkristendomens företrädare ”om arbetarnas själar”, till att Kata Dalström öppnade ett 20-årigt fälttåg under parollen: ”Kan en kristen vara socialdemokrat?” Under sina

senare år utsträckte hon parollen till frågan om en kristen kan vara kommunist. Tidvis vände hon sig, dock mer i förbigående, även mot ateisterna i dessa föredrag, men framför allt vände hon sig mot de skenkristna, mot prästerna och kapitalisterna och till de verkligt kristna, som icke blott kunde utan måste vara socialister, om de ville följa sin mästare.

I flera av sina föredrag liksom i ett par av sina skrifter berör hon orsakerna till sina härnadståg under den nyssberörda parollen. Frågan om kristendomens och socialdemokratins ställning till varandra synes bli allt mera brännande, säger hon. De s. k. ”kristna” spänna alla sina krafter för att hindra de sina från att besmittas av socialismens irrläror. ”Den officiella dogmtrons män förkunna att ett samförstånd är omöjligt mellan dessa båda och ateisterna å sin sida säga detsamma. För min del tror jag motsatsen. Blott vi fasthålla vid, att socialdemokratin är en politisk rörelse, vars mål är att andligen och lekamligen lyfta hela mänskligheten upp på ett högre plan, och sålunda icke varken får eller kan dekretera, att de som kämpa i dess led måste vara antingen ortodoxt troende kristna eller ortodoxt troende ateister, finnes ingen svårighet att upprätthålla ett gott samarbete mellan religiöst olika men socialt lika tänkande och kännande människor.” I sina föredrag om kristen dom och socialism ställde hon först fram kristendomens förvanskning under tidernas lopp, rensade bort dogmerna, drog fram evangelierna, Kristi förkastelsedomar över de rika och mäktiga, hans proletära sentenser, urkristendomens kommunistiska karaktär, påvisade sedan hur det nuvarande samhället stod i strid på alla områden med den sanna kristendomen, hur det vore omöjligt för en verklig kristen att gilla eller tolerera det härskande samhällsskicket, kapitalismen med dess Gud: Mammon. I stället måste varje sann kristen bli socialist, ty socialismen har upptagit och förkunnar ”den av Jesus som grundval lagda läran om mänsklighetens broderskap”. Verkligt kristna ”börja vakna upp och inse, att socialismens kamp för ett rättfärdigare samhällsskick ej är något förkunnande av Antikrist utan i stället bär rättfärdighetens märke”. Mot Kata Dalström och hennes förkunnelse av socialismen som den sanna, äkta kristendomen mobiliserades naturligtvis en rad av prelatensiska auktoriteter. Kyrkofurstarna slöto upp med kräklor och kors till värn för den hotade Mammon. Man tog även läroböckerna i skolorna till hjälp. Sålunda presterade biskop Ullman i Lärobok i den kristna tro- och sedeläran för läroverkens högre klasser följande verkliga typiska tidsdokument:

”Socialismen har blivit ett slags religion, som dess anhängare blint tro på, med en hänförelse och fanatism, som ej sky några medel, ej ens de brottsligaste och mest brutala, för att på den nuvarande samhällsordningens ruiner uppföra den framtida fantasistaten. Den bedårande tjuskraft, varmed dessa fördärvliga läror gripa och elda massorna samt det övermänskligt intensiva hat, varmed en stor mängd av dess anhängare bekämpa Kristus och kristendomen, tyda hän på ett ursprung bakom sinnevärlden med deras blott mänskliga lidelser. Den hemska glöden och den oemotståndliga energin härflyta synbarligen från den mörka andevärldens makter (Ef. 2: 2).”

Hade Kata Dalström levat ett par århundraden tidigare hade hon sannolikt på prästers och andra makthavares anstiftan såsom en djävulens häxa blivit bränd på bålet och övriga socialister som kättare och gudsförsmädare fått dela samma öde!

Mot de ursinniga prelaterna gick Kata Dalström till anfall med stor klipskhet och smidighet. Hon var ingen dålig fäktare, ingen klen taktiker. Hon letade noga upp icke blott vad Kristus sagt om fariséerna och den rike mannen, icke blott vad en rad urkristna kyrkofäder förkunnat om rikedom och utsugning, utan hon slog sina antagonister i huvudet med citat från en hel rad av nutida präster, som blivit socialister. Hon kom med en vapenarsenal, som ingen motståndare hade maken till, hon överöste honom med en hel skur av pilar. En enda av dessa pilar må här uppvisas. Hon citerade ofta den schweiziske kyrkoherden Hermann Kutter, som bland annat skrivit följande i sitt stora arbete De måste:

”Socialdemokratins fasor målas redan nu blodröda för ett mätt och enerverat samhälles ögon. För dem, som hata socialdemokratien, är denna sammanfattningen av allt ont. Med rysning talar man i de högre kretsarnas salonger om den förfärliga framtidsstaten. Den borgerliga pressen tröttnar icke på att inför en tacksam 'krets av läsare fördöma socialisterna. Och går man så ut bland dem, vilken helt annan tavla! Vi vilja icke framhålla deras moral och framför allt icke säga, att här är idel förträfflighet, där idel skuggor och ondska. Nej, brist-fulla människor finnas överallt. Men det måste vi medge, att en så stor och ren hänförelse för en ädel sak ha vi ingenstädes eljest träffat på. Nej, icke hos de konservativa, icke hos de liberala och icke heller hos något religiöst parti. Dessa äro alla smittade av kärlek till mammon. Endast socialdemokratien står som en ärlig fiende emot honom, och så äro också de enskilda fackföreningsmedlemmarna beskaffade. De borgerliga kämpa alla en och var för sitt – socialdemokraterna för mänskligheten. De förra drivas alla av omtanke om eget väl, av ärelystnad och människofruktan – socialdemokratien har en enda sak, som besjälar dem.”

Så slog Kata Dalström de mammonistiska kristna med de verkliga kristna. Och med triumferande patos och segervisshet förkunnar hon:

”Så stick i stäv mot varann stå de s. k. kristna, när de skola bedöma denna väldiga socialdemokratiska världsrorelse. Vi som stå mitt uppe i kampen, vi som veta, att vårt mål är mänsklighetens befrielse ur guldets trollmakt, vi både vilja och skola krossa gud Mammons och den gyllene kalvens beläten och befria mänskligheten ur nödens och det andliga och materiella slaveriets bojor. Hur hård kampen än må bli, vi komma icke att vika!”

Ingen kunde motstå henne. Vart hon kom, segrade hon. Slagna biskopar, präster, predikanter och teologie studerande betecknade hennes väg.

46. Disputationen i Vansäter

Den mest berömda av Kata Dalströms många sammandrabbningar med teologerna är den disputation, som hon den 9 april 1907 höll i Vansäter i Hälsingland med dåvarande komministern i Söderala David Granqvist över ämnet: Kan en kristen vara socialdemokrat? Detta ”offentliga samtal”, som disputationen kallas i Granqvists skrift om den, har blivit skildrad i flera broschyrer och tidningsartiklar och även utgivits från trycket i stenografiskt referat. Ett par av dessa skrifter blevo till verkliga folkskrifter, som utgingo i många upplagor i flera tiotal tusen exemplar.

Drabbningen i Vansäter kom till på det viset, att komminister Granqvist, som var en både lärd, skicklig och energisk teolog och en stridbar man, beslöt att söka stäcka det landsomfattande härnadståg, som Kata Dalström ”i den verkliga kristendomens namn” under sådana triumfer ledde. När hon därför nalkades hans gränser och drog folk i massor till sina möten, beslöt han själv taga till offensiven. Hon, som eljest vart hon kom, utmanade prästerna och predikanterna att komma och försvara sin dogmlära och sitt kapitalistiska samhälle, blev nu förekommen av den krigiske söderala-prästen, som skrev ett brev och utmanade henne ”till ett offentligt meningsutbyte” rörande frågan huruvida en kristen kan vara socialdemokrat. Han begärde ock, att därest utmaningen antogs, han skulle få veta ”huvudpunkterna av inledningsföredraget” för att han ”skulle kunna veta vad som var att bemöta”. Kata Dalström antog ”med verkligt nöje” förslaget, skriver Granqvist i sin skrift om disputationen och meddelade honom huvudpunkterna i sitt föredrag. Till plats för disputationen utsågs Vansäter.

Ryktet om sammandrabbningen spred sig över hela Gävleborgs län och redan flera dagar före mötet vart det klart, att ingen lokal på orten skulle kunna rymma de folkmassor, som skulle strömma till. En provisorisk lokal måste därför iordningställas med 700 sittplatser. Men även

denna visade sig alldeles för liten. Stående och sittande inpackades enligt tidningarna 1,400 personer i lokalen (Granqvist uppger 1,000), och utanför lyssnade genom fönster och dörrar andra skaror, och många fingo vända om på grund av trängseln även utanför. De funnos bland besökarna, som vandrat till fots eller kört efter häst ända till 8 och 10 mil för att få bevista tvekampen. Stor spänning rådde bland den mycket blandade publiken, som bestod av både arbetare, bönder, småborgare och de kringliggande orternas honoratiores av bolagsdirektörer, ingenjörer, präster och civila ämbetsmän med länsmän och kronofogde i spetsen.

Kata Dalström, som öppnade duellen, började med att betona, att hon antagit utmaningen för att bli i tillfälle att påvisa, huru det nuvarande s. k. kristna samhället stode i direkt strid med Jesus' av Nasaret broderskapslära och för att få framföra socialdemokraternas broderskapsideal och detta ideals nära släkt skap med Jesu broderskapslära. Med mycken skicklighet även i strategin gick Kata Dalström redan i föredragets början över till offensiven. Visste hon för övrigt någonsin om någon annan fäktarkonst än offensivstöten? Man kan helt enkelt icke tänka sig henne på defensiven! Hon satte också genast fingret på den ömtåligaste punkten genom att kasta fram den explosiva frågan: Vad menas med en kristen? Menar man med "en kristen" blott den, som erkänner kyrkomötenas dogmer och kyrkosamfundens läror eller menar man den, som söker tolka och i levande livet omsätta nasareens kärleksfulla broderskapslära? De dogmkristna äro blott skenkristna, som försvara till och med det i strid med hela Jesu etik stående kapitalistiska klassamhället, medan de verkligt kristna även här på jorden söka förverkliga Jesu lära om broderskap och solidaritet och vid socialisternas sida bekämpa kapitalismen.

Inledarinnan gav härefter en skildring av Jesus, "en fattig arbetares son, en stackars liten timmermanspojke, som vuxit upp bland folket, fostrats under dess knappa livsvillkor och som sedan under hela sitt liv förblev en trofast förkämpe för de arbetande och trälade massornas väl". Han ägde kunskaper, heter det i referatet, "om de andliga lagar, som styra världsutvecklingen, han blev en folkuppviglare, som ärligt och modigt. kämpade för sina idéer, som ärligt och modigt gick i döden för sin sak. Och de som följde honom – var det de rike och mätte på hans tid?" Åh, nej! Det var fattiga fiskare och bergsfolk, landsstrykare och kvinnor, och bland dessa funnos till och med äktenskapsbryterskor och glädjeflickor! Det var "slödder" av allehanda slag, såsom de rike och mätte skulle säga, om Jesus av Nasaret återigen komme hit omgiven av samma slags folk. Hon fastslår i detta sammanhang, med god näsa och blick för det psykologiskt verkningsfulla, det säregna med denna kristna lära, att denna, som ursprungligen var och under genombrottet förblev en proletärlära, sedan under sin förnedrings dagar blivit de rikes och mättes s. k. religion.

Härefter skildrar hon de maktägandes förföljelser mot de första kristna och betonar i detta sammanhang, att grunden till dessa blodiga förföljelser var den, att kristianerna betraktades som farliga samhällsomstörtare, som förkunnade jordiskt broderskap och egendomsgemenskap. De voro den tidens socialister och kommunister. De kämpade för ett samhälle, där frid och samhörighet skulle råda. Intet i denna broderskapets lära stode i strid med socialdemokratins broderskapsbud eller solidaritetskrav, men väl stode Jesu lära i skärande kontrast till det bestående klassamhället, baserat på privatäganderätten. Och likväl försvara prästerna detta orättfärdiga samhälle, ställa sig i kapitalets sold och döda kristusandan bland folken! utropar hon. Hon spørjer vad de tyska prästerna gjort mot tyske kejsarens rustningar till krig och rövarbragder bland värlösa folk i kolonierna, vad de ryska prästerna gjort mot tsarismens våldsdåd. Och hon påvisar, hur de svenska prästerna bruka till och med predikstolarna för att bekämpa socialisterna, när dessa söka sätta en damm mot Mammon.

Kata Dalström går sedan över till bergspredikan, mot vars läror hon sätter hätska antisocialistiska

uttalanden av biskop Billing, kyrkoherde Heüman och lektor Waldenström. Vilken rätt ha dessa falska herdar att framhålla för det för bröd kämpande folket, att det ej skall samla skatter på jorden, dem rost och mal förstöra och där tjuvar bryta sig in och stjäla, när de själva så hänsynslöst trampa under fötterna Jesu gripande maning! utbrister hon. Mot kapitalisternas och de dogmkristnas förkunnelse sätter hon upp socialdemokratins program, som hon redogör för, socialdemokratins läror, som hon sammanfattar: "Solidaritet kalla vi det nya broderskapsbudet. Och detta lär oss att lycka för den enskilde är omöjlig att ernå, om våra likar förgås i nöd och elände. Och vi veta att genom att fördjupa och utvidga vår människokärlek blir blott vårt eget liv allt rikare och ljusare. Därför måste vi se till att ingen broder stupar på vägen i sin kamp för bröd – andligt och lekamligt bröd."

Hon konstaterar vilket förfärligt tillstånd på jorden de rika och mäktiga skapat och frågar: Finnes ingen ljusning? Jublande svarar hon: "Jo, från socialdemokraterna ljuder den nya frälsningssången ut till de trälade massorna. Det gamla broderskapsbudet, givet av timmermanssonen från Nasaret, har av de "kristna" trampats i stoftet runt hela jorden. Låten då vår nya broderskapslära segrande bana sig väg, bringande miljoner lidande likar 'bud om frälsning!'"

Hon kastar slutligen en rad av nya anklagelser mot arbetarrörelsens fiender, förklarar och försvarar klasskampen, höjer sig till ett starkt socialt och religiöst patos, gripen och buren av storheten i sin sak, låtande sitt tal ända i följande klimax: Broderskapets och solidaritetens bud är det som skall frälsa världen. När de maktägande i hänsynslös egoism trampat i stoftet Jesus' av Nasaret broderskapslära och människokärlekens bud, då träda vi socialdemokrater fram och spörja dem: Hur haven I förverkligat den hälsning änglakören bragte mänskligheten den heliga julnatten, när eder Mästare föddes? Låter ej "frid på jorden och människorna en god vilje" som ett det blodigaste hån i edra öron, när ni se hur 'klass står mot klass, folk mot folk och ni alla som kalla er kristna blott tänka på egen vinning och egen lycka? Hur haven I förvaltat brodersarvet? Hur han I tagit vara på edra miljoner trälade, svältande bröder och systrar? Vi giva dem i mänsklighetens namn vår nya broderskapslösen: Proletärer i alla länder, förenen eder! och med detta fältrop gå vi ut att erövra världen. Vi vilja och vi skola lära människorna vad "frid på jorden och människorna en god vilje" betyder, när de kristna ej vetat att följa mästarens bud. Och i den kampen kan förvisso e sann kristen och en verklig socialdemokrat kämpa sida vid sida

Hon lämnar talarstolen under öronbedövande jubel, församlingen reser sig spontant och sjunger "Arbetets söner", en a de sånger, som bägge parterna överenskommit att gilla.

Komminister Granqvist hade förlorat slaget, innan han börja sitt tal. Vissheten om det stundande nederlaget bidrog måhända till, att han icke föreföll vara i form. Han började med at klaga över, att man icke fått någon utredning om vad socialdemokratien är, och att han icke kunde gilla den lämnade förklaringen av vad en kristen är. Med en skicklig fint sökte han rädda sig ur dilemmat. Han sade sig ha trott, att man skulle diskutera, huruvida en socialdemokrat kan vara en kristen och icke huruvida en kristen kan vara socialdemokrat. Varefter Granqvist söker ge en teologisk bild av Jesus. Han förnekar icke att Jesus bekämpade tygellösheten, njutningen, självisheten, men "han älskade alla, även de rika". Han uppsökte de fattiga och ringa och "han hade intet intresse av att rikedom skulle missbrukas". Att skildra Jesus som socialist vore en karikatyr. Jesus hade sagt, att "mitt rike är icke av denna världen". Frågan: vem är en kristen? besvarade G. så, att "om det icke finnes andra kristna än de som klandrats som dogmkristna, så måste vi taga en sådan kristen i alla fall, ty det är fråga om människor i denna tiden, om de kunna vara socialdemokrater". Kata Dalströms anfall på prästerna ansåg han vara en krigslist, samma "försök som man gör i en strid för att få bort officerarna och sedan lättare kunna övermanna manskapet".

Sin definition på en kristen gav G. följande lydelse: ”En kristen är den som tror på Kristus som sin frälsare, som aktar bibeln som Guds ord och som i förverkligandet av Kristi vilja ser samhällets väl och sin egen frälsning.” I enlighet härmed kom Jesus icke för att bryta med samhället, utan för att bryta ned motståndet hos de enskilda, det vill säga han kom för att frälsa själar. De enskilda äro samhällets celler, smådelar. Äro cellerna friska blir hela kroppen frisk. Granqvist erkände, att Jesus bygger på solidariteten, men han ”förkunnar solidaritetsläran icke inom en särskild del av mänskligheten, inom en särskild grupp eller samhällsklass” utan en solidaritet, som gäller alla människor, ”alla skola höra tillsammans, fattiga och rika, höga och låga”. Härpå hänger den sociala frågans lösning. ”Vi vilja hava en lösning och Kristus vill ha en lösning”, slöt opponenter.

Kata Dalström tog nu åter till orda. Hon underströk till en början, att ”vi lägga Jesu etik som bevis för vår uppfattning och då blir budet ”älsken varandra inbördes” det centrala för oss i kristendomen, när vi skola debattera, om en kristen kan vara socialdemokrat. Gentemot angreppen på klasskampen upplyste 'hon, som ju visste, att klasstriderna äro historiska företeelser beroende av materiella och ekonomiska orsaker, att den ju icke kan avbrytas enbart av arbetarklassen och att arbetarna i nuvarande övergångsskede måste begagna den praktiserade formen ”för att kunna få någon motståndskraft mot de mäktiga kapitalisterna, som i sanning icke sökt realisera Jesus' av Nasaret broderskapslära”. Hon sammanfattade sin och socialdemokraternas fordran på samhället så, att var och en skall kunna leva som en människa, citerade vad Jesus själv sagt, att arbetaren är sin lön värd och att arbetsgivarna förhålla arbetarna deras rättmätiga lön (Jakob 5: 4-5) och att denna orätt ropar till Herren samt vidhöll att Jesus varit även en social rättfärdighetskrävare, vars läror ansågos uppvigla folket.

Komminister Granqvist invände, att ”tar man evangelierna från de fattiga, så tar man deras största rikedom, men har dock icke givit dem bröd” och tyckte att man icke skulle klandra prästerna därför att de icke kunde omskapa samhället, då icke ens Jesus på sin tid kunde det. Kata Dalström genmälte, att hon just förebrådde prästerna, att de dödat kristusandan hos folken, och därigenom förhindrat en omdaning av samhället i en rättfärdig riktning.

Sedan samtalet av Granqvist förts in på frågorna om vad socialdemokratin till sin teori är, vad marxismen och den materialistiska historieuppfattningen äro, vad Marx och Engels skrivit m. m., därvid han sökte bevisa att en socialdemokrat icke 'kan vara kristen och följaktligen icke 'heller en kristen vara socialdemokrat, uppstod härom ett långvarigt och ganska ofruktbart meningsutbyte. Kata Dalström framhöll med styrka, att socialdemokratin hävdade den fulla religionsfriheten och icke föreskrev några lagar för sina medlemmars trosliv. Härvid gjorde hon en personlig deklaration, som är av betydelse för att kunna mäta graden av hennes starka religiositet. ”Jag skall be”, sade hon, ”att få erinra om, att jag vid flera tillfällen sagt, att i samma stund det skulle krävas av de socialdemokratiska agitatorerna att angripa religionen, att angripa de religiösa känslorna hos våra anhängare, i samma ögonblick skulle jag gå ut ur det socialdemokratiska partiet. Ty min samvetsfrihet och min religiösa livsåskådning äro mig tusenfalt dyrbarare. Under inga omständigheter skulle jag kunna lära folket att förakta de religiösa känslorna, när jag själv är genomträngd av religionen, som givit mig kraft att trotsa hån och smädelser. Och då skulle jag ansluta mig till ett parti, som kallade religionen något föraktligt? Aldrig! Och just därför att det icke fordras, att en socialdemokrat skall vara ateist, utan han kan få ha vilken religiös uppfattning som helst, är det jag i egenskap av buddhist kan tillhöra det socialdemokratiska partiet och kämpa inom ramen för detta”. Hennes motståndare var likväl icke nöjd, utan sökte med all makt få in en dubbelmening i det socialdemokratiska programmets krav, att religionen är en privatsak. Kata Dalström gav därför följande klara besked. ”Med programsatsen menas, att inom ramen av vårt parti må kunna samlas vilka som helst, det vill säga olika troende, vi erkänna icke att en

statskyrka är 'bättre än en frikyrka, men vi erkänna icke heller att en enda av dessa dogmkristna äro bättre än en fritänkare eller en buddhist, förutsatt att de i levande livet vilja omsätta broderskapets bud, som förkunnats av varje religionsstiftare och även av Jesus.

Uppfyller en ateistisk eller buddhistisk medlem i vårt parti detta centrala krav i vår lära, så anse vi honom tiotusen gånger bättre än den kristne, som har Jesu etik att bygga på, men det oaktat icke vid något tillfälle sökt realisera detta broderskaps-bud, som lär oss att älska varandra inbördes.”

Sedan disputationen pågått ytterligare en god stund, sjöngs till avslutning psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg” av hela den församlade menigheten, varefter tvenne, av vardera talarna framförda, resolutionsförslag föredrogos.

Det av Kata Dalström framlagda förslaget uttalade en protest mot den kristna dogmkyrkans förvanskning av Jesus' av Nasaret ursprungliga etik och den urkristna kommunismens läror, vilande på broderskapets och samhörighetens evangelium. Vidare uttalades den åsikten, att dogmkristendomen dödat kristusandan hos folken och framkallat en skenkristendom, som under århundraden tolererat ett samhällsskick, som står i skarpaste strid med Jesu lära. I resolutionen kräves tillika en undervisning i etik i enlighet med Jesu kärleksbjudande rättfärdighetslära i stället för nuvarande dogmsystem, ”detta på det att barnen redan från början må lära sig förstå, att broderskap och människokärlek, som äro socialdemokraternas drivande krafter, också äro det i Jesus' av Nasaret etik”. Resolutionens slutkläm lydde: På grund härav anser mötet, att svaret på den föreliggande frågan måste bliva, att en kristen icke blott kan utan bör vara socialdemokrat.

Komminister Granqvists förslag till uttalande innehöll, att kristendomens grundsatser å ena, socialdemokratins å andra sidan stode i skarp motsats till varandra, att arbetarrörelsen borde utvecklas i sådan riktning, att den kroppsarbetande klassens ställning bleve tryggare, vilket kunde nås utan socialdemokratins klasskamp, om kristlig kärlek satte sin prägel på samhällsmedlemmarnas arbete.

Med överväldigande majoritet antog mötet den av Kata Dalström framlagda resolutionen, som hon därefter liksom Luther med sina teser i Wittenberg uppspikade på portarna till samlingslokalen.¹³ Denna s. k. Vansäters-resolution gick sedan ut på ett mäktigt segertåg över hela landet och bidrog säkerligen i icke ringa mån att åt socialdemokratien erövra bygder och kretsar, som förut på grund av religiösa fördomar stått likgiltiga eller fientliga till arbetarrörelsen.

Efter den stora segern i Vansäter hade Kata Dalström vunnit det avgörande slaget i striden för socialismen mot det svenska prästerskapet. Hon gick nu från den ena triumfen till den andra. Prästerna ansågo mångenstädes spelet förlorat och gävo upp striden. Dock sökte de här och var, särskilt i det schartauanska Västsverige, hindra henne från att tala till folket genom att stänga alla lokaler för henne eller ock varnade de i sina predikningar, husförhör och skolor för henne. Det saknas icke exempel på, att hon utmålats som en helvetets utsändning och en djävulens profetissa, genom vars blotta åsyn folk kunde äventyra själens salighet. Ibland kunde hon på gästgivargårdarna tilltvinga sig mat och skjutslega endast genom att visa vad lag och författning stadgade och genom hot om anmälan till länsstyrelsen. En gång fick hon till en genstörtig gästgivare hålla ett formligt strafftal, innan hon fick mat och skjuts. Det har tydligen varit ord och inga visor, ty efter 'en stund berättas han blek om nosen ha gett order att duka fram allt vad huset förmådde och göra i ordning skjuts med två hästar.

– Men skynda på, innan fan kommer och tar både henne och oss! skrek gästgivaren till pigor och

¹³ Enligt en annan version uppspikade hon resolutionen på kyrkdörren. *Förf. anm.*

drängar.

– Var lugn Ni, fan trivs så bra i det här huset, så han rymmer inte med mig! replikerade Kata Dalström.

47. Buddhisten Kata Dalström.

Under sina sista levnadsår ägnade Kata Dalström ett synnerligen starkt intresse åt de nya filosofiska och psykologiska strömningarna i tiden, såsom åt Bergson och Freud. Men ännu större var hennes intresse för de nya rön, som gjordes på naturvetenskapens område, alldeles särskilt på själslivets och den psykofysiska forskningens gebit. Hon läste och refererade stora verk i hithörande frågor, följde noga de rön, som forskare på dessa områden iakttog°, höll föreläsningar över dem, ställde dem i jämförande belysning av de österländska religionerna, som hon alltid känt sig dragen till. Av forskare som hon livligt och ofta mycket ingående studerade, må nämnas Siegbahn, Arrhenius, Oliver Lodge, Sidney Alritz, Gadelius m. fl. Hon gav nu även ut sitt arbete om bramaismen och buddhismen.

I detta sammanhang bör i korthet beröras den religiösa tro, som Kata Dalström omfattade och som hon framlagt i sin skrift Bramaismen, buddhismen och teosofin. Av denna framgår att hon kommit till buddhismen via teosofin, som hon sålunda ganska tidigt omfattat, kanske redan genom sin mor blivit hänvisad till. Hon säger nämligen i sina brev, att hennes mor hade fallenhet för ”syner” – vissa av de beskrivningar hon lämnar av sin mors syner föra tankarna till Birgitta - och var ”i allra högsta grad psykiskt lagd”. Sannolikt har Kata Dalström tidigt blivit intresserad för teosofin. Som av hennes kritik av det kristna dogmsystemet framgår, sympatiserade hon livligt med gnosticismen och med den alexandrinska skolan av kristendomen, som ville finna en försoning mellan den kristna, den grekiska och den österländska visdomen. Dessa filosofer under 200-talet i Alexandria, som sökte förena religionerna, kallade sig teosof er eller vänner av gudomlig vishet. Teosof in blomstrade åter upp på medeltiden och under 1870-talet fick den en ny renässans, som ännu varar. I början av 1880-talet fick denna religiöst filosofiska riktning en stark anslutning inom kulturella kretsar över allt i Europa och vann även anhängare i Sverige. Riktningens ledande internationella krafter – citerade även av Kata Dalström – voro H. P. Blawatsky, Olcott, Judge och Annie Besant. Kata Dalströms sökande ande hade liksom Besants nalkats utilismen med dess ateistiska filosofi – i Sverige företrädd av V. E. Lennstrand och K. Wicksell, med vilka Kata Dalström ju en tid sökte kontakt. Men liksom Besant kunde Kata Dalström icke finna tillfredsställelse hos de liberala utilisterna och ateisterna, liksom denna blev hon teosof och socialist. Sannolikt ha Besants skrifter, föredrag och propaganda, bl. a. tre resor i Skandinavien under 1890-talet, haft ett avgörande inflytande på Kata Dalström. Hon tog säkerligen även starka intryck av vad en ungdomsvän, konstdekoratören Ivar Arpi, som stod teosofin nära, förkunnade.

Vad som hos teosoferna särskilt tilltalade henne, var deras strävan efter en universell vishets-religion, grundad på människokärlek och broderskap. Det gudomliga utgör människans innersta och är oförstörbart. Efter en rad av inkarnationer renas hos människan det goda från det onda. En var får efter sina gärningar, orsak och verkan, sådd och skörd, denna lag härskar även på det andliga området. Människan är en dubbelvarelse, ande och materia, där ett högre och ett lägre jag bo i samma bröst och kämpa med varandra om herraväldet. Målet är att höja den jordiska tillvaron till allt högre förnuft, humanitet, idealitet genom att besegra och tämja djuret i människan. En evolutionsprocess med mening i är livet och leder slutligen till ett nytt naturrike, ”ett himmelrike på jorden”. Lagen om sådd och skörd, om orsak och verkan (karma) och om reinkarnationen (återfödelsen) äro i moralfilosofiskt hänseende ägnade att tillfredsställa

rättfärdighetskravet, förklara livets smärtor och ve samt ge styrka till nya bemödanden. Människan måste lita på egen kraft och rikta sina böner till sitt eget bättre jag, ej till en Gud utom människan. Hon måste bli sin egen frälsare. Allt beror sålunda av människan själv, av den idealitet, kraft och vilja till det goda hon själv kan prestera.

Man förstår att denna lära skulle tilltala Kata Dalström. De teosofiska förbunden avse att bilda en kärna av mänsklighetens allmänna broderskap, utan anseende till ras, tro, kön, klass eller färg, att uppmuntra studier i religion och filosofi samt att studera okända naturlagar och människans dolda krafter. Som sina läromästare räkna teosoferna österlandets och Greklands vise, framför allt: Laotse, Konfutse, Buddha, Jesus, Pytagoras, Platon och Apollonios. För Kata Dalström blev Buddha den främste.

Mot slutet av sin levnad tog väl Kata Dalström ibland tämligenoreflekterat för gott även allehanda ganska underliga teosofiska teorier och hypoteser, som döko upp, men hon motsatte sig alltid, att de skulle få formen av dogmer och hon höll strängt på, att en fri vetenskap och en obunden forskning borde pröva allt och behålla det bästa. Kata Dalström var bergfast övertygad om, att även den empiriska vetenskapen en dag skulle ge teosoferna i det stora hela rätt. Kata Dalström deltog även av empiriskt, psykologiskt och psykofysiskt intresse i åtskilliga spiritistiska seanser och lär ha ägt vissa egenskaper som medium, vilket även var förhållandet med hennes mor. Sina spiritistiska intressen höll hon dock strängt begränsade till en liten krets av personliga vänner mest från ungdomstiden och vilka stodo helt fjärran från hennes sociala och politiska verksamhet.

Kata Dalström kallade sig icke teosof utan buddhist för att markera, att hon omfattade just de gamla indiska vises läror och alldeles särskilt deras moralprinciper: rättvisa, medkänsla, sanningskärlek, godhet, samhörighet, ansvarskänsla, offermod. I sin kärlek till och beundran för österns filosofer och religionsstiftare företer Kata Dalström ett visst släktttycke med Carl Lindhagen, för vilken hon också hyste en varm vänskap. Är det icke för övrigt ganska egendomligt, att både Kata Dalström och Carl Lindhagen, de österländskt orienterade filosoferna inom den svenska arbetarrörelsen, så långt ifrån visat någon kontemplativ och eremitliknande läggning och uppträdande, att fastmer båda tillhöra de mest stridbara, energifyllda, av ett lidelsefullt temperament burna förkämparna? Kata Dalström var i sitt liv och i sin praktiska gärning så långt ifrån en på sin navel stirrande, tankfull Buddha, att hon i stället var och förblev en av eld och glöd, av iver, arbetsglädje och stridslust fylld, vapensvängande Pentesileia, en amason, som levde och dog i sin rustning.

Kata Dalström började på sistone, särskilt efter 1921, angripas i det då kommunistiska ungdomsorganet Stormklockan och i andra kommunistiska tidningar, som stodo under inflytande av den bakunistiskt bolsjevikiska riktningen inom det kommunistiska partiet, för religionssvärmeri, för spiritism, teosofi och kristen mysticism. Denna riktning krävde allt häftigare, att partiet skulle öppna en ateistisk kamp, ett krig mot religionen, ej blott mot kyrkan och dogmerna. Kata Dalström gick till motanfall mot denna falang, hävdade med yttersta skärpa den andliga frihetens princip och fick härutinnan stöd hos partiets ledning med Z. Höglund i spetsen. Kata Dalström vek icke en tum från den samvets- och religionsfrihetens idé hon förfäktat under sin livslånga fejd med prästerna. Hon stred nu åter på två fronter, i det hon förutom mot de kristna prästerna och deras dogmer vände sin glaven liksom tidigare, när det gällde Hinke Bergegrens ungsocialistiska ateistförkunnelse även mot ”de nya prästerna, ateismens präster och dogmer”. Det blev ett stort rabalder inom både partiet och ungdomsförbundet, särskilt sedan författaren Ture Nerman och andra utpräglade ateister angripit hennes enskilda föreläsningar över den moderna psyko-fysiska forskningen och de österländska religionerna.

Striden i religionsfrågan kom sommaren 1923 upp inför den kommunistiska Internationalens exekutivmöte i Moskva. I denna liksom i flera andra frågor anklagades det kommunistiska partiets majoritetsriktning och ledning för socialdemokratiska och reformistiska strävanden och tendenser av den härskande riktningen inom Komintern under Sinovjevs ledning. Denna riktning slog även i religionsfrågan in på en utpräglad bakunistisk linje. Emot de nordiska partiernas röster, emot varningar från både engelsk, tysk och rysk sida godkände exekutivmötet på Sinovjevs förslag en resolution, som i belysning av motiveringen betydde, att religionsfrihetens princip upphävdes, ateismen gjordes till en hörnsten i den kommunistiska läran och agitationen samt partierna ålades tillse, att allenast ateister finge inneha förtroendeuppdrag, vara agitatorer, beklädas med styrelseuppdrag o. s. v. Detta beslut av exekutiven väckte liksom en del övriga – förut berörda – mycken ovilja inom det kommunistiska partiet i Sverige och bidrog att påskynda den sprängning av detsamma, som snart kom till stånd.

För Kata Dalström kändes detta beslut i Moskva som ett dråpslag. Både mot henne själv och mot kommunismen. Hon var starkt 'betänkt på att lämna partiet, men fullföljde icke detta uppsåt, enär partiledningen reserverade sig mot beslutet i Moskva. Hon förklarade sig emellertid icke i något avseende bunden av Moskva-beslutet och rustade sig att uppta en omfattande strid mot detsamma, ”en stor kamp för den andliga friheten”, ett härnadståg mot dem, som ”i likhet med de gamla dogmsmederna, påvarna och prästerna, vilja krossa tanke-och samvetsfriheten och göra arbetarklassen till en den andliga reaktionens härd och en den fria forskningens dödsfiende”. Gammal och grånad i kampen för andens frihet upprördes hon in i hjärterötterna över den nya linje, som dikterades från Moskva, detta Moskva, dit hon en gång under rörelse vallfärdad. ”Väl är jag gammal, men icke för gammal att bekämpa en svart reaktion, även om den kommer från det röda Moskva”, sade hon till en av sina vänner.

Kata Dalström som rösträttsamason och drakdödare.

48. En blodig söndag.

Kata Dalströms politiska intresse var nästan lika gammalt som hennes sociala och religiösa intressen. Som ung flicka svärmade hon för kvinnoemancipationen och lyssnade ivrigt till de politiska diskussioner i de blancheska kretsarna. Som mogen kvinna deltog hon i de politiska strävanden som utmärkte åttiotalradikalerna. När hon i början av nittio-talet övergick till det unga socialdemokratiska arbetarpartiet torde väl intresset för de rent sociala uppgifterna ha övervägt, men dessa voro återigen hos detta parti mycket nära förbundna med de politiska strävandena. Under sina första år i partiet ägnar hon sig, som vi sett, huvudsakligen åt sociala (närmast fackliga) och kulturella uppgifter samt åt socialistiska kvinnofrågor, men hon betonar därvid städse dessas sammanhang med den politiska kampen. Snart nog är hon en ivrig deltagare i striden om allmän rösträtt (däri inbegripet rösträtt även för kvinnor), är med om att organisera folkriksdagarna, deltar livligt inom arbetarpartiet i striderna mellan ungsocialister (hinkeaner) och gammalsocialister (brantingianer), därvid hon helt sympatiserar med den senare riktningen. Hon skriver korrespondenser till utländska socialistiska pressorgan, bl. a. *Le Peuple* i Bryssel och *Hamburger Echo* om svenska politiska förhållanden och besöker under flera utländska resor omkring sekelskiftet socialistiska kongresser, tidningsredaktioner och partiledare, bl. a. Vollmar, Bebel, Singer, Kautsky, Clara Zetkin, Jaurès och Halvdan Koth.

Vi ha hittills sett, hur hon på kongressen i Malmö år 1900 invaldes i ledningen för det socialdemokratiska arbetarpartiet. Hon representerar partiet på en arbetarkongress i Köpenhamn och hon inbjudes av Otilie Baader till en internationell kvinnokonferens.

Vid denna tid dominerade i Sverige frågorna om rösträtten och det militära försvaret alldeles den politiska utvecklingen. Uttalandena på malmökongressen gävo vid handen, att dessa frågor inträtt i ett aktuellt och snart nog avgörande skede. Vissa tendenser till en kompromiss kan icke frångämmas resolutionerna i Malmö. En tid framåt höll särskilt härordnings-förslaget partiet i spänning. I ett brev till Anna Söderberg 1901 ger Kata Dalström följande skildring av läget i partiet, särskilt huvudkvarteret i Stockholm. ”Här hemma¹⁴ ha vi haft det alldeles gränslöst bråkigt med anledning av härordningsförslaget: partifolket har *en* mening, Branting *en annan*. Efter sju sorger och åtta bedrävelser äro de sammanjämkade nu i ett manifest till Sveriges arbetare, (något) som jag verkligen anser vara styvt. Gertrud är dock onådig mot det, ty hon anser det vara alltför tamt och unnade Branting att få bita ännu djupare i det sura äpplet. Jag tycker hon är präktig, jag!” Det nyss så sprakande radikala arbetarpartiet började vid denna tid tvekande och med återfall övergå från teori till praktik. Det var berett till förhandling med fienden blott denna visade någon vilja därtill. Men så var ingalunda fallet. Och minst av allt när det gällde rösträtten.

Såsom påtryckningsmedel på de förstockade hade arbetarna vid denna tid övergett folkriksdagarna, som nu hade fyllt sin mission att väcka de djupa ledens intresse för demokratins erövring och i stället accepterat tanken på ett vida kraftigare påtryckningsmedel, nämligen den politiska storstrejken. Hj. Branting – såsom den försiktiga general han var – hade varit ganska tveksam gentemot storstrejken som politiskt kampvapen, i synnerhet såsom offensivvapen, men den från allt samhälleligt och medborgerligt inflytande utestängda arbetarklassen grep girigt efter ett medel, som gav den tillfälle att kraftigt visa sin harm över oförrätterna och energiskt protestera

¹⁴ Fröken Söderberg befann sig i Amerika. *Förf:s anm.*

däremot, att ådagalägga de undertrycktas enighet och kraft samt att nå snabba resultat. Med sitt starka temperament och sin benägenhet att häftigt uppröras av alla slags orättvisor och sin lust till handling var Kata Dalström en av dem som genast antog arbetsnedläggelsen som vapen i striden.

Vid 1902 års riksdag, där arbetarna alltså blott hade Branting som ende representant, blev rösträttsfrågan efter genomförandet av 1901 års förstärkta härordning allt mera brännande. Partiet hade redan tidigare beslutat skapa en storstrejksfond och inkallade i april 1902 en extra partikongress för överläggning om, huruvida storstrejk skulle tillgripas för att ge eftertryck åt arbetarnas krav på allmän rösträtt. Regeringen hade nämligen framlagt ett synnerligen otillfredsställande förslag till rösträttsreform med streck och garantier i det oändliga, flerrösts-system o. s. v., vilket väckte allmän bitterhet och besvikelse. Däremot hade en motion av Branting om allmän rösträtt väckt den största genklang hos de rösträttslösa massorna. Kongressen, som var sluten, pågick i tre dagar och hade ett ganska livligt förlopp. Meningarna voro delade, särskilt om formen för påtryckningarna på riksdagen och i all synnerhet om storstrejkens utsträckning och karaktär. Branting hörde till dem, som ville gå minst långt och varnade särskilt för följderna av en misslyckad politisk arbetsnedläggelse. Kata Dalström återigen, ehuru hon eljest vid denna tid i regel följde Branting, kämpade för en verklig kraftutveckling från proletariatets sida och vände sig med skärpa mot dem som nu syntes vilja retirera.

– Kom inte och bjud arbetarna reträtt! Sådana order lyssna de icke till. Nu är tid att ge signalen: framåt marsch!

Detta var Katas linje.

Slutligen nåddes enighet och ett manifest utsändes med en i verkligt stor stil upplinjerad plan för massdemonstrationen: fortsatt teckning till storstrejksfonden, allt tätare massmöten och gatudemonstrationer från och med den 20 april varje söndag intill dess konstitutionsutskottets förslag i rösträttsfrågan förelåg, därefter gatudemonstrationer varje afton och slutligen, när riksdagen började behandla frågan, arbetsnedläggelse. Ett särskilt utskott tillsattes att leda arbetarnas massaktioner, det s. k. storstrejksutskottet, bland vars medlemmar märktes Hj. Branting, Aug. Palm, Herman Lindqvist och Kata Dalström. I manifestet sades klart ut att påtryckningsåtgärderna skulle hållas inom ramen för det utförbara och det lagliga.

Denna kamp för den svenska demokratins erövring, för hela folkets medborgarrätt fick redan före storstrejksdagarna en ovanlig och häftig prägel genom händelserna söndagen den 20 april. I dessa händelser kom Kata Dalström att intaga en bemärkt plats; de bidrogo att föra hennes namn ut på ryktets vingar.

Arbetarnas mötesplats vid denna tid var Lill-Jans hage¹⁵ icke långt från Ladugårdsgärde. I enlighet med storstrejkskongressens paroll hölls nämnda söndag vid Lill-Jans ett stort rösträttsmöte, besökt av över 20,000 arbetare. Efter mötet drog folkmassan, sjungande Arbetets söner, genom gatorna mot stadens centralare delar. Polisen sökte förgäves skingra folkmassorna. Polischefen Hj. von Sydow lät vid Gustaf Adolfs torg en stor polisstyrka till häst och fot spränga in i arbetarleden, företrädesvis arbetare från Söder och Gamla staden, vilka hade sin väg hem genom dessa stadsdelar. Polisen trodde emellertid, att folkmassorna ämnade sig till slottet och riksdagen för att demonstrera. Den lät därför polisstyrkorna hugga in på folket av alla krafter. Följden blev blodigt slagsmål, sårade på gatan, panik och en oerhörd förbittring. Massorna tågade till Folkets Hus vid Barnhusgatan, men möttes även där av polissablar. Kravaller uppstodo flerstädes genom polisens huvudlöshet. Branting och Sven Persson talade från Folkets Hus' balkong för att lugna massorna. Men polisen anföll oupphörligt folkmassorna och till slut

¹⁵ Ungefär där Tekniska högskolan f. n. ligger.

Förf:s anm.

uppstodo lokala strider mellan folket och polisen. Branting sprang barhuvad ned på Norra Bantorget, sökte lugna både polisen och arbetarna. August Palm höll på att trampas ned. Kata Dalström som varit med i ledningen för demonstrationerna, blev på det häftigaste upprörd, gick harmfylld fram till en polisofficer och hemställde att man åtminstone skulle skona kvinnor och barn från polissablarna. Svaret blev, att hon och de andra ledarna skulle skingra sig; vilket först och främst icke var möjligt i den kompakta folkmassan och för det andra icke tilltalade en amason som aldrig tänkte på att fly.

– I vems namn befaller Ni det? sporde Kata Dalström.

– Lyder Ni eller icke? röt officeren.

Jag begär att få ett hövligt svar på en hövlig fråga.

– Arrestera henne! vände sig befälhavaren till sina polismän.

Kata Dalström anhölls och fördes till polisstationen, därifrån hon dock efter ett dramatiskt förhör på kvällen lössläpptes sedan hon mottagit en stämning till rådhusrätten. Ännu långt fram på natten fortgick oron. Att oron icke stillades berodde delvis på de många häktningarna, som skapat en ny förbittring. Om Kata Dalström gick till och med ryktet, att hon blivit svårt sårad och måst sändas till sjukhus. Ett annat rykte gick inom poliskretsar; nämligen att Kata Dalströms make på kallelse infunnit sig hos polischefen, som förklarat, att hans maka skulle frigges på villkor, att hon lovade att icke vidare agitera för socialismen. Eljest skulle flera års fängelse vänta henne. Enligt legenden skall hennes make ha uppmanat henne att ge ett dylikt löfte.

Aldrig i tiden! Förr skall ni få sätta in mig i häkte för årtal! skall hon ha svarat.

Det skulle nog göra frun spak, inföll någon.

– Mig gör ni inte spak med sådana metoder, mina herrar, kom ihåg det!

Hon fick namn om sig att vara oförbätterlig.

Polisledningens brutalitet, de många sårade, de på måfå gjorda anhållandena och häktningarna upprörde emellertid hela huvudstaden och förbittringen spridde sig över allt landet. Från alla håll krävdes räfst med polisledningen: överståthållaren Dickson, polischeferna von Sydow och Tamm samt stads fiskal Stendahl; den senare i verkligheten en hedersman, ehuru han fick skenet emot sig tack vare sin historiska enpåk, som man trodde, att han ämnade begagna som tillhygge.

Genom en interpellation i Andra kammaren av Adolf Hedin fördes hela denna historia inför riksdagen, men kammarens reaktionära majoritet vägrade interpellationens framställande. Stockholms stads riksdagsmän vände sig då i en deputation till statsministern, krävande åtgärder till trygghet av huvudstadens befolkning gentemot polisövergrepp; samtidigt förordade de samarbete mellan polisledning och demonstrationsledare. Sådant kom också till stånd, och den historiska söndagen 27 april tågade 40,000 medborgare, mest arbetare men även studenter, professorer, författare, konstnärer och radikala riksdagsmän genom huvudstadens gator. Kata Dalström säger i ett brev, att aldrig hade man skådat något liknande; intrycket var överväldigande. Icke blott demonstrationsrätten var erövrade, röst rättsfrågans lösning hade genom de båda aprilsöndagarnas händelser ryckt årtal närmare, detta var hon i varje fall förvissad om. Med nöje skola herrar polischefer ännu en gång få kasta mig in i kurran, blott det hjälper till att sätta arbetarna på benen, sade hon i ett föredrag några dagar efteråt.

Efter den nya demonstrationens värdiga förlopp skulle man kunnat antaga, att polisledningen visat klokhet och måtta vid sin iver att taga hämnd för smäleken den 20 april. Men i stället gick man fram med den största hänsynslöshet. Icke mindre än 59 personer, däribland flera av polisen

sårade och slagna, åtalades och straffyrkandena gingo i visst fall upp till 10 års straffarbete för anstiftan av uppror. Domstolen var klokare än åklagarna; i regel utdömdes böter – även Kata Dalström fick böta – och blott i ett fall fängelsestraff.

Genom den roll Kata Dalström spelat under aprildagarna, blev hon i den borgerliga pressen framställd som en sannskyldig petrolös. Mestadels skildrades hon dock som en svensk Louise Michel. Hennes äventyr och bedrifter förstörades av ryktet och åtskilliga legender började uppstå. Bland annat förtalades, att hon i spetsen för en folkhop någon av de oroliga dagarna velat storma slottet och ta kungen till fånga. Hennes namn gick vida ut över landet, nådde till och med Amerika, Sydafrika och Indien efter vad brev till henne från sjömän förtälja. Särskilt slog hennes modiga uppträdande an i Norge, varifrån hon fick mottaga flera inbjudningar till föredrag, bland annat från Halvdan Koth i Kristiania. Vilket intryck de svenska arbetarnas strider för medborgarrätten gjorde på de norska arbetarna framgår av ett brev till Kata Dalström från Johan Gjöstein i Stavanger. ”Ja, fru Dalström”, skriver han, ”var viss om att vi i dessa dagar tänker på våra svenska bröder och systrar, som äro så starkt upptagna i kampen för den allmänna rösträtten. Men mest tänker vi kanske här i Stavanger på Er, fru Dalström, som den råa polisen tog och arresterade. Jag har många gånger på möten talat om Eder och många äro de arbetare och arbetarkvinnor som uttalat sin harm över ett dylikt skamligt uppträdande av polisen. Men vi böra alla samla oss i tron på rättens seger och väl bevara oss från att förtvivla.” Hon bestormades nu från alla håll med inbjudningar till föredrag och agitationsresor. Hon stannade emellertid tillsvidare kvar i Stockholm, ty hon älskade att vara i händelsernas stormfyllda centrum.

49. Den första storstrejken.

Röster inom arbetarlägret höjdes för att inhibera den beramade politiska storstrejken för att icke äventyra det överväldigande intrycket av demonstrationen den 27 april. Men denna tanke vann intet gehör. Kata Dalström och flertalet ledare voro motståndare till en dylik reträtt. Nu gäller det i stället, menade Kata Dalström, att smida medan järnet är varmt. En omfattande arbetsnedläggelse ovanpå de stora massdemonstrationerna skulle verkligen visa de maktägande vad klockan var slagen. Och därvid blev det.

Den 15 maj – en torsdag – började rösträttsdebatterna i riksdagen och samma dag gick storstrejken av stapeln. Om man betänker, att industriarbetarnas antal i Sverige vid denna tidpunkt icke var överväldigande stort, att de fackligt organiserades antal var vida mindre och att jordbruksarbetarna ännu stodo alldeles främmande för hela saken, måste man säga, att arbetsnedläggelsen verkligen blev imponerande. Första dagen deltog 90,000, andra dagen 116,000 och tredje dagen 134,000. Kata Dalström, som hela tiden stod i händelsernas mittpunkt och utvecklade en enastående energi bl. a. för att få kvinnorna med i massaktionen, har om dessa dagar en gång yttrat, att de, voro fyllda av en intensiv spänning, att de gävo deltagarna ett intryck av en utomordentlig kraft och makt hos de djupa leden, att de verkade besjälade och upplyftande på ett nästan mystiskt sätt och att de slog borgarklassen med förvåning och en dunkel skräckkänsla. På henne själv verkade de i allra högsta grad inspirerande.

Arbetsnedläggelsen var mest omfattande i Stockholm, där all industriell drift låg nere, alla droskor och spårvägar inställt trafiken, inga tidningar utkomma. Från strejkledningen utsändes varje dag ”Meddelanden”, det vill säga en tryckt skrift om strejkens förlopp och rösträttsfrågans läge i riksdagen. Eljest trycktes endast riksdagsprotokollen över rösträttsfrågans behandling. Även belysningsarbetarna strejkade, varför staden nattetid låg i mörker och riksdagsförhandlingarna ägde rum vid skenet av oljelampor och stearinljus. Slottet, riksdagshuset på Riddarholmen, ja, hela denna holme voro avspärrade med polistrupper, starka militärförläggningar voro

utplacerade, garnisonen förstärkt. Under strejkdagarna cirkulerade allehanda rykten, som vunno mer eller mindre tilltro, såsom att Branting fått slaganfall i riksdagen och avlidit, att Adolf Hedin blivit sjuk, att Kata Dalström ånyo häktats av polisen, att kungen flytt och så vidare. Storstrejken fick i själva verket ett synnerligen lugnt och fredligt förlopp. Dess centrum i Stockholm var det nya Folkets Hus, vars lokaler voro fyllda av folk och vars stora hall rymde tusentals människor. Att dessa dagar tala till folket var som att bevista en gudstjänst, sade Kata Dalström. Alla voro också nyktra och ordentliga, ty all slags utskänkning och spritservering var av myndigheterna förbjuden. Kata Dalström, som hade en icke ringa andel i storstrejkens tillkomst, kände sig synnerligen tillfreds. Hon kom och for som ett yrväder, hon besatt en energi och hänförelse över vanliga mått, hon entusiasmerade oss alla, ibland tog hon oss i famn och dansade runt med oss i pur glädje, säger en av hennes stridskamrater från denna tid.

Medan sålunda gatans parlament genom en imponerande manifestation krävde gehör för folkets rättsanspråk, diskuterade riksdagens goda herrar och svenska män, representerande blott en bråkdel av svenska folket, dettas vaknande anspråk på meddelaktigheten i riksstyrelsen. Hjalmar Branting, den ende socialisten i riksdagen, höll redan första dagen inför den ljudlöst lyssnande Andra kammaren ett stort anförande, i vilket han redogjorde för folkstämningen och arbetarnas krav på medborgarrätt, tillrådde riksdagen att beakta tidens tecken och kritiserade de av regering och utskott framlagda förslagen såsom odugliga och ovärdiga och blott ägnade att öka förbitteringen i landet. Rent bord och nya förslag på den allmänna rösträttens grund! Omsider gingo kamrarna att fatta beslut. De framlagda förslagen stupade alla och på förslag av biskop Billing i Första kammaren och bondeledaren Ivar. Månsson i Träa i Andra kammaren begärdes utredning om allmän rösträtt med proportionella val m. m. Brantings motion om allmän rösträtts omedelbara införande hade erhållit 68 mot 156 röster i Andra kammaren och ett liberalt förslag 103 mot 122.

Det var en halv seger. För första gången hade den allmänna rösträttens princip vunnit erkännande. Visserligen gällde det blott en utredning och otaliga hinder stodo ännu att övervinna.

Men det hårdaste motståndet var besegrat. Storstrejken avblåstes lördagen den 17 maj på aftonen, sedan riksdagens beslut fattats. Vi kände oss som segerherrar, skrev Kata Dalström, och hon tillägger, att den uppfattningen var allmän, att utan storstrejken skulle riksdagen accepterat ett eländigt maschverk, sämre än den gamla rösträttsordningen.

Riksdagens beslut medförde den von Otterska regeringens fall. Den gamle Boström trädde åter till.

Arbetarpartiet vilade icke på sina lagrar utan började landsomfattande agitation för segerns fullföljande. Kata Dalström for som en virvelvind genom landet. ”Jag önskar”, skrev hon till en vän, ”att jag hade tiodubbla krafter – då förslog det något. Våra övriga agitatorer flacka även land och rike runt; nu börjar man på att häkta oss; välvisa ordningsmakten visar klorna så långt den förmår. Så nu är det en heder att vara socialistisk agitator. – – – Jag är nog mycket förändrad; arbetet, det hårda, hänsynslösa arbetet har tagit bort så mycket av min vekhet; jag är nu blott och bart den hänsynslösa agitatorn, som känner sitt värde och sin makt och som med orubblig styrka håller fast vid socialdemokratiska programmet. Därför kommer jag så ofta i strid med mina mera beskedliga och tama kamrater av den brantingska skolan.”

Det behövdes också både näbbar och klor för att vid denna tid slåss med den härskande reaktionen. Huruvida Brantings vänner voro så tama som Kata Dalström tror är svårt att avgöra. Läget var sådant, att någon tamhet näppeligen kunde finna någon plats. Men Brantings försiktigt beräknande, fältherremässiga taktik var en annan och den tilltalade icke Kata Dalströms eldiga temperament.

Vid de hösten 1902 följande andrakammarvalen hoppades reaktionen att den genom skrämelsen med storstrejksspöket skulle kunna slå ut den förhatlige Branting. Detta misslyckades totalt, Branting omvaldes med stor majoritet och jämte honom invaldes även F. W. Thorsson för Ystad, Viktor Larsson för Västerås och Nils Persson för Malmö. Vi äro storbelåtna, skrev Kata Dalström, ingen makt i världen skall nu kunna hindra vårt segertåg; det är blott en tidsfråga, när fienden måste kapitulera och ”det nya riket” hålla sitt intåg. Allt hänger på vår kraft, vår energi, vår entusiasm, vår klokhet och vår förmåga att fånga massorna; jag håller på att förgås av inre eld och stridslust; det är en lust att leva.

Så sade och tänkte Kata Dalström. Utan denna bergförsättande tro skulle varken hon eller arbetarna över huvud kunnat besegra det hårda motståndet. Kata Dalström stod nu på höjden av kraft och andlig spänstighet. Hon var ännu ej fyllda fyrtiofem år. Hon var segerrik, hennes självförtroende var otroligt, hennes tro på socialismens framtid fastare än någonsin. Hon var inom kort den mest omtalade och illustrerade folktalaren i landet.

50. Kata Dalström drar ut mot den anarkistiske draken och befriar den fångne socialdemokratiska prinsen.

Kata Dalström var en renässansfigur. Hennes liv och glädje var striden och med varje år blev hon allt mer stridbar. Hon var under hela sitt liv men framför allt under sin krafts dagar på en gång något av en condottiere, något av en Savonarola och något av en påve i Avignon. Hon var blodfull, hon var fanatisk, hon var ärelysten. Hon led liksom påven i Avignon av att icke vara i Rom; men liksom den romerska cæsaren ville hon hellre vara den främsta i byn än den andre i Rom. Hon var lidelsefull i kärlek och hat. Hon kunde aldrig vara ljum. Varm eller kall, vän eller ovän – så ställde hon frågan, vem det än gällde. Hon kämpade städse för de radikala sidorna av socialdemokratien. Orden moderation och kompromiss hatade hon. De äro av djävulen uppfunna till att lura oss, sade hon. Hon älskade den socialistiska idén, omfattade den med en religiös trosvisshet, men hon föraktade många av dess bärare. Hon älskade folket, omgav det med en säregen romantik, och hon öste sarkasmer över dess ledare. Rönnbären äro sura, sa ledarna. Hon smädade sitt älskade Stockholm, kallade det ett lasternas näste och ett intrigernas ormbo, och längtade ständigt dit. Hon berusade sig av triumferna på eriksgatorna genom landet, hon njöt av applådernas sötma och ändock var i själva verket allt detta för henne blott en värdelös rökelse: hennes öppna sinne, hennes naiva själ dröjde alltid kvar vid de enkla människor, som hon med sin entusiasm vann för sin sak. Jag är en själafiskare, en människofångare, brukade hon säga.

Som sådan framträdde hon också i sina många politiska fejder inom arbetarrörelsen. Och var hon än fäktar och slåss; hon är ständigt sig själv. Samma eld, samma lidelse, samma oro. Ett konstnärstemperament! Vi möta också här samma egenskaper som städse utmärkte henne: tapperhet, trotsighet, seghet, okuvlighet, ett barns hjärta med några droppar av djävulens brygd i blodet. Jag är ingen diplomat, ingen statsman, ingen hövding; jag är en predikare, en väckare, jag vill vara en gnista av en ljungeld och en fläkt av en storm, sade hon en gång.

Hennes första mera utpräglade inre politiska fejd, var hennes strid mot de anarkistiska elementen inom arbetarrörelsen. Denna strid rasade som häftigast omkring sekelskiftet, så som i det föregående berörts, men fortgick ett gott stycke in på det nya seklet.

De anarkiserande elementen inom rörelsen hade sitt starkaste fäste inom ungdomsrörelsen. Denna utförde till en början ett gott pionjärarbete, men fick med tiden ett starkt drag av en samling bohemkottier och revolutionära paradoxmakare med tillhåll på kaféerna. Detta var särskilt fallet i Stockholm. Kata Dalström var till en början i viss mån imponerad av dessa ungdomars frejdiga

humör och lust att chockera brackor och påvar, och hon bidrog även då och då med små penninggåvor ”till deras agitation bland sjömän, ligapojkar och fabriksflickor”. Men då det socialistiska ungdomsförbundet med sin tidning *Brand* allt mer utvecklades i anarkistisk riktning, tog Kata Dalström upp striden mot detsamma. Egentligen var denna inbördesfejden mellan ”unga” och ”gamla” ganska tragisk, ty många av dessa ungsocialister voro av hänförelse brinnande kämpar för proletariats frigörelse, ärliga och offervilliga i sin fanariska iver och i sin glödande längtan till ett bättre samhälle. Men de hotade genom sin våldspropaganda, sin anarkistiska ideologi, sin hänsynslösa kritik av partiet och dess ledare samt sina bohemvanor att undergräva hela rörelsen och satte vapen i händerna på de borgerliga tidningarna, som icke voro sena att utnyttja desamma. De så draktänder i partiets åker, förklarade Kata Dalström. Den skarpa fejden fördes från ”de gamlas” sida energiskt av en rad lysande talare och skriftställare. Hjalmar Branting var väl den som gick längst på djupet i den upplysningsverksamhet som partiet bedrev gentemot de anarkiserande elementen. Axel Danielsson hade slagit hårdast av alla. Bengt Lidforss förde sin träffsäkra värja med en enastående fäktarkonst vare sig det gällde partiets yttre eller inre fiender. C. N. Carleson ägde både vetenskaplig rustning och en gnistrande florett. August Nilsson (senare i Kabbarp) hörde även till dem som ryckte i fält mot ungsocialisterna, liksom Viktor Larsson, den partiet närstående redaktören för *Hallandsposten* i Halmstad, en glänsande publicist och stilist. Med denna rad av kunskapsrika män och strålande klingor, som ryckte i fält mot de unga upprorsmakarna, kunde Kata Dalström icke mäta sig när det gällde intellektuell rustning eller formell elegans, men hon stod vid deras sida jämnbördig med dem i klarhet, fasthet och hårdnackad vilja, dem överlägsen i energi, eldig håg och gott humör. Hon blev därför kanske den segaste och ivrigaste, kanske ock den framgångsrikaste av alla ”drakdöarna”. På ”drakarnas” och ”drakungarnas”, det vill säga på ungsocialisternas, sida fäktade först och främst Hinke Bergegren. Även den som varit en livlig motståndare till hans politiska förkunnelse måste erkänna hans ärliga patos, hans kvicka, galliska esprit och hans eldiga talarekonst. Hans signatur var den litterära bravurens. Han var och är Cyrano. Hela sitt liv har han slagits för fjädern i sin hatt. Politiker var han aldrig, folkledare icke heller. Men som folktalare var han Kata Dalström en värdig motståndare. Vid sin sida hade han en flitig och ärlig sanningssökare som Nils Wessel, mera filosof än stridsman, en otvetydig begåvning som A. O. Jensen, en man med en av fanatism något överhettad men förstklassig hjärna, vidare Karl Börjesson, en beläst och intelligent man, bok- och konstälskare, bagarn Axel Holmström, en genomhederlig, hängiven anarkistisk dundergud, en proletär Danton med ett stycke av den äkta – o farliga ord i hans öra! – svenska motsägelselusten och det gamla svenska krigarhumöret förmält med en obrottslig internationell solidaritetsanda. Dessutom en hel rad unga bohêmer, mer kvicka, revolutionära och tjusiga än kunniga i de socialistiska skrifterna.

I längden blev det för ungsocialisterna en något ojämn fäktning; i all synnerhet sedan det socialdemokratiska ungdomsförbundet bildats och riktade sin rasande eld mot deras redan skamfilade skansar.

Såsom en följd av det socialistiska ungdomsförbundets religionsfientliga, antiparlamentariska och anarkistiska propaganda samt dess personligt färgade kritik av rörelsens ledare splittrades förbundet på sin kongress 1903. Det nya ungdomsförbundet, som till skillnad från det socialistiska moderförbundet kallade sig det socialdemokratiska hade sitt centrum i Malmö och sitt stöd i den gamla Malmöklubben och hos tidningen *Arbetet*. Stiftare och anhängare av detta i arbetarrörelsens historia märkliga förbund voro en rad ungdomar, vilkas namn och gärningar snart skulle eka genom arbetarrörelsen och i sinom tid vida därutöver. Liksom på sin tid verdandisterna blevo den liberala rörelsens salt, gäva ungdomskräterna den socialdemokratiska arbetarrörelsen salta, färg och ton. Där var först och främst Fabian Månsson, som med tiden skulle bli en av den svenska demokratins Mest högresta och säreget tecknade gestalter, något av en Torgny Lagman och något

av en Luther. Där var hans fästmö, tjänsteflickan Maria Qvist, som med en ovanlig bildning förenade en hjärtats friskhet och en ousinlig flit vid allt hon lade hand vid, ej minst vid utrustandet av den skara agitatorer som skulle på härjartåg genom landet. Där var journalisten Herman Österdahl, Marseljäsens sångare. Där var bodbiträdet Per Albin Hansson, antimilitaristen som blev försvarsminister i Brantings regering och partiets ordförande efter Brantings död; vidare hans broder Sigfrid, muraren som skrev skrånas historia, skal-den K. G. Ossian Nilsson, som skulle komma att bli en av våra främsta författare, först en proletariatets stridsglade sångare, sedan en borgarklassens lurblåsare. Där var tapetseraren Emil Wallin, som nu bär nycklarna till partiets kassavalv. Bland dem som tidigast anslöto sig till förbundet var studenten Z. Höglund, snart dess ledare, av borgarklassen kallad den svenska ungdomens förförare, den viljestarke antimilitaristen och republikanen; en av den svenska sociala revolutionens yppersta soldater samt brantingsepokens mästerlige skildrare. Vidare Gustav Möller, kontoristen som blev socialminister och arbetarnas ledare i senatorernas krets; Rickard Sandler, som skulle bli Sverges statsminister, Marx' tolkare till svenska och det proletära bildningsförbundets grundläggare. Till detta förbund kommo studenter som Ivar Vennerström, de svenska utopisternas historieskrivare, Thorssons biografiske tecknare och ordföranden i den socialdemokratiska vänstergruppen i riksdagen under de oroliga krigs- och krisåren; Hannes Sköld, den blivande upptäcktsresanden och språkforskaren; Harald Norinder, den kommande vetenskapsmannen; Oscar Olsson, som skulle bli den svenska folkbildningsrörelsens organisatör och världsgodtemplarchef; Harald Åkerberg, den kvicke publicisten; Ture Nerman, den kommande skalden och heinetolkaren; Algot Ruhe, den franska ironiens företrädare i sina sociala och politiska skrifter.

Ur detta förbunds äldsta leder ha vidare utgått ett stort flertal av våra nuvarande fackliga ledare: Frithiof Ekman, metalls general, Sigvard Cruse, typografernas främste man, Per Bergman, landsorganisationens sekreterare, Forslund, järnvägsmännens ledare, Hemming Sten, flottningfolkets väckare, Karl Karlsson, skoarbetarnas förtroendeman, Carl Stålbärj, fackliga centralens ombudsman m. fl. De allra flesta av arbetarrörelsens blivande agitatorer, journalister, och riksdagsmän fine sin skola i detta förbund, såsom Gustaf Nilsson, Ernst Åström, H. F. Spak, Einar Ljungberg, Adolf Olsson, Mauritz Västberg, Hj. Gustafsson, Hj. Larsson, Karl Kilbom, K. G. Taberman, Karl Ward, Emil Olofsson, Ossian Håkansson och ett otal andra. I nära förbindelse med detta förbund stodo Erik Heden, den antika bildningens och den engelska demokratiens stridbaraste banerförare i vårt land; Arthur Engberg, den lysande stilisten, polemikern och talaren, Brantings efterföljare som Social-Demokratens huvudredaktör; Östen Undén, den blivande socialdemokratiska utrikesministern och rector magnificus i Uppsala; Ernst Wigforss, den kommande finansministern; Ivan Pauli, romanisten och litteraturkritikern. Vilhelm Ekelund, Per Lagerqvist, Karl Erik Forslund och Ragnar Hoppe hörde till dem, som medarbetade i förbundets skrifter.

Förbundet, som hastigt vann terräng, skapade i Fram en tidning av stor popularitet och växande slagkraft. På dess bokförlag utgavos skönlitterära, populärvetenskapliga och politiska skrifter, ofta av betydande värde.

Partiets ledning med undantag av Branting och Kata Dalström gav besynnerligt nog förbundet föga stöd; snarare motsatsen.

Kata Dalström vann i hög grad de tjuguariga entusiasternas och kämparnas hjärtan. Hon älskade det nya ungdomsförbundet, dess ledare och medlemmar fylkade sig kring henne. Hon blev deras andliga moder.

Kata Dalström hade vid denna tidpunkt utarbetat ett föredrag som hon kallade Socialdemokrati och anarkism och som hon höll på åtskilliga platser i landet under stort gny och häftiga protester från ungsocialisternas sida. Däremot slog detta föredrag mycket an hos ungdomdemokraterna, som

även utgav det som agitationsskrift från sitt nybildade bokförlag, Frams förlag, i Malmö. Föredraget var liksom skriften ett tändande försvar för socialdemokratien och dess taktik samt riktar de mest våldsamma, delvis ensidiga anfall mot de anarkistiska läroarna. Någon tillfyllestgörande analys av de olika socialistiska skolorna ger hon måhända icke, ehuru hon har en mycket sakkun-nig och utförlig redogörelse för de olika anarkistiska skolorna och för socialdemokratiens huvudläror. Hon drar i fält i krigarens lovliga avsikt att sårå och döda; hon skriver icke historia eller utreder problem. Hon slåss. Och den konsten kunde hon. Skriften ger för övrigt ingen rättvis bild av hennes fäktarkonst. Där den nu ligger med gulnade blad, döda bokstäver och en konstlös stil, verkar den ett skelett, ur vilket blod, liv och anda flytt. Det var hennes eldiga personlighet, vulkaniska temperament, revoltfyllda kraft och renässansglada stridbarhet, som förlånade de enkla orden deras liv och förtrollande makt. Och så tiden själv! Strider som utkämpats, problem som blivit lösta ha en viss likhet med de döda hjältarna i antikens sagovärld; de få något skugglikt över sig. Ack, icke ens vi, som ännu leva och som en gång själva voro med som unga soldater i dessa den heroiskt socialistiska epokens äventyrsfyllda fälttåg mot yttre och inre fiender, veta ibland rätt vad som var verklighet eller är legend, vad som var levande liv eller är skuggors lek.

I Socialdemokrati och anarkism finna vi trots härjningarna av tidens tand och de djupa skuggorna åtskilligt som ger oss en bild av den socialism och den demokrati, som besjålade Kata Dalström. Man möter här för första gång en sats som sedan i olika formuleringar går igen i flera av hennes föredrag. ”Men lika väl som hela naturen styres av orubbliga lagar, måste människorna böja sig under vissa lagar för så vitt de vilja nå fram till en högre grad av utveckling och då gäller det att genom självdisciplin och ansvar nå fram till frihet och med erkännande av och respekt för andras krav på utveckling böja sig för solidaritetens lag.” Detta om solidariteten som det högsta budet för arbetarna och för alla människor, detta krav på solidariskt ansvar är något som städse går igen hos Kata Dalström. Hon den alltifrån barnsben individualistiskt betonade rebellen, det personifierade trotset gör solidariteten, sammanhållningen, det gemensamma ansvaret till människans högsta plikt och mobiliserar hela sin kraft, griper hela sin vapenarsenal för att bekämpa de individualistiska teorierna inom arbetarrörelsen. Och liksom hon i arbetarrörelsens ungdom bekämpade de anarkistiska individualisterna, så bekämpade hon på sin ålders höst de skråmässiga individualisterna, det vill säga alla tendenser till att den ena arbetargruppen söker monopolisera en viss arbetsgren på den andras bekostnad eller genom en ensidig yrkespolitik skapade splittring och söndring inom arbetarmassorna. ”För socialdemokratien betyder mänsklighetens lycka och utveckling allt och den kräver därför av sina medlemmar en obrottslig solidaritet i kampen härför, ja en broderskärlek, som kan offra allt. Individens rätt måste vika för de många individernas samfälliga rätt till lycka och utveckling. Endast på detta sätt kan den 'enskildes rätt i längden främjas.’”

Då anarkisterna, i varje fall vissa riktningar, sätta individernas självhärlighet över allt annat, rikta de ett grundskott mot hela arbetarrörelsen, och då de rekommendera vapen och metoder, som skulle ödelägga alla strävanden att samla hela arbetarklassen, är varje samarbete med dem omöjligt, säger hon. Det blir strid. Men må man blott använda ärliga vapen i den striden! Socialdemokraterna ha, säger hon, vid bekämpandet av sina anarkistiska fiender, i striden sökt bibehålla de humanitära begreppen om en andlig strid mellan olika riktningar, men blir det nödvändigt att gå till väga på annat sätt, nåväl, så få även socialdemokraterna kämpa för sina åsikter med samma brutalitet som anarkisterna ofta använde mot dem. ”I denna tvekamp gäller det då trampa eller trampas; det skulle vara en brottslig trolöshet mot de socialdemokratiska principerna att låta besjåla sig av humanitära hänsyn gentemot fiender, som ej under några omständigheter själva vilja lära sig respektera andras rätt. Karl Marx' och Michael Bakunins tvekamp må bli vår förebild i striden! Karl Marx sviktade ej på sin post!”

Kata Dalströms ord äro hårda. I stridens hetta väjde hon för intet. Man skulle nästan tro, att hon var i färd med att släpa de arma anarkisterna till stupstocken. Men så farligt var det icke. Hon tillägger omedelbart: ”Jorden är stor nog att rymma både socialdemokrater och anarkister, blott de senare vilja lägga bort att gå under socialdemokratisk skylt. Nöden och eländet äro stora nog, så arbete tryter tyvärr ej.

Vi ha annat att göra än att slita sönder varandra – och medan de olika skolorna slåss inbördes blir allt vid det gamla i samhället.” Som vi se, var det smärtan över den förlamande inbördeskampen i arbetarleden, som hos Kata Dalström framkallade de häftiga orden mot anarkisterna. Kata Dalström var en lidelsefull anhängare av arbetarpartiets enhet och enighet; till hennes djupa sorg skulle hon sedermera se hela den internationella socialistiska rörelsen inför världskrigets påfrestningar falla sönder och gå en förödande splittring till mötes.

Kata Dalström såg med ovilja alla försök att försona två så väsensskilda läger som anarkismen och socialdemokratin. År 1906 tog det socialdemokratiska ungdomsförbundets ledning initiativ till en förhandling med den ungsocialistiska riktningen för att undersöka de möjligheter för en återförening på socialdemokratisk grundval som några medlemmar trodde vara för handen. Kata Dalström är rädd för nya inre strider efter en sammanslagning och skriver till Per Albin Hansson, som lugnar henne med att förhandlingarna visat att ”sympatierna för sammanslagning voro alldeles tillräckligt platoniska – men heller icke mer”. Förhandlingarna strandade också. I sitt brev till henne kan Per Albin Hansson också lugna henne med avseende å rykten, som började gå att ungdomsförbundets kritik av partiledningen och riksdagsgruppen syftade till bildandet av ett nytt parti. ”Det där pratet om ett nytt parti”, svarar Per Albin Hansson, ”är ett nonsens, som om det verkligen skulle dyka upp skall få sina häftigaste motståndare i mig och mina kamrater. Ty vi veta både målet och medlen att föra in vårt parti i rätt riktning. Det skall minst av allt bli på splittringsvägar. Arbeta Du med samma iver och lust för vår kära ungdomsrörelse, ty Du skall aldrig behöva se Ditt arbete vare sig betydelselöst eller skadligt genom den socialdemokratiska ungdomens svek och förvirring! Därtill är den ungdomen för väl skolad och trogen”.

Kata Dalströms kamp mot de mer eller mindre anarkistiska elementen slutade först när det socialdemokratiska partiet år 1908 uteslöt de ungsocialistiska banérförarna ur sina led. Denna uteslutning, som mest energiskt fordrades av Hj. Branting, understöddes ivrigt av Kata Dalström.

Hennes kamp mot ungsocialisterna får dock icke tydas som en politisk frontförändring. Hon bibehåller under hela denna strid sina socialistiskt radikala åsikter. Detta står särskilt klart, om man tar del av ett hennes brev till Branting från år 1903. Brevet har tillkommit med anledning av utgången av den stora striden mellan marxister och revisionister i Tyskland. ”Ja, nu är den stora striden mellan Vollmar och Bebel utkömpad tillsvidare – och nu får Bernstein lov att ta av sig hatten för Kautsky eller med andra ord: Bebel har segrat. För min del är jag innerligen glad däröver och kan ej alls dela ditt missnöje, som tog sig uttryck i dagens inlägg. Jag anser det vara en lycka att Bebel segrade, ty det är en omöjlighet att föra en klasskamp, som ej vilar just på klasskampens teoretiska grund och som ej tar hänsyn till massornas krav. Jag vill ingalunda ställa mig som en rodocka i deras (massornas) händer, men lika litet vill jag förlora känningen med dem genom att gå för långt åt höger – och det har revisionisterna gjort och Bernstein också vid flera tillfällen. Du klagade över att tyskarna voro så hetsiga och oviga, men hur är annat möjligt, då den borgerligt anlagda Vollmar kommer och vill driva proletarietets kampparti till att klippa klorna och helt snällt bli ett borgerligt ök i stället för ett socialdemokratiskt ”vilddjur”. Vet Du, jag är så glad över resultatet där nere, att jag ropat vivat med full hals. Vi få här hemma hos oss vara mycket försiktiga med att driva allt för skarpt åt höger, ty då mister vi förtroendet ute bland folket. För närvarande ha vi det, vi och inga andra, och det skulle vara en olycka om vi genom

vår egen oklarhet kunde mista det. Partistyrelsen får hålla tungan rätt i mun i det avseendet. En stor lycka var att vi i så behaglig tid fick fram den nya ungdomsrörelsen, som vi böra göra allt för att stödja. Hinke har nu mistat sin forna plattform och i sinom tid skall ungdomsrörelsen föra fram ett kraftigt skolat folk, som på helt andra grunder kan föra klasskampen.” Detta brev är intressant, ty det har tidigare icke varit känt, att Kata Dalström, som var god vän med Vollmar, tog ett så avgjort parti för Kautsky och Bebel mot revisionisterna. Även det nya ungdomsförbundet tog samma position som Kata Dalström.

I detta sitt intressanta brev till Branting berör Kata Dalström även några andra frågor, av intresse för att lära känna hennes åskådning och mentalitet vid denna tidpunkt. Hon kommer att tala om Palm, som nu börjar bli gammal och något besynnerlig; trots att den gamle lasalleanen och folktribunen företräder ungefär samma politiska linje som hon själv, sitter det gamla agget kvar. Hon är alltid sarkastisk på tal om honom. Han drager liksom hon fulla hus; hon vill gärna vara ensam om den stora folkgunsten. ”Palm är omöjlig med sina möten, han går i barndom igen. Ack, om vi kunde bära honom framför oss som ett palladium; få honom att tiga med allt sitt vrövl ändå, men det är fromma önskningar och vi få dras med eländet.” I fråga om Palm möttes Kata Dalström och Branting fullkomligt, liksom i fråga om Hinke Bergegren. Men sen var det slut. ”Jag går åt vänster, du går åt höger, jag blir hos folket, du stiger mot stjärnorna”, sade hon en gång skämtsamt till Branting, som stillsamt sarkastiskt genmälde: ”Det är med Kata som med bevärningen i anekdoten, han som hade litet svårt att skilja på höger och vänster; men det är ju roligt att Kata är så populär, bara det inte stiger åt huvudet”. ”Var inte rädd, Hjalmar”, genmälde fru Kata, ”jag har mitt huvud på skaft”.

I sitt ovannämnda brev till Branting talar hon också om hur hon själv känner det. ”Jag är så glad, att jag skakat av mig alla bojar och band och fullt och helt kan ägna mig åt agitationen – nu är jag på min rätta plats. Aldrig en sekund har jag ångrat att jag dragit ett brett streck mellan mig och hela den eländiga överklassen. Jag riktigt njuter av att utan hän-syn få, lugnt och skarpt, föra fram våra krav inför dem på mötena, ty många av dem komma dit.” Men en sak var hon ledsen över och klagar bittert för Branting: att behöva slåss med det fördömda brännvinet. Mer än en partimedlem ute i bygderna faller för spriten och drar ned den stora saken. Ja, till och med en del arbetarnas förtroendemän suddar. Nykter-hetsfolket kommer därför att kräva att alla i förtroendeställning ska vara absolutister; så långt vill fru Kata icke gå; men väl därhän att inga arbetare få vara berusade under arbetet eller på mötena. Vi ha rätt att kräva, säger hon, att folk håller sig för goda att sudda och vi få akta oss att göra som hinkeanerna, bara beklaga, men inte fordra något av arbetarna själva.

Man möter för övrigt ofta vid denna tid hos Kata Dalström starka krav på arbetarna själva. I såväl tidningsuppsatser som i föredrag håller hon grundliga uppgörelser med dem för deras lust att dyrka Bachus, att slarva i arbetet, att besöka dåliga nöjen, att spela kort, att läsa dåliga böcker. Hon skräder inte orden. ”Jag är inte kommen, säger hon en gång, för att Smickra er utan för att tukta er. Hur skall socialismen på er kunna bygga framtidens kyrka, om ni icke blir sanna människor, som känner människovärdet och därför kräver det? Bort med både trälens lust till de skumma platserna och efterapandet av överklassens sämsta sidor! En verklig arbetaradel i anda och sanning, se där vårt mål!” Icke något dåligt program.

Kata Dalströms kamp mot anarkisterna var av principiell natur. Personligen hyste hon stor tillgivenhet för flera av de arga ungsocialisterna. Hon hyste inget agg mot dem hon låg i fejd med. Dem hon på talarstolen eller i pressen principiellt nedgjorde kunde hon ta i famn som ärliga människor. Men ärlighet fordrade hon.

Kata Dalström som fredkulla och som storstrejksvalkyria

51. "Fred med Norge!"

Söker man överblicka Kata Dalströms verksamhetsrika och kampfyllda liv, finner man att hennes intressen koncentrerar sig kring vissa stora huvudfrågor av social, religiös eller politisk innebörd med flitiga strövtåg in på varjehanda andra områden, företrädesvis kulturpolitiska, estetiska och pedagogiska. Bland sociala problem gripes hon främst och djupast av spörsmålet om bättre villkor för arbetarna, vilket för henne efter en tid av sökande blev lika med frågan om arbetarklassens samling till arbete och kamp för sin andliga och materiella frigörelse ur träldom och beroende under penningen. Härur spirar hennes socialistiska patos. Här i botten ligger hennes arbete för nykterhetens främjande, för konstens popularisering. Hennes kamp mot dogmkyrkan och för en från alla band och allt tvång frigjord personlig religionsuppfattning, för en fri väg fram till en varje människas egen världs- och livsåskådning bottenar till väsentlig del i hennes djupa sociala instinkt och känsla. Även hennes politiska fejder och strävanden ha sina rötter i denna den sociala känslans och instinkts jord. Hennes kamp för kvinnans frigörelse, för den allmänna rösträtten, för naturrikedomars och produktionsmedels socialisering är företrädesvis motiverad ur sociala synpunkter. Även när hon använder etiska motiveringar och ord sådana som rättsmedvetande, rättskänsla, rättfärdighetskrav är det i samband med sociala anspråk. Hon har tydligen alltid inför ett problem gjort sig den frågan: Vad gagnar och befordrar utvecklingen fram till ett bättre samhälle och ett rikare mänskligt liv? Sedan hon kommit till klarhet häröver, har hon alltid med frejdigt mod kastat sig in i striden, aldrig dagtingat och aldrig sett sig tillbaka. Hon hade sina auktoriteter, men hon var ingen osjälvständig lyssnare eller eftersägare, även om hon älskade att strö citater omkring sig.

Även hennes starka fredslidelse och ivriga antimilitaristiska propaganda under ett långt liv, helt ägnat tidens brännande samhällsproblem, bottenar i hennes sociala livssyn. Kriget är ett socialt ont, ett samhällets gissel, en förödare av mödosamt tillkämpade förbättringar i samhällstillståndet, en nedrivare av det lilla goda, som de fattiga klasserna tillkämpa sig, en rå bärsärk, som trampar i gruset allt levande och skönt. Detta är den röda tråden i hennes fredspropaganda. Sedan tillägger hon argument av nationalekonomisk och etisk natur. Hon hånar deras visdom, som lägga ner statens inkomster på kaserner i stället för till bostäder åt de hemlösa; hon gisslar de statsmän, som tro sig kunna rädda freden genom kapprustningar; hon läser lagen för de bålstora patrioter, som tala om fosterlandets fara och exportera vapen till de grannar vars överfall man väntar; hon slår ner på de präster, som säga sig tjäna fridsfurstens och samtidigt välsigna vapnen; hon smädar öppet de lärda, som känna till vilka olyckor ett krig bringar och likväl glorifierar det. Hon älskar att ställa tes mot antites, och aldrig når hon sådana effekter som just i sin kamp mot krig och militarism. Som folktalare skördar hon kanske sina största triumfer i tider av nationalistiskt rus och militaristiska utsvävningar såsom 1905 och 1914.

1905 var unionskrisens år. Det gällde krig eller fred med Norge. Det socialdemokratiska partiet – friskt, kampberett och målmedvetet, ett av de yppersta vid denna tid inom Internationalen – hade på sin kongress våren 1905 obetingat tillerkänt Norge rätt till full frihet och självbestämmerätt, ogillat den boströmska regeringens och dynastins utmanande politik mot Norge och förklarat sig redo att taga konsekvenserna av sitt principiella erkännande av de båda folkens självbestämmerätt. Kongressen förklarade sig beredd att tillsammans med det norska broderpartiet ”med varje till buds stående medel förhindra” ett folkförräderi sådant som en krigisk lösning av de unionella tvistefrågorna. Förtjänsten av detta klara ställningstagande, som bidrog att förhindra det

hotande kriget, tillkommer i första rummet Hj. Branting. Kata Dalström och hennes vänner inom det socialdemokratiska ungdomsförbundet utövade på 'kongressen ett starkt inflytande till förmån för att uttalandet blev så kraftigt och förpliktande som det verkligen blev. Efter partikongressen höll under pingsten samma år det socialdemokratiska ungdomsförbundet sin första kongress, buren av en djup och mäktig hänförelse för socialdemokratien och freden. Denna kongress, där Kata Dalströms egna vänner och lärjungar härskade utan all hämsko, blev i många avseenden betydelsefull. Men sitt kraftigaste eko fick kongressen genom sitt av Z. Höglund författade Manifest mot det hotande kriget med Norge, i vilket öppet utsades, "att det är Sverges arbetares och dess arbetande ungdoms oryggliga beslut att aldrig efterkomma en vädjan till vapen" och "att Sverges arbetare äro beredda att nedlägga arbetet över hela landet för att förhindra ett krig" och slutligen "att Sverges arbetande ungdom helt säkert är besjälad av den uppfattningen, att det är dess plikt att vid en eventuell mobilisering vägra inställa sig under fanorna, väl vetande att vapnen – om de skulle inriktas mot någon – icke borde riktas mot *normmännen*". Slutligen uppmanades till massmöten över hela landet för att avhandla vad situationen krävde.

Vilken stolt, målmedveten och heroisk anda, som besjälade kongressen och hela den svenska arbetarklassen vid denna tid, mitt under den chauvinistiska och allena rådande herreklassens ursinniga nationalistiska hets och krigspropaganda! Vad ännu mera värt var än den stämning, som talade ur arbetarkongressens resolution var den fasta beslutsamheten hos ledare och menige man inom arbetarrörelsen att göra allvar av besluten. Denna anda och denna beslutsamhet kunde inga förföljelser slå ned. Z. Höglund dömdes till sex månaders fängelse såsom ansvarig utgivare av ungdomskongressens manifest, som spriddes i hundra tusen exemplar. Kata Dalström sade vid detta tillfälle till den som skriver detta, att hon kände sig "oerhört stolt" över sina pojkar och flickor, "bara de nu stå rycken i den förfärliga virveln, men det göra de nog, ty de äro av den rätta ullen, Måns och hans getapojkar och den raggige bocken¹⁶, som kan konsten att stängas; Gud vare lov, att vi äro beredda att slåss, att slå ner kriget och dess tillskyndare, om det så skall kosta – en krona!" När 1914 sedermera kom och arbetarpartierna i så många länder sveko fredens sak, erinrade i ett föredrag Kata Dalström om händelserna 1905 och sade, att när hon nu såg vad som passerade där ute i världen och mindes Sverges arbetare 1905, kände hon sitt hjärta svälla av glädje över att vara svensk, att tillhöra en arbetarrörelse, som kan och vill kämpa för sina ideal; ty handla är bättre än tala. Och hon uttryckte den förhoppningen, att Sverges arbetare aldrig någonsin skulle tillåta, att landet indrogs i ett krig utan alltid veta, att de hade makt att förhindra det, alldeles som 1905.

Vad Kata Dalström säger om 1905 är icke något överord. Även om man numera söker förvanska historien och gör gällande, antingen att freden icke var allvarligt hotad eller att kungen och drottningen förhindrade kriget, så är det visst att hade icke de demokratiska och fredsvänliga krafterna i det borgerliga Sverige med Adolf Hedin – en heros ännu på dödens tröskel – Carl Lindhagen och Fridtjuf Berg i spetsen haft arbetarklassen bakom sig och hade icke denna arbetarklass med Hj. Branting och Kata Dalström i spetsen varit besjälad av den bestämda föresatsen att förr göra uppror än krig, så skulle år 1905 ett olyckligt broderkrig ha utbrutit på den skandinaviska halvön. Och vilken part som än då segrat, skulle ett nytt och än mer förödande revanschkrig 1914 varit oundvikligt. Nu är för allan tid ett skandinaviskt krig omöjligt.

Sjunde junihändelserna i Norge med Oskar II:s avsättning och tillsättandet av en provisorisk norsk regering uppkallade hela den svenska arbetarrörelsen till aktion för freden som motvikt mot den tilltagande krigshetsen i den reaktionära pressen, militärinkallelserna och faran för att den urtima riksdagen skulle skrida till en ödesdiger åtgärd. Bland dem som med hela sin själ gick upp

¹⁶ Måns var Fabian Månsson. Den raggige bocken var Z. Höglund. *Förf:s anm.*

i kampen för freden var även Kata Dalström. Hon höll vid denna tid mest fackliga föredrag, men underlät aldrig att beröra den hotade freden och tog folket med storm. Hon berättade en gång, att hon hållit ett föredrag strax utanför en lägerplats. Trots att soldaterna voro förbjudna att besöka möten kommo de likväl till Kata Dalströms föredrag. Efter föredraget sjöng hela mötet Arbetets söner och Ungdomsmarschen, även soldaterna. Intet befäl syntes till. Kata Dalström läste upp ungdomskongressens av Z. Höglund författade manifest och sporde, om de närvarande instämde. Alla svarade ja. I samma ögonblick kom en klunga befäl springande och befallde soldaterna gå till kasernerna. Soldaterna lydde, men när två dagar senare order kom om uppbrott för transport till norska gränsen, vägrade de menige att lämna kasernerna och sjöngo arbetarsånger samt Ja, vi elsker. Efter ett par dagar hemförlovades manskapet. Om liknande episoder berättades från andra lägerplatser. Sådan var stämningen inom arbetarleden och den bidrog i hög grad till att unionsupplösningen slutade med en fredlig avveckling av tvistefrågorna mellan de båda staterna.

52. I harnesk och hjälm mot militaristerna.

Efter år 1905 tilltog den antimilitaristiska propagandan i Sverige. Det svenska folket hade stått vid krigets brant och en mäktig rörelse för freden grep stora lager av folket, särskilt arbetarklassen. Denna fortsatta kamp för freden och mot de militära rustningarna leddes just av det socialdemokratiska ungdomsförbundet, som utvecklade en utomordentlig kraft och växte med en lavinartad styrka. Även ungsocialisterna nedlade stor aktivitet i den antimilitaristiska rörelsen, ehuru de utgingo från tolstoyanska (värnpliktsvägran) och småborgerligt pacifistiska synpunkter. De funno ett stöd hos Knut Wicksell, som även bistod dem i deras antireligiösa propaganda. Ungdemokraterna utgingo i allmänhet från allmänt socialistiska och marxistiska synpunkter. Så var fallet med Kata Dalström och Z. Höglund. Fabian Månsson och Per Albin Hansson upptogo den hörupska tanken: Vartill kan det gagna? Hansson underströk starkt tanken på militärförsvarets utbytande mot ett kulturförsvär, en tanke som Wicksell ävenledes varmt förordade. Carl Lindhagen hörde också till de aktiva freds- och avrustningskämparna, ehuru ännu icke formellt socialdemokrat.

Denna propaganda oroade i hög grad de maktägande. Officerare och högerpolitiker ropade på åtgärder till agitationens stoppande. Den liberala regeringen under Karl Staaff, som hade emot sig en högermajoritet i båda kamrarna, kunde icke stå emot trycket och så tillkommo de s. k. antimilitaristlagarna, Vanligen kallade staaflagarna, för vilka en rad av antimilitaristiska agitatorer och uppsprofsförfattare föllo offer. Bland dem som nu med största skärpa gick i elden mot de ledande liberalerna var Kata Dalström. Att dessa en gång varit hennes gamla vänner och meningsfränder betydde intet. Hon satte sak före person. Bort med dessa svekfulla politiker, som till värn för militarismen antasta yttrande- och tryckfriheten, en av liberalismens egna hörnpelare! ropade hon. Då Hj. Branting i viss mån sökte finna förmildrande omständigheter för Karl Staaffs åtgärder och kallade lagarna anarkistlagar uppträd Kata Dalström emot honom.

Den växande antimilitaristiska stämningen avspeglade sig även i skärpta krav på en radikaliserings av det socialdemokratiska partiets program i fråga om militärpolitiken, ett krav som också genomfördes. Ungdomsförbundet, inom vilket Z. Höglund erhölet en allt starkare position, hade redan vid kongressen 1907 antagit militärväsendets fullständiga avskaffande som sitt program. 1908 startades tidningen Stormklockan med Z. Höglund som ledare och följande år blev tidningen ungdomsförbundets officiella organ. Såsom ledare av den växande ungdomsrörelsen, av partiet krävande en skarpare antimilitaristisk politik, en radikalare kurs och en ökad aktivitet, stod således nu den man, som Kata Dalström mest av alla beundrade. Det var särskilt storstrejkens erfarenheter, till vilka vi strax komma, den tröstlösa ställningen efter 1909 och den

tilltagande reaktionen som gjorde att Kata Dalström slöt sig till stormklocke-falangen, hos vilken hon sade sig finna starkare socialistisk aktivitet, gladare kamphumör, klarare färger och mindre kompromisslusta än hos partiledningen. Hade Kata Dalström i den nyss avslutade långvariga kampen mellan ungsocialister och gammaldemokrater obetingat ställt sig på de senares sida, så ställde hon sig nu i den uppseglade konflikten mellan ungdomdemokrater och gammaldemokrater lika obetingat i de förras leder. I den förra striden hade det gällt principen: skall partiet vara ett anarkistiskt eller ett socialdemokratiskt parti? I den nya striden gällde det framför allt taktiska spörsmål. Och här ville hon icke pruta ett jota på sin radikala inställning. Avrustning, skärpt klasskamp, ingen samverkan med borgerliga partier, framförallt icke i regeringsställning, princippolitik i riksdagen, aktualiserande av kraven på republik, första kammarens avskaffande, statskyrkans upphävande var hennes lösen, som hon med iver och bravur framförde på de socialdemokratiska partikongresserna och även i den oppositionella delen av arbetarpressen och på de inre partimötena, och häri mötte hon ej blott Z. Höglund och hans vänner utan även sin gamle vän Carl Lindhagen, som nu övergivit det vankelmodiga liberala partiet och anslutit sig till socialdemokratin, där han genast tog position på den vänstra sidan.

Hon var alltså en förgrundsfigur på partikongresserna, stridbar, temperamentsfull, ett radikalismens språkrör och en demonstrationspolitikens fana. Hon gjorde sig ofta till talare för landsortens och särskilt den mera avlägsna landsortens arbetare, för de menige mot ledarna. Icke sällan högg hon ordentligt i sten, men ibland slog hon huvudet på spiken. Hon tillhörde numera icke partistyrelsen, huvudsakligen enär hon så gott som året om vistades på agitationsresor på landsbygden och i Norge, dit hon nu utsträckte sina härjartåg och nådde en ofantlig popularitet. Kata Dalström, sade en gång en norsk socialist, har varit en av dem, som skapat det nutida norska arbetarpartiet. Historierna om hennes äventyr i de norska fjällen, på Lofotens öar och längs Norra Ishavets stränder under dessa färder äro legio.

Under de närmast följande åren deltog Kata Dalström med liv och lust i den mot krig och militarism, mot militärutgifter och militär försvar riktade propaganda, som det socialdemokratiska ungdomsförbundet och detta närstående kretsar inom partiet utvecklar. Vål vållar denna propaganda åtskilliga konflikter med den starkt växande riksdagsgruppen och partiledningen – i vilken dock flera av de unga ha säte och stämma bl. a. sedan Z. Höglund, Hannes Sköld och Fredrik Ström utgivit den bekanta antimilitaristiska handboken ”Ett befäst fattighus”. Men den stärker avgjort också de antimilitaristiska krafterna i landet, något som var av stort värde och bidrog till uppkomsten av den rustningsfientliga folkopinion, som tog sig uttryck i 1911 års segerrika vänsterval – efter den ikraft-trädda rösträttsreformen med proportionella val -- och tillkomsten av den andra staaffska regeringen, som bl. a. upphävde beslutet om byggandet av F-båten, det stora pansarfartyget.

Valnederlaget för högern, beslutet om upphävandet av pansarbåtsbygget jämte en del andra åtgärder av den liberala regeringen tillika med de väldiga rustningarna hos stormakterna och andra tecken till ett stundande krig mellan dessa makter frambesvor vid denna tidpunkt den militaristiska och chauvinistiska storm, som år 1912 började med pansarbåtsinsamlingen och därefter under Sven Hedins ledning fortgick under en jättepropaganda med otaliga föredrag och miljontals broschyrer (Första varningen, Andra varningen etc.) för att kulminera i den organiserade förtalskampanjen mot de radikala och socialdemokratiska ledarna, i bondetåget och borggårdshändelserna under februari 1914.

Under denna stormiga tid, som knäckte så många svaga själar, står Kata Dalström orubblig och obesegrad på den skans, där hon ställt sig den gång hon anslöt sig till den socialdemokratiska rörelsen i landet. De häftiga nationalistiska och militaristiska vindar, som svepte fram över

landet, uppkallade alla goda krafter till värnande av freden och den nyss i någon liten mån erövrade demokratin. Hjalmar Brantings insatser äro ovanskliga. Carl Lindhagen går till ett motanfall mot reaktionen, som gör honom till varg i veum. Fabian Månsson, Ivar Ven nerström, Rickard Sandler, Gustaf Möller, Artur Engberg, Värner Rydén, Erik Heden, Per Albin Hansson – alla resa de sig till det stora försvarskriget mot reaktionen. Z. Höglund gör Stormklockan till en vapenarsenal mot militaristerna, ungdomsförbundet till en rund av kämpar. Den döende August Strindberg träder fram på arenan, vigande sin sista strid åt folket, folkstaten och freden. Flera av de liberala ministrarna, trots sina eftergifter berövade heder och ära, kämpa med en viss elan. Men outtröttligast av alla är Kata Dalström. Hon offrar trots den tilltagande åldern och vissa komplikationer åt hjärtat sina dagars studier och sina natters ro, hon far land och rike omkring, skyr icke att genomkorsa de djupaste skogar, besöka de avlägsnaste byar, uthärda de hårdaste strapatser; hon kallar folket till ting vid vägsäl och kyrkvallar och anklagar inför detta den svenska herremakten. Hon diskuterar inför till trängsel fyllda lokaler nätterna igenom med de av högern utsända officerarna, studenterna, prästerna och bondetågsledarna.

Historierna och anekdoterna om henne från denna tid äro illa bevis för hennes obrutna energi, sega kraft och glänsande stridslust. Så berättas det att hon en gång skulle till ett bruk för att diskutera med en officer på ett möte. Tågtiderna hade ändrats och Kata Dalström kom för sent till tåget. Det var flera mil till bruket. Andra skulle resignerat, ty någon bil fanns icke och vägen var för övrigt förbjuden för biltrafik. Men Kata Dalström gick till lokstallet, fick ett sammanträde med stationskarlar och lokmän, en dressin ställdes i ordning, som ett bylte packades hon in på dressingolvet och sen gick färden från banvaktstuga till banvaktstuga den åtta mil långa resan och med ombyte av dressinförare vid varje ”håll”. Nog var jag mör alltid, men fram kom jag och löjtnanten fick sina fiskar varma under publikens ljudliga bifall, berättade hon. En annan gång hade hon en ung student till motståndare i debatten. Han talade om Breitenfeld, Lützen, Narva, om Karl XII:s karoliner och Stenbocks getapojkar, om Döbelns raska gossar och Sven Dufva och manade arbetarna att vandra i ärorika faders fotspår. Studenten, som var en god talare, fick en del av publiken med sig. Det här ser mörkt ut, sa Kata till dem som följt henne på resan, men vi få väl se hur det går. Så trädde hon upp i talarstolen, utan att hälsas av sedvanliga applåder.

– Här har nyss en ung högertalare, en riktigt vacker och sympatisk gosse, visat bilder ur den svenska historien. Han kom fram till 1809, då svenska folket avsatte en oduglig konung och gjorde en revolution. Men från de sista hundra åren har han ingenting berättat. Jag skall be att få fortsätta, där han slutade.

Och så berättade hon nästan i sagostil om händelserna 1848, om bruksarbetare och vävare, om arbetarrörelsens uppkomst, om sin egen barndom och dess erfarenheter, om hur de första socialisterna kastades i fängelse, om Oskarström, Nättraby, Mackmyra, Ådalen och andra sociala slagfält, där de fattiga kämpat mot de rika, om storstrejkerna och de två nationerna inom folket. När hon slutade med orden: detta är också bilder ur Sverges historia och hjältarna äro ättlingar av karoliner och getapojkar, ehuru de nu kallas socialister och pack så bröt ett oändligt bifall löst. Kata Dalström hade ånyo hemburit en seger.

Det är nu hennes sega strid når sin höjdpunkt av tapperhet och kraft. Hon gläder sig åt själva bondetåget och borggårdskuppen, ty de väcka folket och samla arbetarna till nya kraftansträngningar. Den socialdemokratiska valsegern efter februarikupperna förutser hon; hon är nästan yr av glädje, när segern kommer. Hon är viss om reaktionens fall. Och så komma de ödesdigra juli- och augustidagarna 1914. Världskriget utbryter, demokratierna falla, arbetarna marschera ut mot varandra med vapen i hand. Jaurès mördas, Internationalen rämnar, allt är kaos och natt.

Trots allt – kriget hade segrat över freden. Vem svarade för att icke vårt eget land drogs med in i den stora virveln? Vad mäktade hon nu, en snart gammal kvinna, trött av år och mödor?

Helt repade sig icke Kata Dalström från det slag som krigets utbrott och Internationalens sönderfallande för henne innebar. Men efter de första dagarnas modfällighet – den enda gång hon fällt modet – återvann hon sin sega arbetsförmåga och sin oförstörbara handlingskraft och gav sig ånyo ut i bygderna att mitt i larmet från krigets trumvirvlar förkunna fredens evangelium och mitt i dånet från Internationalens fallande murar förkunna sitt gamla: Proletärer i alla länder, förena er!

53. Inför en stor ekonomisk kraftmätning.

Innan vi emellertid övergå till att skildra Kata Dalströms strider, öden och äventyr under krigsåren, måste vi återvända till hennes kamp för arbetarnas fackliga strävanden.

Under det nya seklets första lustrum hade den svenska industrins utveckling fortgått i raskt tempo. De sista resterna av den gamla patriarkalismen försvunno ur städer och större industrisamhällen. Den moderna tiden höll sitt intåg längs hela linjen och dess anda av industriell expansion, tekniska framsteg, organisation, kapitalaccumulation, svällande industriella arméer, klassmotsatser och klasskamp gjorde sig över allt gällande. Med den växande industrialiseringen, arbetarnas och arbetsgivarnas samling i starka organisationer och en å omse sidor växande lust att mäta sina krafter tilltog de ekonomiska och fackliga striderna med varje år. Endast tum för tum retirerade de styvnackade arbetsgivarna inför de påträngande arbetarskarorna, som pockade på en människovärdigare levnadsstandard. Endast stycke för stycke förmådde arbetarna att tilltvinga sig högre löner och kortare arbetstid, men eldade av agitatorer som Kata Dalström och ledda av energiska och skickliga härförare som den bistre Herman Lindqvist, den saktmodige Ernst Blomberg, den bullrande Anders Sjöstedt, den glade Charles Lindley, den tappre C. L. Lundberg och många andra vunno dock i regel arbetarna stora framgångar. Bland fackliga strider, som tilldrogo sig stor uppmärksamhet och i vilka Kata Dalström deltog som en städse flammande valkyria, må erinras om striden vid de bohusländska stenbrotten, vars ägare gjorde lockout för att krossa fackföreningarna, striderna vid vissa sko- och läderfabriker, lockouterna inom byggnadsindustrin i Stockholm och Malmö samt den så kallade Kjönsbergs-striden mot sömmerskorna i Stockholm, en strid som leddes Kata Dalströms goda vän Anna Sterky. Alla dessa fejder kommo dock att överskuggas av den stora verkstadskonflikten 1905, som sammanföll med tiden för de nyss skildrade akuta unionskriserna. Men den gick företrädesvis i lugna fåror. Den ettrigaste och namnkunnigaste av fackföreningsstrider blev mackmyrakonflikten 1906. Striden gällde föreningsrätten och fördes med den största brutalitet av arbetsgivarna (bl. a. förre statsministern Lundeberg), som vräkte till och med kvinnor och barn ut ur bostäderna att prisgivas åt hunger och köld. Alla arbetarrörelsens agitatorer skyndade till mackmyraarbetarnas

hjälp, framför allt Fabian Månsson och Kata Dalström, vilken senare for land och rike omkring förevisande bilder från vräkningarna. Striden slöt med nederlag för arbetsgivarna. Efter segern höll Kata Dalström ett föredrag, vari hon prisade mackmyraarbetarnas tappra kamp och framhöll dem som ett mönster för landets övriga arbetare. ”Och ett särskilt tack till Christian Lundeberg, den store patrioten, som genom Mackmyra har väckt tusentals arbetare i vårt land till insikt om fackföreningarnas betydelse och klasskampens nödvändighet.”

Emellertid stockade sig ovädersmolnen allt som tiden gick och de båda klasskämparna tillväxte i styrka och stridslust. Det blev allt mer uppenbart, att arbetsgivarna samlade sig till en offensiv på en bred front i avsikt att ordentligt kväsa arbetarna och stäcka den växande fackföreningsrörelsen. År 1907 bröstdade den kapitalistiska sidan av. En stor lockout stod hotande nära, men de kloka och försiktiga fackföreningsgeneralerna, som icke funno tiden vara inne' till en storuppgörelse,

veko för denna gång åt sidan. Denna bidande taktik tilltalade dock icke de nymornade massorna, som brunno av kamplust. På landsorganisationens kongress mot slutet av 1906 hade de skärpta stridsstämningen redan gjort sig märkbar och i en av kongressens resolutioner hette det, att ”sådana situationer kunna inträffa, då en storstrejk kan vara lämplig att tillgripa såsom svar på angrepp från arbetsgivarnas sida”. Kata Dalström gillade varmt detta uttalande, men hon varnade arbetarna att leka med storstrejkstanken, ”som innehåller även bittra droppar och kräver en absolut solidaritet och stor offervilja”.

Massorna formligen stormade vid denna tid in i fackföreningarna och i landsorganisationen, krävande handling. Stora strider fördes särskilt mot de norrländska trävarubolagen, som reste ett hårdnackat motstånd mot arbetarkraven. Striderna blevo ibland synnerligen bittra, såsom i Ådalen, där år 1907 det så kallade sandöupproret utbröt. De strejkande stormade en strejkbrytarkasern och ett slagsmål uppstod med ty åtföljande åtal och hårda domar. Utmärkande för domstolarnas klassjustice är, att tre unga arbetare, bröderna Fritz och Henning Ståhl samt Albert Sundin (sedermera ordförande i Folkliga författarförbundet och en uppbyren folkbildningsvän) såsom ledare dömdes till vardera – åtta års straffarbete! Dessutom dömdes en grupp andra deltagare till straffarbete varierande mellan sex år och två månader samt flera till fängelsestraff. Den konservativa pressen gjorde särskilt Kata Dalström som hållit föredrag i orten, och fil, kandidaten Rickard Sandler, sedermera statsministern, ansvariga för det skedda! Kata Dalström skyndade från södra Sverige till Ådalen för att försvara sig och höll jämte Rickard Sandler flera möten, där hon lade ansvaret för den rådande jäsningen på dem, som vägrade arbetarna medborgerliga rättigheter och människovärdiga existensvillkor.

Vid denna tidpunkt råkar Kata Dalström i öppet krig med den stridslystne målaren och godsägaren Olof Hermelin. Denne var en lidelsefull högerman och nationalist samt en svuren fiende till socialismen. Han var en livlig anhängare till det av högern mot socialdemokratin startade Svenska folkförbundet, som verkade bland arbetare och lantarbetare och mot vilket Kata Dalström förde det ena segerrika fälttåget efter det andra. Hermelin fäktade genom artiklar i allehanda högertidningar efter bästa förmåga och utgav broschyrer mot socialdemokratin, vilka genom sina blottor utmärkt ägnade sig som källor för de socialistiska agitatorerna. Till slut greps Hermelin av fullkomligt raseri och lät trycka en samling teser med titeln: Krig mot socialisterna! Uppropet fick en stor spridning genom präster, konservativa skollärare, officerare och arbetsgivare. Kata Dalström tog genast upp den kastade stridshandsken och lät trycka och på alla arbetarnas samlingslokaler i riket anslå ett motupprop med rubriken: Krig mot kapitalisterna! Kata Dalström utgav även i broschyrform i en jätteupplaga såväl Hermelins som sitt eget manifest. Ur det hermelinska uppropet må som stilprov anföras följande satser: ”Krig mot fosterlandsförrädare, som taga mutor av vårt lands fiender, som uppmana våra försvarare till uppror mot befäl och överhet! Krig mot tyranner och våldsmän, som sparka värnlösa kvinnor, som okväda och misshandla idoga och redliga arbetare, vilka icke äro i förbund med dem! Krig mot gudsförnekare, som smäda allt upphöjt, heligt och sedligt! Krig, överhetens och dess tjänares krig mot socialistledarna och de av dem förförda, ty överheten bär icke svärdet som en dekoration! Krig till dess hydran är krossad! Krig på det vi må få fred i Sveriges rike! Socialisterna hava hittilldags gått till anfall mot samhället, nu går samhället till anfall mot socialisterna.”

I det av Kata Dalström undertecknade motuppropet hette det bl. a.: ”Krig mot de fosterlandslösa kapitalisterna, som ingå förbund med utländska arbetsgivarorganisationer i akt och mening att utsvalta sitt eget lands arbetare, om de ej böja knä för dem som makten hava! Krig mot dem som importera galizier för att hålla jordbrukets arbetare nere i ej människovärdiga förhållanden! Krig mot tyranner och våldsmän, som låta vråka havande kvinnor och värnlösa barn ut i köld och natt

utan tak över huvudet! Krig mot dem som frigjort sig från människokärlekens och broderskapets bud och i dessas ställe stiftat lagar som kränka allt vad människorätt och människovärde heter. Krig till dess vi omskapat dessa orättfärdiga samfundsförhållanden, så att rättvisa och rättfärdighet må vara bosatta på jorden, solidaritet och broderskap bilda samhällets grundvalar i stället för våld, våld, list och allsköns orättfärdighet. Krig till dess hydran, den kapitalistiska hydran är krossad! Krig på det vi må få fred – ej blott i Sverige utan över jordens hela ring! Kapitalisterna ha sammansvurit sig mot socialisterna. Må kapitalisterna, må samhällsbevararna gå till anfall mot oss, vi skola veta värna vår människorätt mot samhällets rovridare.”

Denna plakatduell mellan den konservative friherre Hermelin och den socialistiska fru Dalström ger en levande bild av den intensitet klasskampen nått vid denna tid. När man tar del av dessa båda krigsförklaringar förstår man bättre att åskmolnen hopade sig och att en urladdning var ofrånkomlig.

Med året 1908 skärptes motsättningarna på arbetsmarknaden i hög grad. Strejker och lockouter, lockouter och strejker avlöste varandra. Arbetsgivarorganisationerna blevo allt oresonligare, den märkliga högkonjunktur, som räckt under flera år, visade en avmattning, men samtidigt trängde massorna, som alltså strömmade in i fackföreningarna, på och fordrade att få sin andel av det växande välståndet. Inom byggnadsindustrin, transportväsendet, stuveri- och hamnrörelsen, sockerbruken, bokbinderifacket m. fl. arbetsområden utbröto konflikter. Arbetsgivarna voro nu färdiga att slå till och proklamerade en storlockout. Avsikten var tydligen, såsom Kata Dalström i ett föredrag sade, att ”sätta en bomb under hela fackföreningsrörelsen och särskilt att krossa landsorganisationen”. De försiktiga fackföreningsgeneralerna, som rådförde sig med arbetarnas politiska ledare Hj. Branting och F. W. Thorsson, gjorde även nu allt för att undvika en avgörande kamp. Efter stora mödor lyckades det dem också att åstadkomma ett freds-slut utan förödande strid. Resultatet blev en kompromiss, som icke tilltalade varken arbetsgivare eller arbetare. Kata Dalström, som mycket beundrade Herman Lindqvists fältherre-talanger, försvarade fredsslutet och utkämpade flera duster med ungsocialisterna, som häftigt kritiserade detsamma. Särskilt ont blod bland arbetarna väckte uppgörelsen vid hamnarna, där arbetsgivarna varit synnerligen aggressiva och bland annat importerat främmande arbetsvilliga. Ett häftigt uttryck för detta strejkbrytarhat gav sig till känna vid det så kallade amaltheaattentatet i Malmö, som kostade en engelsk strejkbrytare livet och tre unga arbetare – Algot Rosberg, Alfred Stern och Anton Nilsson – dödsdomar som dock mildrades till livstids straffarbete. Liksom sandöffren först återfingo sin frihet efter högerregimens fall och den liberala ærans inträde, så dröjde det ända fram till det demokratiska genombrottet under världskriget, innan fängelseportarna öppnades för amaltheamännen. Kata Dalström, som skarpt ogillade bombattentatet i Malmö, verkade dock ivrigt för anslutning till den landsomfattande amnestirörelse för offren i de sociala striderna, vilken utbredde sig inom skilda kretsar särskilt tack vare den energi som bagaren, sedermera bokförläggaren Axel Holmström utvecklade.

54. Storstrejken bryter ut.

Med år 1909 fingo Sv. arbetsgivarföreningen – i vars spets stod den skicklige men stridslystne Hj. von Sydow – och Centrala arbetsgivarförbundet tillfälle att förverkliga sin länge närda önskan att söka krossa den svenska fackföreningsrörelsen. Konflikter seglade upp inom; byggnadsindustrin, byggnadsämnesfabrikationen, pappersmasseindustrin, herrkonfektionsbranschen, vid porslins-, pitpropps- och flottningsindustrierna m. fl. Arbetsgivarna, som blivit allt mer nervösa, proklamerade den ena lockouten efter den andra, ofta i ytterst provocerande form. Emellertid lyckades det genom fackföreningsledarnas fredsvilja att avveckla flera av de större konflikterna

och endast några smärre återstodo, då arbetsgivargeneralerna plötsligen smälldes till. Av landsorganisationens 150,000 medlemmar voro sommaren 1909 blott 7,000 i konflikt, därav mer än 5,000 genom arbetsgivares egna offensiva lockouter, då den stora kampen började.

Arbetsgivarföreningen tog genast till stora klubban. ”Det bränner som järn i deras händer, de äro galna av lust att slå oss sönder och samman”, förklarade Kata Dalström i ett föredrag. Den fjortonde juli avlämnades krigsförklaringen. Den gick ut på en generallockout mot den svenska arbetarklassen. I första hand skulle 8,000 arbetare inom trävaru- och textilindustrierna kastas ut i svält och umbäranden, i en andra etapp järnbruksarbetarna och i en tredje etapp återstoden av alla hos Svenska arbetsgivarföreningen sysselsatta arbetare eller ialles 163,000. Dessutom varslades att även Verkstadsföreningen och Centrala arbetsgivarförbundet skulle deltaga i striden. Den kapitalistiska krigsförklaringen väckte en allmän förbittring inom hela arbetarklassen och oroade även den småborgerliga opinionen.

”Våra fiender ha mist vettet, må vi se till att hålla huvudet kallt. De tro, att de som kavallerister skola kunna rida ner oss. Men vad som icke lyckades för Bismarck och kejsar Wilhelm gent emot de tyska socialisterna, ska inte lyckas för deras efterapare i Sverige! Må de draga sitt svärd. Vi ha också vapen.” Så sade Kata Dalström i ett föredrag efter lockoutförklaringen.

Det häftiga överfallet framkallade hos arbetarna en obetvinglig föresats att med alla till buds stående medel försvara sig.

Det svenska folklynnets bästa och säregnaste karaktärsdrag framträdde hos den svenska arbetarklassen: fasthet, trotsig tapperhet, seg vilja, beslutsamhet, lugn och tillförsikt. En stilla hänförelse grep massorna. Alla försök att undvika jättelockouten strandade på arbetsgivarnas provocerande uppträdande och föresats att nu tukta arbetarna. För landsorganisationens ledning stod ingen annan utväg öppen än att möta det stora lockoutanfallet genom en allmän arbetsnedläggelse, d. v. s. en facklig storstrejk. Meningarna inom fackförbundsledningen voro dock delade. Murarnas inflytelserika förtroendeman den framsynte och sluge Nils Persson, som Kata Dalström ansåg vara den listigaste av alla påvar och som hon plägade jämföra med biskop Brask; Ernst Blomberg, järnarbetarnas försiktige general, ”som sover två nätter på varje förslag” enligt Kata Dalström; och Johannes Andreasson, skräddarnas överste – om vilken Kata Dalström sade, att han var ”ful som gammal ost, men klok som en häradsprost” – voro betänksamma. Storstrejksbeslutet fattades emellertid utan votering och den 4 augusti nedlades arbetet över hela landet utom vid de allmänna välfärdsinrättningar, som arbetsledningen undantagit från arbetsnedläggelse.

Proklamationen om jättelockouten hade som vi sett häftig upprört Kata Dalström, som, ehuru hon tidigare varit mycket försiktig när det gällde fackliga konflikters öppnande, omedelbart började den mest lågande kampanj för ”en kamp på liv och död” mot arbetsgivarlägret. Kapitalisternas mening är uppenbar, skrev hon till en vän, de ämna krossa oss; allt vad vi byggt upp vilja de radera i ett slag. Alla helvetets härskare med den borgerliga pressen i spetsen skola mobiliseras emot oss. Vi skola bli varg i veum och socialismen skall med våld drivas ut ur landet. Vad socialistlagar icke förmått, det skall lockoutklubban åstadkomma. Nu gäller det att slåss och hålla samman! Nu få vi se av vad virke den svenska arbetarrörelsen är hoptimrad. Mod och åter mod! Anfallet är bästa paraden kom ihåg det! Nu är den stora kampens, försvarsstridens stund inne. Måtte vi alla orka hålla ut! Vi föra en rättfärdig strid och jag är viss om seger.

Så tänkte Kata Dalström och så tänkte hela den svenska arbetarklassen. Storstrejksproklamationen rönt en enhällig och hänförd anslutning inom arbetarklassen. Den 4 augusti nedlade närmare 300,000 arbetare, därav tiotusenden oorganiserade, arbetet. Den dittills förhållandevis största av historiens arbetsnedläggelser tog sin början under ett enastående lugn. Alla hjul stodo

plötsligt stilla. All rörelse upphörde. Fabrikerna blevo som döda, gatorna tomma på arbetsåkdon och fortskaffningsmedel, hamnarna öde, inga tidningar utkommo, lantarbetarna lämnade fälten och åkrarna. En högtidlig och imponerande tystnad lägrade sig över hela landet. Det är som en söndag, skrev Kata Dalström, en söndag som icke tar slut.

Ehuru storstrejken var en försvarsåtgärd, framkallad av jättelockouten, som gått i verkställighet, framställdes den i den borgerliga pressen som ett slag mot hela det bestående samhället, som inledningen till ett skräckregemente, som den första etappen i en proletär revolution.

Högerpressen i den lilla mån den kunde utkomma, rasade; den liberala pressen, som stått tveksam mot lockouten, kastade helt om och angrep arbetarledningen på det häftigaste; myndigheterna grepos av fruktan och mobiliserade en god del av krigsmakten; de borgerliga elementen skapade särskilda väpnade garden till försvar för den som de trodde hotade heliga egendomen.

I den moderna svenska arbetarrörelsens historia betecknar storstrejken 1909 på sätt och vis en kulmen av klasskampen. I varje fall intar den en fullt jämbördig ställning med åren 1917 och 1918, då den svenska demokratin erövrades. Ty från att ha varit blott en facklig försvarsstrid för vissa ekonomiska och organisatoriska arbetarintressen blev storstrejken genom hela den borgerliga klassens uppslutning kring arbetsgivarna,

genom myndigheternas offensiva inställning och hela samhällsmaskineriets mobilisering mot arbetarna en det svenska arbetande folkets samlade resning till försvar för ej blott uppnådda lönevillkor och arbetsformer utan för sin frihet, sitt människovärde, sin framtid. I sanning, över denna strid vilar en storvulnhet som över blott få episoder i svensk historia!

Storstrejken leddes av Herman Lindqvist, landsorganisationens ordförande, som Kata Dalström så högt beundrade. "Herman, skrev Kata Dalström, är en järnkansler, släkt med storgubbarna under medeltid och storhetstid. Han ger sig icke i första hugget." Han var också en synnerligen betydande man: järnfast, seg, stolt, klok. Hugget ur granit var hans huvud. Som Atlas kunde han på sina skuldror bära alla bördor. Vid hans sida stodo män som den lugne Ernst Söderberg, den snarfyndige Arvid Thorberg, vidare Charles Lindley, om vilken Kata Dalström plägade säga, att han är hälften gast och hälften pabst, Anders Sjöstedt, om vilken det sades, att han kunde tala i Boden och höras i Ystad, samt Janne Jönsson, som Kata Dalström kallade "den trognaste själ Sverges arbetare äger och en själ som står ryggen i alla blåsväder", J. P. Pehrsson, de bleck- och plåtslagares hövitsman, en bjässe, som icke gick åt för hackor, Gustaf Janzén, vävargeneralen, "en mycket sammansatt människa: vemodsfull skald, härsarknatur à la Karl XI och finslipad diplomat" enligt Kata Dalström, Emil Söderström, "en hundrakilosäck, som ingen springer bort med". Samt naturligtvis Hjalmar Branting, som nu stod på höjden av kraft och andlig vitalitet, mästerlig i strategisk konst, om möjligt ännu skickligare i att vända nederlag till nya segrar än i att av vända nederlag, ehuru han även här var en mästare. Han hade avrått från att utvidga generallockouten till storstrejk, men när den icke stod att hejda på grund av massornas tryck, inriktade han hela sin fältherrekonst på att undvika ett debacle och samla massorna på en ny front och där slå en eventuellt segrande fiende.

Sedan typograferna anslutit sig till storstrejken utgavs av storstrejksledningen landets enda tidning, Svaret, under redaktion av G. G. Magnusson, Sven Persson, Anders Örne och Karl Eriksson. Tidningen trycktes i en upplaga av 200,000 ex.

Alla arbetarrörelsens intellektuella krafter och tillgängliga agitatorer mobiliserades omedelbart såsom talare och landet översvämmades av propagandister. Kata Dalström anmälde sig först av alla.. Hon hade på försommaren haft bl. a. en del föredrag mot dogmkyrkan och rösträttsmöten och hade just tänkt söka sig någon tids vila efter vinterns och vårens strapatsrika härfärder, när hon nåddes av budet om den stora striden. All tanke på vila uppgavs; hon brann av begär att

genast få kasta sig ut i kampen. Helst ville hon vara i Stockholm, ty hon älskade att få stå mitt i händelsernas mittpunkt. Men hon gjorde aldrig några villkor. De vill inte gärna ha mig i Stockholm, sade hon om ledarna; de tycks tro, att jag ska ställa till med revolution. Men på landsbygden där duger jag. Nå, mig kvittar det lika, blott jag får stå vid arbetarnas sida, tillade hon.

55. I det hetaste kulregnet.

1909 var för Kata Dalström alltigenom ett händelserikt och äventyrs fyllt år.

Årets ingång hade börjat med ett celebret politiskt åtal, ett i hennes mest ryktbara: Ronnebyåtalet. I januari månad hade hon gästade den lilla blekingestaden och därvid skarpt nagelfarit dels den sittande konservativa regeringen med dess av talsraseri besatta justitieminister Alb. Pettersson, av folkhumorn döpt till Justitie-Pelle, dels riksdagen, vars högerpartier bedrev en ytterst reaktionär politik och vars liberala parti ävenledes visade tendenser i konservativ riktning (staafflagarna m. fl.). Vid mötet var även närvarande stadens borgmästare, den genom åtalet sedermera landsberyktade E. Flensburg, i spetsen för den lilla stadens hela poliskår. Denne Flensburg var mera känd för reaktionärt nit än för snille och smak. När Kata Dalström hunnit ett stycke in på sitt föredrag, reste sig herr borgmästaren i högsta grad upprörd och ropade:

– Jag är stadens borgmästare; jag förbjuder Eder att fortsätta Ert föredrag.

– Med vad rätt upplöser Ni ett i laga ordning tillkommet möte?

Borgmästaren:

– Ni smädar riksdagen. Mötet är upplöst. Gå, gå! Kata Dalström:

– Om jag genom min kritik smädat riksdagen få domstolarna avgöra. Men med vilken lags rätt upplöser Ni detta möte?

– Vill Ni lämna talarstolen eller icke? Jag nedlåter mig icke till att tala med Er. (Till publiken): Gå! Ge er i väg! Kata Dalström (till publiken):

– Skall jag lämna talarstolen? (Svar: Nej, Nej!) Ni hör, herr borgmästare, folkets röst. Och folkets röst är Guds röst, säger ett ordspråk. Vår herre är förmer än en borgmästare, alltså fortsätter jag med några avslutningsord.

Och så fortsatte hon en kort stund under det borgmästaren ropade:

– Polis! Polis! Var är polisen? Men denna hade troppat av. Kata Dalström:

– Jag skall hjälpa Er! Ärade åhörare! Gå nu lugnt hem!

Följande dag blev hon uppvaktad av stadsfiskalep med en stämning för det hon ”talat smädligt mot riksdagen” samt för det ”hon icke hörsammat vederbörande polismyndighets tillsägelse att upphöra med föredraget”. Åtalet väckte stor sensation i hela landet, borgmästaren kom in i alla revyer och politiska nidvisor, nästan hela pressen tog avstånd från hans tilltag, vilket icke hindrade, att han och hans rådhusrätt dömde fru Dalström till två månaders fängelse för smädelse av första kammaren och 25 kronors böter för ohörsamhet mot laga myndighet. I hovrätten blev hon helt frikänd emellertid. Processförfarandet vid rättegången var högst egendomligt och åtskilliga pikanta episoder inträffade. Ett av åklagarvittnena förklarade bl. a. att talarinnan sagt, att ”Första kammaren valdes av oxar, får, getter, svin och penningpåsar”.

– Nå, är det inte sant kanske; vad är fyrkskalan annat än gods och guld och kreatur? sporde Kata Dalström sedan sina åhörare när hon skildrade processen.

Vidare påstods hon av vittnet ha sagt, att ”den fordom fria bondeklassen 1892 tagit mutor av herreklassen, vilket hon bevisade genom citat från uppgörelsen om försvarsordningen detta år.” Hon tillspordes av åldagarna, om hon vid mötets upplösning mottagit hyllningar och hurrarop av publiken eller själv hurrat, vartill hon genmälde, att då åhörarna utbringat leverop för henne, hade hon ropat: leve socialismen! Detta ansågs såsom försvårande omständighet.

Åtalet åstadkom emellertid, att hennes möten fingo en så enorm publiktillströmning, att lokalerna icke räckte till. Om rättegången skrev den satiriske Jörgen i Figaro med sin drastiska ironi: ”Slut på narrspelet! Och den samhällsupplösande bondkurtisen! Åtalet nedlägges genast! Lyden, riks- och kungsbrackor! Å offentlig plats ber Kungl. Maj:t både för Kata och de bättre herrarna om förlåtelse. Bondborgmästarn Ronneby hitföres ögonblickligen i någon slags gapstock. Vi vilja alla se honom.” I den stilen örfilades den stackars borgmästarn i skämtpressen och i slagdängorna. För första gången hade Kata Dalström en god press. Det skulle emellertid icke dröja så värst länge förrän hon själv blev ånyo hudflängd. Hon försvarade nämligen typografernas deltagande i storstrejken och fick genast tidningarna över sig.

Strax efter sitt föredrag i Ronneby blev hon även åtalad i Växjö. Det såg ett slag ut som om myndigheterna alldeles ämnade täppa till mun på henne. Hon tog emellertid åtalen med största lugn, upprepade sina farliga föredrag på jättemöten i Stockholm och hyllades på det livligaste av stockholmspubliken. Även växjöåtalet slutade snöpligt för de åtalslustiga myndigheterna.

Men låtom oss återgå till storstrejken.

När storstrejken proklamerats, sändes Kata Dalström av den proletära generalstaben till det farligaste avsnittet av arbetarfronten. De fattigaste av arbetarskarorna voro textilarbetarna och majoriteten av dessa voro unga kvinnor, som icke kunde väntas ha någon större motståndskraft i en segt utdragen jättestrid. Det föll alltså på Kata Dalströms lott att elda och hänföra, stålsätta och bevara uthålligheten hos dessa ännu unga och svaga trupper. Hon höll lysande möten i Norrköping, Borås, Viskadalen och göteborgstrakten. Hon varken sov eller åt, säga de fackföreningsmän som vid denna tid samarbetade med henne. Hon besökte de fattiga vävarna och deras döttrar i deras hem, samlade in mat och kläder till dem.

Ur hennes rapporter till förbundet må följande citat här anföras. Citaten utgöra tillsammans ett brottstycke ur en historisk film från dagar, som från djupet upprörde det svenska folket: ”Möte i Gårda. Stämningen fast och god. Men det gör mig så ont om dessa små textilflickor, som sitta där med sina bleka kinder och feberglänsande ögon.” – – – ”Stort möte vid Krokslätt, där en lantbrukare Fredriksson upplåtit en äng åt oss. Detta sedan han åsett polisens oerhörda brutalitet mot de kämpande. 'Man hade till och med ridit in på gårdarna och jagat flickorna. Flera tusen på mötet.'” – – – ”Nöden stor bland textilarna, men de små flickorna hålla tappert ut. God stämning” – – – ”Mina textilflickor älskar jag snart som om de voro mina egna töser”. – – – ”Har varit sjuk, trodde det skulle gå åt fanders. Läkarna förbjöd mig tala, fick opium för att döva plågorna, vågade ej ta morfininsprutning. Klarade föredraget, men måste sitta.” -- -- -- ”Ja, nu brinner det i alla klutar! Måtte vi nu bara dels kunna hålla ut, dels vinna åtminstone en dräglig fred.” – – – ”Hur är det med våra små töser i Norrköping? Jag är bra orolig, innan jag får höra hur de stå eldprovet.” – – – ”Textilarna hade glömt anmäla mötet, varför myndigheterna voro tillstädes för att upplösa det. Oro. Vi gjorde ett enskilt möte och polisen fick gå – slokörad” -- -- ”Trakasserier från myndigheternas sida. Alla lokaler bommade. Slutligen förhyrdes ett cirkustält, men även härifrån fördrevos vi av stadens (Åmål) myndigheter, som sänt polisbevakning för att hindra mötet. Det blev ej annan råd än att taga landsvägsmöte trots köld och de sörjiga vägarna. Jag uppmanade folket att sätta sig i rörelse och så tågade vi i väg, tagande vägen över kyrkbacken. Då jag kom fram till kyrkan, steg jag upp på trappan, fattande tag i portklappen och sade till folket:

Ni se hur myndigheterna behandla oss. Ej ens våra enskilda möten få vi hålla i. fred och ro. Endast landsvägen står oss till buds. Följen mig dit, så skall jag tala där, fast det är mörkt och kallt. Så höjde jag ett leve försocialismen från själva kyrktrappan och det besvarades med rungande kraft. Så tågade vi i väg. Från landsvägen höll jag så ett förbittrat tal. Stadsfiskalen och flera myndighetspersoner voro närvarande.”

Rapporterna äro talande nog. De utgöra ej blott mosaikbilder ur en historisk film utan även ett stycke kulturhistoria. tinder år 1909 voro arbetarna mångenstädes fredlösa i landet. Kata Dalströms brev och rapporter äro en gripande samling av bevis för laglöshetstillståndet. Och likväl skötte sig arbetarna under denna strid så mönstergillt, att antalet brott, fylleriförseelser och lagöverträdelser av opolitisk natur aldrig varit så få som detta år.

Av ett brev från Anna Sterky till Kata Dalström framgår, att denna senare gärna velat vara i Stockholm, händelsernas brännpunkt. ”Det skall du ej önska; här skulle du ej kunna göra någon nytta, men väl där du är, skriver Anna Sterky till henne och tillägger: Nu är det ej agitation som behövs här utan lugn och fasthet att hålla folket i jämnvikt och så pengar till de mest nödlidande. Särskilt denna sista sak, pengarna, måste till. Arbetarna har ju sällan här mer än vad som går från hand till mun; i det fallet är det ju bättre i landsorten. Skåne tycker jag ej vi ha anledning vara missbelåtna med (Kata Dalström hade klagat över en viss trötthet i Skåne); i Malmö är det bra, enligt Nils Persson och Hälsingborg är stilfullt, sade Christiernsson i dag.” Så svarar Anna Sterky på Kata Dalströms oroliga frågor. Dessa frågor gälla även strejkledarnas hälsa och humör. Anna Sterky skriver: ”Herman är naturligtvis ibland mer än trött. Men han tar snart nog igen sig; och han är ju segheten och klokheden själv; även Söderberg reder sig bra. I övrigt är det som en bikupa inne på landssekreteriatet. Svaret, vår tidning, är stiltigt med alla sina rapporter, där folket självt talar. Men Kata”, fortsätter Anna Sterky, ”tänk dig att vi ha hela samhället mot oss: regeringen, de borgerliga, pressen, polisen, militären, allt, och den där von Sydow, som är f. d. polischef; i honom ha arbetsgivarna fått en ledare, som har bra försänkningar; hans broder är med i regeringen. Ja, nog bär det emot för oss alltid. Men det blir att hålla ut; det blir ett eldprov på vår rörelse.”

Detta intressanta brev från Anna Sterky till hennes vän Kata Dalström är från mitten av augusti, när striden pågått cirka 14 dagar. Kata Dalström lämnar emellertid sin väninna, som sitter i händelsernas brännpunkt, ingen ro. Hon begär nya upplysningar. Hur är det i verkligheten? Gå vi mot seger eller nederlag? Själv har hon både goda och dåliga nyheter att ge. Många kämpa som hjältar, det är de flesta, andra jämra sig och klagat. En viss misströstan har gripit en och annan på nyplöjda marker, men överallt finns det kärnor, som hålla modet uppe. Allt går bra, blott de stora städerna icke ge sig. Hur är det i Stockholm? Så spørjer Kata Dalström allt oroligare Hon får vänta på svar. Allt är så ovisst. I mitten av september får hon ett brev. Hennes väninna skriver om ståtliga kvinnomöten, säger att modet hålles bra uppe. Själv vågar Anna Sterky icke tala på möten, enär hon är dansk undersåte. Polisen låg ständigt efter utlänningar. En guldsmedsarbetare Hansen, som vistats i Sverige i 15 år, blev tagen ned till polisen, därför att han gått med i storstrejken. Men myndigheterna äro ju som galna, det är rent ohyggligt så rätt och sanning trampas under fötterna av de borgerliga, utbrister Anna Sterky till sist och citerar därefter ledarna i den borgerliga pressen.

När Kata Dalström får veta, att reträttorder inom kort kommer, blir hon förtvivlad och vill hellre ha strid till sista slutet. Men när hon ser sina väverskor allt blekare och magrare i ansiktena, tänker hon: vi få väl ge oss, men vänta, få vi bara äta oss mätta, så komma vi igen; det kommer väl en vedergällningens dag, en revanschens dag. Och så sätter hon sig ner och skriver sitt föredrag om Vargaflockens moral, hennes skarpaste och bittraste angrepp mot den kapitalistiska sam-

hållsordningen och dess upprätthållare. Jag grät av harm, när jag skrev det, sade hon till en vän.

56. Reträtten.

Storstrejken var framför allt ett jättelikt moraliskt uppbåd av den angripna arbetarklassen, som, sedan flertalet av dess medlemmar gjorts arbetslösa genom lockouterna, icke ägde ekonomiska medel att rida ut stormen utan stod inför valet av antingen fullständig underkastelse eller en massdemonstration, som visade allvaret i arbetarnas försvarskamp. Denna allvarliga men fredliga massdemonstration var avsedd att genom sin imponerande gestaltning göra arbetsgivarna mera böjda för en hederlig fred än de tidigare visat sig vara och samtidigt göra Kata Dalström som fredkulla och somorstrejksvalkyria klart för den allmänna opinionen, att arbetarnas strid var en strid för hus och hem, för oförytterliga värden, en handling av nödvärn. Man antog säkerligen också att myndigheterna genom den allmänna opinionens inverkan skulle förmås till snabbt medlingsinitiativ och kraftig påverkan på arbetsgivarna i avsikt att förmå dessa till en rimlig uppgörelse. Slutligen hoppades strejkledningen, att det stillastående av alla affärer, som bleve en följd av arbetsnedläggelsen, skulle tvinga finanskretsarna att ingripa för fred till undvikande av för stora ekonomiska förluster för näringslivet.

Emellertid visade det sig snart, att samförstånd redan i förväg uppnått mellan de industriella arbetsgivarna, finansherrarna, den konservativa regeringen och myndigheterna om att icke göra fred utan med övervinnande av tillfälliga obehag och förluster förvandla den stora arbetsnedläggelsen till ett kännbart och verksamt svältkrig mot arbetarna. Först sedan arbetarorganisationerna tillfogats ett svidande nederlag, de tappert kämpande arbetararméerna upprivits, fackföreningarna krossats och makten över arbetsmarknaden för framtiden lagts i kapi-talets händer, skulle fredliga förhållanden återställas och därmed produktionen ernå en arbetsro, som icke på långa tider åter skulle störas.

Så resonerade arbetsgivarna och sådan var den strategiska planen på fiendesidan. Eller som Kata Dalström mera drastiskt uttryckte sig: man vill som de romerska kejsarna binda den slagne och fångne motståndaren vid sin triumfvagn, hånfullt ropande åt honom: vae victis!

Därför avvisade regeringen en rad av medlingsinitiativ: från förlikningsmannen, från freds- och skiljedomsföreningar, från liberala partiets förtroenderåd, från en samling framstående svenska kvinnor med Selma Lagerlöf, Lydia Wahlström och Anna Withlock i spetsen. Civilministern Hugo Hamilton förklarade, attorstrejken riktade sin udd mot samhället och ej längre var en kraftmätning mellan arbetare och arbetsgivare. Så längeorstrejkens ”hot mot samhällsordningen förefanns kunde staten icke främja eftergifter (genom medling om fred).” ”De som öppnat denna strid måste lära sig inse, att över varje klass står samhället.” Dessa civilministerns ord avsågo icke lockoutherrarna, som öppnat striden utan arbetarna, som försvarade sig.

Hamilton, själv en gång en av stockholmsbänkens radikaler, handlade som Pilatus, som korsfäste den oskyldige Kristus och gav Barabas lös, sade Kata Dalström i ett föredrag. Endast ett par enstaka liberala tidningar av hela den borgerliga pressen (som utkom i små handtryckta eller hektograferade blad) reagerade mot denna regeringens partiskhet. Storstrejken som de fattigas nödvärn mot en lockoutlysten och maktsjuk kapitalistisk sammansvärjning – detta såg icke eller ville icke ens småborgarklassen se. Denna blindhet föranledde Kata Dalström att i ett föredrag rikta ett häftigt angrepp just mot ”den sjusovande hökaren och den tolvsovande hökarmoralen”, mot ”den nattmöskklädde, vettskrämde sopåkeriägaren” och mot ”den enfaldiga gamla skvallerspegelstanten med några tusen på banken”, vilka naturligtvis blivit bragta i fara genomorstrejken och ”icke skulle bli säkerställda förr än arbetarna genom svälten bragts till

tiggarstaven”.

Närorstrejken pågått en månad voro arbetarnas leder fortfarande i stort sett obrutna. Men arbetarnas små besparingar voro förbrukade. Svälten tittade överallt in genom rutorna. Fonder och insamlingar voro även uppätta; de fattigaste arbetarna hade sista tiden fått smärre tilldelningar, nu skulle även de upphöra. Trots den mest glänsande sammanhållning och offervilja grinade det bittra nederlaget mot den tappra arbetarhären. Det stod klart för ledarna, att antingen måste striden övergå i en revolutionär epok eller också måste en reträttrörelse förberedas. Vissa yngre element och måhända även en och annan veteran från det stormomsusade åttiotalet propagerade en skärpning av striden, sågo i en revolutionär tillspetsning av läget enda utsikten till seger. De fackliga och politiska ledarna åter avböjde energiskt varje sådan inriktning av striden, som blott i än högre grad skulle sammansvetsa de borgerliga elementen mot den ännu alltfjämt alltför fåtaliga och politiskt maktlösa arbetarklassen, som dessutom hade alla samhällets maktmedel emot sig.

Med sorg i hjärtat skred Herman Lindqvist till en strategisk reträtt. Denna reträttplan, som var noga genomtänkt och sannolikt utarbetad tillsammans med Hjalmar Branting, är en av de skickligaste manövrer, som den internationella arbetarrörelsen har att uppvisa. I ett tal i Hornsbergs hage den 1 september utveckladeorstrejksgeneralen för massorna sin plan. Aldrig skulle det kunna komma i fråga att såsom regering och borgerlig press fordrade utlämna några enstaka arbetargrupper till avstraffning inför fronten. Men däremot kunde man tänka sig en ”rationell klyvning” avorstrejken på så sätt, att samtliga arbetare, som icke tillhörde Svenska arbetsgivarföreningen, efter förhandlingar återupptogo arbetet, medan striden fortgick hos de egentliga lockoutherrarna. Denna frontförändring vore ingen neslig flykt utan en strategisk manöver med bibehållen ära, sedan hela arbetarklassen under glänsande solidaritet gett till känna sin ’harm mot arbetsgivarernas stridsmetoder och väckt len allmänna opinionen till eftertanke över de sociala förhållandena och arbetarnas rättigheter. Med stor skicklighet genomfördes denna förkortning av krigsfronten. En stark besvikelse gav sig visserligen till känna hos arbetarna, i synnerhet som arbetsgivarerna utövade hänsynslösa repressalier här och var, men stort sett visade trupperna en mönstergill disciplin. ”Med döden i hjärtat men med upprätt huvud”, skrev Kata Dalström till en vän från sina härfärder, ”tågar vårt präktiga folk tillbaka. Men det knorrar över sina ledare”, tillade hon. Hon försvarade dock dessa ledare, som hon visste i en svår situation gjort sin tunga plikt.

57. De tappres sista strid.

Ehuru den egentligaorstrejken med den rationella klyvningen avvecklats, fortsatte Svenska arbetsgivarföreningen under regeringens medverkan sitt förbittrade motstånd mot varje uppgörelse, som icke innebar att arbetarna gävo sig på nåd och onåd. Kvar i striden stodo huvudsakligen järnbruksarbetarna, som Kata Dalström kallar de tappreste bland de tappra, grubarbetarna, trävaruarbetarna och vävarna. En medling ägde rum, men förkastades av arbetsgivarparten. Även inom detta läger började dock vacklan visa sig och arbetsgivarerna upphävde utan förhandlingar lockouten vid järnbruken och gruvorna; kanske i tron att arbetarna skulle utan vidare återgå. Så blev icke fallet. Med utomordentlig seghet fortsatte särskilt järnbruks-arbetarna sin försvarsstrid och vann en halv seger.

Kata Dalström hade erbjudits en tids vila, men förklarade att så länge en enda arbetare ännu förde striden mot lockoutherrarna, så skulle hon icke vila ett ögonblick. Hon fortsatte sitt agitationsarbete, som nu företrädesvis blev en serie beska vidräkningar med lockoutherrarna, myndigheterna och regeringen, vilka hon med ett gemensamt namn kallade vargaflocken och vars

samhälleliga moral hon framställde till allmänt beskådande och offentlig dom. Med bister ironi angrep hon särskilt arbetsgivargeneralen, f. d. häradshövdingen och polischefen Hj. von Sydow, civilministern, landshövdingen Hugo Hamilton, vars radikala förflutna hon ställde i grell belysning av hans senare handlingar, statsministern Arvid Lindman, från vars domäner och bruk hon framdrog talande exempel på besynnerliga omsorger om arbetarnas frihet och välbefinnande, justitieministern Albin Pettersson, vars åtalsklubba under storstrejken fallit över skyldiga och oskyldiga med resultat att en mängd arbetarnas förtroendemän och agitatorer sutto i fångelserna.

Den tvekan, som utkämpats i vårt land mellan kapital och arbete – så började hennes föredrag om vargaflocken – hör till det slag av storslagna strider våra efterkommande med stolthet skola erinra sig, när Saga täljer det svenska proletariats insats i mänsklighetens befrielsekamp ur guldets trollbojor! Vad hade då hänt? Stod fienden för dörren och hotade de rikes, de mättes avelsgård, som de ock vid lämpliga tillfällen plåga kalla ”det dyra, älskade fäderneslandet?” Vadan dessa hotande truppsammandragningar? Vadan detta tjut i hela den borgerliga pressen, underhållna med de rikes, de mättes pengar?

Gentemot den borgerliga pressens rop om avtalsbrott, svarade hon: Under byggnadsämneslockouten i fjol begingo arbetsgivarna ej mindre än fjorton säger fjorton avtalsbrott. Var var avtalshelgd då? Samma borgarpress, som då sökte tiga ihjäl avtalsbrotten, skria nu som vanvettiga över de omoraliska arbetarna, som ej respektera gällande avtal. Jag skulle vilja ropa till dessa borgerliga: Usla, eländiga hycklare där! Hur våga ni stena oss för samma brott, som ni själva i grov skala begått?

Efter att ha skildrat den ryska tsaristiska anda, som de maktägande ådagalagt, de om tsardömet påminnande ukaserna och de otaliga åtalen förkunnar hon (och här få vi prov på hennes slagfärdiga, folkliga talarkonst): ”Det är ett underbart skådespel vi spelat med uti! Hela samhället uppdelat i två skarpt skilda hälften: de rike och mätte ha samlats kring sina guldpåsar; och på vakt kring dem ha de till och med konungen på sin tron och ministrarna på sina taburetter ända till den minste lille länsman och poliskonstapel och dessutom hela militären. På den andra sidan står det kämpande och lidande proletariatet, vars kamp gäller miljoner människors rätt att vara fria män och kvinnor, ej herrarnas klavbundna trälar. Deras kamp är en rättfärdighetens strid mot guldets alla onda makter!”

Det vilar över denna hennes talarkonst kanske en viss primitivitet. Men också ett djupt och äkta patos, i släkt med de klassiska revolutionärernas, givande en tung men monumental resning åt orden.

Efter storstrejkens avblåsning grep en dyster resignation arbetarna, som blott sparsamt besökte föredrag och möten. Agitatorerna klagade allmänt över brist på publik. Kata Dalström var nära nog den enda, som förmådde fånga arbetarnas intresse. Till hennes möten strömmade de även i dessa bistra tider lika villigt som tidigare, och de hälsade hennes ampra vidräkningar med arbetarnas fiender med samma levande bifall som tidigare. Mot många socialistiska talare hyste eljest arbetarna efter storstrejken en viss misstro; ledare och talare finga sota för den uteblivna segern, som många föreställt sig skola betyda inkörsporten till det tusenåriga riket; ty en omisskännlig romantik hade omgivit själva storstrejkstanken. Men mot Kata Dalström förefanns ingen misstro. Tack, Kata Dalström, för att du icke övergav oss och icke ändrade färgen, lorev en gammal flottningsarbetare till henne. Ända tills de tappra järnbruksarbetarna och de fattiga vävarna fört sin strid ill slut fortsatte Kata Dalström sina resor i landsorten.. Hon hörde till dem, som förde de sista härjade, men ärekrönta resterna av den stora armén hem till fosterlandet, d. ä. till fabriker och övriga arbetsplatser.

Hårda och grymma förföljelser läto arbetsgivarna utgå över många av deltagarna i storstrejken.

Tusental måste resa ur landet. Tusental stodo i årtal på arbetsgivarnas ”svarta listor”, utestängda från allt arbete. Flera togo i förtvivlan sina liv. Och ändock ha de icke lyckats krossa oss, utropade med stolthet Kata Dalström i ett av sina föredrag. Och aldrig skola le lyckas, ty vi äro av ett särskilt virke, tillade hon. Det kom-mer en ny dag! Visserligen lämnade tiotusental sina organisationer, visserligen försvann för en tid denna karskhet, som utmärkt den svenska arbetarrörelsen under årtal. Men, som Kata Dalström i ett brev till en vän skrev, om tio år äro vi lika starka igen och då slå vi ett nytt slag, ty slåss måste vi, intill dess vi segrat. Hon röjer i dessa ord några av källsprången i den svenska folkkaraktären och hon skulle bli mera sannspådd än hon måhända anade. Ty efter tio år stod den svenska arbetarklassen åter rustad och fylld av stridslust, starkare än någonsin. Ja, när tio år gått, erövrade Sverges arbetare sina fulla medborgerliga rättigheter, besegrade överhetsstaten och säkerställde ett demokratiskt styrelseskick.

Efter det de sista striderna i anslutning till storstrejken utkämpats, återvände Kata Dalström, som vi nyligen berört, till den politiska fejden, åt vilken hon som vi sett sedan länge ägnat ett växande intresse. Storstrejken hade, sade hon, lärt henne, att utan politisk makt är arbetarklassen tillspillogiven och arbetarrörelsen dömd till oupphörliga nederlag. Erövringen av den politiska makten, om så behövs genom en revolutionär maktutveckling, är nödvändig, förklarade hon. Med en mer brinnande iver än någonsin, kastade hon sig in i den politiska kampen, anslöt sig definitivt till den vänstra sidan inom socialdemokratin och blev en av det socialdemokratiska ungdomsförbundets och stormklockefalangens talangfullaste, mest energiska och ivriga propagandister.

Samtidigt beslutar hon sig för att stärka kulturarbetet inom arbetarrörelsen. I bristande kultur ser hon en av orsakerna till arbetarnas efterblivenhet och till deras nederlag. En kulturellt lågt stående arbetarklass har ingen motståndskraft mot missräkningar och nederlag. Hon förordar kamp mot smutslitteraturen och smutskonsten, mot de dåligt organiserade, av arbetsgivarna ledda biblioteken på landsbygden, mot marknadsgycklet i folkparkerna, mot bondkomiker och revyelände. Hon håller en hel serie med bildningsföredrag. Men hennes kamp för större och djupare bildning åt folket är värt sina egna kapitel. Innan vi därför gå att skildra hennes häftiga politiska fejder under de sista tio åren av hennes liv, krigs- och revolutionsåren, må vi dröja en stund vid hennes betydelsefulla insatser för bildningsarbetet inom arbetarrörelsen.

Kulturella strävanden och insatser

58. "Boken är starkare än svärdet och farligare än hötjugorna."

Såsom redan framgår av skildringarna från hennes barndom och ungdom hade Kata Dalström tidigt starka litterära intressen. Hennes intresse för August Blanche, Onkel Adam och Carl Jonas Love Almqvist, men särskilt för Rydberg, Goethe, Schiller och Shakespeare är förut berört. Likaledes är hennes senare påverkan av Ellen Key och Tolstoy anförd.

Kata Dalström blev som vi sett med tiden också en livlig beundrare av August Strindberg, den store rebellen, ehuru hon icke stack under stol med, att han hade sidor, som icke vore enbart sympatiska. Hon kände mycket väl Strindberg, och familjerna umgingos under sommarvistelser i Stockholms skärgård, från vilka hon, efter Strindbergs död 1912, i uppsatser i Idun och i föreläsningar lämnat intressanta och för båda de originella personligheterna belysande skildringar. Till ett par av sina kvinnofigurer skall Strindberg också ha lånat drag av Kata Dalström, såsom i Götiska rummen. I hur stor mån hon påverkats av Strindbergs författarskap är svårt att avgöra, men hon sade själv, att de av henne högt beundrade verken Mäster Olof, Röda rummet, Nya riket, Svenska öden, Utopier och Tjänstekvinnans son varit av den största betydelse för väckandet av hennes entusiasm för den samhälleliga radikalismen och för danandet av hennes egen sociala och politiska åskådning. Hon talade alltid med den största beundran och hänförelse om dessa till sin ide och syftning demokratiska, rebelliska, socialistiska arbeten. Under sina sista månader läste hon Mäster Olof och hon kunde i sanning också till slut med denne säga:

På fältfot jag levat och sovit på mitt svärd,
och kraft jag ägde att trotsa en värld
av våld och vrånghet och synd och flärd!

Kata Dalström hade även ett stort intresse för Strindbergs religiösa och mystiska skrifter såsom Inferno, Legender, Till Damaskus och bland skådespelen framför allt Kronbruden och Drömspelet. Innan detta sista skrevs, lär han för övrigt av Kata Dalström ha fått låna åtskilliga av hennes teosofiska och buddhistiska skrifter. Man kan måhända även spåra deras in flytande i det berömda skådespelet. För Strindbergs äktenskapsdramer – utom Dödsdansen – hade hon ingen beundran till övers.

Till Kata Dalströms diktare hörde också – så egendomligt det låter – Oskar Levertin, som hon både gärna läste och citerade i sina föredrag. Hon var särskilt förtjust i hans essayer Diktare och Drömmare, i hans konstmonografier och hans dikter med österländska motiv såsom Konung Salomo och Morolf. Vad som förenade Kata Dalström med Levertin var säkerligen hennes kärlek till den österländska drömvärlden, en värld, som ofta träder oss till mötes hos Levertin. Till synes kontraster, hon en energisk, kraftfull, socialistisk ekebymajorska, beredd att slåss med både Vår herre och Djävulen, han en drömmande estetiker; men båda voro de romantiker. Hos Kata Dalström klappade bakom den sträva fältdräkten och tunga järnrustningen en social och religiös romantikers veka hjärta och svärmiska sinne.

Mycket älskade hon också Gustav Fröding, särskilt hans sociala sånger – hon anförde ofta i sina föredrag strofer ur Smeden, Jägar Malms hustrur, En fattig munk från Skara och Atlantis – och alldeles särskilt hans Gral- och Hadessånger. Kata Dalström var på sitt vis en gralsökerska, en i svensk bergslag vuxen, i svensk proletärvärld inslungad originell och robust gralfigur. Gral sökte hon, denna på en gång manhaftiga och drömmande upprorsande.

Gral är allt varandes hopp och hugsvalan,
 Gral är juvelen med underligt sken,
 Siad är Gral av Sibyllan och Valan,
 Gral är de vises sten.

Denna svenska bergslagsmora i storstövlar och vargskinns-päls – sådan tedde hon sig icke sällan – sökte de vises sten i Vedasånger och Salomos predikare, i evangelier och gnostikers pergamenter, hos kommunistiska vederdöpare och Goethes Faust, hos Leo Tolstoy och Karl Marx; och satt hon vid kolarnas milor i skogens djup eller hos en flock väverskor i Mark eller hon stod mitt bland sina rallare ute i ödemarken, så kunde hon rätt som det var börja gräva i sin ”giftpåse”, en gammal sliten kappsäck fylld med socialistisk litteratur, och från botten fiska upp en illa medfaren diktsamling av någon av sina älsklingsskalder och läsa om Faust eller Gral eller Konung Salomo eller Prins Siddhartha för de gåtfullt lyssnande proletärerna.

Av yngre svenska författare skattade hon högst Dan Andersson, kolaren som blev skald, som hon själv kände och hjälpte och som hon hyste en stor tillgivenhet för.

Bland utländska författare kände hon – utom de stora förut nämnda – en särskild dragning till Ibsen, Hauptman, Gorki, Zola, Hamsun, Heine, Maeterlinck och Tagore. Om dessa tre sistnämnda höll hon några av sina bästa och intressantaste litterära föreläsningar, vilka hon liksom sina konst- och teosofiska föreläsningar i regel förlade till strax efter de offentliga politiska, fackliga eller antiklerikala föredragen alldeles som Hinke Bergegren på samma sätt förlade sina dramatiska recitationer. Utom de förut nämnda räknar hon till sina författare Byron, Milton, Shelley, Swinburne samt Dante och Petrarca, vidare Cervantes, Dostojevski och Turgenjev, om vilka alla hon höll föreläsningar. De diktare hon valt till sina följeslagare voro alltså några av de största och förnämsta av mänskligheten, andar; alptoppar kallade hon dem själv. Författare och skalder, som icke hade något att ge just henne, plånade hon totalt ut ur sitt medvetande, hon ville inte ha med dem att göra, de blevo för henne luft, om de också voro aldrig så berömda. Österländska skalder läste hon gärna och fann kanske ibland även hos mindre betydande sådana ett tankedjup, en skönhet och en ”själ”, som mången annan icke genast eller ens efter rätt grundligt sökande kunde upptäcka.

Hennes litterära föreläsningar och samtal ha varit av en stor betydelse för den svenska arbetarklassens kulturella lyftning. Hon började med dem vid en tidpunkt, då utom Hinke Bergegren få andra inom rörelsen hade tid, förutsättningar eller lust att syssla därmed, vid en tid, då många arbetare betraktade skönlitteratur som ett överklassens lyx- och njutningsmedel, som gärna kunde undvaras. Och hon gick med sina ”andliga lyktor”, som hon kallade sina skalder, till de fattigaste och mest tillbakasatta, till de oregerliga, snustuggande och ej sällan brännvinslystna rallarna – hur vitt skilda från våra dagars organiserade järnvägs- och anläggningsarbetare, skolade i organisationen! –, till gruvarbetarna i ödemarkens fjäll, till de svältande vävarna och textilarbeterskorna, till hyttmederna och kolarna i skogarna. För dem voro hennes föreläsningar om de stora skalderna som bud från en annan värld, ibland något gåtfull och besynnerlig, men öppnande nya källflöden i det rum, där hjärtat bor. Kata Dalström visste nämligen att även en proletär har ett hjärta. Och hon kände de snåriga stigarna dit.

Hon började ofta med att tala om boken. Boken är starkare än svärdet och farligare för reaktionen än hötjugor och blåyxor, plögade hon säga. Ett proletariat utan kunskaper och bildning, är ett rö för vinden, förklarade hon. Hon tillhörde de Ellen Keyska tolfterna. I ett brev från sekelskiftet till en av sina vänner, Anna Söderberg, skriver hon: ”Ellen Keys samkväm fortgår i orubbad form och alla parter känna sig nöjda. Ruth (dottern) har gått in i Anna Lindhagens tolt och dessutom ha de enskilda aftnar och i fredags voro de hemma hos oss.” Dylika litterära samkväm höll hon

vart hon kom i bygderna, en föregångerska till de nutida studiecirkelledarna. I ett brev är hon synnerligen glad över att studentföreningen Verdandi och fackföreningarna börjat samarbeta på så sätt, att Verdandi skaffar föredragshållare i skilda ämnen. Hon ger flera exempel och tillfogar: ”Du ser hur det spirar och gror litet varstades, måtte alla goda makter bevara arbetet.” Hon är i spetsen för dem, som organisera kampen mot smutslitteraturen, detta det socialdemokratiska ungdomsförbundets lyckade företag. Hon utarbetar stadgar för arbetarbibliotek och tigger pengar till böcker och sänder ut i bygderna. Hon förordar på ett tidigt stadium skapandet av en arbetarnas egen bildningsorganisation, som sedan förverkligades genom A. B. F. Hon stödjer tillkomsten av Skådebanan och råder i sina föreläsningar arbetarna att i sina folkparker uppföra god teater och utföra god musik. Hon gör propaganda för de av Karl Erik Forsslund på Frams förlag redigerade dramatiska skrifterna för teateramatörer, den s. k. folkets-husdramatiken.

Kata Dalström har även själv som vi sett försökt sig som författarinna. Hon har utgivit trenne litterära arbeten, alla inom mytologins, inom sagornas och sägnernas område. Det är de tre verken Nordiska gudasagor, Nordiska hjältesagor och Grekiska gudasagor, om vilkas tillkomst förut är berättat. Dessa arbeten ha ingen starkare konstnärlig stil, och några nya synpunkter på de gamla myterna ge de väl icke, men de äro skrivna med stor kärlek till ämnet, de ha en vederhäftig framställning och sagorna äro ledigt och raskt berättade. I sitt företal till Nordiska gudasagor anger hon på ett sympatiskt anspråkslöst sätt syftet med utgivandet. Mitt hopp är, skriver hon, att dessa uråldriga sagor måtte uppväcka hos de unga håg för djupare, mera ingående studier av de olika folkens mytologiska föreställningar, på samma gång som jag hoppas de ungas fantasi skall tilltalas av dessa sagor, som gått i arv från fäder till söner och under den gamla nordmannatiden danat så många karaktärsfasta män och viljestarka kvinnor, vilkas liv fyllt oss med beundran. Ett vackrare syfte kan man icke ställa sig. Intressant är att se, att vad som hos de gamla framför allt annat tilltalade Kata Dalström är karaktärsfastheten och viljestyrkan, egenskaper som man återfinner hos henne själv. För den hedniska gudatro, som kunnat fostra karaktärer och viljor, hade Kata Dalström i själva verket mycket starkare sympati än för en sådan kristen lära, vilken gör människorna till slavnaturer, krälände i stoftet, tiggande om Guds nåd och barmhärtighet glömmande den stolthet och höghet, som är människans adels märke. På samma sätt förstå vi, att Kata Dalström skulle tilltalas av de helleniska guda- och hjältesagorna, av dessa djupt mänskliga, ofta tragiskt mörka öden och gestalter, för vilka tapperheten och skönhetslidelsen äro så utmärkande.

59. ”Konsten visar vägen ut ur mörkret.”

Nästan i än högre grad än litteraturen älskade Kata Dalström konsten. Denna ”tattarkäring”, såsom de rika och förnäma nåderna på godsen och bruken titulerade henne för hennes anspråkslösa, torftiga yttres och drastiska ordvals skull, har i själva verket gjort mer för konsten och konstintressets väckande i vårt land än mången slottsherre och slottsfru, som insatt ståtliga tavelgallerier på sina herresäten. Ty Kata Dalström behöll icke för sig själv konstens skönhetsvärld, utan hon sökte på allt sätt föra den ut till folket, till de i mörker, fulhet och fattigdom levande proletärerna.

– Det är arbetarna, som behöva konsten, ni rika kan gott vara den förutan. För resten ha ni ingen kärlek till den, det är bara prål och högfärd! utropade hon en gång i en diskussion, när de ryska arbetarna beskylldes för att under revolutionen ha ödelagt konstskatterna i Ryssland.

Kata Dalström älskade konstens skapelser med en innerlig värme och glöd. Konsten visar vägen ut ur mörkret, sade hon i ett av sina föredrag. Museerna och konstsamlingarna voro hennes vallfartsorter. När hon någon gång var hemma i Stockholm över en söndag, gick hon alltid till Nationalmuseum, Skansen eller Nordiska museet. När man då en söndagsmorgon mötte henne, vandrande utmed Strömmen, som hon älskade, och sporde henne, vart hon ämnade sig, kom svaret:

– Till gudstjänsten begriper du väl, till Nationalmuseum, jag har alltid min gudstjänst där.

I utlandet sökte hon först upp museerna. Hon gjorde under sitt växlingsrika liv många resor till främmande länder, och säkerligen drogo henne konstsamlingarna lika mycket som folken och kongresserna. Ännu när hon låg på sitt sista sjukläger flögo hennes tankar till Uffiziernas galleri i Florens, till Erimitaget i Leningrad, till Dresdengalleriet.

Hon fick nästan ett förklarat sken över sig, då hon ett efter ett drog fram för sin syn de stora mästarnas verk och många små mästaress också, ty hon valde ut åt sig tavlor, som hon själv fann behag i, och hon struntade blankt i vad de sakförståndiga lärde och konstdoktorerna dekreterade vara bättre eller sämre. Hon hade emellertid ett gott öga och en odlad, förnäm smak.

– Bedårande! var det enda ord hon fann tillräckligt talande, när hon skulle beskriva en målning, en skulptur eller ett arkitektoniskt byggnadsverk, som tilltalat och gripit henne. Detta ord kunde hon uttala i otaliga nyanser allt efter graden av intryck, som konstverket gjort på henne.

Hon älskade icke blott konsten utan intresserade sig även för konsthantverket och hon hade sina två små rum på Västmanna-gatan – där hon bodde de sista tio åren – fyllda med konstverk och slöjdalster från skilda tider och platser, ett helt litet museum.

Kata Dalström närde ett brinnande begär att föra konsten ut till folket. På hennes initiativ utvidgades den stora kampanjen mot smutslitteraturen, som inom arbetarorganisationerna fördes under åren 1908-15, till att omfatta även en kamp mot den dåliga bildkonsten, och hon glädde sig ofantligt då Frams förlag öppnade en särskild avdelning för konstnärliga reproduktioner, avsedda att ersätta arbetarhemmens och samlings-salarnas primitiva eller okonstnärliga väggprydnader med goda reproduktioner av verkliga konstverk. Man hade i henne den bästa och mest energiska agitatorn för denna gren av förlagets verksamhet.

Hon stimulerade sin rike vän Liljevalch till upprättandet av en konsthall och tiggde av honom hjälp till mången fattig konstnär.

Hon skrev i arbetartidningarna – särskilt i Fram och Stormklockan – under flera år enkla och populärt hållna, men entusiastiska uppsatser över olika konstskeden, tavelgallerier, konstnärer. Hon försåg alltid sina konstuppsatser med goda illustrationer, varigenom de fångade många läsare. Hon bidrog i hög grad att bryta väg för konstintresset i arbetarpressen och arbetarhemmen.

Men hon verkade ej blott genom sin penna för konstens förande ut till folket. Hon höll en mängd föreläsningar i konstfrågor, om antikens och renässansens konst, om arbetet i konsten (Meunier m. fl.), om Nationalmusei konstverk, om målarkolonien på Skagen etc. Icke sällan tog hon – i detta intresse tävlade med henne egentligen blott N. Ossian Håkansson under måltidsrasten på kongresser och konferenser en skar ungdomar med sig till ett eller annat museum eller konstgalleri Om någon då kunde säga, att han kände sig hungrig och först ville ha mat, kunde han få en besk replik:

– Mat, mat, det får du, när du kommer hem, men konst får du inte och tänk på att människan lever inte bara av bröd!

Och som en höna med en kull kycklingar vandrade allas moder Kata omkring i tavelsalarna, entusiasmerande, berättande, förklarande, då och då fällande en lustig eller mustig replik, alltid hänförd och lycklig.

– Jag är vid ett så briljant humör i dag, vet du, för jag har haft hela värmlandsbänken på Thielska galleriet! kunde hon då utropa, när hon svettig och hungrig och en smula försenad åter stod i kongressen, färdig att hugga in i debatterna.

En gång råkade krönikören under en föredragsresa i en obygd alldeles oförhappandes träffa henne. Jag hade ett par timmars tågväntan, och då jag på den lilla järnvägsstationen erfor, att ”Kata” var på orten, sökte jag naturligtvis upp henne på det rätt så erbarmliga ”rum för resande”, som hon bebodde. När jag kommer in, sitter hon med ett par unga töser, några pojkar och gubbar kring sig, inbegripen i en entusiastisk skildring av Glyptoteket i Köpenhamn. ”Så gå vi till nästa sal –” hördes hennes röst, då hon plötsligen fick se mig och skyndade fram att omfamna och hälsa den oväntade nya gästen välkommen på det hjärtliga och glada sätt, som var henne eget.

– Ser du, jag håller bara en liten predikan för de här kamraterna, de tycker att det är lika trevligt som att gå i kyrkan! Och när de gingo, tog hon dem alla i famn, dunkade dem ryggen, följde dem ut på gården och ropade, tjuvpojksaktigt hotande med pekfingret:

– Glöm inte att söka upp mig, när ni kommer till Stockholm, så skall vi gå på Nationalmuseum!

Ännu sista sommaren hon levde, brann hon av lust att få göra och skildra konstbesök. Hon vart eld och lågor som en gammal värmlandsmajorska, när Z. Höglund för Folkets Dagblad Politikens räkning sände henne som tidningens korrespondent till den stora göteborgsutställningen, därifrån hon skrev ett tiotal utförliga resebrev, manande arbetarna att icke försumma detta tillfälle att få njuta av konstens skapelser och följa den kulturella och industriella utvecklingens framsteg. Modernismen – inom konst, teater och musik – kunde hon, trots ivriga och ärliga bemödanden att söka förstå den, icke uppskatta. Hon betraktade den tvärtom såsom sjukdomssymtom hos det i förfall och upplösning stadda kapitalistiska samhället. Om hon upplevat funktionalismens avarter, hade hon säkerligen dragit i våldsam härnad emot dem.

60. ”Vetenskapen är människans lycka.”

Så starkt som konsten och en del av skönlitteraturen förmådde väl icke vetenskapliga redogörelser i allmänhet fångsla Kata Dalström. Hon hade ingen lust att gräva ner sig i ”allehanda möjliga luntor”. Hon hade föga respekt för teorier och läror. Hennes kärlek var livet och kampen. Och dock var hon starkt, mycket starkt intresserad av vissa vetenskapsgrenar och förklarade alltid för sina åhörare, att vetenskapen är människans lycka.

Historia läste hon ivrigt, även ganska grundliga verk. Särskilt världs- och samhällshistoria. Hon mödade sig mycket för att komma till klarhet över gångna tiders samhällsformer och dessas utveckling. ”Civilisations- och kulturhistoria tycker jag mycket bättre om än moderna romaner.” På det historiska och samhällshistoriska området följde hon noga med litteratur och idéströmningar och höll flera föreläsningar däröver.

Nationalekonomi hade hon föga intresse för. Socialismen är inte matematik, sade hon. Nationalekonomi, utropade hon en gång, är läran om socialismens omöjlighet. Hon fnös av förakt och harm över alla slags borgerliga doktorer och professorer i social- och nationalekonomiska läror och teorier. Ehuru hon vördade Karl Marx, ryggade hon tillbaka för att ens ögna i *Das Kapital*. Alldeles för lärt för en agitator, det räcker med Kommunistiska manifestet, som innehåller vad proletariatet behöver och begriper, sade hon. Dock läste hon med stort intresse flertalet Marx' och Engels skrifter för övrigt. Krapotkins verk studerade hon med största förtjusning. Han är inte så tillkrånglad, tyckte hon.

Kyrko- och religionshistoriska arbeten gick hon upp i. Hon hade ett helt litet bibliotek av dylika böcker. Hon var ytterst ivrig att följa vad vetenskapen kunde upptäcka och tolka av gamla kulturfynd: Egyptens papyrusrullar, Nebukadnesars sanskritbibliotek, Indiens fornskrifter.

Ett ytterst livligt intresse hyste hon också för de senaste årens vetenskapliga resultat. De revolu-

tionerande upptäckterna på kemiens, fysikens och astronomiens områden höllo henne i en formlig spänning. De nya atom- och elektronteorierna, Einsteins hypoteser, Bohrs och Rutherfords rön, Siegbahns skrifter fångade henne fullständigt. Hon utarbetade föreläsningar, där hon i populariserad form skildrade ”den andliga revolutionens segertåg jämsides med den proletära revolutionens”. Hon höll entusiastiska lovtal över den fria forskningen, som övervunnit både kristendom och hedendom och banat ny väg för sanningen. Hon manade i glödande ord proletariatet att aldrig överge denna fria forskning, att försvara den mot alla fiender, från vilket håll de än månne komma.

Med hennes intresse för naturvetenskaperna tävlade hennes kärlek till psykologin. Hon sammanknöt naturvetenskapernas nya rön med ”de psykiska lagarna”, med de nya landvinnningarna på psykologins och psykoanalysens områden och profeterade om ett kommande förbund på vetenskaplig grund mellan tro och vetande. Gärna, sade hon, finge en del materialister och efterblivna åttiotalsdogmatiker håna och begabba henne, hon visste, att hon hade vetenskapens nya rön och den fria, forskningens stora upptäckter på sin sida.

– Kom inte och rör vid vetenskapen! Sök inte att binda mig vid några dogmer! ropade hon och hötte med näven. I sin vrede kunde hon ibland likna en gammal björnhona, som värjer sina ungar.

61. ”Naturen är vårt heligaste tempel.”

Sin kärlek till naturen, så utpräglad under hennes barndom och ungdom, bibehöll Kata Dalström livet igenom. När hon kom till nya orter, sökte hon gärna upp idylliska eller kargt och ödsligt storslagna platser. Hon besteg de högsta berg: Åreskutan, Oviksfjället, Lapplandsfjällen, Svolvers klippor. Hon vek icke för några strapatser vare sig det gällde den heliga saken eller skönheten. Hon tog med särskild glädje emot agitationsfärder i otillgängliga men natursköna trakter: Norrlands skogar, fjäll och ödemarker, Ofotens och norska Nordlandets kust- och fiskarbygder ända upp till Ishavet. Mäktiga eller ovanliga naturskådespel hade på henne en särskild dragningskraft och tjusning: norrskan, midnattssol, väldiga snöstormar. Hon njöt ofantligt av att i svårt väder fara i grissla över snövidderna i översta Norrland, att klättra i branta berg, att segla i fiskarbåtar i storm och köld mellan Bohusläns, Ångermanlands eller Ofotens fiskelägen. Naturen är människans heligaste tempel, brukade hon säga.

Hon ivrade mycket för naturskydd och för fridlysning av egendomliga naturminnesmärken eller sällsynta växter. Hon kunde bli alldeles ursinnig över att se, hur profitintresse och industrialism förstörde naturen på många ställen.

– Vet ni då ingen levande hut, barbarer, vandaler! ropade hon en gång i ett föredrag till några bolagsherrar, som sutto i salen. Hon hade på väg till föredraget sett, hur bolagsledningen lät spränga ett jättelikt flyttblock, som dominerade en hel nejd, och hon vart till det yttersta förbittrad. Några särskilda föredrag av henne i naturskyddsfrågor äro icke kända, men hon manade ofta arbetarna att värdera och skona naturen, att lära sig bruka den som det förnämsta medlet till vila och rekreation. När hon någon afton var ledig från föredrag och fick stanna hemma i Stockholm, vars naturskönhet alltid hänförde henne, och om det var en vacker stilla kväll, såg man henne gärna vandra upp till Söders höjder eller Skansen för att njuta utsikten, solnedgången eller stjärnhimlen; hon besökte ofta Skansens observatorium.

62. Bildning och klasskamp.

Kata Dalströms stora lidelse var att hjälpa till att befria arbetarklassen ur den kapitalistiska träldomen och föra den upp till full och hel delaktighet i den ’andliga kulturen. Det var hennes

fullkomliga visshet, att arbetarna skulle skapa en friare, skönare och förnämre kultur än borgarklassen förmått. Hon ställde alla sina krafter i det proletära bildningsarbetets tjänst. Hon var, som vi sett, en ivrig propagandist för bildandet av de första arbetarbiblioteken och för arbetarungdomens studiearbete. Hon befrämjade på alla sätt tillkom, sten av Arbetarnas bildningsförbund och Brunnsviks folkhögskola. I sitt över hela landet hållna föredrag om Bildning och klasskamp, även utgivet från trycket, Lysekil 1909, drar hon med glöd och energi i härnad för proletariatets bildningsintressen, kritiserar det 'borgerliga folkbildningsarbetet och uppdrager konturerna till en arbetarklassens egen bildningsverksamhet. Hennes program var enligt tidens anda väl starkt naturvetenskapligt och skönlitterärt betonat och i väl ringa mån socialistiskt, men hon sade själv att detta var avsiktligt för att locka arbetarna till studier över huvud.

En av kulturens och bildningens liksom proletariatets värsta fiender såg hon i rusdryckerna. Hur skoningslöst brännmärkte hon icke de arbetare, som uppträdde berusade eller förstörde hemmen och sitt eget människovärde genom dryckenskap. Hur utan tvekan fastnaglade hon icke supande arbetare som kapitalisternas hjälptrupper. Hur bevekande manade hon icke de fattiga proletärerna att slunga brännvins flaskan och i stället väpna sig med organisationens murslev och bildningens svärd för att bygga och värna det nya samhället. När genom Verdandiordens tillkomst en arbetarnas egen konfessionslösa nykterhetsorganisation bildats, anslöt hon sig till denna. Dock lämnade hon formellt orden några år före sin död. Hon har hållit en rad av tändande, proletärt betonade nykterhetsföredrag. Hon var en varm anhängare av en ordnad samverkan mellan nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. I sin skrift Nykterhetsrörelsens och arbetarrörelsens inbördes ställning (Lysekil 1908) kritiserar hon de äldre, mera konservativa nykterhetsorganisationerna och klarlägger de sociala orsakerna till dryckenskapen, kapitalets intresse i rusdrycksfloden, arbetarklassens nödvändiga frontställning mot rusdryckerna såsom ett led i klasskampen, i sitt ekonomiska och sociala frihetskrig. Hon lägger rent marxistiska synpunkter på frågan, utgår från Kommunistiska manifestets grundåskådning och stöder sig på den materialistiska historieuppfattningen. Hon är i vårt land sannolikt den första, som från dessa utgångspunkter upptagit kampen mot rusdryckerna. Hon fick senare en efterföljare i H. F. Spak.

Förutom i dryckenskapen såg hon i kyrkan och skolan, så som dessa voro ledda och ordnade, de svåraste hindren för arbetarklassens frigörelse. Hennes kamp mot kyrkan är förut skildrad. Den kan liksom hennes kamp mot rusdryckerna karakteriseras som en kulturkamp i detta ords bästa betydelse. Som en kulturstrid framstår också hennes sega kamp för en reformerad skolundervisning.

Det stora slagordet i hennes aldrig vilande fejd på detta område lydde: bokstaven dödar, anden gör levande! I enlighet härmed bekämpade hon i föredrag och tidningsartiklar drillpedagogiken, det myckna rabblandet och utanläsandet, patentpatriotismen och krigsförhärligandet i skolorna, krävde inom alla områden av skola och undervisningsväsen större utrymme för kulturella och etiska spörsmål, fordrade bättre skollokaler, fri skolmaterial. Hon vände sig med skärpa mot klasslagstiftningen inom skolväsendet, mot "en skola för de rika (läroverk och högskolor), en skola för de fattiga (folkskolan)", gick med energi i elden för folkskolan som bottenskola, fördömande halvtidsläsningen och den undermåliga utbildningen vid reaktionära seminarier av lärare och lärarinnor för folkets barn samt den usla betalning dessa lärarkrafter länge åtnjoto. Men häftigast och segast förde hon striden för skolornas frigörelse från prästerskapets förmyndarskap, för skolans skiljande från kyrkan och den fullständiga sekulariseringen, för avskaffandet av det själsdödande katekesplugget och träldomen under dogmerna. "Att söka stifta mänskliga lagar för människosjälens är något av det mest förmättna och dåraktiga en härsklysten 'stat och kyrka kunnat taga sig till!" utropar hon i sin skrift Skolan och prästvåldet mot de katekesälskande pedagogerna och prästerna. Hon återupplivar Adolf Hedins kamp och drar ånyo fram i ljuset den store folk-

tribunens program från 1867. ”Det är upprörande att tänka sig, att av den korta tid, som i regel tillmättes folkets barn till andlig utveckling, skall lejonparten förslösas på en religionsdödande s. k. religionsundervisning. Skam över den stat och regering, som i egoistiska syften begagnar ett så heligt ting som religionen för att främja egna inressen. Och trefalt skam över den regering, som i sin hand har makten att omdana dessa missförhållanden och ej på snart femtio år rört ett finger för att stävja det grova ofog, som ett oblygt prästerskap bedrivit för att få behålla makt och myndighet över folkets söner och döttrar!” Som piskrapp falla hennes domar. Katekesen och ”bibliskan” vill hon ersätta med en enkel lärobok i etik. Låt därvid Jesus av Nasaret, Buddha och Konfucius stå levande inför barnen! Låt även vetenskapens stormän i samband härmed passera revy! Lär de unga att tänka själva! Så ljuda hennes maningar. ”I stället för att låta ett ljusskyggt prästerskap likt flädermöss flaxa omkring i vetandets nu för folkets barn så skumma tempelsalar, så låten vetenskapens klara solljus skina in i lärosalarna”, heter det i ett av hennes föredrag.

Något detaljerat skolprogram har Kata Dalström icke framlagt. Hennes starka sida voro icke detaljerna utan de stora linjerna. Hon hade onekligen en viss svaghet för allmänna talesätt och slagord. Nu är slagordet inte något vare sig förklenligt eller betydelselöst. Tvärtom! Att kunna i en kort, pregnant, fascinerande form sammanpressa en idé, ett krav, ett mål; att i ett historiskt, ett psykologiskt ögonblick slunga den tändande gnistan, den verkningsfulla parollen är en nödvändig konst för en politiker som rör sig med massor, för en folktribun, som vill sätta massorna i rörelse och nå ett resultat. Denna konst förstod Kata Dalström. Den var henne medfödd. Den räcker emellertid icke. Detaljkunskaper, fackinsikter äro också nödvändiga. Att säga att det på vissa punkter hos Kata Dalström brast i detta avseende innebär intet nedsättande, ty så alltomspännande som hennes ävlan, strid och möda voro, så vittomfattande hennes intressen, så allmänmänskliga hennes strävanden, så eldigt hennes temperament, skulle det icke ha varit möjligt för henne att hinna med eller samla sig till detaljerat program- och systembyggande. Och ett uppgående i detaljer skulle förlamat hennes stridbara ande. Vi veta dock i stora drag, hur hon tänkte sig den nya fria medborgarskola, som var hennes ideal. Skolschemats timmar skulle kastas om, så att blott ett fåtal timmar användes till religionsundervisning och då i religionshistoria och morallära; så mycket mer tid skulle användas till naturvetenskap och världshistoria, ”ett alldeles outhärligt ämne, då man vill följa människosläktets utveckling från mörker till ljus.” Vidare krävde hon undervisning i samhällslära och lagkunskap. Dessutom skulle från undervisningen bortskiljas allt, som gjorde folkets barn underdåniga de rika och mäktiga. Hon sammanfattade sin strid för skolans reformation i denna lösen, som avslutar hennes skrift om skolan och prästvädet: Till kamp mot dumhet och lögn och förtryck; och om vi äro besjälade av tro på vår rättvisa sak, skola vi få ljus över landet, klart och strålande andligt ljus över hela vårt land!

63. Svart kultur och röd kultur.

Kata Dalström var en utpräglad kulturpersonlighet. Hennes kamp för den sociala revolutionen, hennes strid för arbetarnas samling i fackorganisationer, hennes strid mot kyrkan, hennes verksamhet för freden och folkknykterheten, hennes arbete för litteraturen och konsten åt folket, allt var blott olika sidor av en och samma jättekamp: striden för en högre mänsklig kultur, för en högre, förnämre människotyp. I hennes föredrag Svart kultur och röd kultur finnes en definition på hennes egen totalsträvan, när hon på följande sätt söker klargöra vad socialisternas kulturkamp innebär: ”Med röd kultur menar jag den kultur, som tar sikte på hela mänsklighetens höjande upp på ett högre livsplan såväl i materiellt som intellektuellt och psykiskt avseende – kanske jag rättare kunde här säga etiskt-moraliskt – en kultur sådan som vi sökt skapa oss i våra noblaste drömmar.”

Den borgerliga pressen har ofta framställt Kata Dalström som en demagog och smickrare av massans lägre instinkter. Vilken orättfärdig beskylldning! Vad man hos henne ideligen återfinner är ett hänsynslöst sanningssägande även till de egna. Hon kunde ofta gissla med skorpioner arbetarnas egna svagheter och lyten. Hon lade aldrig fingrarna emellan när hon risade oarter, osunda tendenser, farliga tecken. Hon tog ofta hela möten, föreningar, kongresser i den allvarligaste upp-tuktelse. Hon ryckte ut både enskilda och korporationer som syndat, ställde dem inför offentligheten och agade dem med en moders känsla och övertygelse. Hon gjorde aldrig skillnad på ledare och massor i detta fall. Hon visste icke av människofruktan och tänkte aldrig på karriär eller vinning.

Hennes krav på proletariats självtukt, självansvar och självuppfostran kommo alldeles särskilt till uttryck just i hennes kulturella föredrag och föreläsningar. En hel diger bok skulle kunna skrivas enbart om hennes kulturinsatser bland arbetarna, hennes säregna folkliga pedagogik för att nå ett resultat just hos dem, hon ville nå, hennes originella strövtåg över alla den mänskliga kulturens och civilisationens marker och vidder för att locka och, sporra arbetarna till strider, hennes som domsbasuner ljudande varningar till dessa samma arbetare mot tidens förflackande och nivellerande lockelser.

I inledning till sitt föredrag om Vår tids nöjeskultur säger hon: ”Vi genomgå nu en dekadensperiod på alla områden och samma företeelse återfinnes vid alla nydaningsskeden i mänsklighetens historia – så före romarrikets fall, så före och under den franska revolutionen – då den materiella förfiningen och lyxen når en förfärande höjd, men människornas själsutveckling och andliga förfining förkvävas och dekadensen tar överhanden” intill dess en ny sundare klass tar ledningen och ger utvecklingen en sundare bana. Hon besvär proletariatet att rädda den ädla kulturen, mänsklighetens oförytterliga arv. Hon vill visserligen icke ha polisförbud mot ”negerdanser, boxare, usla revyer, pervers konst och smutsig litteratur”, men än ber hon bevekande än fordrar hon i hotande ord att ”arbetarklassen måste bojkotta de dekadenta företeelserna i tiden” Hon söker stimulera till besök på goda skådespel – ”människan behöver både tragedier och lustspel, ty båda spegla livet”. Hon agiterar för sång- och musikföreningar bland arbetarna, för konsertbesök – ”intet kan jämföras med det kulturförädlande inflytande som god musik åstadkommer” – och utvidgandet av bruket av den unisona sången. Hon pekar på den oerhörda kulturfara och klassfara, som biograferna kunna bli, om icke det arbetande folket tar hand om kontrollen över de och gör filmen ”till en kulturfrämjande kraft, till det yppersta uppfostringsmedel”. Hon varnar för den simpla nöjesdansen, men säger att det är upprörande, att höra de gamla utdöma dansen överlag, dansen ”som blott är ett utlopp för en sund livsglädje och ungdomlig lekfullhet”. Hon hoppas att den konstnärliga dansen, den rytmiska dansen, danslekar och låtdanser, valser och polskor skola uttränga negerdansen. Hon tar den sunda idrotten energiskt i försvar, men reagerar mot alla överdrifter och ensidigheter, mot yrkesidrott och hetsande sport.

Sällan finner man en sådan klok, levnadsvi, i bästa mening tolerant och dock positivt uppbyggande, av temperament och vilja genomsyrad kultursträvan som hos Kata Dalström. Ibland kunde den väl taga sig naiva former, men den var levande och het. Under hennes skiftesrika levnad trädde inför både vänner och fiender andra mera ögonblicks- och stridsbetonade sidor av hennes omfattande livsgärning i förgrunden. Hennes stora kulturarbete, varom icke striden stod så larmande, kom i bakgrunden. Det är på tiden att eftervärlden ger henne det erkännande, hon för detta sitt stora verk helt och fullt förtjänar. Hon är även på detta område en banbryterska, en plöjerska, en säningsmänniska av säregen och i sitt slag storvulen resning.

Under krigets åskor och revolutionernas stormar

64. Krig mot kriget!

När det stora kriget utbröt och efter hand spred sig över hela världen, ställde Kata Dalström först den frågan: var ligger upphovet till världsbranden? I ett av sina föredrag om kriget uppräknade hon följande orsaker, vilka hon noggrant beskrev och analyserade samt illustrerade med en mångfald exempel: den kapitalistiska konkurrensen om naturrikedomarna, den därav framkallade imperialistiska kampen om kolonierna, rustningskapitalets manövrer, den militaristiska andan, den av kapitalisterna ägda eller besoldade borgerliga pressen, den nationalistiska yran och högfärden samt korruptionen och den moraliska fegheten inom stat och kyrka. I mycket våldsam ordalag proklamerade hon "ett evigt krig, obönhörligt och utan förbarmande" mot dels de krafter och åskådningar, som leda till rustningar och krig, dels de statschefer, statsmän, generaler och politiker, som taga ett krig på sitt ansvar. Bland annat krävde hon, att varje statschef, som godkände ett krig, varje minister, som undertecknade en ukas om krig, varje politiker, som röstade för krig och varje general, som drog ut i krig skulle genom en lag tvingas att marschera i främsta ledet av den första bataljon, som sändes mot fienden. Men hon vände sig icke blott mot dem, som positivt framkallat kriget. Hon vände sig även mot dem, som genom sin underlåtenhet möjliggjort kriget. Mest lidelsefullt angrep hon härutinnan de kristna kyrkorna och deras ledare såsom förrädare mot Kristus och all sann kristendom, all sedlighet och all moral. "Påvar, biskopar och präster i alla länder korsfästa dagligen Jesus av Nazareth, hundra gånger mera skyldiga än Herodes och Pilatus." Hon angrep även arbetarledarna. "I domen i Basel svuro de fostbrödrarlag i kampen mot kriget, nu mörda de varandra." Internationalen är död, sade hon, icke för den kapitalistiska fiendens kulor, utan för egen hand, ja för dolkstyng i ryggen av sina egna. Hon sörjde Internationalens sammanbrott, men icke med klagan utan med en helig vredes förbannelser. Hennes harm särskilt över de tyska, socialdemokraternas inställning var så häftig, att hon föreslog en proletär världsdomstol att döma dem såsom proletariats och mänsklighetens fiender. Hon sörjde ej, då budet kom från Wien, att Friedrich Adler nedskjutit statsmannen greve Stürgg. Detta är en guds-dom, sade hon, det kommer att avkunnas flera sådana domar. Hon, som avskydde våldet och kriget, kände det som om den förtrampade rättfärdigheten hämnats genom Adlers gärning.

"Det kommer, det måste komma en fruktansvärd vedergällning från folkdjupet över dem, som släppt denna helvetesbrand lös, förklarade hon redan i början av kriget. Hon var säker om, att det utbrutna stora kriget skulle föda stora revolutioner. "Ibland kan jag icke", sade hon, "återhålla en hemlig glädje över, att i min fantasi se, hur bakom krigets generaler rider på en svart häst deras baneman, revolutionen. Ve eder, I huggormars avföda, proletariats är snart färdigt med eder!" ropade hon. "Ibland", sade hon, "har jag en känsla av, att vad vi se äro Apokalypsens ryttare. I mäktige på edra troner, darren för det sargade folkets vrede!"

En gång sporde henne en vän vad hon skulle ha gjort, om hon varit en tysk socialdemokrat. Vad jag skulle ha gjort vet jag icke, men jag skulle vid det här laget ha varit skjuten eller sitta i fängelse, svarade hon allvarligt med mörk glans i ögat. Hon skröt icke. Hon menade vad hon sade. Hon hyste aldrig fruktan vare sig för döden, vanäran i officiell mening eller mänsklighet. Och till fängelset för "sakens", för "idens", för "rörelsens" skull längtade hon mer än en gång.

Kata Dalström ställde sig icke neutral mellan de stridande. Hon kunde överhuvud aldrig vara "neutral", därtill var hon för mycket temperament, känsla och blod. I krigets början tog hon avgjort parti för ententen. I en enquête om sympatierna i kriget svarade hon: "Jag står på

ententens sida – av det skälet att jag mer än allt annat fruktar den råa preussaranda, som under nära ett halvsekel hållit det tyska folket bundet under den järnhårda, brutala militarismens hand och tvungit hela Europa att offra åt belätet av järn och blod.”, I kaiserns Tyskland såg Kata Dalström en barbarstat bakom en mask av civilisation. I tsarens Ryssland en barbarstat utan denna mask och därför snart dömd att falla. Reaktionens Tyskland tedde sig därför för henne farligare än reaktionens Ryssland. England beundrade hon. Hon var ända till Englands intervention mot det revolutionära Ryssland en livlig englandsvän. Efter denna händelse utropade hon: Själva Britannien faller. Må det då gräva sin egen grav!

Någon tid efter krigets utbrott sade Kata Dalström till en av sina vänner: ”Sverige kommer med i kriget, om vi inte göra vår plikt. Det är på oss det beror, på partiet, på arbetarrörelsen, på ungdomsförbundet. Jag litar icke mer än på mig själv, Måns Bock och Zeta Lurifax, kom ihåg det!”

Så snart de aktivistiska tendenserna började göra sig gällande i partiet, var Kata Dalström en av dem som genast slog alarm. Dessa aktivister arbetade på en modig uppslutning för Sverges del vid Tysklands sida i kriget. De äro högförrädare och skola ut ur partiet! ropade Kata. Hon hörde till dem som livligast i tal och skrift bearbetade opinionen inom arbetarrörelsen för aktivisternas uteslutning. När uteslutningen var genomförd, utbrast hon triumferande: ”Krigets anhängare ha vi äntligen fått i säcken, nu måste vi ha en kvarnsten att sänka den i havets djup!”

Kata Dalströms antikrigsmöten drogo överallt väldiga folkskaror. Den bistra amasonen började nu åldras, hon liknade alltmer en robust bergslagsmora, hon hade ett halvt bondskt utseende, ”hälften troll och hälften gammal ljusets ängel”, som en rimsmidare sjöng, hon hade liksom två själar, hon kunde vara den vänligaste, den soligaste sagoberätterska ena stunden och en grobian till tuktomästarinna med ormar och skorpioner i händerna den andra. Nu femton år efter denna tid kan man se, hur lik hon i själva verket är de mest storvulna gamla bergslagskvinnorna hos Hjalmar Bergman. Just dessa besynnerliga figurers profil och slagskugga ägde Kata Dalström den tid, då hon for land och rike kring för att ”driva ut krigets djävlar ur arbetarrörelsen”.

Med 1916 tillspetsades läget såväl inom landet som inom partiet. Frukten för att den hammar-skjöldska regeringen till sist skulle med lock eller pock drivas till partitagande i kriget – på centralmakternas sida – växte inom arbetarrörelsen; de finska jägarnas verksamhet, de nationalistiska orgierna, den nervösa atmosfären i riksdagen, mobiliseringarna – allt bidrog att stärka intrycket av en hotande fara för även vårt lands fred.

Hjalmar Brantings taktik att genom en samlad riksdagsvänsters tryck på regeringen och tronen bevara freden och först inför en överhängande fara mobilisera arbetarorganisationerna till utomparlamentarisk aktion, ansåg Kata Dalström vara alltför riskabel. Trots vänsterpartiernas styrka i riksdagen, trots arbetarpartiets växande inflytande därstädes, trots att hennes närmaste vänner och stridskamrater såsom Fabian Månsson, Z. Höglund, Carl Lindhagen, Ivar Vennerström och andra tillhörde riksdagen, var hon efter händelserna i skilda länder mycket skeptisk gentemot ett parlaments förmåga att stå emot regeringars, generalstabers och tidningars påtryckningar, hot och lögnar. Ett parlament är i krigstider en fårscock, förklarade hon. Det finns mer än en riksdagsman, som en minister, skulle kunna inbilla, att ryssen tagit Vaxholm, fast det ligger nästan inom synhåll. Men allra farligast är tidningarnas hets. I tider som dessa, sade hon, borde fackföreningarna tillsammans med typograferna utse en nämnd, som kontrollerade pressens skrivelser om krig och fred. Därest icke en tidning gick in för freden, skulle dess personal av typografer våga sätta och trycka en dylik tidning. Hon tillhörde också dem, som till säkerställande av freden krävde inkallandet av en allmän arbetarkongress för att diskutera frågan om en storstrejk till krossandet av alla planer på ett svenskt deltagande i kriget.

De som framför allt ansågo en dylik åtgärd påkallad voro ledningarna för det socialdemokratiska ungdomsförbundet och vänsterriktningen inom den socialdemokratiska partistyrelsen och riksdagsgruppen. Hit hörde Z. Höglund, Fabian Månsson, Carl Lindhagen, Carl Vinberg, Ivar Vennerström och Ernst Hage, hit hörde C. N. Carleson, Karl Kilbom, Ture Nerman, Carl Stålbärj, H. F. Spak, Fritiof Ekman och Sigvard Cruse m. fl. Hit hörde också Erik Heden, som var den kanske allra ivrigaste för en storstrejk i fredens intresse. Heden gick in för tanken på ett försvar mot ett fientligt överfall. Men ett krig nu måste bli ett anfallskrig mot Ryssland och England, och ett sådant måste med alla medel omintetgöras.

Vid denna tidpunkt, då de tyska segrarna blänkte över världen, var den svenska överklassen för kriget. Den intellektuella eliten var tysksinnad i högsta grad, ämbetsmän och officerare likaså. En del av industrins ledare hyste krigiska böjelser likaså en del av handelsvärlden. Tyska och finska agenter drevo en omfattande propaganda. Till och med gamla storsvenska drömmar om återförening med Finland och en svensk-baltiska hegemoni under den segerrika tyska örnens vingar drömdes. Hovet var tysksinnat.

Mot detta läger stodo dels en ententevänlig grupp av akademiker, finansmän och industriledare med förbindelser västerut, dels flertalet av bönderna och massan av arbetare. Riksdagens stora flertal var för neutralitet och fred. Men man visste ju aldrig vad som skedde bakom kulisserna, vad hovet, officerarna och de äventyrslystna aktivisterna kunde ta sig till. I riksdagen, på tidningsredaktionerna och folkmötena surrade oavlåtligt allehanda rykten.

Mot de aktiva krigsvännerna ville de vänsterbetonade elementen inom arbetarrörelsen sätta en *aktiv* fredsfront. Arbetarna måste utgöra den stora vallen mot krigiska spekulationer. Arbetarna voro avgjort mot ett krig och deras fackföreningar och ungdomsklubbar stodo i en lidelsefull kamp för freden. Det gällde för dem att genom en väldig arbetarmönstring klargöra för de maktägande, att varje försök att indraga Sverige i kriget skulle resa arbetarklassen till aktivt motstånd. En allmän arbetarkongress, som å hela arbetarklassens vägnar förklarade att en krigsproklamation skulle betyda storstrejk, skulle säkerligen göra de maktägande betänksamma, därest de verkligen hyste allvarliga planer på krig. Så resonerade framför allt de ledande inom ungdomsförbundet. Så resonerade också Kata Dalström. De ledande instanserna inom arbetarrörelsen sågo dock icke så mörkt på läget som oppositionen och avböjde kraven på en allmän fredskongress vid denna tidpunkt. När de nya truppsändningarna till Norrbotten och vissa hemliga sammankomster av aktivister och officerare blevo bekanta, ansågo sig ungdomsförbundet och den radikala oppositionen inom partiet och fackförbunden icke våga dröja längre. En allmän arbetarkongress för fredens värnande inkallades till Stockholm.

Vid denna tid började tidningen Stormklockan, som jämte en del arbetartidningar i landsorten utgjorde fredsaktivisternas språkrör, publicera en del av de resolutioner, som arbetarföreningar och arbetarmöten på skilda håll i landet i stor utsträckning antogo. Dessa uttalanden innehöllo satser som "hellre dö på gatan i kamp för fred och frihet än att bli kanonmat i kapitalisternas krig", "hellre stupa på barrikaden än på slagfältet", "hellre marschera mot dem som utplundra oss inom landet än mot våra klassbröder i främmande länder, vilka icke gjort något ont, men lida under samma ok som vi" o. s. v. Dessa revolutionära paroller vållade stor oro och harm hos militärer och aktivister, men även hos regeringen och i den borgerliga pressen.

Kata Dalström var icke den som strödde aska över den revolutionära fredsglöden. Hon var fastmer en av dem, som från talarstolarna i landet livligast, enträgnast och med otrolig uthållighet manade till den mest intensiva och hänsynslösa kamp mot krigsfaran. Som den säningskvinna, profetissa och folktribun hon var höll hon numera alltid till på fältet och på forum. Hon hade tidigare drämt varjehandas drömmar att bli en folkets utåt synlige ledare. Det hade funnits en tid,

då hon velat styra och härska. Men numera hade hon ingen dylik ärelystnad. Min plats är därute bland folket och hos folket, sade hon; där har jag mina vänner och kamrater, där gör jag mer nytta än på sammanträden i trånga kamrar och hemliga nästen. Jag avskyr korridorerna och deras intriger. Min mission är att verka, skapa, sätta massorna i rörelse. Så sade hon ofta. Och i ur och skur, över berg och dalar, genom skogar och slätter, från stad till stad, från bruk till bruk, från by till by for den gamla grånade amasonen utan att skona sig, utan att hejda sig, förkunnande fred till varje pris, ropande ut med en lidelsefull om än numera något brusten och korplik stämma: krig mot kriget!

65. Kriget splittrar massorna.

Arbetsfredskongressen våren 1916 blev en av de stora händelserna i svensk historia under kriget. Kongressen rönt en väldig anslutning och dess signatur var massornas mobilisering till aktiv kamp för fredens bevarande. Den blev en allvarlig tankeställare för dem som spekulerade i Sverges indragande i kriget och bidrog på det kraftigaste till fredens säkerställande. Den utlöste den våldsammaste harm i den borgerliga pressen, särskilt hos den tyskbetonade. Aktivisterna rasade; regeringen ingrep. Polisen mobiliserades. Åtalsmakten högg in. En jättelik politisk process seglade upp. De mest framträdande fredskämparna: Z. Höglund, Erik Heden och Ivan Oljelund åtalades och häktades för högförräderi. Carl Lindhagen och H. F. Spak voro nära att dela samma lott. Kata Dalström befann sig på en föredragsresa i landsorten, eljest hade även hon sannolikt hotats av samma öde. Hela landet delade sig i två läger för och mot de häktade fredsvännerna. Domarna, som i första instans lödo på stämpling till högförräderi, framkallade de mest energiska protester över hela landet. Rättsproceduren jämfördes med dreyfusaffärens. Den allmänna opinionen tvang de högre domstolarna till domens revidering. Men även i den mildare formen blev den onaturligt sträng och skakade allvarligt tilltron hos massorna till opartiskheten i svensk rättsskipning.

– Freden är räddad. Den har kostat oss våra bästa mäns frihet. Landets fred har måst köpas med dyra offer. Men de ha icke varit förgäves. Jag ville själv vara bland dem som fallit offer för justitiemordet på fredens stridsmän. Om vi alla giro beredda att gå samma väg som de dömda, skall kriget aldrig nå oss. Och Sverges folk skall minnas och hedra sina martyrer.

Så talade Kata Dalström på ett av de otaliga protestmöten, som hölls mot domarna över fredskämparna. Den gamla stridskvinnan gav sig genast ut på en lång resa för protestmöten; och aldrig, säga de som varit i tillfälle att höra henne vid dessa, var hon i ypperligare form, aldrig gav hon hårdare slag, aldrig ryckte hon åhörarna med sig som nu. Hon blev som ung på nytt och med den största skicklighet förstod hon att förvandla domarna över fredskämparna till en profetisk och patetisk anklagelse mot hela den kapitalistiska världen. Hon skydde ingenting och gång på gång väntade man, att hon skulle åtalas. Men myndigheterna, som sett vilken storm de nyss fällda domarna över Z. Höglund och hans medkämpar framkallat, vågade icke skrida till ett åtal mot den gamla folktribunen. De tyckas inte våga sig på det katensiska lejonet, fast det är gammalt och tandlöst, sade hon själv med en skämtsam vits.

Fredskongressen medförde även en skärpning av den allt starkare motsättningen inom det socialdemokratiska arbetarpartiet. Motsättningen hade i militärfrågan, i frågor om taktiken, om ministersocialismen, om republiken etc. tidigare förefunnits. Den vänstra sidan inom rörelsen krävde en skarp klasskampsbetoning av de politiska och fackliga strider, som rörelsen förde.

Efter storstrejken hade Kata Dalström definitivt övergått till vänsteroppositionen inom socialdemokratin, där hon blev en av de mest energiska personligheterna.

Kriget skärpte väsentligt de rådande motsättningarna inom arbetarpartierna i alla länder. Den omständigheten att partiledningarna i de krigförande staterna ofta ställde sig mer eller mindre solidariska med de borgerliga regeringarna skapade missnöje, fraktioner, inre strider och efter hand nya partibildningar. Dessa motsättningar i fråga om krig och fred spridde sig även till de neutrala länderna. Internationalens sönderfallande födde försök att rekonstruera densamma på nya grundvalar, ja, födde tankar på en helt ny International. De oppositionella gruppernas samlingspunkt blev det s. k. Zimmerwaldförbundet, som i sin, första gestaltning även syntes kunna inrymma riktningar som Haase-Bernstein i Tyskland, Friedrich Adler i Österrike, Serrati-Lazzari i Italien och MacDonald England. Efter hand blev Zimmerwaldförbundet under Lenins, Karl Liebknechts och Angelica Balabanoffs ledning en fristående internationell organisation av de revolutionära arbetarpartier, som uppstått under kriget, och övergick efter den ryska revolutionens seger i den Tredje eller Kommunistiska internationalen.

För Kata Dalström var arbetarrörelsens enhet ett axiom. Gärna inre meningsbrytningar, ty strid är liv, dödvatten är försumpning och trask, sade hon. Men hon krävde absolut organisatorisk enhet. Splittring är, rörelsens död, hade hon i alla år förkunnat. När Internationalen brast, blev hon utom sig och ville länge icke höra talas om ansatserna till en ny internationell organisation. Zimmerwaldförbundet gav henne nytt hopp, men när tanken uppstod att av detta förbund göra en ny fristående organisation, motsatte hon sig av farhåga för ökad splittring till en början denna tanke. När söndringarna inom Europas arbetarvärld och de inför krigsfaran växande motsättningar inom den svenska arbetarrörelsen syntes förutsäga en organisatorisk splittring även i Sverige, var ingen mera fylld av sorg och vemod än Kata Dalström. Hon gjorde flera fåfänga försök att förhindra den. Men en omstörtande tids inre krafter synas ofta vara herrar över människorna själva. Historiens logik har ingen appell. En flod delar sig i tvenne armar för att antingen åter förenas eller i skilda fåror nå havet. Från sin cell på Långholmen sökte Z. Höglund finna en utväg till förhindrandet av den svenska socialdemokratins tudelning. Men alla försök voro förgäves. När den svenska socialdemokratin vid årsskiftet 1916--1917 delade sig i två partier, sade Kata Dalström: Den dag *måste* komma, då Sverges arbetare åter enas!

Kata Dalström anslöt sig till det nybildade Socialdemokratiska vänsterpartiet och blev en av dess mest framgångsrika agitatorer. Trots sin ålder – hon var nära sextio år – kunde hon utstå de otroligaste strapatser. Hon kunde hålla två föredrag om vardagarna och ända till fyra om söndagarna. Hon var ibland så trött mot slutet av en föredragsturné, att hon måste bäras upp i talarstolen. Men väl där fick hon nytt liv och ny spänstighet. När jag ser folket framför mig, förväntansfullt, högtidligt, blir jag som pånyttfödd; från massan strömmar elektricitet emot mig, sade hon. När hon icke satt på en skjuts, i en tredjeklass järnvägs kupé eller i en rissla på väg till en stad eller by, låg hon om dagarna till fram emot aftonen på sitt rum på gästgivargården eller hotellet. Eller ock satt hon i en gungstol hos någon partivän, läsande indiska filosofer, grekiska skalder eller svenska lyriker. Genom att vila om dagarna spar jag krafter till kvällens föredrag och nattens diskussioner, förklarade hon. Kring hennes säng samlades ofta unga och gamla arbetare, ja till och med barn; för dem alla berättade hon först om krigets fasor och förde dem därefter till skönare nejder, i det hon skildrade besök på de stora museerna för konst och vetenskap, beskrev de märkliga biblioteken i världsstäderna, uppläste dikter av Goethe, Shakespeare och Milton för att till slut stärka dem i tron på socialismen genom att berätta om de stora socialisternas strider och verk. För barnen berättade hon sagor ur Eddan, ur Tusen och en natt, ur Goethes Ballader. Även när det såg som mörkast ut för arbetarrörelsen under krigets svåraste år före den ryska revolutionen förtvivlade hon aldrig och återgav tusentals arbetare mod, hopp och stridsvilja. Socialismen kan icke dö, sade hon, den är evig. Hur mörk än natten är, kommer dock en ny morgon. Det gäller att aldrig förtvivla och aldrig ge upp kampen, hur

hopplös den än kan synas. Den som är pessimist eller skeptiker kan icke bli en god socialist. Svartskådare ha sitt rätta hem hos de borgerliga partierna. Själva världskriget är ett bevis på socialismens sanning; det bevisar att kapitalismen är oduglig som samhällsform och vi ha blott valet mellan kapitalism och socialism.

På detta sätt kunde hon dag efter dag från sitt viloläger styrka de sina. Hur otroligt seg hon var ännu vid dessa år belyser följande anekdot. Genom ett misstag hade en plats som tingat föredrag, blivit uteglömd vid resplanens uppgörande. För att de uteglömda icke skulle bli utan föredrag lät hon anordna ett möte på natten och for fyra mil genom skogarna fram och åter till den plats, som råkat bli borttappad. Men icke nog med detta. Till denna plats någonstans i övre Norrlands ödemarker fanns blott klövjeväg och hon gjorde utan knot färden i klövjesadel. När någon då på hotellet sporde henne vid hemkomsten, om hon icke var trött, svarade hon:

– Trött! Det är min plikt att vara trött. Den socialist, som icke är trött efter sitt dagsverke, är en dålig arbetare i vingården. Tror ni kanske, att vi agitatorer äro sådana där dagdrivare och lättingar, som tidningarna skildra oss? Ja, då ska jag upplysa er om, att vi socialistiska agitatorer ha sexton timmars arbetsdag och 'där går ofta två timmars slit på halvtimmen. Men det är som det ska vara. Tror man på en sak och vill den, så går det lätt att slita ont.

Till en vän sade hon en gång vid denna tid: Det har kostat oss trettio år att bygga upp det gamla partiet; ska det inte taga lika lång tid att bygga upp det nya, så måste vi arbeta dubbelt så energiskt som i vår ungdom; och ha vi den rätta tron, så få vi den rätta kraften.

Hon var nära sextio år, då hon började arbetet att uppbygga det nya partiet och den nya Internationalen. Detta arbete skulle föra henne och hennes parti till lyckans och framgångens högsta toppar för att strax därefter kasta både henne och hennes vänner ned i besvikelsens djupaste dällder. Men icke ens i sina mörkaste stunder förlorade hon ett ögonblick tron på socialismen.

66. Revolutionerna komma.

Massornas lidanden, folkens ångest, krigets egen lag födde omsider revolutionen. Det gick alldeles som Kata Dalström i ett föredrag sagt: Som Pallas Athene i full krigsrustning framsprang ur Zeus' huvud skulle massornas revolt stiga fram ur krigshjälmarna.

Aldrig skola väl de, som upplevt marshändelserna 1917, den ryska tsarismens fall, den ryska revolutionens första stora se-ger, som förnummit dess eko ut över världen, denna värld av grå skyttegravar och brinnande städer, som läst i människornas ansikten antingen den dova, mörka fruktan, såsom fallet var när man mötte de högt uppsatta i samhället, eller den strålände, utsägbara glädjen, såsom då man mötte en arbetare, en socialist. När den, som skriver dessa anspråkslösa rader till minnet av en socialistisk pionjär, en dag i slutet av marsrevolutionens år i den svenska riksdagens första kammare mätte en av högerns ledare, fällde han dessa ord: ”Ja, kanske är det bör-jan till slutet.” ”Vilket slut?” sporde krönikören. ”Slutet på det borgerliga samhället”, svarade högermannen och gick med dyster min till sin plats i kammaren. Strax efteråt träffade jag Kata Dalström, som kom från ett möte. Hon formligen strålade av lycka och hänförelse. ”Ser du”, sade hon, ”vi fingo rätt till slut! Denna revolution är Zimmerwalds, är vårt verk! Detta är början till den nya tiden. Portarna till det nya riket äro sprängda.” Och hon omfamnade mig mitt på Drottninggatan, dansade runt med mig, jublade; då plötsligt en bil kom och var nära att köra på oss. ”Se upp där, gumman!” skrek bilföraren. Kata betraktade bilen föraktligt, sade därefter milt förvånad till den förargade chauffören: ”Vet Ni inte att revolutionen segrat?” ”Så mycket viktigare, att vi rädda våra liv”, sade jag skämtsamt. ”Nej, nu kan jag säga, vet du, att nu är jag beredd att dö; nu är segern vunnen”, svarade hon med ett plötsligt allvarsamt tonfall.

Hon for, när våren kom, ut på en lång föredragsresa till Norrland ända upp till Lappland. I Långsele möter hon riksdagsmännen Hj. Branting, Värner Ryden och Carl Winberg, vilka återvända från en resa till revolutionens Petrograd, de båda förra som delegater för det gamla arbetarpartiet, den senare som ombud för det nybildade socialdemokratiska vänsterpartiet. Alla hade de hyllats av revolutionens massor. Winberg ropar till henne: "I Petrograd behärska vi situationen!" "Gör vi!" jublade hon. Vi, det var hon själv det! Hon och Schlapnikoff och Lenin och Kollontay! Hon och Z. Höglund och Lindhagen och Zimmerwald! Hon talade i bygderna med en hänförelse som aldrig någonsin. "Tröttnar du aldrig?" sporde hennes vänner. "Aldrig!" svarade hon. Två, tre, fyra möten om dagen. I ur och skur. I frost och köld. Ibland kom hon fram till lokalen, halvdöd. Fick hett kaffe i sig. Och bars upp i talarstolen, om hon inte orkade dit utan hjälp, när det led mot natten eller morgonen och dagen varit fylld av strapatser.

Hon känner det vemodigt att nu i diskussionerna behöva stå emot gamla kamrater och forna partivänner, och hon gör sig den frågan: varför denna splittring? Men nu var den där, historiskt förklarlig och betingad av skilda orsaker. Hon lägger från sin utgångspunkt och inställning ensidigt skulden på den sida, dit hon inte hörde, hon beklagar Branting, som icke står där hon står. Hon vet, att allt dock skall reda upp sig till slut. Historien går sin gång, säger hon. Vi äro alla blott flugor på hjulet. Hon gläder sig åt den friska, storslagna naturen, sitter i timmar vid foten av ett fjäll i stilla begrundan, är aldeles hänryckt över de utmärkta mötena, folk vallfärdar från de avlägsnaste byar; hon blir värmd av partikamraternas tusen omsorger och rörande tillgivenhet; hon far med ett skramlande malmtåg till Narvik för att tala till även de norska arbetarna. På hemvägen smugglar hon med sig ett kg. socker, ett kg. mesost, lite druvor och apelsiner, som hon ämnar skicka ned till barnbarnen i Stockholm – hela Sverige svälter vid denna tid, den värsta kristiden, då alla livsmedel ransonerades och ibland icke stodo att få.

Hennes föredrag beröra prästerna och kriget, kriget och revolutionen, massorna och revolten, arbetarna och ledarna, alla tänkbara ämnen. Hon blir rörd till tårar, då en skara flickor efter ett föredrag ge henne blommor och smörbakelser. Smörbakelser hade hon inte sett på ett år, så ont om mat var det i Sverige på denna tid. Hon blir av en liten lokalförening vald till ombud vid den konstituerande socialdemokratiska vänsterkongressen och det rör henne så, att hon avsäger sig ett liknande mandat för Stockholm. Hon sätter allt mer en ära uti att representera den vildaste obygden, fjällens och hedarnas folk framför de stora städernas. Hon njuter av färderna i risslorna, liggande inbäddad i halm och fällar, och under de tiomila färderna filosoferar hon över tingen och människorna, "ensam, med den stjärnströdda natthimlen över mig, som talar ett sällsamt språk". De väldiga älvarna ligga frusna och vidderna sjunga besynnerliga ackord. Ibland somnar hon och sover i risslan, "trött, trött, förbi, jag fruktar ibland för fodralet (kroppen), som börjar bli trasigt och uttjänt". Mitt i allt detta hinner hon skriva nya föredrag och massor av brev. Bl. a. skriver hon till riksarkivarien Sahlin, med bön att han ska ta vård om Jokkmokks gamla lappkyrka. Och bland ett lag fattiga rallare delar hon ut de druvor hon smugglat med sig från Norge och som varit avsedda för barnbarnen i Stockholm. Hon hör visor sjungas om henne och om hennes äventyr, diktade av rallare och skogsarbetare, hon skrattar och har roligt, tar alla sina "rara fina barn, alla flickor och mammor och gummor, alla pojkar och långa karlar, som alla blott tala om sin Kata" i famn, vart hon kommer och överallt "talar jag om morgonrodnaden i öster, om den stora händelsen, om revolutionens saga som blivit sanning, om den stora dag som nalkas med fred och frihet, med jämlikhet och broderskap". Men hon varnar alla att tro, att offer och missräkningar icke också skola infinna sig. "Vi åka inte in i himlen i sjuglasvagn, nej i en hård, trasig rissla, som skakar och stönar. Ty sådan är verkligheten". Ibland kommer hon till platser, där bröd icke finns mer, "men våfflor, åstadkomna genom s. k. mjölsalning, ett sätt som i dessa brödransoneringens dagar är enda viset att få något". Ej blott brödet tryter, kol och olja tryter

också. Hon måste lysa sig med tändstickor och bloss för att hitta sina skjutsar.

Befolkningen har nu tröttnat på hungern och allt annat elände, som krigstiderna medfört. I Niemisel stiga några gamla karlar fram till henne och säga: ”Vi är redo, må det bryta löst! Hälsa dem det!” Dem, det är arbetarledarna i Stockholm. Det jäser även bland militären i Norrbotten. I manskapsrummen och på toaletterna läser man ord som dessa: ”En månad i helvetet kvar! Ned med vapnen! Du skall icke dräpa!” Varthelst hon kommer frågas om revolutionen snart bryter ut i Sverige. De mobiliserade regementena strömma trots förbud till hennes möten. Särskilt är dal-folket revolutionärt. Till skillnad från värmlänningarna, som hon icke rosar. Från olika håll av världen komma rykten om revolutionära resningar, somliga förhastade. Men det tornar upp sig. Lenin har rest genom Stockholm. Hon vet vad det betyder. Snart få vi höra av Liebkecht och Rosa också. Snart står hela världen i revolutionär brand. Moteld mot kriget kallar Kata det.

På en resa till Seskarö är hon nära att sätta livet till. Rissla och häst gå ner i en vak. Och på färden till Båtskärsnäs skyggar hästen två gånger, vill ge sig av i sken. Bonden kan icke begripa orsaken och ser misstänksamt på sin resenär. Var det den lede han hade i risslan eller vad stod på?

Nu får hon i ödemarkerna höra talas om, att ”den svenska revolutionen” börjat i Västervik genom hungerupplopp och demonstrationer, att arbetarna i flera städer tågat till landshövdingar och borgmästare med krav på bröd och medborgarrätt, att höga ämbetsmän och generaler med blottade huvuden måst åhöra och deltaga i sjungandet av arbetarsånger, att soldater och flottister tåga genom Stockholms gator sjungande Internationalen, att regeringen förhandlar med arbetarledarna, att stor oro råder i riksdagen och att märkliga händelser stunda 1 maj, då Z. Höglund kommer ut från fängelset. Någon revolution blir det icke den dagen, men väldigare arbetartåg än tidigare år. Kraven på en demokratisk författning blir allt häftigare och oemotståndligare.

Det socialdemokratiska vänsterpartiets konstituerande kongress blir genom de ryska revolutionärernas deltagande och ombudens från Petrograds arbetare- och soldatråd hälsningar en oförglömlig tilldragelse. Kata Dalström får veta, att de ryska och tyska soldaterna börja fraternisera, rapporter komma om jäsningar i den tyska flottan, i de österrikiska arméerna och i den franska hären i Nordfrankrike. Hon råkar Angelica Balabanoff, som leder Zimmerwalds propaganda och hon välkomnar sin vän Höglund ut från fängelset, där han suttit sedan våren 1916, dömd för sin fredsaktion. Hur annorlunda ser icke världen ut nu mot då!

Den 5 juni skall statsministern Schwartz – Hammarskjöld har nu stupat – besvara Brantings och Vennerströms, de båda arbetargruppernas ledare i riksdagen, interpellationer med krav på ny författning. Det socialdemokratiska vänsterpartiet och ungdomsförbundet, där Kata Dalström hade en orubblig position, hade kallat Stockholms arbetare under fanorna. Allmän arbetsvila var proklamerad. Massorna gingo från fabrikerna ut på gatorna och drogo mot centrum, alldeles som den 20 april 1902. Riksdagshuset och slottet med Norrbro hade avspärrats med utvald militär och polis, kulsprutor voro uppställda på slottstaket och kanonbåtar höllos beredda på Strömmen. Huru dåraktigt! utropade Kata Dalström. ”Våra Bourboner ha intet lärt och intet glömt, tro de att de kunna med våld hindra folkets rätt! Aldrig! förkunnade hon, när hon erfor vad som skett. Bernadotter! Sen Romanoffarnes öde! Tagen lärdom, innan det är för sent!” utbrister hon. Det blev kravaller, blod flöt, hela staden kom i uppror. Polis och militär skingrade massorna, men hela dagen tågade arbetargrupper genom gatorna.

Branting, Lindhagen och flera andra riksdagsmän och arbetarledare ge sig ut i den orosfyllda staden för att lugna massorna och leda deras aktioner till positiva mål. Statsministern lovar i riksdagen bestämt fred och neutralitet samt att folket 1 val skall få avgöra författningsfrågorna.

Kata Dalström deltog icke aktivt i femte-juni-händelserna i Stockholm. Sannolikt höll hon den

dagen föredrag någonstades utanför Stockholm, eljest hade hon säkerligen icke saknats bland dem, som talade till massorna denna historiska dag.

Oron i huvudstaden fortsatte. För polisövergreppen på Gustaf Adolfs torg den 5 juni togo folkmassorna hämnd den 6 juni vid ett jättemöte i Hornsbergs hage, där polisen bortjagades. Endast tack vare rådighet hos talare och ledare vid demonstrationen – Z. Höglund, C. Vinberg, E. Ljungberg m. fl. – lyckades man undvika ett planerat överfall av officerstrupper och polis på demonstranterna, och de hemvändande väldiga skarornas disciplinerade marsch genom Kungsholmen förbi polishuset gjorde ett starkt intryck icke minst i riksdagen.

Under sommaren 1917 fortsatte Kata Dalström med kort uppehåll sin agitatoriska verksamhet i skilda delar av landet. Valen till andra kammaren sluta med stora framgångar för arbetarklassen; kraven på en ny författning och genomgripande sociala reformer bli allt starkare. Republikropen ljuda högt. I Ryssland fortsätter revolutionen sin väg. Novemberrevolutionen ger Lenin–Trotsky och deras vänner makten. I de kämpande arméerna på Europas slagfält och bland flottornas manskap flamma revolternas lågor allt högre. Hösten 1918 segrar revolutionen i Österrike–Ungern, ledd av Friedrich Adler, i Bayern, ledd av Curt Eisner, och i det övriga Tyskland, ledd av Kiels matrosar och av Berlins arbetare under Liebknecht–Rosa Luxemburg–Ledebour–Haase–Bernstein, till vilka snart även den högra sidan av Tysklands socialdemokrati med Ebert i spetsen ansluter sig. Efter den romanoffska tsarkronan rulla nu Habsburgs och Hohenzollerns uråldriga kejsarkronor i gatsmutsen. Efter följa de tyska kunga- och furstekronorna. Överallt proklamerar republiken. Arbetare- och soldatråd växa fram; dock olika de ryska, ty de leddes i regel av officerare som icke voro socialister.

Revolutionsstormen över det förödda Europa brusade även in över Sverge, ehuru naturligtvis med en lugnare fläkt. Redan efter den demokratiska valsegern hösten 1917 hade den swartzska regeringen avgått och efterträtt av en liberal-socialdemokratisk koalitionsregering Edén–Branting. Branting avgick ur regeringen efter en tid på grund av sjukdom och koalitionsregeringens starkaste namn blevo Edén och F. W. Thorsson, den forne skomakargesällen, Katas agitationskamrat i många år. Kata Dalström liksom hennes vänner och meningsfränder, vill sedan årtal tillbaka bekämpat ministersocialismens tanke ställde sig i avgjord opposition till även den nya regeringen. Deras program var en ren arbetarregering på socialistisk och republikansk grund. Med den tilltagande revolutionsvinden Europa fingo dessa krav ökat gehör hos arbetarmassorna i Sverge, särskilda aktionsutskott skapas att leda massornas växande revolutionära inställning, stora demonstrationer ägde rum över hela landet. Arbetarnas fackliga och politiska huvudorganisationer behärska dock opinionen och begränsa kraven, till författningsrevision för full demokrati, 8 timmarsdagens genomförande, det rådande militärväsendets avveckling samt statsformens avgörande efter demokratiseringens seger. Arbetarrörelsens vänstra sida kräver omedelbart enkammarsystem och republik. Dynastin närstående låta förstå, att kungamakten icke med 'våld vill hålla sig kvar; den kommer att helt böja sig för folkviljan. För att rädda vad räddas kan, ger riksdagen efter på vissa punkter och vid julen 1918 genomföres den nuvarande demokratiska riksdagsordningen samt därefter lagen om 8 timmars normalarbetsdag.

En fredlig revolution hade ägt rum, sade många. Vad hittills erövrats är blott de första bastionerna av fiendens fästning, sade Kata Dalström och sände ut parollen: Vi fordra en revolutionär regering.

Det skulle vara historiskt oriktigt att ge Kata Dalström någon alldeles särskilt framträdande politisk ledarställning under de upprörda revolutionsåren. Hon eftertraktade icke någon sådan. Men som propagandist, agitator och folktalare intar hon alltjämt, trots de sig hopande levnadsåren och ett förslitande arbete, som ej vet av rast eller ro, otvivelaktigt en av

centralplatserna i den svenska arbetarrörelsen. Hon älskade spänningen och äventyret lika mycket som arbetet och målet, levde i en värld av underbara öden. När underrättelsen kom om Rosa Luxemburgs och Karl Liebknecht tragiska död i spetsen för den tyska revolutionen, sade hon: ”Vi måste alla vara beredda på ett sådant slut; deras död är ohygglig, men den har den stora ödestragikens odödliga skimmer över sig; de ha dött men icke för gäves. Låt oss fortsätta att arbeta och strida!”

67. Kata Dalström och bolsjevikerna.

Allt sedan det socialdemokratiska ungdomsförbundets tillkomst vid sekelskiftet hade Kata Dalström upprätthållit vänskapligaste förbindelser med arbetarungdomen. Hon hade bekämpat den ungsocialistiska rörelsen, emedan den var ateistisk, antiparlamentarisk och bedrev en personligt färgad, ohyfsad kritik av de ansvariga ledarna. Men hon var icke emot en radikal arbetarpolitik. Hon gillade den nya ungdomsrörelsen just för dess friska, radikala färg, dess bildningslängtan och dess intresse för de socialistiska teorierna och principfrågorna. Efter storstrejken följde hon med entusiasm ungdomsförbundets radikaliserade kurs. Hon ställde sig helt på Z. Höglunds linje och deltog med stor iver i de inre meningsbrytningarna dels genom inlägg på parti- och ungdomskongresser, dels genom artiklar i arbetarpressen. Sålunda hade hon 1911-1912 stora uppgörelser med professor Gustaf Steffen om proletariatet och demokratin; hon deltog 1912-1914 livligt i den häftiga partistriden om mål och medel i kampen mot militarismen efter den av Z. Höglund, Fredrik Ström och Hannes Sköld utgivna skriften *Det befästa fattighuset*, vilken bok kom ett sådant rabalder åstad; hon fejdade med mycken energi 1915-1917 mot den s. k. munkorgsstadgan rörande riksdagsgruppen, varvid hon särskilt kom i delo med riksdagsmännen Värner Rydén, Nilsson i Kabbarp och A. J. Christiernsson; slutligen låg hon i en väldig härnad mot de s. k. aktivisterna. Hennes allmänt radikala inställning förde henne allt närmare de marxistiskt-revolutionära strömningar, som länge gjort sig gällande inom den internationella socialdemokratin och vilka strömningar haft ett stort inflytande på utvecklingen hos hennes egna närmaste politiska vänner i Sverige. Till bärarna av dessa strömningar hörde Kautsky och Bebel under kampen mot de tyska revisionisterna; hit hörde Lenin, Trotsky, Alexandra Kollontay m. fl. av de ryska socialdemokraterna; hit hörde Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Karl Radek och Clara Zetkin, som med sådan energi förde kampen mot den preussiska militarismen; hit hörde Friedrich Adler och austromarxisterna under kriget; hit hörde de italienska marxisterna med Serrati, Lazzari och Angelica Balabanoff, de s. k. intransigenterna, som bl. a. kastade krigsvännen Mussolini ut ur den italienska socialdemokratin, vilket föranledde honom att grunda det fascistiska partiet; hit hörde Keir Hardie och Ramsay MacDonald m. fl. engelska socialistiska pacifister; hit hörde Martin Tranmæl och andra radikala norska socialdemokrater. Alla dessa varandra ofta tämligen olika socialistiska strömningar förenades tillfälligt under kriget i den s. k. Zimmerwaldrörelsen. Här fick efter hand den ryska socialdemokratis majoritetsfraktion, bolsjevikerna, det dominerande inflytandet, i synnerhet sedan de ledande internationalisterna och flera mensjeviker anslutit sig till dem.

Kata Dalström hade städse storligen beundrat de ryska revolutionärernas sekellånga kamp mot tsarismen. Sin kärlek till den ryska frihetskampen överflyttade hon på de ryska socialisterna. Vare sig de kallade sig trudoviker, socialrevolutionärer, mensjeviker eller bolsjeviker älskade hon dem och hjälpte dem. Hon blev kanske icke i tillfälle att göra så mycket för dem i det rent praktiska revolutionära arbetet, som tidigare Hinke Bergegren, Charles Lindley och Axel Holmström, och senare Z. Höglund, men hon var städse en trofast vän till alla dem, som från Rysslands tsaristiska fängelser flytt till vårt land. Hon röntes också stort inflytande av dem i sin politiska uppfattning.

När kriget och revolutionerna med dynamitladdningars styrka söndersprängde de socialdemokratiska partierna och den socialistiska Internationalen, sörjde ingen däröver djupare än Kata Dalström. De ryska bolsjevikerna sörjde icke; de sko i ruinerna och söndringen åker för nytt säde. Någon annan väg fanns icke än att börja på nytt, menade de. Liebknecht och hans vänner hoppades, att en segerrik revolution skulle föda en ny

enighet. Kata Dalström och hennes vänner sörjde över den stora splittringen men hoppades, att den skulle vara av övergående natur och efter hand lämna rum för en återförening av alla verkligt socialistiska krafter i världen. Kata Dalström och flertalet av hennes vänner sågo därför med föga glädje att Zimmerwaldrörelsen nedlades för att uppgå i den nyskapade Kommunistiska eller Tredje internationalen liksom att de ryska bolsjevikerna kallade sig kommunister i stället för socialdemokratisk vänster.

Men i övrigt gingo Kata Dalström och hennes vänner helt i bräsch för bolsjevikerna; och ju häftigare de kapitalistiska stormakterna – centralmakter som ententemakter – anföllo den ryska revolutionen och det nya Ryssland för att med vapenmakt och svältblockad krossa dem, desto starkare tog Kata Dalström deras parti. Hon höll under 1918 och 1919 en hel serie av föreläsningar om den ryska revolutionen; hon for ut på föredragsresor för att bekämpa den propaganda för intervention mot det revolutionära Ryssland (och Finland), som både kejsrerliga tyskar och ententen predikade. Hon gav ut tvenne skrifter till försvar för den ryska revolutionen: *Arbetarklassens Ryssland* (Stockholm–Oskarshamn 1918) och *De ryska bolsjevikerna och den sociala revolutionen* (Oskarshamn 1918). Hennes flammande entusiasm för den ryska revolutionen och insikten om de kontrarevolutionära krafternas hänsynslösa spel gjorde väl, att hon liksom hennes vänner förbisåg de misstag bolsjevikerna begingo och översåg med deras fel. Men å andra sidan bör man icke glömma, att den ryska revolutionen för sitt bestånd just hade att tacka bolsjevikerna under Lenin och Trotsk-y, Radek och Bucharin, Kollontay och Balabanoff, Tjitjerin och Krassin. Skulle tsarismen ha återuppstått eller en rysk militärdiktatur under Koltjak eller Judenitj gripit makten i Ryssland, skulle hela den europeiska demokratin och arbetarrörelsen varit förlorade. I sitt försvar av bolsjevikerna gentemot kontrarevolutionära tsargeneraler och interventionslystna tyska generaler och fransk-engelska storkapitalister var Kata Dalström självklart på rätt väg. Att hon därför icke gillade allt vad bolsjevikerna företogo sig skulle snart bli uppenbart. Endast med yttersta motvilja böjde hon sig t. ex. för bolsjevikernas beslut, att de till Tredje internationalen anslutna partierna skulle ändra namn från vänstersocial-demokratiska till kommunistiska partier, och med den djupaste smärta sågo hon och hennes närmaste vänner det av dem skapade socialdemokratiska 'vänsterpartiet genom en del mindre-värdiga finska och ryska kommunisters intriger splittras i ett vänstersocialistiskt och ett kommunistiskt parti. Av kärlek till den ryska revolutionen och dess ledare följde hon och hennes vänner med Z. Höglund i spetsen den senare partifraktion. Men med djupaste grämlse sågo de sig skilda från sådana gamla stridskamrater som Fabian Månsson, Carl Lindhagen, Erik Hedén, Ivar Vennerström och flera andra.

Kata Dalström inbjöds 1920 av de ryska revolutionära kvinnorna att som hedersgäst delta i deras rikskonferens och samtidigt utsågs hon av sitt svenska parti att jämte Carl Winberg representera detsamma vid den Kommunistiska internationalens andra världskongress i Moskva.

Det var vid denna tid lättare sagt än gjort att företaga e.: resa till Ryssland. Krig, uppror och handelsblockader hade fullkomligt avstängt det revolutionära Ryssland från yttervärlden. Resan till Moskva måste Kata Dalström, nu över sextio år, företaga över Norge, över Norra Ishavet via Vardö–Murmansk, genom Kolahalvöns istundror och den ryska Karelens väldiga ödemarker på en eländig järnväg till Petrograd och därifrån till Moskva.

Mest strapatsrik var färden i en halvdäckad fiskarbåt över Norra Ishavet. Men hon ryggade icke

tillbaka. Under sina agitationsfärder i Norge hade hon flera gånger färdats i fiskarbåtar längs Norges kust ända till Hammerfest och Kirkenäs. Flera vänner avrådde henne. ”Äventyr är min passion”, sade hon, ”jag älskar spänningen och döden fruktar jag minst av allt”. Tillsammans med ett par svenska och norska kvinnliga delegater for hon över det vintriga och stormiga hav, som sköljer Nordnorges, Spetsbergens, Vitöns och Kolahalvöns stränder. Iklädd vargskinnspäls och sydväst satt hon hela tiden vid masten under de 30 timmar färden varade. Hon försökte ett par gånger läsa i sina medhavda böcker, Faust och Indra, men vädret var för oroligt. Allt gick emellertid lyckligt. Strax efteråt förolyckades en fransk delegatgrupp, som for över samma hav. Ingen av delegaterna hördes mera av.

Varjehanda äventyr inträffade på murmanbanan. Bl. a. rusade en natt en skara soldater med påskruvade bajonetter in i delegaternas sovkupé, enär vagnarna i övrigt voro fullbesatta ända upp på taken, och soldaterna skulle hem kosta vad det ville. När Kata Dalström såg soldaterna med sina gevär storma in i hennes kupé, reste hon sig och ropade på svenska: ”Vet hut, pojkar!” Soldaterna trodde, att hon utbragte ett leve för revolutionen och hurrade. Inom kort voro Kata och soldaterna de bästa vänner och när konduktören berättade vem Kata Dalström var, drogo sig soldaterna vördnadsfullt tillbaka.

I Moskva firas hon som en av den internationella arbetarrörelsens främsta veteraner och kämpar. Hon får vid Trotskys sida på Röda torget framför kremlmuren mottaga den segerrika röda armens parad. Vid en soldatfest får hon ett utmärkelsetecken till tack för sin propaganda mot interventionen. Hon talar till de ryska kvinnorna, soldaterna och arbetarna, tolkad av Alexandra Kollontay och Angelica Balabanoff. Med rörelse stiger hon uppför kejsarpalatsets trappor i det heliga Kreml in i tsarernas guld- och ädelstenssmuckade kröningssal, där den proletära världskongressen hålles. Hon tänker på alla tsarismens offer under århundraden, på den hämnande rättfärdigheten och hoppas, att det gamla är förgånget. På kongressen tänder hon dock icke rökelse. Hon är glad och rörd över revolutionens triumfer, men hon varnar för de söndringens och splittringens metoder, som vissa utskickade ombud använda inom de vänstersocialistiska partierna.

På flygfältet i Moskva blir alldeles vid hennes sida en av de norska kvinnliga delegaterna dödad av en nedglidande flyg.. maskin. Denna tragiska händelse förmörkar moskvabesöket. Hon lider även av att vid morgongryningen varje dag väckas av skottsallvar. Hon frågar slutligen en portier på hotellet vad det är. Han skakar på huvudet och vill intet säga. Men hon får veta, att salvorna komma från en fängelsegård i närheten. Det är exekutionsplutonerna, som fullgöra sitt kusliga värv att freda revolutionen från dess konspirerande fiender. De vita generalernas arméer äro nyss slagna, de polska och franska intrigörerna äro i ivrig verksamhet. Revolutionen måste vara vaksam och dess svärd skoningslöst, hör hon sägas runt omkring sig; ännu äro icke attentaten mot Volodarsky, Lenin och hennes vän Uritzky glömda. Jag önskar, att revolutionen kunde vara mildare än dess fiender, säger hon.

När hon kommer hem är hon djupt gripen av den ryska revolutionens heroiska kraft. Men världsrevolutionen ligger ännu fjärran, säger hon till sina vänner. Ryssarna förstå icke Väst-europa. Söndringens anda leder till olycka. Vi måste vinna de arbetare som tänka olika med oss, icke stöta dem ifrån oss. Hon ger sig genast efter hemkomsten ut på en ny omfattande propagandatur, där hon lidelsefullt försvarar den ryska revolutionen och skildrar det bolsjevikiska Ryssland. Men samtidigt säger hon, att Västeuropas arbetare måste ägna bildnings- och kulturarbetet den största uppmärksamheten. Ingen bestående social revolution utan ett djupt bildnings- och kulturarbete bland massorna. Detta är hennes socialpolitiska testamente.

68. Kata Dalströms sista fejder.

Kata Dalströms sista år fördystrades av allehanda mörka moln, som över hennes återstående väg kastade djupa skuggor. Mitt liv – sade hon en gång – har varit ett skådespel, rikt på ljusa och mörka scener i en ständig växling, men jag känner på mig, att det skall sluta tragiskt som det började, ty ringen, livets underbara kretslopp, sluter sig alltid.

Till de skuggor, som lägrade sig kring hennes sista år, i den mån de berörde hennes rent personliga förhållanden, skola vi senare komma. Nu är tid att något dröja vid de tragiska horisonter, som omvärvde henne från andra håll.

Världsrevolutionens nederlag, de fascistiska strömningarnas tillväxt inom folken, arbetarrörelsens stagnation efter den väldiga framryckningen 1917-20, kapitalismens börjande återhämtning, den tilltagande inbördes striden inom arbetarvärlden, splittringen inom de revolutionära partierna, upplösningstendenserna inom den Kommunistiska internationalen, sektstriderna, de hopade svårigheterna för det revolutionära Ryssland, den allt häftigare striden om makten mellan de olika riktningarna inom sovjetstaten kring den allt sjukare och snart döende Lenin, Angelica Balabanoffs, hennes trofasta ryska väns, och en rad andra revolutionärers demonstrativa, frivilliga landsflykt från det bolsjevikiska Ryssland, de allt häftigare intrigerna i de kommunistiska partierna mot alla dem som icke obetingat ville svära på varje ord och varje bokstav i de ryska teserna, ett växande kaos – tack vare finska och ryska sektintriger – inom hennes eget svenska kommunistiska parti och dess ledning, riktade framför allt mot hennes äldsta och bästa vänner, allt detta lade sig över hennes väsen med en tyngd, som hon icke förmådde övervinna, bruten som hon var till sin hälsa genom årtiondens omätliga strapatser och genom ett hastigt fortskridande åldrande, som först nu gjorde sig märkbart.

Härtill kommo hennes farhågor för den svenska arbetarrörelsen. Hon hade livligt bekämpat socialdemokraterna, då de ingingo i den liberala edénska ministären, koalitionsregeringen som skulle säkerställa det demokratiska genombrottet. Hon hade hävdad, att arbetarklassen icke skulle taga något regeringsansvar i en kapitalistisk stat utan genom en radikal opposition tvinga de borgerliga partierna till allt större eftergifter. Först i en verkligt revolutionär situation skulle arbetarna övertaga makten och ansvaret och därvid ”klokt och utan överdrifter, men också utan vacklan” genomföra sitt program. Hon vände sig följaktligen också mot de rent socialdemokratiska regeringar, som efter koalitionsministärens fall med olika mellanrum trädde till. Hur underligt, sade hon en gång till en vän, växla icke människoödena och utvecklar sig historien. Här sitta nu Hj. Branting, vid vars sida jag kämpat i decennier, som statsminister, och Fredrik Wilhelm Thorsson, som varit min kamrat som agitator och uppviglare i trettio år, som finansminister och rikshushållare i socialdemokratiska regeringar i kungariket Sverge, medan jag fortfarande reser omkring som simpel agitator, uppviglande folket, upptändande det att kämpa för republiken, för död åt militarismen, för kapitalismens krossande, för hela makten åt arbetarklassen. Och, tillade hon, jag måste i denna min strid vända min glaven även mot mina forna vänner, mot dem som jag redan slöt förbund med i min ungdom och detta därför, att jag icke kan tro, att det är möjligt att på en och samma gång tjäna kungamakten och bekämpa den, styra det borgerliga Sverge och bekriaga det, ta ansvaret för kapitalismen och tillintetgöra den. Hon var i dessa frågor, som hon själv sade, doktrinär. Det finns så många opportunisterna nu för tiden, men få som hålla på principer; jag blir kanske ensam till slut, sade hon också, icke utan ett visst vemod. Skulden till allt detta är arbetarklassens splittring; vore massorna icke söndrade, skulle de gå radikalare vägar, förklarade hon. Men både till höger och vänster arbetar man på att splittra. Jag är alldeles förtvivlad, kunde hon tillägga. Att det historiska läget självt på sätt och vis nödgat arbetarklassen att, ehuru minoritet, taga regeringen för att undvika, att de nyss

detroniserade reaktionära partierna åter toge tyglarna och i en farlig, brydsam tid ånyo styrde åt höger, hade hon och flera med henne svårt att förstå. Nu efteråt är det lättare att överblicka förhållandena och händelserna. Men vem som såg klokast och riktigast på dessa ting hör framtidens historia till att avgöra. Icke alldeles utan värde skall den väl lämna Kata Dalströms syn på tingen, hur ensidig den än må ha varit i flera fall.

Kata Dalström fördömde våldsfrederna i Versailles. Hon som under kriget varit närmast antitysk och i Tysklands möjliga seger sett en gudaskymning, var förtvivlad över segermakternas skoningslösa framfart. Och när mörkret efter våldsfrederna lägrade sig allt tyngre över Europa, när bränsle till en ny världsbrand hopades, när nya framtida katastrofer kunde skönjas och Hj. Branting varnade sina vänner bland ententens statsmän för att fortsätta den olycksaliga kurs, de slagit in på i stället för att gå försoningens vägar, kunde Kata Dalström icke underlåta att triumfera. Hon ställer Branting och hans vänner till räkenskap för den hotande utvecklingen, som möjliggjorts allenast genom "ett monotont hat mot varje spår av revolutionär arbetarrörelse", ett hat som "bidragit att ge reaktionen luft under vingarna och frammana ententens oförsynta översitteri mot såväl Ryssland som Tyskland". Kata Dalström använder i sin artikel mycket starka ord, oerhört starka. De är nästan en explosion vi bevittna. Branting hade i sin artikel mot ententens statsmän varnat dem för ett återuppflammande av kriget och pekat på den ofrånkomliga följden: Lenins och den ryska kommunismens triumf över hela världen. Till detta svarar Kata Dalström sin gamle liksom hon själv grånade, lik som hon själv snart stupade medkämpe och motståndare Branting: "Om ententens övergrepp och missgrepp blir kommunismens triumf och därigenom mänsklighetens lycka och frigörelse då säga vi: Var hälsad storm och må du komma!"

Omsider slocknar hennes hopp till bolsjevismen. En dag kommer hon till sina väter och säger: Lenin är dödssjuk, hemliga krafter regera Komintern; de intrigera och splittra alla partier; de vilja förstöra våra fackföreningar; de vilja skapa en moral för jesuiter; den revolution de arbeta på är icke vår revolution. Allt går ut på splittring och förtal, alla gamla kämpar duga icke längre; all bildning är värdelös, allt skall gå efter ryskt mönster, men vi äro icke ryssar och vilja icke bli det. Vi äro socialister, men icke ryssar. Vi skola slåss för den ryska revolutionen, men vi vilja icke bli vasaller under Moskva. Vi vilja världsrevolutionen, men icke ett världstyranni. Vi måste samla, icke splittra arbetarklassen. Så som Moskva genom finnar och andra underjordiska krafter arbeta på att organisera uppror i vårt parti mot dess kongressvalda ledning, måste vi rusta oss till motvärn. Jag, som ständigt är ute bland massorna, märker tydligt, hur mullvadsgångar och rävlyor grävas. Sinovjev är icke nöjd med den splittring av vårt parti han redan åstadkommit, han vill ha nya splittringar till stånd och vi alla, som icke säga ja och amen, stå på hans listor över dem som skola rensas ut. Lenin är dödssjuk, Trotsky hålla de på att inringa, alla våra vänner äro på väg att utstötas, den stora ryska revolutionen förvandlas inför våra ögon, kanske går det som i franska revolutionen. Mina vänner, jag är gammal och himlen är mörk. Men vi få icke uppgge hoppet. Jag kan ännu slåss. Så talade hon ofta till sina vänner.

Så gammal, trött och sjuk hon var, ville hon alltjämt kämpa. Hennes vänner, särskilt Z. Höglund, var i stort sett ense med henne. Även han genomskådade den nya linjen i Moskväs fälttåg mot dem, som hyste självständiga meningar. Och han handlade därefter.

Nu börjar inom den svenska kommunistiska rörelsen ett målmedvetet arbete på att lösgöra sig från Moskva. Det är framför allt Kominterns politik att splittra fackföreningsrörelsen, genomföra en absolut centralism inom Internationalen och dess partier, beröva de nationella partierna all självständighet, föranstalta militär lydnapsplikt, göra ateismen till en ovillkorlig programpunkt och förkasta den antimilitaristiska agitationen, som uppkallar motståndet och förbereder den kommande frigörelsen från Komintern. Motståndet mot Sinovjevs politik var Kata Dalström med

om att organisera. Frigörelsen från Komintern skulle hon icke få vara med om. Några månader innan den öppna krisen bröt ut, hade hennes tappra hjärta för alltid upphört att slå.

69. Det sista fälttåget.

Sitt sista fälttåg kom Kata Dalström att föra på en front, som hon hela sitt liv älskat att dväljas vid: bildningsarbetets. Det var ett egendomligt fälttåg. Hon som ständigt fört en oförsonlig strid mot präster och reaktionära skolmän, mot bildningsfientliga godsägare och storbönder, såg sig nu plötsligen angripen från vänster, från medlemmar av sitt eget parti. Hennes huvudmotståndare är icke längre en komminister Granqvist, en friherre Hermelin, en patron Jespersen, en Cicilia Milow, en rektor Holmberg utan hennes egen partivän Ture Nerman, skalden och författaren.

Ture Nerman öppnade den 3 februari 1922 genom ett föredrag i Viktoriasalen ett fälttåg mot formerna för samt innehållet i arbetarrörelsens bildningsarbete. Föredraget publicerades senare i Folkets Dagblad Politiken. Föredraget, som var till brädden fyllt av en skarp, stundom från kritik, slog ner som en bomb och åstadkom en väldig uppståndelse. Föredraget var i och för sig intressant och rikt på socialistiska synpunkter. Det var byggt på en outrerad marxistisk åskådning, men åtskilligt ensidigt och ofantligt dogmatiskt. Kritiken mot det dåvarande folkbildningsarbetet såsom till en viss grad borgerligt och småborgerligt var icke utan sitt berättigande, men sköt alldeles över målet och kastade ut barnet med badvattnet. Tendensen i föredraget var den, att folkbildningsarbetet, som det bedrevs, var ett medel till den borgerliga hushållningens och det kapitalistiska våldets upprätthållande. Det gick ut på att inskräpa nödvändigheten av lugnet i samhällslivet och på arbetsmarknaden, det odlade ensidigt skönhetskulten och individualismen, sysslade med alla slags sociala, kommunala, litterära och praktiska ämnen såsom språk, förvaltningsärenden, bokhålleri och populärvetenskap. Hela den borgerliga kulturen belyses, om än ytligt, och den borgerliga filosofin är den som anger formen. Något verkligt marxistiskt skolningsarbete, någon grundlig insikt i klass samhällenas struktur och utveckling, i klasskampens historia meddelas icke i föredragen, studiecirkelarna, arbetarhögskolorna och arbetarpressen. Nerman angrep snoilskykulten, laboremusartiklarna, föredragen om buddhismen och andra religionsformer, om astronomin och geografin. ”Och vill det sig väl, så finns det bland arbetarna en del bohêmfigurer, känslotänkare och svaga poetsjälar, som gå mer i detalj och öppna filosofernas mörkaste skrifter och sedan börja skriva psalmer och stava Gud med stort G. Och hastigt dimper i mystikens och tanternas sköte.” Nerman riktar en ordentlig gevärssalva mot brunnsvikaren, som är snäll och tolerant och förfinad, men ”i regel förlorad för rörelsen”. Tidskriften Studiekamraten fick en grundlig utskällning för en artikel om borddansen och spiritism. Arbetarnas bildningsförkämpar serverades en omild kritik. Visserligen ville Nerman icke motsätta sig, att arbetarna studerade astronomi och språk, sådant är nog bra, men adiafora; det väsentliga var, att arbetarna samlade sig till det centrala i all mänsklig strävan just nu: klasskampens omutliga fullföljande till seger. ”Vi behöva krigare, ej lexika. Shakespeare och grekiska pelare är mycket nyttigt, men just nu böra arbetarna först lära sig revolutionär taktik och handhavande av förvaltningen och produktionen i ett av dem erövrade samhälle.” Nerman skildrade den proletära bildningstyp, som arbetarna måste dana, såsom av mer spartanskt karg karaktär än den som nu framgick ur arbetarnas bildningsrörelse. Den riktiga bildningstypen ”har så mycket att göra med änkan Pettersson som svälter i Surbrunnsgård och hennes gelikar, att den ej får tid med Orientens feodalt trötta asketiska funderingar eller Goethes dagböcker. Buddha ger icke mat åt de svältande miljonerna och ordnar icke en förnuftig världshushållning”.

Som man finner en kritik på gott och ont med många nyttiga sanningar och med många våldsamma överdrifter, ensidig-heter och tankefel. Föredraget väckte stor uppståndelse och en

häftig strid uppstod för och emot de nermanska synpunkterna. Man kan förstå, att den gamla härjarinnan Kata, så sjuklig och tröttkörd av tusen härfärder hon än var, skulle resa sig från sitt viloläger och omgjorda sig med sitt svärd. Utan att nämna hennes namn hade Nerman träffat henne på några av hennes allra ömmaste punkter: hon var buddhist, hon var lidelsefullt religionshistoriskt intresserad, hon hyste intresse för psykisk forskning; Shakespeare och Goethe hörde till hennes "eviga följeslagare"; hon älskade Orientens filosofi, hon avgudade antikens konst, hon var skönhets- och naturdyrkare; hon hade rått de unga arbetarna att studera språk, att lära sig även allehanda praktiska saker för att kunna ordentligt sköta fackföreningar och kommunala uppdrag. Allt detta vid sidan om de rent socialistiska studierna, som icke finge försummas. Och nu kom hennes partikamrat Ture, som hon räknade bland sina "pojkar", och serverade henne denna fruktansvärda salva.

Hon kände sig mäkta upprörd. Hon rustade sig till sitt sista fälttåg. En gammal grånad, härjad och vacklande gumma stälde upp framför en skara unga bildningsentusiaster, som hon vill föra till strid mot en förflackning och försnävning av arbetarnas bildningskamp, mot en fördumning av själva människomaterialet. Såsom hon ser det.

Hennes sista strid skulle bli en strid för de gudar hon innerst i sitt hjärta mest dyrkat allt sedan sin tidigaste ungdom. Hennes sista fälttåg blev ett försvar för den andliga frihet hon fått för i mer än femtio långa år, allt sedan den dag hon gjorde revolt i den risbergsskolan i Örebro.

Hennes svar till Ture. Nerman är i formen ovanligt måttfullt, klart och på sätt och vis överlägset. Visst kan man påvisa svagheter och luckor. Men på många punkter sätter hon in mycket verkningsfulla stötar och hennes utgångspunkter är för motståndaren oerhört besvärande. Hon väljer en stridstaktik som skulle kunna tävla med även den yppersta fäktar, Hennes stil är Nermans ofantligt underlägsen, men formen är icke det väsentliga.

Ture Nermans föredrag, börjar hon, var en stridsfanfar från den grupp av kommunistisk ungdom som har sitt speciella fäste i Stockholm, där man länge kivit om hur bildningsarbetet skall bedrivas inom klubbarna. En del håller före, att klubbarnas förnämsta uppgift är att bibringa sina medlemmar en kommunistisk bildning avsedd att göra dem till dugliga kämpar i den aktiva klasskampens led. En annan del håller före att en sådan ensidig "klasskampsbildning" gör det omöjligt för de unga att ens förstå vad kommunismen innebär och till slut väcker avsmak för allt studiearbete. Dragkampen mellan de olika grupperna torde bli långvarig nog bland ungdomarna själva.

Från början vill jag säga, fortsätter hon, att Ture Nerman på det hela taget ej deltagit så ivrigt i bildningsarbetet. Han är diktare och estetiker, men vill icke gärna ha med realiteter att göra. Han är uppeldad av tron på "klasskampsbildningens" allt frälsande makt och tror att kommunismen kan entusiasmera ungdomen över hela linjen likaväl som den förmått taga "den unge diktarens hjärta fångat". Men Ture Nerman glömmer att han själv genom sin studentexamen jämte ett par terminer vid Uppsala universitet är i besittning av de elementära grunderna för allmänbildning. Och för en sådan person är det en lätt sak att med hånets och löjets förgiftade pilar skadeskjuta mången bildningstörstande själ. Om han befunne sig på samma nivå som en arbetarpojke och hungrade efter kunskaper kanske han såg saken på annat sätt! Det skulle varit synnerligen upplysande om vi till en början av Ture Nerman själv fått ett klart begrepp om vad "arbetarnas bildningsarbete" eller över huvud taget "bildning" är. I stället heter det kategoriskt: "Alla härskande riktningar och partier ägna större intresse åt makten över folkets själar. Och utnyttja alla medel, även våldet, för att behålla den makten." Ja, just därför blir det nödvändigt för den ungdom vi nu ha i klubbarna att förskaffa sig kunskaper, intill dess vi fått en sådan *omläggning* av hela vårt skolväsen att rätten till en likformig elementarbildning blir *allas* rätt,

svarar hon.

Talet om att borgarklassen bar en speciell bildning för sig är grundfalskt och att kulturen är en överbyggnad på den av intressena, gruppintressena, klassintressena lagda ekonomiska grunden för människornas samliv. Först vaknar den ekonomiska och politiska frigörelseinstinkten. Därefter utformar sig den framryckande klassamlingens fackliga och politiska slaglinje. Tämigen sent vaknar intresset och klarnar blicken för intellektuell kamp, för klasskampen också på kulturens område. Det blir först då klasskampsmedvetandet börjar omfatta inte bara magen och hjärtat, utan också hjärnan, förklarar hon.

Det givs gemensamma bildningsområden, som äro *absolut* nödvändiga för *alla*, för så vitt man skall kunna göra en insats i den mänskliga utvecklingen. Det är till exempel omöjligt att få något perspektiv i samhällsutvecklingen om man saknar all kännedom om nationalekonomi och världshistoria och naturvetenskap.

Man kan genom "klasskampsbildning" utdanas till en fanatisk kämpe för tillfället, under en revolution, men man blir en förkrympt människa, som är fullkomligt ur stånd till allt nybyggnadsarbete och det är *också* ett led i klasskampen.

Studiet av socialismen och kommunismen, själva grundvalen för vårt arbete, är och måste allt framgent ha stort utrymme inom våra studiecirklar, men jämsides måste även tid ägnas åt historia och naturvetenskap, då i första hand åt kemi och fysik, för att få upp blicken för det oerhörda inflytande dessa grenar ha på hela samhälls- och produktionsutvecklingen. Och utan begrepp om det borgerliga samhällets struktur blir det omöjligt att övervinna detsamma.

Just för *rätt* till kunskap är det vår ungdom måste kämpa först för *egen* del och tillika för *kommande* generationer. Folkbildningsarbetet blir precis sådant som arbetarungdomen själv vill lägga det! Vill man tillåta att folkbildningsarbetet ledes i reaktionärt syfte så drabbar skulden ungdomen själv!

Kata Dalström fortsätter: När Ture Nerman i sin "marxistiska" iver ropar: "Låt oss betrakta saken marxistiskt! Då stämmer läget på bildningsområdet alldeles överens med läget på det fackliga och politiska stridsfältet i småborgar- och bondelandet Sverge" – så blir det svårt att förstå honom. Och ännu svårare är att få ett grepp på hans nog så utförliga angrepp på den borgerligt radikala eller socialdemokratiska bildningen. För min del håller jag före att t. ex. kunskap i all historia är nödvändig. Vi kunna sannerligen icke förstå Karl Marx' utredning av klasskampen ens i Kommunistiska manifestet, utan någon kännedom om *de oerhörda klasstridernas* gång under de olika utvecklingsskedena i mänsklighetens historia.

Det är bara själva skelettet Marx ger där, säger hon, kött på detta (ett levande begrepp) få vi först genom historien. Men jag medger, att så som många ungdomar läsa historien ha de föga eller ingen behållning kvar. Det är en mani hos våra ungdomar att studera lättvindigt. De ha trott, att intellektuellt arbete icke kräver något ordnat arbete, och så hoppar man rätt på någon stor världshistoria, t. ex. Bergman-Svenséns eller någon därmed jämförlig. Och följderna blir att i den otränade hjärnan blir det bara kaos.

Varför skall inte en arbetarpojke på det intellektuella området först lära sig krypa innan han kan gå, d. v. s. ta en liten lärobok i allmän historia och så vid sidan av denna bedriva studierna i ett större historiskt arbete.

Vad särskilt naturvetenskapen angår, så är den absolut nödvändig för att vidga den andliga horisonten. Jag tänker på ett rent befängt svar jag fick under en hetsig dispyt om "klasskampsbildningen". En av kamraterna sade, när jag påpekade huru nödvändigt det var att känna till något

om de nya upptäckterna på kemins och fysikens område: ”Vad har vi för nytta av att känna till huru många tusen slag av baciller det finnes?”

Det var för *honom* kvintessensen av detta studium. Han hade ej gjort klart för sig att hela vårt produktionssystem (både ett kapitalistiskt och ett blivande kommunistiskt), ytterst vilar på just de stora avdelningarna inom naturvetenskapen: elektricitet, kemi och fysik.

Dagligen göras nya upptäckter och nya produktionsmetoder utexperimenteras. Från och med elektrifieringen av våra järnvägar till och med radiotelegrafen äro de direkt framsprungna resultat av studierna på fysikens vida arbetsfält, och på kemins område utexperimenteras från och med alla de giftiga gaserna, som enligt vetenskapsmäns utsago komma att spela en ödesdiger roll i nästa världskrig, till och med det minsta lilla färgpaket vi köpa för att bruka i våra hem.

För att inte tala om den vidgade syn som mänskligheten erhåller genom den psyko-fysiska forskningen, som kommer att intaga en oerhört framskjuten plats i människosläktets kommande utveckling.

Den fanatism med vilken anhängarna av ”den materialistiska filosofin” bekämpa alla nya forskningsresultat på kemins och fysikens område (för så vitt de hota att rubba deras gamla cirklar, som de ritat åt sig), långt innan dessa nya upptäckter gjorts, hör till det mest osympatiska i hela ”klasskampsbildningens” så osympatiska krav.

Ture Nerman är, fortsätter hon, helt enkelt ansvarslös i sin hätskhet mot allmänbildning och driver bort massor av kunskapstörstande unga arbetare från oss. Han säger: ”Det är utmärkt, att arbetarna lära sig astronomi och språk och allt annat, men mitt i striden om våldet över samhället och bildningskällorna får han icke förlora sig i detaljer. Han måste framför allt samla sig till det centrala i all mänsklig strävan just nu: klasskampens omutliga fullföljande till seger. Vi behöva krigare – ej lexika. Shakespeare och grekiska pelare är mycket bra och nyttigt, men just nu måste arbetarna först lära sig taktik och handhavande av förvaltningen och produktionen i ett av dem erövrade samhälle.”

Här visar sig, säger Kata Dalström, den totala frånvaron av *praktisk blick* för vad arbetarungdomen har behov av! En bildning efter de nermanska klasskampslinjerna gör ofta de unga till motståndare mot kommunismen. Detta bildningsarbete vill snöra in deras andliga ”jag” i en olidlig tvångströja – lika trång som någonsin det kristna dogmsystemets – och det är lika skadligt för hela vårt arbete, ty ett så ordnat bildningsarbete gör kommunisterna till tungomålstalare av samma slag som pingströrelsen – och vi ha redan översteprästen inom den filosofiska materialismens led som i sanning tillfogar vårt arbete stor skada. Jag tillstår öppet att jag i bildnings frågan står mycket närmare syndikalisterna och anarkisterna, fastän i övriga frågor kommunismen är den väg jag går, bekänner hon.

Frans Severin gör, tillfogar hon, i ”Arbetarnas övertagande av produktionen” ett uttalande, som är värt att taga fasta på i den nu pågående debatten om proletär klasskampsbildning eller ett underlag av allmänbildning plus studiet av kommunismen: ”Naturligtvis innefattar socialismen hela kulturproblemet, men detta är av annan art än det ekonomiska, och ur klasskampen tänker man sig icke uppnå några stora kulturvinster på annat sätt än att den bättre ekonomiska ställning arbetarna skola erhålla skall möjliggöra för dem en kulturell höjning. Om kulturen står icke strid på samma sätt och med den tydliga frontlinje dragen mellan klasserna, som beträffande ekonomin och därför kan man säga, att kulturen icke är något socialistiskt problem, utan även i vår tid ett mänskligt problem, vilket det naturligtvis i än högre grad blir då klasskillnaden är utjämnad.” Denna uppfattning av kulturarbetet är oändligt mycket mera tillfredsställande än den ”skyggglappskultur” som Ture Nerman och hans klasskampsbildningsteoretiker söka propagera

fram.

Upprätta gärna, tillägger hon, speciella partiskolor där grundlig teoretisk skolning i kommunism och nationalekonomi meddelas och lägg gärna den nya idolen E. Varga som basis för studiet av borgerlig nationalekonomi – han har i ”Die Krise der kapitalistischen Welt” givit ypperliga tabeller efter samma system som Fabian Månsson i Eko.

Jag har alltid, fortsätter Kata Dalström, framhållit att ett studium av det borgerliga samhällets ekonomiska byggnad är nödvändigt för att förstå socialismen, kommunismen, marxismen. Och sedan jag läst E. Varga finner jag det nästan löjeväckande vad en av ungdomarna med flammande entusiasm sade efter viktoriasalsmötet: ”Du förstår inte kommunismen, läs Varga!” Jag häpnade. Skulle manne Karl Marx, Engels och nu sist Radeks ”Från vetenskap till handling” vara lagda på hyllan och – Varga vara kommen i stället?

Jag tog genast fatt på Varga – och sällan har jag varit så glad över mina kunskaper i främmande språk (ty Varga finnes ej översatt), ty annars kunde jag låtit imponera på mig av den nästan heliga vördnad med vilken det nya namnet ut talades, säger hon spydigt.

Skaffa gärna specialutbildning i partiskolor om vi ha råd att få dem, men låt oss instämma i Frans Severins uttalande ”att kulturen icke är något socialistiskt problem, utan även i vår tid ett mänskligt problem, vilket det naturligtvis i högre grad blir då klasskillnaden är utjämnad”. Inga andliga tvångströjor, inga skygglappar för själen för att stäcka synvidderna! Släpp in ljus, vetande och sol!

Så långt Kata Dalström. Om man undantar hennes förnekande av den andliga kulturen såsom en överbyggnad på den materiella och ekonomiska samhällsbyggnaden – växelverkan härvidlag förnekar dock ingen marxist -- finnes intet som icke en marxistisk socialist kan underskriva. I vissa fall är hon en vida bättre marxist än sin motståndare och ibland (se t. ex. betonandet av elektricitetens betydelse) är hon också en vida bättre leninist. Hennes inlägg har en ovanlig resning, fullt av klokhet, erfarenhet och praktiska synpunkter. Nerman i all sin formella elegans och lysande florettkonst verkar kammarlärd teoretiker och världsfrämmande orientalisk filosof vid den gamla Katas sida.

Ture Nerman blev emellertid icke svaret skyldig. I detta slår han onödigt hårt och blir ofta personlig, men bevarar dock i det stora hela en aktningfull ton, om man undantar en del plumpa hänsyftningar på Kata Dalströms buddhistiskt och teosofiskt religiösa tro. Han börjar med en påtaglig reträtt. Han har icke alls bekämpat allmänbildningen. Den revolutionära kulturkampen är icke alls ensidig. Kommunismen som livsåskådning innesluter allt det bästa även av föregående kulturepokers innehåll. Men, tillfogar han, det viktigaste just nu är icke en slapp bædekerbildning i all möjlig borgerlig strunt utan en bildning baserad på insikt om nödvändigheten av system i världshushållning och världskultur, av solidaritet och hänsynslös vilja till mänsklighetens befrielse från kapitalism, fysiska och andliga förtryck. Nerman avvisar beskyllningen att vara ensidig poet och estetiker, som ej vill ha med realiteterna att göra. Han och hans meningsfränder äro de verkliga realisterna. ”Vi ha fått nog av konstmuseikrior och poeteri och av dessa brutala är lärt, att den första realiteten, den på vilken hela mänsklighetens arbete måste inriktas som det centrala, är arbetarklassens frigörelse och seger i syfte att äntligen ge massorna mat och den mänskliga hushållningen system, att äntligen kunna skapa en medveten ekonomisk, intellektuell och moralisk kultur.”

Mot huvudtanken i dessa ord torde ur socialistisk synpunkt intet vara att invända, men man kan icke förstå, varför Ner-man riktade sitt angrepp mot Kata Dalström, som nedlagt ett helt livs möda och utstått otaliga strapatser just för att ernå mera mat åt arbetarna och få till stånd en bättre

samhällsordning än den kapitalistiska. Man får, särskilt när Nerman angriper henne för ”småborgerligt-anarkistisk efterblivenhet och ren kommunistfientlighet på det kulturella kampområdet” intryck av, att det i verkligheten var Kata Dalströms religiösa åskådning och hennes vid denna tid öppnade strid gentemot vissa tvångsateistiska moskvaproklamationer, som närmast föranledde Nerman liksom den finske kommunisten Wallenius att skrida till en offensiv mot den gamla amasonen. Men även om Nerman icke hade dessa avsikter med sin fejd mot Kata Dalström utan säkerligen mera drevs av sin lust att få fäkta på ett område, där han som ultramarxist var särskilt road av att strida, så var i varje fall den kampanj mot Kata Dalström som vid samma tid igångsattes av en del andra på yttersta vänsterflygeln inom dåvarande kommunistpartiet utan tvivel direkt förestavad av ren hätskhet och intolerans mot Kata Dalströms religiösa tro; vartill kommo partitaktiska beräkningar. De finska och ryska sinovjevolsjevikerna förberedde vid denna tid en ny sprängning av det kommunistiska partiet i Sverige, eftersom dess ledning med Z. Höglund i spetsen bestämt vägrade godkänna kominterns nya linjer. Kata Dalström tillhörde Höglunds allra trognaste medkämpar. Hon hade tillika en stor auktoritet hos de svenska arbetarna och besatt ett betydande inflytande i partiet. Det var av vikt för de kominterntrogna att göra henne misstänkt för borgerliga tänkesätt för att på detta vis minska hennes anseende inom partiet.

Kata Dalström hade själv den meningen, att de anfall, som började hagla kring henne och mot henne, voro inspirerade av särskilt de finska bolsjevikerna, som vistades i Stockholm, och att de direkt syftade till att nedsvärta henne och förinta hennes ställning hos arbetarmassorna. Hon fritog Ture Nerman från dylika avsikter, men mot finnarna var hon ytterst harmsen, stundtals djupt upprörd. Säkert är att denna kampanj mot henne tog henne mycket djupt och i hög grad nedsatte hennes numera ganska uttömda krafter. Och då hon av en del övermaga ungdomsklubbister efter ett möte beskylldes för att viljasabotera den revolutionära kampen och förråda arbetarklassen åt den kapitalistiska fienden, yttrade hon till en vän, att människorna syntes henne ha blivit galna och från sitt förnuft.

Emellertid, återvändom till Ture Nerman och hans uppgörelse med Kata Dalström på den proletära bildningsfronten. Nerman ger icke mycket för hennes auktoriteter på den fysiska och psykiska forskningens område. Han frågar, varför hon inte uppbådar de verkligt stora vetenskaperna och svarar: Nej, de kunna inte mobiliseras för andeskåderi. De ha för mycket ljus, vetande och sol, och Sånt tycker icke spökena om.” Att Ture Nerman vill komma åt sin motståndare just för hennes teosofiska religionsuppfattnings skull och för de spiritistiska experiment, som hon under hela sitt liv (liksom modern) livligt sysslat med inom en trängre krets av för fysisk forskning intresserade konstnärer, författare och andra intellektuella, är påtagligt. Nerman skriver i sin polemik mot Kata Dalström: ”Naturvetenskaperna ha tydligen betydelse i den mån de hjälpa Kata att 'vetenskapligt' motivera teosofi, reinkarnation och dylika trötta överklass fruntimmers fantasier. Den 'psykofysiska forskningens' lagar i Katas anda ha ju alla förutsättningar att ge henne morfinruset, som insöver henne i vad Marx lite oartigt kallat 'det själstillstånd av ingenting, som buddhismen betraktar som toppunkten av mänsklig lycksalighet'. Och herregud, varför skulle inte människorna få sova? Bara de inte pratade i sömnen!”

En annan ton i polemiken skulle verkligen hedrat Ture Nerman. Några år senare skulle även han uteslutas ur Moskvas heliga samfund som en ovärdig medlem och kallas för renegat och småborgare samt angripas av den rysk-finske agenten Wallenius som en dålig marxist och oduglig revolutionär. Hade Kata Dalström fått uppleva den stunden, skulle hon säkerligen ha med mindre bitterhet sett tillbaka på följande beskyllningar, som Ture Nerman till sist utslungar: ”Kata Dalström är kvarbliven på en kulturkampsnivå från sekelskiftet. Kata är i kulturkampen icke ens centrist (= Höglundare. Förf:s anm utan tvättäkta socialpatriot.” ”Under högersocialisters

och sin, borgerliga anarkosyndikalisters förtjusta bifall proklamerar Kata öppet det marxistiska talet om en särskild borgerlig kulturfas som grundfalsk.” ”Hon står där kvar på nittiotalets småborgerliga ståndpunkt, där hon i lugn och ro utan störande kritiska anspråk berättade för de små sina berättelser ur grekernas och nordbornas gudasagor.”

Sakligt sett hade Nerman otvivelaktigt rätt uti, att Kata Dal ström icke var marxist i teoretisk mening och att hon i sin syn på tingen i vissa fall kvarstod på åttio- och nittiotals allmänt kulturradikala ståndpunkt. Dock visst icke i allo. Men under inga förhållanden kunde denna något efterblivna åskådning berättiga till de även personligt sårande angrepp som riktades mot henne. Hela hennes livslånga kamp för de svenska arbetarnas sak, hennes uppoffringar, strapatser och mödor utan gräns borde ha befriat henne från angrepp av detta slag.

”Käre Ture, dina anklagelser tar jag med knusende ro”, svarade hon och bibehöll under polemikens fortsättning en alltigenom värdig och överlägsen hållning. Hon ber sin antagonist skilja på den materialistiska historieuppfattningen och den materialistiska filosofin. Av den förra är hon och har hon alltid varit anhängare, av den senare icke. Jag är och förblir marxist, säger hon, på basis av de riktlinjer Marx uppdragit i Kommunistiska manifestet, men jag godtagar aldrig hans otaliga epigoner och deras halsbrytande ”marxistiska” tolkningar. Utan ett fast underlag av allmänmänsklig bildning som sätter dem i stånd att förstå samarbetet mellan de materiella och ideella kraven, som resas i mänsklighetens namn, blir arbetet odugligt, understryker hon och fortsätter: Det är icke nog med att säga, att det viktigaste är att ge massorna mat – det är varenda socialist, syndikalist och anarkist på det klara med utan man måste även ge ungdomen de andliga vapen i händerna som erfordras och det gör man ej genom att bibringa dem förakt för allt bildningsarbete, som ej direkt bottnar i ”klasskamps-bildningsteoretikernas” snäva program. Ture Nerman hade kritiserat hennes kulturhistoriska skildringar; hon svarar spetsigt, att det väl icke kan vara mera marxistisk klasskampssyn, att samtidigt med att man trumpetar ut för världen sin höga marxistiska syn på världsutvecklingen skriva revyer samman med djupt föraktliga bourgeois och dramatisera Min son på galejan. Till angreppen mot henne för hennes intresse för psykologiska och psyko fysiska problem svarar hon, att de, som bitit sig fast vid den filosofiska materialismen för att slippa omaket att rubba gamla cirklar, ha minst av alla någon rätt att smäda dem som genom studier på det psyko fysiska området söka följa med framför allt upptäckterna på naturvetenskapernas områden! Till slut avger hon följande bekännelse: ”William Crooks och William James m. fl. voro ’spiritistiska’ liksom Oliver Lodge och i det sällskapet är det en heder att befinna sig, ty dessa äro erkända av hela den vetenskapliga världen. Wereide och Grawford likaså. Nu är jag emellertid icke spiritist utan buddhist, Ture, och ivrig forskare på det psykofysiska området.”

Striden mellan Ture Nerman och Kata Dalström uppkallade en oändlig mängd inlägg på möten och i pressen för och emot de båda huvudkämparna och deras olika program. Båda parterna tillskrev sig efter vanligheten segern. Men det fanns också en tredje part, som menade, att egentligen hade båda de stridande riktningarna rätt. Eller som en av den medlande riktningen uttryckte det: För Nerman är nästan all borgerlig kultur ett ont eller i bästa fall ett onödigt ting för den för ljus och frihet kämpande proletären. Nermans ideal är den rent spartanska krigaruppfostran såväl materiellt som ideellt. Kata Dalström åter propagerar att hela den nuvarande kulturen, borgerlig eller icke borgerlig, skall tagas med i bildningsarbetet

efter maximen: intet mänskligt skall vara människan främmande. Hur är det egentligen? Är det icke så, att båda ha ätt med vissa ömsesidiga modifikationer? När Nerman vill skapa fram den enkla men järnhårda spartanska krigaren, enbart rustad för att möta upp i det avgörande ögonblickets kraftmätning, förbiser han tydligen eller lägger ingen vikt vid det som Kata

Dalström riktigt framhåller, nämligen att när en gång striden är genomkämpad vidtar uppbyggandet och nyskapandet, vilka ovillkorligen fordra vissa kunskaper och erfarenheter från nuvarande och förflutna kulturepoker, om intet annat så för att undgå de misstag och oformligheter som vidlådit det gamla och övervunna. Å andra sidan skattar Kata Dalström åt en annan överdrift, ty erfarenheten lär den unge arbetaren, att det är hart när omöjligt för honom att söka med sitt intellekt omfatta och bibehålla allt som bjudes och lockar i den borgerliga eller icke borgerliga kulturvärlden. Därför bör arbetaren i sitt ivriga självstudium icke kasta sig över allt mellan himmel och jord, icke tynga sin hjärna och sitt minne med otaliga detaljer. Det väsentliga för alla är kunskapen om de ekonomiska grundlagarna, om de kämpande livs- och världsåskådningarna och framför allt om socialismen och vid sidan härom de historiska studierna, som vidga blicken, öppna utsikterna över livsvidderna och träna till människokänedom.

Så sammanfattade en arbetare kontentan av den förda striden. En sämre behållning kan en andlig strid skänka.

Detta var Kata Dalströms sista stora fejd, en fejd icke utåt utan inåt. Den rörde sig om några av livets och klasskampens största problem, och trots att den i vissa fall överskred den goda proletära polemikens gränser, lämnade den ett värdefullt resultat: ett oerhört ökat intresse för en av de allra viktigaste sidorna av modern arbetarrörelse: kunskapsförvärvandets, bildningens och den fria forskningens rätta tillgodoseende. Den förda debatten lämnade icke kvar något agg hos de deltagande. Kata Dalström berättade själv, att hon ”som vanligt klappade om den galne Ture med hans tre röda rosor, minst, i knapphållet”. Och Ture Nerman, som har ovanskliga förtjänster som socialist och kulturell kämpe och innerst inne höll mycket av och respekterade Kata, glömde snabbt de hugg han fått.

Men när striden var slut, var Kata också slut. Hennes sista krafter voro uttömda. Väl åtog hon sig ännu en del föredrag här och var i orterna, men om dagarna låg hon i regel till sängs för att kunna samla krafter till kvällens ansträngning. Ofta fick hon bäras upp i talarstolen. När någon ibland sade henne, att nu vore tid för henne att skona sig, att lägga upp, svarade hon emellertid: Så länge det finns en pust i denna arma kropp, skall jag väl kravla mig upp i talarstolen, ty den älskar jag och i den vill jag dö. För resten är jag fattig som en kyrkråtta och partiet vill jag icke falla till last.

Sådan var Kata Dalström ännu i sin ålders höst; hennes ande var timrad av ett säreget virke.

70. Kata Dalström och Internationalen.

Innan vi övergå att skildra Kata Dalströms sista dagar, hennes bortgång och hennes jordafärd må några rader även ägnas hennes ställning inom Internationalen.

Såsom tidigare är sagt kom hon redan innan hon anslöt sig till arbetarrörelsen i beröring med den tyske socialisten Georg v. Vollmar. Genom Vollmar och hans fru kom hon snart i kontakt även med andra tyska socialister. Efter sitt inträde i partiet i början av nittio-talet blev hon på grund av sina språkkunskaper anlita för internationella uppdrag. Hon förde korrespondens med de tyska, belgiska och franska socialistiska partierna, hon medarbetade i tyska, belgiska och franska socialistiska tidningar, varvid hon skrev om svenska förhållanden, särskilt kvinnofrågor och arbetarspörsmål. Hon blev bekant med Ottilia Bader, Klara Zetkin, Rosa Luxemburg. Genom Vollmar och Branting fick hon introduktionsbrev till utländska broderpartier, lärde känna Singer, Bebel, Kautsky, Jaurès, Hyndman och Keir Hardie. Hon gjorde flera utländska resor för att studera konst och se sig om i världen. Hon underlät aldrig att besöka de socialistiska partiernas byråer, bibliotek och förlag i de städer hon passerade. Hon bevistade även en del utländska partikongresser. 1910 var hon en av svenska socialdemokratins delegater vid världskongressen i

Köpenhamn. Med ryska och polska socialister kom hon tidigt i förbindelse, bl. a. med Alexandra Kollontay och Angelica Balabanoff, som hörde till hennes trognaste vänner.

De danska och norska arbetarpartierna stod hon mycket nära. Särskilt var hon varmt fästad vid de norska arbetarna. Hon var ofta anlita som agitator av norska arbetarorganisationer och blev i Norge oerhört populär. Hon har genomkorsat Norge från Kristiansand till Nordkap, predikande socialismen. Hon var i nära vänskap förbunden med samtliga norska arbetarledare och umgicks i deras familjer. Hon älskade Norge. Däremot kunde hon icke fördraga det finska folklynnnet.

Någon mera framträdande plats kom Kata Dalström icke att intaga i Andra internationalen. Någon dominerande roll kom hon heller icke att spela inom Zimmerwaldförbundet eller inom Tredje internationalen, men hon har icke varit alldeles utan inflytande.

På författarens anmodan har Angelica Balabanoff tecknat hennes internationella insatser i en uppsats som här skall refereras.

Då jag icke, säger Angelica Balabanoff, riktigt tillhörde Kata Dalströms generation, har jag icke heller lärt känna henne närmare före världskriget, innan jag hade lyckan att på grund av Zimmerwaldskommissionens överflyttning till Stockholm komma i närmare beröring med den svenska rörelsen och de svenska socialisterna. Hon har emellertid senare berättat mig, att vi redan råkats i Köpenhamn 1910 på den första internationella socialistiska kvinnokongressen.

Men även om det sålunda icke blev mig förunnat att närmare följa Katas konkreta verksamhet inom Andra internationalen, så blev det mig så mycket lättare att lära känna djupet och intensiteten i hennes internationella inställning till alla det politiska och sociala livets företeelser i deras spontana yttringar, säger dr Balabanoff vidare och fortsätter:

Zimmerwaldrörelsen var ingen rörelse, i vilken de enskilda medlemmarnas särskilda verksamhet på ett mera påtagligt sätt kunde komma till synes. Det var här fråga om en kollektiv, nästan anonym strävan från ett fåtal organisationers (och delar av dem) samt från enskilda kamraters sida att bevara och stärka socialismens anda hos de av världskatastrof en sprängda lederna inom arbetarrörelsen, samla dessa leder till tro på socialismen och till kamp för en socialistisk fred. I en ytterst tragisk tid och genomfört under mestadels illegala former kunde i denna kvantitativt mycket anspråkslösa rörelse den enskildes arbete icke komma så starkt till synes. Men just i denna tid av allmän förvirring blev den enskildes andliga och moraliska inställning av betydelse vid sammankomsterna och framför allt såsom fallet var med Kata – vid den personliga, vänskapliga samvaron. Och nu måste jag redan säga, att ehuru jag just under zimmerwaldtiden nästan uteslutande umgicks med människor, vars internationella inställning fick sin särskilda prägel av kriget, jag måhända icke råkat en enda människa, hos vilken internationalismen varit så framträdande. Och hur skulle det kunna ha varit annorlunda? Kata var till sitt väsen kosmopolit i ordets vidaste bemärkelse, ja hon var världsmedborgare – man skulle nästan kunna säga, att världen som sådan, den värld som vi med vår andes öga kunna fatta, icke var henne nog. Därav hennes mysticism. Eller kanske omvänt var denna företeelse hos henne en frukt av hennes rastlösa strävan att med sin efter sanning och harmoni törstande blick, med sitt varma, efter kärlek längtande och för kärlek öppna väsen om fatta även det som undandrager sig de dödligas öga och fattningsförmåga. Hur skulle Katas anda kunna rätta sin solidaritetskänsla för allt levande efter de enskilda staternas nationella gränser? Att ens för ett ögonblick medge något sådant vore att fullkomligt missförstå själva det grundläggande draget i hennes temperament. Hennes kosmopolitism var en beståndsdel av hennes socialism. Denna senare var för henne en världsåskådning, hon levde och uppgick i den ena som den andra.

Allt detta kom särskilt till synes i hennes inställning till den ryska revolutionen. Få ha begett sig

till Ryssland med sådana känslor, med sådan förståelse för den överväldigande storheten i de revolutionära händelserna, med större beundran för revolutionens ledare, med mer dådkraftig solidaritet gentemot dem än Kata. Hur symbolisk var icke redan hennes första resa? Trots sin ålder och sin fysiska svaghet gjorde hon den livsfarliga sjöresan – de hänförelsens vågor, som hävde sig i hennes inre voro starkare, verkade mäktigare på henne än stormen och havsböljorna, som hotade att krossa hennes kropp.

Men lika lidelsefull som hennes hänförelse var för det revolutionära Ryssland och hennes bävan var för dess öde då det ännu var osäkert, lika fruktansvärda voro de själskriser som skakade henne, voro de misräkningar hon led på grund av de från de ryska kommunistkretsarna till andra länder överförda systemen och metoderna. Ja, enligt min uppfattning ha dessa skakande upplevelser påskyndat hennes död.

Kata var, fortsätter Angelica Balabanoff, ett av de första offren för dessa ödesdigra metoder: att göra manövrer och intriger till hela arbetarrörelsens medel och mål. År 1920 vid Tredje internationalens andra kongress, som betecknar på en gång den internationella kommunismens höjdpunkt och anledningen till samt begynnelsen av dess förfall, var Kata – jämte Serrati – den enda, som hade nog mod och kärlek till revolutionen för att våga mot Sinovjevs ogrundade beskyllningar taga i försvar den svenska rörelsen, det svenska partiet och dess bästa medlemmar. Det moraliska allvaret och betydelsen av hennes tal påverkade mig till den grad, att jag särskilt bemödade mig om att noggrant, ja ordagrant översätta det till de andra språken.

Vid denna tidpunkt var icke blott vår stackars allt för tidigt bortgångna Kata utan ännu så många av oss – jag självklart också – vida från att förstå att det härvidlag från den kommunistiska ledningens sida rörde sig om ett mot bättre vetande och mot allt samvete inaugurerat system och icke blott om bristande informationer. De svenska liksom flera andra partiers ledare angrepos icke därför att de icke betraktades som tillräckligt revolutionära eller tillräckligt dugliga, utan just emedan man kände deras duglighet och hängivenhet för den sociala revolutionens sak, emedan man visste att de aldrig någonsin skulle kunna skada rörelsen, emedan man visste att det vore omöjligt att tvinga dem att i stället för revolutionen tjäna enskilda makthavande ledare.

När jag 1921 kom åter till Stockholm, hade Kata redan genomskådat situationen. Hon ägde ett klart, fördomsfritt öga och en underbart riktig instinkt. På grund av sin mystiska inriktning – mer eller mindre en säregenhet för alla dem som helt uppgå i ett framtidsideal – lät hon även leda sig av dessa instinkter i sina förbindelser till människorna evad det gällde förtroende och misstro, sympati och antipati. Den erfarenhet, som vi alla gjort redan under hennes liv och framför allt efter hennes död, har lärt oss att hon icke misstagit sig.

Katas besök, hennes inbjudningar till sitt lilla trevna hem, där allt bar prägel av hennes mångsidiga personlighet, höra till de skönaste minnena från denna tid. Men något kvalfullt kom likväl över mig vid vår samvaro under de sista åren av hennes liv. Sedan vi talat om allmänt socialistiska eller filosofiska problem, sedan hon livligt och rörande för mig skildrat sina intryck från sin agitationsverksamhet, sedan hon berättat om sina upplevelser tillsammans med framstående män och kvinnor inom litteratur, konst, pedagogik och politik – särskilt berättade hon ofta om Strindberg och Branting – gick hon ej sällan över till att tala om den demoralisation, som förorsakades genom den Kommunistiska internationalens verksamhet och framför allt om den falska och skadliga riktning, som den kommunistiska ungdomsrörelsen slagit in på. Det kvalfulla var hennes kloka, spanande, forskande blick, hennes åter och åter upprepade fråga: vad tjänar allt detta till, vad mena de ryska kamraterna med detta? Se de då icke, att de därmed skada ej blott den internationella rörelsen utan framför allt det revolutionära Ryssland självt? Vad skall väl framgå ur allt detta?

På alla dessa frågor, vilkas ogenomtränglighet och omöjlighet att finna ett svar på kostat så många revolutionärers själar och liv, kunde jag icke ge något svar, jag lika litet som någon annan. Detta var mitt kval.

Kata har levt för Internationalen. Då hon första gången uppskakades i djupet av sin själ av den officiella Internationalens oförmåga att hindra kriget, lät hon icke sig själv lamslås, hon skilde sig från mycket och många, samman med vilka hon tidigare kämpat och hoppats och slog med ungdomsfriskt mod in på en ny väg, skred med oböjlig vilja framför de yngre generationerna. När hon led sin andra stora och bittra besvikelse i och med den nya Internationalen, var hennes hjärta icke längre starkt nog. Men hennes tro på arbetarklassens framtid hade förblivit oberörd och obetvinglig, denna tro lyste över hennes livs sista ögonblick. Kata, vår stora, sanningssökande, vår älskande, soliga Kata skildes från oss med ogrumlad tro på arbetarklassens kommande seger, på socialismens världsbefriande uppgift.

Dessa ord av Angelica Balabanoff, en av alla tiders största socialistiska karaktärer, träffa på ett slående sätt Kata Dalströms ej blott internationella utan även hennes nationella strävan och gärning. Svaghet, feghet, vankelmod, dubbelhet, falsk-het – var helst hon påträffade dylika egenskaper, bröt hon med deras bärare vare sig dessa voro enskilda personer eller organisationer. Mer än en gång fällde hon uttryck som att människorna äro tarvliga och småskurna, fulla av ynkedom och elakhet, men idéerna äro eviga, stora och fulla av frön till nya världar. Och främst av alla stora idéer ställde hon socialismen, som för henne ej blott var en ekonomisk lära, en materiell fråga för arbetarklassen, utan en lysande internationell, kosmopolitisk, universell idé, idén om, skulle man kunna säga, mänsklighetens frälsning. Över Kata Dalströms internationalism låg en air av djup, av rebellisk religiositet, en ännu ini det sista upprorisk andes försök att förena det mänskliga och gudomliga i en vishetslära, som hon danade efter sitt sinne med socialismen och buddhismen som de stora ledande principerna.

71. Sjukdom och död.

Det kom en tid, skriver Anna Sterky om Kata Dalströms sista år, då resorna i landsorten blevo färre. Kata orkade ej längre som förr bära alla strapatserna i ur och skur. Hon vistades mycket i sitt hem. Under dessa sista år kommo vi mycket tillsammans och jag känner mig innerligt tacksam för att ödet beskärde oss dessa dagar. Det hade nu kommit liksom ett resignerat lugn över hennes hela väsen. Hon talade mycket om sitt arbete, om skrifter hon ville skriva och någon gång om de erfarenheter, ibland ganska bittra, som hon gjort under sitt växlingsrika liv. Sina politiska åsikter hade hon knappast ändrat, däremot var hennes uppfattning om utvecklingens gång, om den korta eller den långa vägen som leder fram till målet icke densamma som förr. Hon hade lärt sig – som hon sade vid ett tillfälle – att den mänskliga utvecklingen ej går i hastigt tempo och att mottagligheten för nya idéer vore sorgligt ringa hos människorna, även när de tjäna mänskligheten till det bästa. Materialismen, sade hon, breder sig i högsätet även där man trott idealismen höra hemma. Detta oaktat hade hon icke uppgett sin optimistiska tro på socialismens framtid. Hon väntade sig mycket av ungdomen, som hon älskade och som hon städse arbetat för. Genom den väntade hon förverkligandet av framtiden, av det nya riket.

1923 höll Kata några teosofiska föreläsningar i Folkets hus i Stockholm, utvecklande teosofins läror. Hon hade från sin tidigaste ungdom omfattat den teosofiska åskådningen och i denna funnit en förklaring av människolivets mening och ansvar. Under samtal i dessa ämnen sade hon ofta, att hennes teosofiska tro utgjort en styrka för henne och en sporre att övervinna livets svårigheter.

Med sin ödesbetonade livsåskådning fattade hon sin verksamhet i arbetarrörelsens tjänst som en högre mission, den hon fått sig ålagd att utföra troget och samvetsgrant!

Dessa Anna Sterkys ord till författaren av denna monografi tolka riktigt de tankar och stämningar, som fyllde Kata Dalström särskilt hennes sista år.

Utom de tunga strapatser, som hon utsatte sig för under sina agitationsresor, utom de bittra besvikelser hon upplevde genom Internationalernas sammanbrott bidrogo även andra orsaker att nedsätta och undergräva hennes hälsa och krafter. Hon hade åtskilliga ekonomiska bekymmer att övervinna, hon hade omsorger om de yngsta av sina barn och särskilt tog henne en sinnessjukdom, som bröt ned hennes dotter Siri, mycket hårt. Nu känner jag vägen till Golgata, sade hon till en av sina vänner, när hon återkom efter att ha beledsagat denna sin dotter till ett sinnessjukhus.

Kata Dalström hade hösten 1923 haft upprepade hjärtattacker, som tidtals bundo henne vid sjukbädden. Hon sökte vila i Sigtuna, där hon trivdes utmärkt bland teologer och filosofer, med vilka och bland vilka hon diskuterade, disputerade och utlade skrifterna. Fram emot vintern kände hon sig bättre och återvände till Stockholm, men i början av december fick hon en ny svår hjärtattack och måste intagas på sjukhus. Hon sökte sig in på det lilla provisoriska sjukhuset (Åsö sjukhus) på Söder, där hon tog allmän sal. Hon var vid gott humör, följde med det mest livliga intresse de politiska händelserna, särskilt de alltmer tillspetsade förhållandena mellan hennes parti och den kommunistiska Internationalen, läste ivrigt politiska skrifter, litteratur av olika slag, mest sina "eviga följeslagare", det vill säga de skalder och indiska vise hon mest älskade. Hon var mycket hågad för samtal, skämtade med och uppmuntrade dem som kommo på besök samt styrkte sina sjuka kamrater på salen, där hon låg.

Efter ett par veckor försämrades hennes tillstånd genom tillstötande blodpropp. Det stod nu klart för läkarna, att hennes tid var ute. Själv visste hon också, att slutet nalkades. Men ingen kunde märka något ovanligt hos henne. Lugnare har ingen sett döden i ansiktet. Allt går som det skall, sade hon. Inte är det svårt att dö, tillade hon, det är värre att leva och se förtrycket, olyckorna och fattigdomen hos människorna utan att orka slåss mot allt detta. Hon läste en del dikter "Ankomsttider" av E. N. Söderberg, där det heter:

När världen blommar ut mot skördeanden,
då når vår vända över mänskligt mått,
men då är klarligt ock den tid förhanden,
dit sekels efter sekels bidan trått.

Hon läste sin vän Fabian Månssons dikt "Minnen", som slutar med de sköna orden:

Ack, det liv så ljust sig tedde gav mig endast brist och fall
och den lycka, det beredde, var så flyktig, kort och kall.
Den fanns endast till att dölja all dess oro, kval och agg,
liksom rosenbladen hölja törnets hårda, skarpa tagg!

De ha sargat, må de domna, smärtorna från hjärtats sår.
Jag är dödstrött och vill somna, drömma om en ljuvlig vår,
där en morgonrodnad tömmer ut sin glans kring strand och älv
för en släkt, där ingen dömer någon annan än sig själv.

Sedan läste hon halvhögt för de sjuka, som lågo vid hennes sida Karl Asplunds grandiosa dikt "Slavskeppet":

I skymningen seglar Jordens skepp
på Tidens grånande hav.
Men rorgångarns händer ha släppt sitt grepp,

och var blev kaptenen av?

På däckets dansar en skara
vid skrällande jazzmusik.
Då skär ifrån skansen ett skrik:
Samara, Samara!

Och högt ur de maktlösa orden
en ångestens tanke tar form:
Det väldiga slavskeppet Jorden
är ute i Dödens storm.

Nu gjuts över himlens kupa
de svartnande molnens bläck.
Och vindarnas basar bli djupa.
– Hör upp med dansen på däck!

Det sägs att slavarne neri
sin mörka skans inom lås
förtvina i Beri-Beri,
förgås!

Vi, finare slavar, vi höra
så sällsamma ljud därifrån.
I stormens nalkande dån
vad är väl att göra?

Vem håller i nöden vårt roder?
Vem mäktar i roparn få ljud?
Man kallar en bortglömd broder
och ropar med namnet Gud.

Man jobbar i falska spöken.
Man jobbar i håliga ord.
Men minns, att i sjöarnas öken
skall hjälpen vara ombord.

Guds ande har somnat i skeppet.
Vem håller då skeppets ratt?
Vi, vi måste mäktat det greppet,
som frälsar de våra i natt.

Det är Stormens jazz, det är Dödens kapell
som spelar för Jorden i natt.
På däck för att reva vårt segelställ
innan stormen i duken fått fatt!

Det fattas oss folk vid brassar och rår.
Det fattas oss folk i vår fara.
En dödssjuk kvidan ur skansen går.
Det rosslar: Samara, Samara.

Giv luft, giv ljus, giv hjälp i den nöd
som är deras därefter och vår!

Nu stampar stäven, och sjön blir svår.
Kompassen pekar på död.

Slavskeppet seglar med döden ombord,
och ingen mäktar befalla.

Här hjälpa ej böner, här hjälpa ej ord.
Hjälp, det gäller oss alla!

Alla dessa dikter hade hon tagit med sig, urklippta ur gulnade tidningar och inlagda i en av de indiska böcker, hon medfört till sjukhuset. Hon läste de sista dagarna också en del dikter av Goethe, bl. a. den sköna "Ober den Gipfeln ist Ruh" med sin underbara evighetsstämning, sitt panteistiska lov till den stora vilan. Och sist läste hon Björnsons "Syng mig hjem!":

Syng mig hjem, om I kan,
jeg vil dø i mit land.

Syng mig frem
til mit hjem,
jeg vil dø i et syn
av de blaa hvite bryn,
av vor jord
hos min mor.

Jeg vil dø i den tro
at de alle var go'.
I skal se, at den kulde, de gav
dugger av
paa min grav.

Ti min sang staar i vaar
bak den barm, som var haard,
og gjør klar,
hvem jeg var.
Syng mig frem
over hav,
syng mig hjem
til en grav
i vor jord
hos min mor.

Till en av sina vänner sade hon: Jag är viss om, att vad jag förkunnat varit sant och rätt. Till en annan sade hon: Hela mitt liv har jag älskat arbetarna. När jag känt mig lyckligast har det alltid varit, då jag vistats bland arbetare. Till sina anhöriga sade hon: Jag har älskat alla mina barn lika högt, inget förmer än det andra.

Dödskampen varade flera timmar. Icke ens döden hade lätt att besegra hennes tappra hjärta. När hennes närmaste vänner kommo för att taga det sista avskedet, var hon medvetlös.

Den 11 december 1923 när aftonen nalkades slutade hennes arbets- och kampfyllda liv. Hon var då 65 år gammal.

Budet om Kata Dalströms död flög över landet. I de hundra tusen arbetarhemmen, från Skånes statarstugor till Lapplands gruvarbetarbostäder rädde en djup och allvarlig sorg. Agitatorer, som de dagarna hemkommo från sina resor berättade, att förstämmningen ej sällan var så stark, att

arbetarna på sina arbetsplatser icke kunde arbeta med samma fart som eljest, kvinnorna syntes ofta gråta och barnen sutto tysta i sina vrår. Vad säger icke detta, att barnen sutto tysta, ty ”Kata vara död”? En torparflicka i Dalarna gick i de dagarna – så berättades det – med sin mor ut till kon, som skulle ha hö. När flickan och modern trädde in i fähuset, råmade kon. ”Tyst, vet du inte att Kata är död”, sade flickan förebrående till djuret. Anekdoten är belysande. Endast den stora sorgen griper barnets rörliga själ. Kata var i arbetarbarnets fantasi vorden en sagogestalt, en landsmoder för de fattiga, en gammal helig Birgitta, ett helgon som i sin moderliga famn värnade de betungade och rättslösa.

Sverges arbetare hade förlorat sin mor. Det rådde landssorg i det vida riket. Hela den svenska arbetarpressen hyllade den döda utan åtskillnad till parti eller åskådning. Även den borgerliga pressen erkände med få undantag hennes storvulna resning, hennes originalitet och hennes betydelse för den svenska arbetarklassens samling och erövring åt socialismen.

Men ej blott i Sverige ekade budskapet om den gamla amasonens död. I hela Norden talade och skrev man om henne. Främmande länder långt bortom fjärran hav och öknar lyssnade till budskapet om hennes bortgång. I de kirgisiska tälten på Pamirs stepper djupt i Asiens hjärta berättade efter de ryska tidningarna de röda soldaterna vid lägereldarna om att ”Kata, som kämpat vid Lenins sida under den stora revolutionen”, stupat på sin post. I Canadas fjärran vidder förtalde för lyssnande skaror av arbetare skandinaviska rallare, som emigrerat, om ”Kata, rallardrottningen i Sweden”. I Italiens socialistiska proletärfamiljer lästes med rörelse – i hemlighet för Mussolini och hans spioner – Angelica Balabanoffs runa i den illegala Avanti. I Sydafrikas hamnar sjöngo till hennes minne svenska sjömän sitt hemlands arbetarsånger och i refrängen instämde matroser av alla nationer. Men skulle den döda kunnat höra bruset av de ord och hälsningar, som följde hennes färd bort över gränsen, då skulle hon kanske helst i sitt hjärta bevarat den lilla enkla sång till hennes minne, som några vävar-flickor på en fabrik i Norrköping uppstämde mitt under arbetet.

Hennes sista färd blev en av de största och högtidligaste sorgemanifestationer, som dittills ägt rum i Sverige, jämförlig med August Blanchés, Adolf Hedins och August Strindbergs och senare i storslagenhet och gripande makt blott överträffad av Hjalmar Brantings och S. A. Andréés likbegängelser. Kransarna fyllde hela Folkets Hus i Stockholm väldiga hall. Hennes kista, höljd i röd duk, fördes från Norra Bantorget till Norra kyrkogårdens krematorium på en jättelik katafalk, dragen av i svarta dok draperade hästar, som vid betslen leddes av svartklädda kuskar. Vældiga florbhängda fanborgar omslötö katafalken och dess dragare. Musikkårer med förstämde trummor följde den ena på den andra, spelande sorgemarscher och hymner. Närmast efter katafalken gingo hundradetal av arbetarkvinnor, bärande kransarna från landets alla delar. Därefter följde fackelbärare, sångare och talare, och det oändliga tåget av deputationer från föreningar och klubbar samt den väldiga processionen av enskilda. Mellan sex och åtta tusen människor deltog i sorgetåget. Mer än sjuhundra tusen arbetare voro företrädare genom ombud för den fackliga landsorganisationen, de olika fackförbunden och fackföreningarna, de olika arbetarpartierna, ungdomsförbunden och nykterhetslogerna, kvinnoorganisationerna och bildningsinstitutionerna. Gatorna, där tåget gick fram voro kantade av människoskaror, som blottade sina huvuden och kyrkogården var ett hav av människor.

Alla tidningar ägnade hennes jordafärd de utförligaste referat.

Stormen och elden hade stämt möte vid Kata Dalströms jordafärd, skrev Dagens Nyheter. En rivande snöstorm bröt löst över den mångtusenhövdade skaran, just som den stod samlad kring den gamla amasonens bår, och lekte friskt med fanornas och standarens röda dukar. Runt båren kämpade facklornas lågor mot vind och mörker. Det låg något symboliskt över elementens möte,

sade någon. Kata Dalström var släkt med båda. Hon for som en nordanstorm över landet, yttrade en talarinna vid bären. Hennes hänförelse brann med en sällsamt stark låga, vittnade en annan.

En katafalk, klädd i svart, var rest uppe på gravkapelltrappans krön. Då sorgetåget anlände, bildade kransbärerskorna häck från Stora vägen upp till katafalken. Bakom dem restes de röda fanorna och standaren. Kistan bars därefter genom leden upp på krematorietrappan, under det musikkåren spelade sorgmarscher. Sångkören, som tagit plats inne i kapellet, utförde Integer vita, varefter officianten, komminister A. Zander från Västanfors, en av de få revolutionära prästerna i landet, trädde fram till kistan och förrättade jordfästningen. Hans liktal skilde sig helt från den konventionella stilen. Pastor Zander gav utan alla kristet dogmatiska häntydningar en bild av den bortgångnas gärning och vad hon varit som människa.

Talaren prisade hennes starka personlighet, hennes klara förnuft, hennes vishet. Hon älskade Guds vishet och tillämpade konsekvent broderskärleken i världen. Därför blev hon en främling, en avskydd i den värld där religionen bygger dyrbara tempel åt martyrerna, men alltjämt stenar profeterna. De som stå vid Kata Dalströms bår stå på en helig plats. Uppslutningen till denna sorg högtid var en flammande protest mot de okristliga orättvisorna i världen.

Härefter följde jordfästningen enligt kyrkans ritual och till sist läste officianten strofer ur Faust och ur Frödings dikter samt psalmen Omhägna med nattliga friden.

Arbetersångföreningen utförde Sov i ro med solo av operasångare Herou, varpå minnestalens långa rad öppnades. Först talade Fredrik Ström. Kata Dalström hade, sade talaren, åtminstone för en stund, genom sin död realiserat en av sina älsklingstankar, den proletära enhetsfronten. Vid hennes bår ha alla riktningar och schatteringar inom arbetarrörelsen kunnat samlas. Under sitt liv hade hon hållit över sex tusen föredrag och föreläsningar. I sanning kunde man om henne säga, att hon troget arbetat i vingården, att hon mätt av år och ära, möda och verk gått till ro.

Landsorganisationens ordförande Arvid Thorberg frambar Landsorganisationens, arbetarpartiets och Stockholms arbetarkommuns tack. Hildur Gustavsson tackade på Stockholms kommunistiska kvinnors vägnar Kata Dalström framför allt för vad hon uträttat för de fattiga mödrarnas söner. Dr G. Alexandrov talade på de ryska arbetarnas vägnar. Jeanette Olsen frambar en hälsning och ett tack från Norges arbetare. En yngling trädde därefter upp på krematorietrappan och hyllade ungdomens Kata. När han slutat tala tändes facklorna kring bären och ungdomen sjöng ”de ryska revolutionärernas sorgmarsch”. Detta var måhända aktens stämningsfullaste ögonblick, skrev den citerade borgerliga tidningen. Sången med sin ovanliga, varma melodi och rytm, ryckte skarorna med.

Tal hölls vidare av representanter för Arbetarnas bildnings förbund, nykterhetsorden Verdandi, Fackliga centralorganisationen och syndikalisterna. Till sist frambar en finsk arbetare en hälsning från sitt hemland.

Kistan fördes därefter in i krematoriet för att undergå eldbegängelse. Här samlades de närmast sörjande, kransbärerskorna och så många kapellet kunde rymma. Operasångare Herou sjöng Den store, hvide Flok, varefter kistan sänktes.

Under tiden bidade massorna tysta därute i snöstormen, som med allt större kraft gick till anfall mot de brinnande facklorna. Så trädde en gammal arbeterska ut ur kapellet och ropade: ”Jord och aska är nu vår Kata, men hennes verk skola vi alla gå att fullborda!” Härefter släcktes facklorna i den yrande snön, och i den tilltagande stormen vandrade massorna tillbaka in mot staden. En gammal arbetare yttrade på hemvägen: ”Storm och eld in i det sista, Vår herre visste vem Kata var.”

Kata Dalströms personlighet och betydelse

72. Eftermälet.

Ett av de sista skriftliga meddelanden från Kata Dalström under hennes sjukdom slutar med orden: ”Leve den sociala revolutionen!” Intill sin yttersta pust var och förblev hon trogen sin livsuppgift. Detta, hennes trofasthet mot sitt sociala ideal, mot arbetarrörelsen, mot den revolutionära kampen, utgör också huvudtemat i de otaliga uppsatser, som ägnades hennes minne. Den borgerliga pressen betonade särskilt hennes ideellt inriktade kärlek till proletarietet och hennes oegennyttiga strävan för de arbetande klasserna. Helst liknade man henne vid Lotta Svärd och en mängd nekrologer sluta med Runebergs ord om Lotta, att ”nog tålde hon något att skrattas åt, men mera att hedras ändå”. Andra jämförde henne med Selma Lagerlöfs majorska på Ekeby och med Madame Sans-Gêne. Sålunda skildrade henne märket Celestin bl. a. på följande sätt i en längre uppsats i den liberala Västmanlands Läns Tidning:

”Hon var vår arbetarrörelses Lotta Svärd, entusiastisk, flammande i sitt nit, förfärlig i sina glosor och utomordentlig i sitt hjärtas stora godhet, en madame Sans-Gêne, som heller inte skrädde orden och ibland träffade just de rätta. På sista tiden hade Kata förfallit, såsom hennes meningsfränder tydde det, till svärmeri för alla slags mystiskt övernaturliga fenomen, och i dagarna hade hon just fått ut en broschyr, där hon bl. a. tog det ryktbara mediet Megalis och hennes experiment i varmhjärtat försvar. Allt vad Kata gjorde var varmhjärtat, hon levde och uppoffrade sig för idéer, Jag är inte kvinna, jag är socialdemokrat! ropade hon en gång i en fullsatt spårvagn, så att passagerarna häpet tittade på den robusta damen. Det var synd, att inte Kata kom in i riksdagen. Förhandlingarna skulle aldrig blivit tråkiga, så länge hon haft ordet.”

I en utförlig dödsruna i högertidningen Norrköpings Tidningar tar man sikte just på Lotta Svärd-motivet:

”Medan fru Dalström mest framträdde som den karskaste och mest pågående av agitatorer, så fanns det å andra sidan mer av hjärtevärm hos den manhaftiga uppenbarelsen än man kunde tro. Det fanns något av Lotta Svärd hos henne, och man förstår gott de bråkiga ungdomarnas tillgivenhet för sin drastiska övermästarinna.”

Dagens Nyheter skrev dr Torsten Fogelqvist en förnämlig uppsats till hennes minne:

”Då jag härom dagen läste i tidningen att Kata Dalström var död, föll mig genast på läppen Heidenstams bekanta strof:

Hur lätt bli människornas kinder heta.
De döma snabba, fast de litet veta.

Få människor ha blivit så hänsynslöst bedömda, föraktade och beskrikna som denna kvinna av bildad klass, som sällade sig till klasskampens minst nogräknade skaror, där hon själv tjänstgjorde vid det truppförband, som hade hand om det grova artilleriet. Och den som någon gång såg fru Kata skaka en hotfull näve över en ungdomlig proletärs skara mot det skändliga borgardömet eller något annat skändligt – ty för henne var världen full av skändliga ting – tänkte kanske ofrivilligt på franska revolutionens kvinnliga furier. Blev fru Katas rykte grundligt hudstruket, så berodde det kanske till en del på att hon själv strök sina motståndare huden full med kraftord.

Men jag har i mitt minne bevarade ett par smådrag från sammanträffanden med Kata Dalström, som för mig gälla mer än alla människors dom. En dag under min brunnsvikstid annonserades fru

Katas ankomst till skolan. Jag tänkte: Nu vill det bli något av. För att avstyra alla uppträden, eller rättare sagt uppträdanden, som skulle kunna ge skolans belackare vatten på deras kvarn och talet om politisk propaganda hemul och vitsord, beslöt jag att stämma i bäcken och inbjöd fru Kata till en enkel måltid i mitt hem. Efter en del ömsesidiga högst artiga orienteringar frågade jag: 'Tänker fru Dalström hålla föredrag här?' 'Nej', kom svaret, 'jag ville bara se hur mina gossar har det.' Hon kände ju Per och Sven och Albert och så kom det en radda namn. Och hon såg verkligen till hur Per och Sven och Albert hade det. Hon satte sig vid deras enkla träbord, duande, utfrågande, diskuterande. Och hon om tillbaka och sa: 'Pojkarna ha det bra. Och de behöva minsann både ett och annat, som de aldrig få i sina klubbar.' Den kvällen talades vi länge vid. Och det var inte klasskamp och politik. Det var dikt och filosofi, och hon stod vid min enkla bokhylla och tog i böcker med en mors ömhet och talade om Edwin Arnolds Asiens ljus – hon var ju buddhist – och om Shakespeares Stormen och Ariel och Caliban. Och det var inte ord bara, det var något mycket mer.

Jag minns en annan gång. Som pensionsstyrelsens instruktör höll jag en kväll ett föredrag i en stor dalasocken. Föredraget var torrt som snus. På främsta bänken satt socialistagitatorn Kata Dalström. Detta lär väl inte vara något gudsord för de i andan brinnande revolutionärer, tänkte jag. Men efter föredraget kom fru Kata fram och tryckte min hand. 'Det var inte torrt', försäkrade hon. 'Pojkarna behöver sådant också.' Detta ”också” kastar ett plötsligt ljus över fru Katas karaktär och verksamhet. Det var för henne inte huvudsak och gudskelov för det. Det man är skall man vara. Är man agitator, skall man vara agitator. Är man proletär, skall man vara proletär. Men det var för vederbörande en viktig bisak. Och jag tvekar inte att säga att denna kvinna var en kulturbärare efter sitt mått och sin karaktär.

Ett par gånger till har jag träffat fru Kata. Och det som man alltid fick ut av dessa sammanstrålanden det var, att hon var en klasskampens Lotta Svärd, en som kände dem som svikit och dem som kämpat bra, och åt de senare gav hon sin kärlek ett uppmuntrans ord, en mustig styrkedryck. Den kvinnan hade hjärta, hon hade mod, ett brutalt mod kanske men också finare strängar på sin båge.

Hon gav med sin mun, men också med sitt hjärta. Och hon stod hundra gånger över dessa överklasskvinnor som intet känna utöver sitt, sin man, sina barn, sina ägodelar. Det har för mig känts som en plikt att säga detta på hennes döda mull.”

Under rubriken ”En svensk märkeskvinna ur tiden” fann mal i Bonniers Veckotidning en utförlig levnadsskildring, ur vilken här må anföras följande brottstycke:

”Man må hysa vilken uppfattning som helst om den samhällsåskådning och de lärosatser, som den i dagarna bortgångna Kata Dalström under ungefär trettio år predikat på praktiskt taget varje plats i vårt land – kvar står dock som ett ofrånkomligt faktum, att med hennes död en svensk märkeskvinna gått ur tiden.

Kata Dalström var, om uttrycket tillåtes, den svenska arbetarrörelsens Blenda. Som sådan tillhör hennes namn historien, ty en ändrad ställning i ekonomiskt, politiskt och kulturellt hänseende, vari arbetarrörelsen försatt svenska arbetarklassen, är ett gott stycke svensk historia.

En originell och orolig ande var hon, Kata Dalström. Född och uppväxt i ett överklasshem – fadern var professor – och genom giftermål knuten med än starkare band till den klass, för vilken 'Kata' blivit en alltför legendarisk figur, kom hon dock att, därtill driven av den varma idealitet, som väl näppe-igen någon velat eller vill fränkänna henne, ställa sina krafter arbetarrörelsens tjänst. Till det socialdemokratiska partiet om hon år 1894 och har sedan dess – alltså i tre decennier varit verksam som agitator, föredragshållare och skriftställarinna. Det finnes säkerligen

intet svenskt samhälle från översta Norrbottens lappmarker till Sundet, som ej haft besök av Kata, vilken alltid drog fulla hus. Många gånger var det kanske de otaliga historierna kring den kvinnliga socialistagitatorn, som lockade – i särskilt livlig hågkomst levde de livliga duellerna med prästerna under tidigare år, vid vilka dock det stundtals robusta språket gav falskbilder av Kata Dalströms innersta. Visst är, att hon utfört en gagnande fostrargärning bland dem, som förut föredrogo litern och kortleken framför boken och självbildningens ofta tunga väg.

Agitationen var hennes liv, hennes allt. När det gällde den, förblev hon ända till de sextiofem åren en tjugoorig entusiast, för vilken mödorna voro till för att övervinnas. Än var Kata på härjartåg ovan polcirkeln, vintertid ombytt till ett oigenkännligt klädbylte, än iklädd sydväst och oljekläder vid agitatoriska strandhugg på Västkusten.”

Lotta Svärd, Madame Sans-Gêne, Blenda, Ekebymajorskan, Kulneff äro de historiska gestalter eller dikteriska figurer, som Kata Dalström oftast jämfördes med i särskilt den borgerliga pressen. Hennes minne far icke illa av dessa jämförelser. Lotta Svärds trofasthet, Madame Sans-Gênes tapperhet, Ekebymajorskans kraft, Blendas frihetskärlek, Kulneffs glada stridsmod och goda hjärta äro icke egenskaper, som tilldelas vem som helst, även om en och annan av de borgerliga skribenterna säkerligen tänkt också på Lottas breda trut, den napoleonska tvätterskans ogenerade fasoner, Blendas krigiska lynne, maj or-skans galenskap och Kulneffs äventyrliga öden. Och det skulle vara falsk historieskrivning, om man förnekade dessa drag i Kata Dalströms bild. Hon skall icke renoveras eller putsas upp. Hennes charme, hennes originalitet, hennes sanna väsen skulle icke komma till sin rätt, om hon berövades den lukt av lägerliv, den doft av kolarkoja, pörte och fiskarbåt, ”den air av gammalt bergslagstroll, som ovedersägligen hörde henne till. Men de säga icke allt. H. F. Spak har alldeles rätt, då han i sin essay över Kata Dalström gör följande invändningar:

”Några beträffande Kata Dalström betydelsefulla synpunkter må i detta samband framhållas. Först Celestins karakteristiska jämförelse mellan å ena sidan henne, å andra sidan Lotta Svärd (i Runebergs Fänrik Ståls sägner) och Madame Sans-Gêne (”Fru Ogenerad”, hertiginnan av Danzig vid Napoleon I:s hov). Helt visst äro likhetstecknen mångfaldiga och i ögonen fallande. Men likväl haltar liknelsen på en mycket avgörande punkt. Den robusta och hänsynslösa formen för de bägge sistnämndas otämjda sanningslidelse angives uttryckligen vara resterna av deras låga börd, bildning och genom hela ungdomen fortgående samhällsställning. Särskilt hertiginnan av Danzig är 'kvinnan av folket', som stigit upp till hovets salar, men aldrig kan finna sig till rätta med vanorna där. Kata Dalström är raka motsatsen. Hon är damen av börd och bildning, som stiger ned till massorna och – söker anpassa sig efter den nya miljön. Man kan å ena sidan säga, att hon från början delvis får fel grepp om situationen och sedan aldrig lyckats helt rätta misstaget, att hon chargerar och slår över, att hon låter sitt eldiga temperament, bara det en gång kommer i väg, skena åstad med ryttaren utan tygel och sans. Men å andra sidan är det alldeles påtagligt, att i stort sett lyckas hon på ett rent av förträffligt sätt slå an tonen, tala just det språk, som massorna förstå. Till och med hetsigheten och överdrifterna giva åt hela framställningen en charmerande färgton, som icke kan undgå att gripa uppmärksamheten, hålla den fångslad under hela talet och sedan djupt i minnet inpräglade huvudpunkterna av det sagda. Dessa egenskaper, vilka ingen verklig folktalare får sakna, hade Kata Dalström i sällsynt hög grad. Det var de, som gjorde henne så populär även långt in i motståndarlägret och som kommo massorna att lyssna även vid de tillfällen, då hon icke var så sakligt stark eller i så hög grad befann sig på verklighetens fasta mark, som eljest vanligen med henne var fallet.

Den andra omständigheten, som i detta sammanhang förtjänar betonas, var hennes familjeliv. Det är känt, att hon var en sällsynt god maka och en sällsynt god moder för en stor och växande

barnskara, vilken just vid tiden för hennes första framträdande var i synnerligt behov av hennes tillsyn och vård. De kortsynta spörja ögonblickligen: Huru låter detta sig förenas med hennes deltagande i offentliga värv? En lastgammal dussinvisdom är denna: 'De närmaste plikterna äro alltid de viktigaste' – du skall främst och utöver allting annat tänka på hustru (i detta fallet: man) och barn – att tjäna folkets sak är att 'svika de närmaste och alltså främsta plikterna!' Genom hela sitt liv har Kata Dalström givit en bastant stöt åt denna alla socialt efterblivnas och förhårdades och alla små jagsjälars banala dussinfilosofi. Hon var allt vad man kunde begära av maka och moder. Men hon insåg, att jagets högsta plikt är aldrig de trångsynta familjehänsynen, utan hänsynen till allas, till släktets, till hela mänsklighetens lycka och välfärd. För de hänsynen måste all lumpen familjeegoism stå tillbaka. Helt visst kände hon mången gång den skenbara pliktkonflikten, som härvid tycktes uppstå. Men hon hade också alla högre andars förmåga att lösa upp denna skenbara pliktkonflikt i en högre pliktharmoni. Naturligtvis kunde detta ej ske utan nödtvånget att – helt visst ibland för henne själv smärtsamt sätt – sätta tillbaka de lägre hänsynen för de högre. Att hon aldrig ryggade tillbaka för denna faktiska svårighet och för de slitningar, vilka väl ej heller hon likasom så mången annan i samma hårda läge kunde undgå, utgör en väsentlig del av hennes verkliga storhet. Vem anar offren, lidandena, konflikterna, som ligga bakom en människoutveckling, innan denna utlöser sig i det skenbart så brutala kraftuttrycket: 'jag är inte kvinna, jag är socialdemokrat?'

Den tredje med de föregående sammanhängande synpunkten är det specialintresse, som för första gången blev den skenbart tillfälliga anledningen till Kata Dalströms framträdande i det offentliga livet: det kvinnliga rösträttskravet. Det är av synnerligt intresse att giva akt på, hurusom Carl Lindhagens första anledning att taga del i politiken var, när han vid några och 30

års ålder drevs att taga del i förhandlingarna inom Föreningen för gift kvinnas äganderätt. Parallellismen är påfallande, men den sträcker sig även i övrigt ut över vida områden av dessa bägge djupt särpräglade karaktärsers uppträdande och levnadsgärning. Huru passar icke Celestins ovan angivna karakteristik av Kata Dalström i rätt djupgående detaljer in på Lindhagen! För alla delar: näven i bläckhornet eller i talarpulpeten, när lynnet rinner på; en nervositet och hypersensibilitet, som ofta går över alla gränser; lätthet till ensidigheter och hyperidealistiska förlöpningar; en skyggande och hänsynslös månhet att till varje pris värna den egna personlighetens rätt. Men på samma gång hos båda samma varma blick, speglade det varma hjärtelaget, samma offervilja, samma ridderliga kämpa-styrka och kämpaglädje, samma innerliga ömmande för alla lidande och små i samhället. Och det är just detta sista, som driver bägge ut från deras skyddade borgerliga positioner till en skenbart för dem själva vanvettigt meningslös och ofta bittert lidandesfylld livslång kamp. Bägge skarpskurna och dock kantiga karaktärer, som i själva verket icke passa in i något fack och som dock – ett beskt utslag av livets tragikomik tvingas att gå partilivets för dem i grund och botten motbjudande och förhatliga vägar för att över huvud kunna uträtta någonting i denna tid av en allt mer tillspetsad klasskamp och en *på grund därav* allt mer tillspetsad partikamp.

Vi upprepa och betona: Det var medkänslan med de lidande och små, som drev Kata Dalström (likasom ej blott Lindhagen, utan även flera av arbetarrörelsens från bourgeoisin komna pionjärer) in i den politiska kampen. Och det är mycket karakteristiskt, att det närmastliggande och främst i ögonen fallande motivet är medkänslan med kvinnornas betryckta och tillbakasatta ställning i samhället. På den borgerliga idealismens och humanismens smala och sköra spång taga några av det i förruttnelse stadda borgardörets kvarvarande goda krafter sina första trevande steg ut över det sociala eländets och den sociala kampens mörka vidder. Kata Dalström var i början lika litet som någon annan av dessa med henne analoga kämpanaturer marxist vare sig till teori eller praxis. Att hon framdeles blev det (åtminstone på en del väsentliga punkter, om än ej

fullt konsekvent genomfört), skiljer henne förmånligt från de flesta av dem. Någon diktare var hon aldrig trots sin ofta nog så vårdslöst lössläppta fantasi. Men i likhet med de flesta av de nyss åsyftade personligheterna var hon från början drömmaren, idealisten, och i mycket förblev hon det även till sin levnads slut. Dock lyckades hon – i varje fall utanför sin i religiöst hänseende alltid hopplöst borgerligt fjättrade ideologi – med ganska fasta steg gå från utopi, idealism och drömmier till allt större mått av verklighetskunskap, av trohet mot de materiellt betingade realiteterna i livet. På vissa punkter – exempelvis i den tyvärr i manuskript förkomna föreläsningen om borgerlig anarki och kommunistisk ordning – nådde hon fram till en fullständigt frigjord, marxistiskt klar andlig höjd.”

Så långt Spak. Klarast av alla hennes skildrare har kanske Z. Höglund tecknat hennes livsverk och karaktär i uppsatsen ”Ett levande föredöme” i en av minnesskrifterna:

”Varför var Kata Dalström en så stor och enastående agitator? Varför lever hennes minne med en nästan legendarisk kraft hos tusenden av dem, som hörde henne tala, och även hos en ny generation, som blott känner henne genom ryktet? Varför har hennes verksamhet fått denna gloria, detta flammande sken av människors tacksamhet och kärlek, som kringstrålar hennes namn?

Hemligheten låg icke i hennes talekonst, ehuru den var stark och medryckande, icke i hennes socialistiska förkunnelse, som med all sin populära form ägde en hög bildnings adelsmärke, icke i formella kvalifikationer av något slag, vore de än så betydande. Hemligheten låg i hennes stora trofasta hjärta, som hade en vrå till övers för var och en av dem, vilka hennes tal ville väcka att bli med i arbetets internationella befrielsekamp. Den strålande blicken ur hennes djupa ögon omfattade alla med sin godhet. Hon blev med ens kamrat och vän med det

folk, till vilket hon riktade sina manande och tändande ord, ty varje man och varje kvinna kände, att hon var ett med dem. Aldrig har någon mer helt än Kata Dalström gått upp i den socialistiska arbetarrörelsen. Med hela sin själ, med hela sitt liv, med hela sitt väsen tillhörde hon densamma. Ehuru utgången ur den högre borgarklassen hade hennes rättfärdighetskänsla, hennes övertygelse och hennes livserfarenhet fört henne till socialismen, men i hennes socialism fanns ingenting av välgörenhet, av fattigvård eller social snobbism – det var den äkta proletära socialismen, det kommunistiska manifestet från 1848 med dess obeslöjade klasskampsprinciper, som bildade den teoretiska grundvalen för Kata Dalströms anslutning till det socialdemokratiska partiet. Därför bröt hon oåterkalleligt och fullständigt med den borgerliga miljö, från vilken hon härstammade, och inträdde i det kämpande proletariats leder. Under de mer än 20 år hon genomreste landet från Ystad till Haparanda, från Stockholm till minsta brukssamhälle och avlägsnaste bondby för att organisera arbetarna fackligt eller politiskt eller samla de unga i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen eller för att på otaliga möten diskutera med präster och skollärare, med ungsocialister eller folkförbundare eller andra motståndare, likt en modern kvinnlig viking på väldiga härjartåg mot okunnighetens och tröghetens fästen, blev hon den bragd-rika, oövervinnliga Kata, vars namn var en stridssignal gentemot borgardömet men älskat och avhållet av arbetarmassorna.

De borgerliga tidningarna ville gärna framställa henne som en vulgär och grovhyvlad agitortyp, som blott hetsade och uppviglade utan att verka i positiv riktning. Nu var det visserligen ingen oväsentlig uppgift i slutet av nittioåret och början av detta århundrade att uppvigla den sovande massan, även om den i första taget icke kom längre än att den vaknade och kanske till och med var litet yrvaken och betedde sig därefter. Och nog för att Kata Dalström talade ett rättframt och kraftigt språk och när så behövdes icke skydde att krydda sina anföranden med en eller annan drastisk glosa, helst om hon kunde få tillfälle att rikta den mot en länsman eller en präst, två

kategorier, som gärna uppmärksammade hennes möten för att med lagens eller ett förtolkat evangeliums makt skydda folket för hennes villoläror. Men falskt vore det, om minnesbilden av hennes livsgärning skulle begränsas till enbart denna, i sig själv nog så nyttiga uppgift. Hon var agitator men också upplysare, hon var väckare men också uppfostrare: Otaliga äro de föreläsningar i rent bildningssyfte, som hon hållit, och många av dem berörde ej blott socialistiska ämnen; även med litteratur, konst och tidens filosofiska och moraliska problem sysslade hon gärna. Och intet var henne mer främmande än att idealisera arbetarklassen eller att blunda för demoraliserande tendenser inom rörelsen. Nej, hon sjöng ut med samma öppenhet mot låg som hög, om hon märkte, att det var något galet å färde. Hon strävade efter att hos arbetarna vinna mark för en ny, högre moral, utvecklad och stärkt genom tankens och viljans fortgående träning och fostran. Ingen kelade mindre med efterblivna elements svagheter, ingen kunde skarpare än hon säga sanningen till försoffade och mindre-värdiga arbetare, vilka genom superi eller andra moraliska skavanker vanhedrade sin klass. Men det var inga tomma moralpredikningar hon förde till torgs utan en väckelse, som hade sammanhang med hela hennes socialistiska livssyn, bottnade i insikten, att endast en moraliskt liksom intellektuellt högt stående arbetarklass kan genomföra sin frigörelse.

Den religiösa lära, som Kata Dalström omfattade, säger oss, att 'vårt livs själ' bor i våra handlingar. Då ett dags liv förgått är denna själ kvar. Själens odödlighet är våra handlingars odödlighet. Allt efter sitt värde fortsätta dessa att ständigt verka i världen. I denna mening har Kata Dalström nått den goda gärningens odödlighet. För alla, som veta vad hon varit, står hennes person och hennes verk som ett levande föredöme i mänsklig godhet och i outtröttlig vilja att skapa en högre social ordning."

På ett utmärkt sätt framträder Kata Dalströms rent mänskliga gestalt i den teckning av henne, som Ivar Vennerström gjort: "När Kata Dalström, mätt av ålder och ansträngningar gick in i skuggornas värld, brast ett ärligt hjärta. Kata Dalström tillhörde de få, i vilka intet svek är. Hos henne fanns ingenting av egoistiska beräkningar, ingenting av sneda baktankar. Hon var trogen sig själv och trogen det hon trodde på. Hon var äkta och ärlig alltigenom, när livet bröt henne loss från hennes borgerliga barndomsmiljö, när det skilde henne från gamla socialdemokratiska stridskamrater, och när det strax före hennes bortgång förde henne till en inre, smärtsam konflikt med den kommunistiska international, som hon hängivet älskat.

Kata Dalström var större som hjärta än som intelligens. Det var hennes känsla snarare än hennes förnuft som drev professorsdottern över till arbetarrörelsen. Rättskänslan, som upprördes över samhällets orättvisor, och medkänslan med de fattiga i samhället talade högre än blodet, omgivningen och vanan. Och i allt vad hon gjorde och sade som en bland de främste inom arbetarrörelsen var hon det stora, varma hjärtat. Hon led med fattigfolkets lidanden, hon gladdes med dess glädje.

Kata hörde samman med det nödställda, betryckta folket mer än de flesta, som komma från folket självt. Hon vann kraft genom beröring med moder jorden, med det arbetande folket. Hon blev sig själv först, då hon tog steget ut från barndomsvärlden och blev en kämpe i arbetarklassens stora här. Och sedan blev hon som ung igen, sprudlande av livslust och kampglädje, för var gång hon, trotsande de hårdaste ansträngningar, kom ut på agitationsfältet till sina kära rallare, stenhuggare, textilare, skogs- och sågverksarbetare. Då lyste hennes ögon, då var hon öppna famnen mot allt och alla, utom borgare och präster, då voro alla möten hallelujamöten.

I sina föredrag var Kata drastisk och hänsynslös, hon skrädde icke orden. Den nyfikna och uppskrämda borgarklassen trodde, att Kata var vad man kallar ett hår av hin. Den trodde henne vara en avgrundsande, icke en människa och ännu mindre en kvinna. Ack, vilken vek och varm

och god kvinna var icke Kata. Hon var moder och husmoder. Hemma hos henne kände man hemmets innerlighet, värme och stillhet. Där lade hon av agitationskostymen, skärpan och hårdheten, där blev hon, vad hon verkligen var, den finkänsliga, stillsamma husmoderligt kultiverade kvinnan, som kände varmt och trofast med alla dem, som stodo henne nära.

Kata var en trofast natur. Hon var trofast mot sig själv, mot sina idéer, mot sina vänner. Mången, som en gång var en ung arbetare, skulle kunna berätta med vilken rörande trofasthet Kata fann hjälp för nöden och behovet. Vägen var kort från det varma hjärtat till den hjälpsamma handen. Den, som en gång vunnit henne, måste sarga henne ofta och hårt för att han skulle kunna värka bort ur hennes uthålliga och tåliga sinne. Vi, som stått henne nära och delat kampens segrar och nederlag med henne men av våra åsikter förts in i andra proletära läger, vi ha känt, hur hennes vänliga ögon ha vilat på oss, icke med vrede, bitterhet och hat utan med den blick av stilla förebråelse och vemod, som följer trofastheten åt.

Kata var såsom känslomänniska och hjärtemänniska varmt religiös. Hennes religiositet var icke formernas, dogmernas, ceremoniernas religiositet. Den var hos henne en sinnesstämning, en samvetssak. Hennes första skrift rörde den gamla kristna gudasagan, hennes senaste rörde buddhismen och teosof in. På det vackraste sätt har Kata med sitt eget liv bevisat, att en ärligt religiös människa på samma gång kan vara en ärlig socialist. Det måste ha smärtat Kata djupt när hon för sin religiösa tros skull kom i bitter fejd med de unga kommunisterna kring Ture Nerman och när hennes älskade kommunistiska international proklamerade alla kommunisters plikt att bekämpa all religion och därmed stämplade henne som en mindervärdig kommunist. Den smärtan tyngde hennes levnadsafton.

Tungt ligger vintermörkret över det arbetande folkets framtid, när Kata gått in i det okända, som för henne tog formen av ett liv med ständigt högre uppenbarelseformer. Vi, som efter henne ännu leva kvar i denna trista värld, vi äro fast förvissade om att den arbetarklass, för vilken Kata offrade sin tappra vilja och sitt rika hjärta, skall gå mot de högre uppenbarelseformerna.”

Med en underbart visionär kraft har Fabian Månsson givit den levande Kata Dalström, den Kata som icke dör om hon vore ock hundra gånger jordad:

”Nu har hon slutat sitt välsignelsebringande, kamprika liv. I går överlämnades hennes stoft åt lågorna för att stiga med dem mot höjden och renat blanda sig med den natur, ur vars sköte hon sprungit och ur vilken hon skall stå upp i förnyad gestalt.

Det är ett sällsamt innehållsrikt liv som nu lyktats. Vad hon varit för Sverges arbetare torde endast få av dem nu förstå eller någonsin begripa. Hon har varit den stora banbryterskan för arbetarrörelsen bland landets och även bland broderlandets arbetarkvinnor liksom August Palm var det för den manliga delen av arbetarklassen. Men hon har icke endast verkat bland kvinnorna. Hon har därtill lagt ner ett så stort arbete på att organisera vår arbetarklass i gemen, att ingen nu levande agitator kan nämnas bredvid henne, icke ens C. A. Svensson i Sundsvall, som väl näst henne torde varit den som offrat mest oegennyttigt och storslaget på sådan verksamhet. I tusenden statarkojor, i brukssamhällen och långt ut i vildmarken tårades i går ögonen och klappade hjärtana, då tankarna följde henne, vilkens jordiska hölje då förvandlades till aska och stoft. De kände, att den svenska arbetarrörelsens moder gått bort.

Fru Kata Dalström kom med i arbetet på en tid, då det var en högst otacksam uppgift att samla de svenska arbetarna. Hon var som skapad till detta värv. Och långt efter att det värvet höll på att bära frukt i städerna och nära de stora trafiklederna, fortsatte hon därmed ute i obygden. Ju längre ut som arbetarrörelsen höll på att ordnas och samlas, ju djupare trängde hon in i nya obygder; det var som om hon särskilt varit utrustad och sänd för att just fullgöra detta det svåraste

arbetet.

Och när detta yttre banbrytararbete mer och med fullbordades, fann hon ett nytt fält för sin vägröddjarverksamhet. Hon såg med sorg, att den till det yttre upprädda trädgården vid närmare påseende var övermåttan full med ogräs, och med sin medfödda optimism och energi grep hon sig an att förkunna hur inga partiorganisationer och ingen yttre makt förmår rädda arbetarna, om icke deras sinne förädlas, bildas och genom bildningen bibringas frihetskärlek, verksamhetslust, tapperhet och uthållighet. Så blev hon en stor banbryterska även för den storartade bildningsverksamhet, som nu pågår inom organisationerna.

Jag har ofta förvånats över den underbara uthållighet och energi, som Kata var i besittning av. Jag har sett ut över skaran av arbetarkvinnor och frågat mig: Var finnes den, som kan ta upp hennes nedlagda verksamhet? Den står inte att upptäcka.

Hennes fenomenala arbetskraft och tapperhet var ärvd.

Hon var, så proletärisk hon än älskade att kalla sig, en typ för det bästa inom borgarklassen, bruksägargruppen, med djupa rötter i svensk jord. Det skadar icke att i dag påminna härom, att vid stoftet av henne, som i sitt liv skingrat så många fördomar, skingra en gängse fördom. I kampens hetta har arbetarklassen fått en alltför skev uppfattning om vad borgarklassens bästa män och kvinnor äro av för ett virke. Det är ju bland krigförande folk vanligt, att den nationalistiska pressen utmålar motståndarsidans folk som en samling lågpannade vidunder, besjälade av allt uselt och lågt. Så har det i den sociala fejden alltför mycket på den ena sidan blivit en trossats, att allt som kommer från arbetarhåll är att hänföra till ett efter makt glupande streberdöme, utan kunskap, arbetsflit och uthållighet, och på arbetarsidan har man råkat ut för olyckan att ta fel på den verkliga borgaren, den kunskapsrike, i allmänna värv prövade, full av arbetslust, arbetsförmåga och järnhård plikttröhet och på skämttidningarnas pösande, schackrande Medelsvensson med bilklubbsmärket i mössan. De tu typerna ha intet med varandra att skaffa. Kata härstammade från den förra, från den hade hon denna segervilja, denna lust att om det så tarvades dö för ärans skull och djärvheten att ge sig i kast med uppgifter, som syntes mången äventyrliga.

Särskilt vid tiden omkring sekelskiftet, då jag gjorde bekantskap med henne, var hon besjälad av en hänsynslös gåpåaranda, gick hon helt upp i den uppgift hon åtagit sig. Eld, smittande liv och orygglighet riktigt strömmade då ur hennes tal. Då företog hon ock måhända sina mest äventyrliga resor: i fiskebåt till skärgårdarnas fiskare, till fots eller mångmilafärder på släde och i snöstorm till Lapplands eller Norges obygder, där anläggningsarbetarna höllo hus eller till bondbyar långt inne i ödemarkerna.

Men det var inte bara klassarvet, energin, tapperheten som gjorde henne till den hon var. Hon hade många andra goda egenskaper. Hon hade en brinnande varm själ, kärlek till naturen, till människorna, främst till de lidande och betryckta och då hon såg den betryckthet och den hjälplöshet, i vilken arbetarklassen befann sig, ömmade hon särskilt för den. Det var även detta som kom henne att arbeta så utan hänsyn till sig själv som hon gjorde. Hennes varma hjärta kom också ofta till synes i partistyrelsen, där hon alltid lade sig ut för den, som råkat illa ut, lika som hon själv sökte efter fattig förmåga skynda till hjälp. Detta är en egenskap, som arbetarrörelsen borde ärva efter henne; i densamma är det nämligen mer än på andra håll sällsynt att sådana känslor komma till uttryck, vilket väl delvis må förklaras därav att vanligen envar själv har bekymmer till överlops. Men den förklaringen enbart räcker inte.

Mången har beskyllt henne, som flera av hennes kamrater, för ombytlighet. Det är en dom som är synnerligen lätt att fälla av dem, som äro belåtna med sitt kvitterade medlemskort och sitt goda

samvete, som säger dem att de aldrig försumma att möta upp vid en partiparoll. De trivas med sitt och dem skall ingen säga något ont om. När var och en får det som han önskar är ett stort steg taget mot idealsamhället. Men det finnes också brinnande själar, som med bävan och undran spörja för vart steg om den inslagna vägen bär mot målet eller är en avväg. Och det finnes de som ha en bestämd förkänning av att vägen går åt fel håll. Fru Kata hörde i viss mån till dessa. Hennes framåtanda och segervilja gjorde henne ofta i sådana tvivlets stunder påstridig och ivrig, vilket på sina håll togs illa upp. Men hon var inte en av dessa, som då något synes gå på tok, äro glada att de få fälla händerna och halv förnöjt utropa: Var det inte det jag trodde! Det lönar sig inte att hålla på, det syns väl att det inte lyckas! Hon hörde inte till det folkslaget. För henne gällde det kamp för segerns skull och kom inte segern, så gällde det att slåss för det godas äras skull.

Men hennes ihärdighet hade även en annan drivfjäder, den förnämsta när det gäller att göra en man eller kvinna skickad att med verklig kraft genomföra en uppgift. Det skulle vara alltför banalt att säga att hon var religiös; det finns alltför många rävar som skruva sig i den fårapälsen. Men hon ansåg sin gärning vara sin kallelse, sin livsuppgift, given henne av det Högsta Väsen, på vilket hon så varmt trodde, vilken kallelse hon var skyldig att fullfölja. Hon hade med allvar läst och följt vår store J. O. Wallins maning:

Hör anderösten, den klara, djupa
och i Hans ärende upprätt gack.
Du sen ej spörje om du skall stupa,
ej heller sörje för världens tack.
Du fülle kallet och frukte icke,
ur själva fallet du uppåt blicke.
Så skall dig fatta en änglahand
och stilla föra dig till ditt land.

Hennes livsverk är fyllt. I enlighet med sin tro och sin verksamhetsvilja har hon väl redan påbörjat ett nytt. Så önska vi henne lycka därtill och tacka henne för vad hon varit för oss. Ära över hennes minne!” Så skrev Fabian.

Gustav Möller gav i Socialdemokraten följande bild av den bortgångna härjarinnan, som ofta de senaste åren legat i envig med porträttören: ”Kata Dalström var av födseln en överklassflicka. Men hon hade en brinnande själ och en gång förankrad i arbetarrörelsen ägnade hon praktiskt taget hela sitt återstående liv åt arbete i dess tjänst. Det finns inom svensk arbetarrörelse säkerligen ingen, man eller kvinna, som företagit så många agitationsresor som hon. Hon var rallarnas goda vän och hon hade besökt varenda ungdomsklubb av det gamla socialdemokratiska ungdomsförbundet. Mest i sitt esse var hon, då hon blev i tillfälle att inför ett auditorium andligen hudflänga en präst eller (för 10 å 15 år sedan) en hinkean. Mellan Kata Dalström och Hinke Bergegren fanns det en fiendskap, djupt grundad i de två personernas ytterligt olika väsen. Det ironiska ödets skickelse ville, att de under de allra sista åren skulle bli medlemmar av samma parti.

Hennes ofta i tonen ganska mustiga föredrag kom många åhörare att jubla; andra kände sig främmande för hennes framställningssätt och blevo stötta. I överklass- och borgerliga kretsar var hon en legendarisk figur. Lika lögnaktiga som otaliga historier om hennes person voro i omlopp bland överklassens sladderkärringar, åtminstone för några år sedan.

I själva verket var hon en mycket bildad kvinna, som samvetsgrant följde kulturens och litteraturens utveckling. Men det är kanske icke orätt att säga, att hennes hjärta var rikare än hennes intelligens. Då brytningen inom socialdemokratien ägde rum 1917 gick hon till vänstersocialisterna. Hon kände sig besviken på de äldre socialdemokraterna, varvid det må vara

osagt om det spelade in, att hon icke ansåg sig själv tillräckligt uppskattad av dem. Då moskvateserna i sin tur delade upp vänstersocialisterna i två partier stannade hon hos kommunisterna. Lika hängiven Buddha som Z. Höglund torde hon emellertid det senaste året ha vantrivts ganska grundligt i sitt parti.

Hon har utgivit åtskilliga broschyrer och översatt kommunistiska manifestet. Men hon hade även andra intressen än arbetarrörelsen. Därom vittna hennes nordiska guda- och hjältesagor liksom hennes grekiska guda- och hjältesagor. Den sista skrift hon utgivit från trycket handlar om Brahmaismen, buddhismen och teosofin.

Vi ha haft åtskilligt otalt med Kata Dalström under hennes livstid. Hennes fallenhet för att tillspetsa politiska diskussioner till personliga angrepp kunde icke undgå att skärpa meningsbrytningarna. Men man kan bortse både därifrån och från att hon de sista åren enligt vår uppfattning vandrat alldeles vilse politiska vägar. Kvar som hennes verkliga livsgärning står en osedvanligt vacker insats i arbetarrörelsens historia. Hennes oräddhet, hennes entusiasm för socialismen och arbetarrörelsen, hennes förmåga att uthärda strapatser i rörelsens tjänst, vari hon överträffade de flesta män, hennes ihärdighet, som kom henne att ända in i det sista ägna sig åt agitationen – allt detta vittnade om goda, delvis nästan stora egenskaper. Det är vid hennes själs förmåga av hängivenhet åt höga ideal och hennes i handling bevisade vilja att skänka dessa ideal hela sin arbetskraft, som minnet dröjer, då vi nu söka återkalla bilden av Kata Dalström i vårt medvetande.”

Hennes vän och trätobroder Ture Nerman lämnade i Stormklockan en känsligt hållen miniatyr, som visar, att den häftiga sammandrabbningen mellan honom och Kata i bildningsfrågan icke bottnat i någon djupare motsättning: ”Kata är död. Det är ett sorgebud av starkare röst än vanligt för hela den svenska och skandinaviska arbetarklassen. Vem kände inte Kata? Vem hade inte hört henne på ett möte dundra mot kapitalismens samhälle och vargaflockens moral eller kommentera kommunistiska manifestet? Vem kan säga, hur många tusen föredrag och debatter hon hunnit med? Finns det ett enda Folkets hus eller en annan arbetarlokal, som inte hört hennes stämma ljuda?

Finns det en enda plats i detta land, där hon inte ruskat om själarna? Knappast.

Kata var framför allt agitatorn. I 30 år hade hon kuskat land och rike runt på tåg, båt, kärra och alla möjliga fortskaffningsmedel och strött ut socialismens utsäde. Hon hade blivit en gyckelfigur för borgarna, borgardottern med det osminkade, kraftiga språket, men för arbetarna hade hon blivit kär, kärare än kanske någon annan agitator. Därför blev det så smärtsamt tyst i så många tusen arbetarhem, och det steg en vacker, tacksam känsla opp i oräkneliga proletärhjärtan, då far lät tidningen falla och sa: 'Kata är död!'

Varför var Kata så populär? Framför allt – tror jag av två skäl. *Därför* att hon så bottenärtligt stod på arbetarklassens sida. Och *därför* att hon aldrig var rädd. Aldrig rädd att ge sig i strid och aldrig rädd att åta sig det tyngsta, grövsta agitationsarbete. Hög och bekväm var hon aldrig och riktigt hemma kände hon sig först där ute på mötena, bland de verkliga arbetarmassorna, inte bland funktionärerna.

Det var de två egenskaperna: ärligheten och modet, som ständigt förde Kata åt vänster, från socialdemokratin till vänstersocialismen, från vänstersocialismen till kommunismen. Och det var nog också de egenskaperna, som ständigt kom henne att stå på ungdomens sida.

Ty Kata var ända upp i sina höga ålder ungdomens Kata. En detaljkonflikt sista året må ha fött en del hårda ord på ömse håll, men den gamla goda kamratkänslan hade icke lidit därav och inte heller vår vördnad för Kata och hennes stora gärning. Liksom vi senterade hennes ofta befogade

avbasningar av arbetarungdomen under årens lopp, uppskattade vi också – och kanske den revolutionära ungdomen bäst av alla – hennes ärliga etiska patos, hennes ständiga framhållande av den stigande, framtidserövrande klassens stora moraliska förpliktelser.

När vår gamla Kata nu – efter 30 års härjartåg, efter ett livs offervilliga trofasta kamp – slutat sitt livs stora resa, för alltid måst avbryta turnén, får hon med sig i det internationella proletariats innerliga tack också den svenska revolutionära arbetarungdomens.”

Detta skrevs i den kommunistiska ungdomens tidning. I den socialdemokratiska ungdomens organ, Frihet, möta vi Rickard Lindströms penna. När det gällde att tacka den döda modern för den svenska arbetarrörelsen blevo dessa båda varandra eljest så häftigt bekämpande organ eniga. Intet kan vara ett bättre bevis för den makt den gamla valkyrjan utövat på uppväxande svensk proletärungdom. Rickard Lindströms ord voro dessa: ”En av de tappraste förkämparna för svensk arbetarrörelse gick med fru Kata Dalström ur tiden. Hon vigde sitt liv åt socialismen och sparade ingen ansträngning i arbetet för dess framgång.

För den socialdemokratiska ungdomsrörelsen har Kata Dalström under gångna år gjort stora insatser. Hon var en av det gamla ungdomsförbundets främsta agitatorer under dess glanstid. Hon förstod att vinna ungdomen och att ingiva den dådkraft och kamplust.

Fru Kata Dalström var dock icke endast agitatorn, vägrödjerskan. Hon strävade efter att ge 'sina pojkar' även solid kunskap. Efter föredragen resonerade hon med dem om böcker och bildning. De bästa satte hon att läsa den eller den boken, som hon visste skulle dels väcka intresse för fortsatt arbete, dels giva vägledning för detsamma. Hon var en mycket kunskapsrik kvinna och hon älskade att sporra andra människor till kunskapssträvan. Den som skriver dessa rader kom endast en gång under tonåren såsom ungdomsklubbbist i beröring med Kata Dalström. Vad som i minnet står kvar från detta korta sammanträffande efter ett föredrag, är hennes intensiva maning till den unga kretsen: Läs, pojkar! Lär er någonting!

Hon vandrade under sin levnads sista decennium andra vägar än socialdemokratin. Men detta skall icke för landets arbetarungdom skymma bort, att det väsentliga, det för framtiden levande i hennes livsgärning, kommer socialdemokratin till godo.

Under de sista månaderna ägnade hon för övrigt vår socialdemokratiska ungdomsrörelse ett allt större intresse. Hon läste vår tidning och gav den sitt erkännande.

Härjartågens Kata är död! De goda impulsernas moder har skilts hädan! Hennes minne skall alltid leva och följas av det unga gardets tack för stor socialistisk gärning.”

I hela sitt liv hade Kata Dalström legat i fejd med anarkister, ungsocialister och syndikalister. Men under allt detta fejdande hade hon dock vunnit sina motståndares aktning och tillgivenhet. Genom sin uppriktighet, sitt sant mänskliga väsen, sin anspråkslöshet erövrade hon sina egna fiender. De blevo hennes vänner. Detta intygade Axel Holmström i en uppsats i Arbetaren, vari det bl. a. yttrades:

”Kata Dalström var en beundransvärd kvinna. Hela Sverges arbetarklass står i stor tacksamhetsskuld till den outtröttliga agitatorn.

Jag har liksom många andra ungsocialister och syndikalister haft många strider med Kata på möten i Stockholm såväl som runt om i landet. Men alltid har jag och säkerligen de flesta av hennes opponenter högaktat och beundrat denna energiska och uppoffrande kvinna. Kata var ej den som vägrade orden innan hon slungade ut dem mot sina motståndare, det gjorde vi unga ej heller, men vi kände att det var av ärlig övertygelse som hon sökte slå ned oss och våra argument

Kata var alltid en modig kämpe. Den 20 april 1902 då stockholmspolisen överföll fredliga arbetardemonstranter, var Kata Dalström en av de 72 personer, som polisen släpade i väg med till Myntgatan. Det var utanför Folkets hus, stadsfiskal Stendahl rusade in i portalen och slog första bästa med sin påk, de uniformerade poliserna högg värnlösa män och kvinnor med sablarna, så blodet flöt, några sårade buros in i Folkets hus, och andra, som voro sabelhuggna, släpades halvnakna bort mellan ridande poliser. Upprörd över detta omänskliga polistyranni förebrådde Kata Dalström polisen för dess onödiga våld och bad dem uppträda som människor. När polisen ögonblicket därefter marscherade i väg med Kata Dalström, voro vi många som velat befria henne. Kata växte och blev en hjältinna för oss.

Kata Dalström slapp liksom de flesta av de anhållna undan med lite böter.

Våren 1903 hade jag fått i uppdrag att anmoda någon av de socialdemokratiska ledarna att hålla inledningsföredrag på ett offentligt diskussionsmöte över ämnet: Kan socialismen nå sitt mål på parlamentarisk väg? Först besökte jag Hj. Branting, men han ville ej, den frågan var nämligen redan avgjord. Jag besökte sedan alla partipamparna, men ingen ville inleda detta ämne för oss ungsocialister. De anade att den största delen av publiken skulle bli antiparlamentarister och då resolution skulle framläggas på mötet kom en parlamentarist sannolikt att lida nederlag. Då gick jag hem till Kata Dalström, hon förklarade genast att hon ville hålla inledningsföredraget.

Sådan var Kata.

Inom den socialdemokratiska rörelsen stod Kata Dalström ofta i opposition mot dem som drog partiet åt höger. Då det socialdemokratiska vänsterpartiet bildades gick Kata Dalström med i det. Och sedan följde hon med i kommunistiska partiet. En sådan självständig personlighet som Kata Dalström kunde ej i längden bli någon rättrogen kommunist.

En märklig kvinna och en stor människa var Kata Dalström.”

Må vi också höra några kvinnliga röster. I det orgelbrus, som efter Kata Dalströms död hördes tona ut över landet, ingick ett icke ringa antal kvinnostämmor. Krönikören kan icke dröja vid dem alla eller ens vid ett större urval. Här skall citeras vad en av hennes egna jämnåriga och stridskamrater, Anna Söderberg, säger som slutord i en längre artikel i Röda Röster: ”Och nu till sist mitt tack till dig Kata. – Tack för din vänskap – tack för vad du i ungdomens dagar av ditt rika kunskapsförråd gav den lilla kunskapshungrande proletärflickan – tack för de få stunderna du och jag hade tid för en liten överläggning i ditt vackra, hemtrevliga hem vid Sture-gatan – tack för museibesöken – tack för alla väckande och manande ord till arbetarna att resa sig ur sin förnedring och kräva sitt människovärde. Ett hjärtevarmt tack för vad du gjort att höja hela arbetarklassen till högre levnadsstandard och bättre bildningsmöjligheter. Tack för tusen sinom tusen fattiga arbetarhustrur och barn, som fått det ljusare och gladare i sina små hem, när genom dina glödande ord männen fick mod att kräva sin rätt. Tack för det du manat arbetarkvinnorna att avkasta slavoket. Tack för vad du gjort att stödja våra ryska kamrater i deras heroiska kamp och slutligen – tack för vad du gjort att påskynda världsrevolutionen. Tack, tack för allt!”

En av de starkaste och intimaste skildringarna av Kata Dalström ha vi i den essay, som Birgit Magnusdotter-Hedström skrev i Signalen och som på ett så levande och gripande sätt ger oss Kata i hennes stilla stunder. Det är en yngre kvinnogeneration än den Anna Söderberg tillhörde, som här kommer till orda och även ett annat temperament och en annan socialistisk åskådning som lyser fram. De båda rösterna komplettera varandra. Fru Hedström skriver:

”Snön ligger som ett mjukt vitt täcke döljande alla skrovliga ytor, allt smutsigt och fult. Sakta dala flingorna, runt omkring råder stilla helgdag, fylld av ro. Och i dag ringa klockorna för Kata Dalströms griftefärd. I dag samlas skarorna för att följa henne på hennes sista färd och runt om i

landet sitta tusenden och åter tusenden vilkas tankar i varm tacksamhet mötas vid hennes bår.

Det är så underligt att tänka sig Kata död och borta, därför att hon alltid varit så starkt levande.

För något år sedan tillfrågades en bemärkt svensk kvinna: 'Skulle du inte vilja vara 20-årig nu?' – Men den tillfrågade, som åren och tiden åldrat, svarade: 'Nej, jag var ung på 80-talet.'

Kata Dalström tillhörde också 80-talets ungdom. Hon fick en utomordentlig uppfostran, landets bästa kulturella och konstnärliga kretsar stodo öppna för henne, resor och studier i utlandet kompletterade hennes kunskaper. Men under det de flesta av 80-talets ungdom åldrats, hade Kata alltjämt förblivit ung, trots åren och livets växlingar. Därför har hon också förstått ungdomen bättre än de flesta. Och dock, hennes liv har inte varit idyllens poesi i en lugn vrå av världen; ute där stormen rasat, där striden stått hårdast har man funnit henne, outtröttlig.

For hon inte 60-årig i öppen båt, trotsande storm och vindar, över Norra Ishavet till Ryssland när andra vägar voro stängda! Hur många svenska kvinnor skulle ha gjort detsamma? Den bild av henne, som i dessa dagar cirkulerat genom pressen med Kata i sydväst och oljerock, är alldeles riktig, hon var alltid redo att segla ut bland bränningarna, hon var aldrig rädd för faran. Ack vad hon var modig och stark! Hon var myndig i tonen som majorskan på Ekeby när det behövdes. Det berättas, hur hon någon gång på 90-talet, då stridens vågor inom partiet gingo höga, det gällde visst religionens eller i varje fall kristendomens tolererande, efter fruktlösa försök att bli hörd och förstådd, gick ned och tog sina motståndare i kragen med orden: 'Men Nilsson då, är du alldeles galen, begriper du inte att du vill ingenting mindre än införa inkquisitionen igen fast på det andliga området.' Hon skrädde inte orden, när hon kämpade med en motståndare, då var hon lagen, endast lagen. Och som sådan var hon väl mest känd.

Men hon kunde även vara evangelium, ett ljuvligt evangelium. Majorskan på Ekeby ägde väl annat än skinnpälsten och yllekjolen. Under Katas sydväst och oljerock fanns mången praktfull klädnad dold för världens blickar. Det händer ibland att människor, som arbeta för en ide, ta allting mera kollektivt, de orka inte med detaljerna, med individerna. Det var ett av de vackraste dragen hos Kata, att hon alltid, hur utarbetad och trött hon än var, hade tid och hjärterum för alla de små människorna hon mötte på sin väg. Samtidigt som hon var kämpe och kamrat var hon en hjärtegod mor inte bara för sina egna barn utan för många ensamma i detta land. Hennes omsorger sträckte sig till dem hon träffat ett par gånger endast, hon mindes dem, tänkte på dem, frågade efter dem, följde dem.

Att få äga Kata en stund för sig själv inom en trängre vänkrets var en upplevelse. Då var hon som en grandezza, aristokratisk i sin stora enkelhet, alltjämt sig själv. Då var hon inte agitator längre men sagoförtäljerska. Hon berättade om flydda tider och skilda kulturer, om konstnärer och diktare, som för länge sedan äro borta men vilkas verk ständigt lysa mot oss med odödlighetens glans. Jag minns en gång, när hon talade om Wagner-sagorna och allt vad de gömde. 'Dem skulle någon av er flickor studera närmare och föreläsa om för arbetarungdomen', sade hon, och när någon frågade, varför gör inte Kata det själv, log hon stilla och svarade: 'Ja, nog skulle det vara intressant, men ser ni, små flickor, mitt arbete det är att utföra grovgörat, någon måste göra det också.' Vem skall ta upp hennes mantel nu?

Hur kom det sig, frågade jag en gång, att Kata blev socialistisk agitator.

'Jo, ser du, det var rallarna!' svarade hon. 'Jag följde min man ut på hans resor som ingenjör under järnvägsbygget, då fick jag se, hur rallarna hade det, och kände, att jag inte kunde leva, om jag inte fick göra någonting för att förbättra deras ställning. Jag måste rädda min själ förstår du.'

Och så bröt hon med den miljö, som varit hennes, och drog ut till de arbetande och förtryckta.

Hon, som alltid hade sitt hjärtas dörr öppen för alla som sökte tröst och hjälp, ägde dock en hjärtats lönliga kammare som gömde hennes egna personliga lidanden och strider. Ägde hon ett blödande sår, lät hon aldrig någon sticka fingrarna i det.

En gång, det var för två år sedan när hon kom från en lång vinter färd med 40 graders köld i Norrlands obygd som skulle ha varit en bragd för en ung man – hon var en 62-årig kvinna – öppnade hon för ett ögonblick sitt hjärtats lönliga dörr för mig. Först då förstod jag, hur verkligt stor Kata var, större än världen anar.

Hur orkar Kata, frågade jag.

Och som den verkligt religiösa människa hon var, svarade hon: Jag får den kraft jag behöver. Jag beder alltid en bön, en enda, den lyder så: 'giv mig kraft och mod i striden och ro och frid i döden.'

Jag såg henne aldrig utan att äga det ena – nu har hon också funnit det andra.”

Bilden av den saknad och det vemod Kata Dalströms bortgång väckte hos arbetarklassen skulle bli ofullständig, om den icke utfylldes med några av de intryck hennes död gjorde även utom Sverges gränser. Alexandra Kollontay, vid denna tid sovjetunionens minister i Norge, tolkade i ett brev till Kata Dalströms vänner i Sverige sina och de ryska arbetarskornas känslor:

”Genom min resa till Ryssland har jag med stor försening erhållit den sorgliga, smärtsamma underrättelsen, att vi icke mer i våra leder äga vår oförgätliga, kära, högt uppskattade kamrat Kata Dalström.

Huru levande ser jag icke Kata Dalström verka inom den revolutionära arbetarrörelsen under olika år och etapper och alltid i spetsen av den vänstra flygeln av rörelsen, alltid rastlös i arbete mot de sociala orättvisorna, kämpande för det snara uppnåendet av arbetarklassens mål. Jag lärde först känna Kata såsom verksam medlem av ungdomsrörelsen. Mot opportunismen stod hon med den revolutionära vänstern. Sedan komma världskrigets år. Många gamla, goda, beprövade kamrater förlorade klasskampens raka väg och läto locka sig ut på chauvinismens moras. Men kamrat Kata stod fast. Hon bevisade genast att hon var en 'internationalist'. Sedan kom den ryska arbetarrevolutionen och kamrat Kata stod med oss, tapper och kampberedd.

Arbeterskorna i Moskva kunna aldrig förgäta kamrat Kata, sedan hon under Kommunistiska internationals andra världskongress så energiskt deltog i grundandet av Internationalens kvinnobyrå.

Mod, beslutsamhet, outtröttlighet voro de karaktärsdrag som utmärkte vår döda kamrat. Hennes död lämnar en lucka icke blott i den svenska arbetarrörelsens leder, utan även efter internationell måttstock. Desto mer måste vi verka för, att den unga generationen stärker rörelsen genom nya, friska krafter och att vår kamrat Katas stora värdefulla egenskaper må bliva en massföreteelse inom vårt världspartis leder.

Med Eder, kära kamrater Höglund och Ström, och med alla kvinnliga och manliga kamrater i Sverige, deltagar jag i den djupa sorgen över vår stora, gemensamma förlust, med Eder känner jag den gemensamma smärtan över att vår kamrat Kata Dalström icke mer är.”

Slutligen skall som ett sista blad i den minneskrans, som uppsatserna och essayerna efter hennes frånfälle utgöra, anföras vad Angelica Balabanoff, som en gång var själen i det av Kata Dalström så varmt omfattade Zimmerwaldförbundet av radikala socialister, skrev:

”Kata var vår, icke blott emedan hon fullt och helt tillhörde den revolutionära arbetarrörelsen, icke blott emedan hon kämpat, hoppats och strävat med oss, utan också emedan hon i storm och

kamp skapat sig en socialistisk världsåskådning och blev denna trogen till sitt sista andetag.

Även inom den socialistiska rörelsen har funnits en 'Sturm-Drang'-period och detta redan då arbetarrörelsen stod vid sin begynnelse och de marxistiska idéerna ännu icke tagit mandom hos massorna, innan ännu politiken och pressen genomträngts av dem så som fallet är i dag. Då måste var och en, särskilt om han icke tillhörde de utplundrade klasserna, genomgå samma psykologiska, teoretiska och etiska utveckling som arbetarklassen i sin helhet måste genomvandra på väg till sin frigörelse. Envar sådan, och det gäller ej minst kvinnorna, måste åt sig själv erövra den socialistiska världsåskådningen genom oavslutlig kamp mot de yttre förhållandena och mot sig själv, mot atavismen, mot de fördomar som dölja sig hos envar av oss, mot traditionen ...

Den kamp, som hela arbetarklassen måste föra mot den kapitalistiska samhällsordningen och alla dennas följdföreteelser, har varje överlöpare från de borgerliga klasserna haft att genomkämpa mot sin familj och klass, mot hela den miljö i vilken de levat. Inom Andra internationalen har ofta påståtts här avses den tid då vi alla tillhörde denna – att kvinnorna i den socialistiska rörelsen vore radikalare än männen, vilket också lät sig bevisas genom enstaka exempel. Riktigare är dock, att när kvinnornas deltagande i rörelsen blir en massföreteelse, så äro kvinnorna alldeles som männen radikala eller reformistiska, allt efter det sociala och yrkesskikt de tillhöra, men så länge kvinnorna ansluta sig blott individuellt, som undantag och förelöpare till den socialistiska rörelsen, äro de radikala, hänga starkare fast vid sin världsåskådning, försvara den segare än männen, och detta just därför att de erövat den emot en värld av fördomar. Heter det med rätta om proletariatet, att det med socialismens seger ”ingenting har att förlora utom sina bojar, men en värld att vinna”, så gäller detta i dubbel måtto om kvinnorna. Och ha proletariatets kvinnor att hoppas på befrielse från ekonomisk nöd och slaveri genom socialismen – liksom också andlig och moralisk frigörelse – så ha kvinnorna av borgerlig härstamning genom sin anslutning till den socialistiska världsåskådningen och sin kamp för densamma vunnit så mycket ideellt, att om dem redan nu gäller, att de 'förlorat sina bojar' och redan 'vunnit en ny värld'. Ur detta förklaras, varför kvinnor ur de borgerliga klasserna, som voro bestämda att föra ett konventionellt, parasitiskt, hycklande liv, med alla sitt väsens fibrer hänga fast vid sin världsåskådning och sin socialistiska verksamhet och icke kunna kompromissa – ty detta skulle vara att begå förräderi mot sig själva, att uppge allt det man så mycket och lidelsefullt kämpat för, det varför man offrar allt.

Kata var en av dessa, därför blev hon sig själv trogen. *Hon hade icke överlevat sig själv*, detta är den största lycka som kan beskäras en dödlig. Då hon till sin stora smärta såg, att så många av hennes tankar avsiktligt eller missförstådda vanställdes av just dem, för vilka hon kämpat och levat, gav hon dock icke efter, hon gick i stället mot strömmen, försvarade sin åskådning, i vilken hennes individualitet återspeglades – och avstod till och med från sin så ärofullt förvärvade popularitet.¹⁷ Därigenom *krönte* hon sitt bragd- och dådraka liv, därigenom reste hon åt sig ett historiskt minnesmärke, som tiden icke kan förstöra ...

Var Kata religiös? Icke i vanlig mening – den vidskepliga, andetomma tron på ett högre väsen, åt vilken man överlåter ansvar och initiativ för att själv leva resignerat och passivt – utan i den mening vi alla äro det, vi alla som tro på mänsklighetens framtid och utgå från denna i alla våra avsikter, planer, förhoppningar och handlingar. Även de av oss, hos vilka den marxistiska världsåskådningen är av rent teoretisk natur också de och just dessa – leva städse i en fast tro på framtiden. Och denna tro är så fast, att allt vad som än må ske, vad som omger oss och kan träffa oss, knappast berör oss allt detta, det må vara hur konkret som helst, är för oss en övergående händelse utan större vikt, som måste vika för den sociala utvecklingens oundvikliga lag, vilken vi

¹⁷ A. B. syftar här på Kata Dalströms konflikt med Kommunistiska internationalen.

Förf:s anm.

tro på.

I denna mening var Kata troende, men dock nyktrare än många av oss andra. Hennes tro på reinkarnationen efter döden har icke avfärgat sig på hennes uppfattning i jordiska spørsmål, aldrig minskat hennes trängtan att låta de levande få njuta av alla såväl materiella som andliga jordiska fördelar. Djupt hänförd för den mänskliga individualitetens bejakande, för dess framtida möjliggörande, hade Kata ingenting mystiskt hos sig. Hon var ingen egocentrisk, svag individualist, som överförde sina personliga känslor och själsskriser på rörelsen. Hon var en disciplinerad revolutionär, med kött och blod inom den massrörelse, med vilken hon med hela sitt väsen sammansmält. Hon var en hel, harmonisk natur: att forska, veta, vilja, kunna och framför allt giva, allt detta förenade sig i hennes mångsidiga väsen.

Modigt hade Kata levat, modigt dog hon. En ärofull sida i vår kamps levnadsbok, i det mänskliga strävandet efter sanning, rättfärdighet och harmoni har avslutats, ärofullt avslutats.

Röda nejlikor i rikaste ymnighet skola omge den plats, där hennes dödliga kvarlevor vila. Proletariatet skall icke glömma en sådan kämpe; en för rätt och sanning mot en värld av fiender och vulgaritet kämpande, uppåstigande klass får icke sakna strålande ledstjärnor. Katas personliga vänner, och sådana räknade hon i många, många tusen bland fattigfolket, och vi som hade den lyckan att kunna räkna oss till den trängre kretsen av hennes meningsfränder, vi skola tänka på henne ännu mera efter hennes död än förut.

Det är ingen tillfällighet, kamrater, och icke heller en konventionell sak, att de flesta av de otaliga blommor, hälsningar och artiklar, som tillägnades Kata vid hennes död, inneburo tack för vad hon givit, för vad hon varit.

Vi tacka alla Kata för vad hon gjort under sin livstid och därför att vid minnet av hennes mångåriga liv och strävan icke häftar en enda svaghet, en enda kompromiss. Kata förblev Kata såväl i sitt inre och yttre liv som i sin död.”

Må vittnesbörden om Kata Dalströms livsgärning med dessa ord vara slutförda. De tala mer än den enkla krönikan om hennes liv och öden om vem hon var och vad hon mäktat.

73. Aforismer till Katas porträtt.

Krönikan om Kata är till ända. Det återstår att sätta punkt. Denna avslutning skulle innebära en återblick och en sammanfattning, ett spänne om boken, som sluter den samman, ett lås' som de gamla biblarna hade. Men vem mäktar smida det? I vart fall icke krönikören.

Men detta om bibeln har dock något att säga i den stora sak som varit ämnet i denna ringa bok. Mer än en gång har krönikören under sitt arbete fått judafolkets historia i sina tankar. Ty en krönika om Kata Dalström eller vilken annan av den svenska arbetarrörelsens stora gestalter man vill göra till föremål för sin skildring, blir icke, kan icke bli en skildring av allenast personen utan av folket, av massorna, av rörelsen, i vars mitt han levde, rörde sig och var till, den mylla ur vilken han fick sin näring, den eld han värmde sig vid, den ande han insög, den skara, i vars spets han gick för frihetens sak och som gav hans vapen styrka. På samma sätt, en skildring av Moses eller Aron, av Samuel eller Saul, av David eller Salomo, av Ester eller Judit, av Jeremias eller Esaias, av Judas Macabeus eller Jesus från Nasaret, utan det judiska folket kan ingen av dem förstås. Men sedda i belysning av sitt kämpande folk få de sin rätta bakgrund, sedda mot historien få de sitt eget folks perspektiv, sedda som delar i stort socialt och moraliskt sammanhang finna de sin förklaring. Gåtorna vika och vidderna öppna sig.

Varför emellertid just judafolkets historia? Varför har krönikören icke likaväl kommit att tänka

på hellenernas eller nederländarnas eller polackernas eller något annat fornt eller nutida folks historia? Sannolikt därför att den svenska arbetarrörelsen i vissa sina yttringar uppvisar en folkväckelses egenskaper och företeelser, har en på sitt sätt religiöst färgad resonansbotten, varvid natur, folklynne, tradition och historia samverka till dess uppkomst. En rebellisk religiositet är icke främmande för svensk allmoge. Dagakarlen, torparen, den vandrande arbetaren, lösckerkarlen, hammarsmeden, fiskaren, sjömannen, hur grov han än kunde vara i språket och målföret, hur stark än hans självkänsla, hans trots och hans ilska var – på botten av snusdosan, skinnlomman och den lättörda gallan lågo några nypor stark tro att på sin sida ha en fattig timmermansson, som till slut var mäktigare än alla furstar och biskopar och patroner och andra väldigheter i världen.

Att den svenska arbetarrörelsen är den starkaste på denna jordens rund är en sak som ingen, varken lekt eller lärd, varken anhängare eller motståndare kunnat förklara. Av en enda orsak kommer väl icke heller det förhållandet. En rad gynnsamma faktorer ha medverkat: landet har icke haft några nationella inbördestvister, inga språkstrider, inga olika om själarna kämpande kyrkor, särskilt ingen illslug och demagogisk katolsk kyrka, vilka alla förhållanden i flertalet andra länder dragit arbetarnas blickar från klasstriden och den sociala befrielseuppgiften. Vidare har arbetarrörelsen i Sverige gynnats av ett starkt blodsband mellan arbetare och vissa lager av bondeklassen, av en urgammal folklig solidaritetskänsla mellan de arbetande klasserna och av en på djupet inom alla dessa folkgrupper levande gemensam fientlig stämning mot de rika och förnäma i samhället, psykologiskt starkast grundad i det översitteri, den högfärd och den struntviktighet, som civila ämbetsmän och präster, militärer, godsägare och andra herremän under århundraden ådagalagt gentemot arbetare och bönder. Vidare bör icke förglömmas den urgamla demokratiska uppfattning, som städse levat hos den svenska allmogen även där denna varit som mest konservativ, ja man skulle kunna säga, att den demokratiska känslan och åskådningen var en del av den gamla svenska bondekonservatismen. Å andra sidan sög den svenska arbetarrörelsen styrka ur det förhållandet, att en mycket stor del av den svenska intelligensen, den opinionsbildande och andligt ledande kultureliten (författare, konstnärer, journalister, forskare, advokater etc.) under nästan ett sekel fram till 1909 och 1914 stod i ett märkligt sympati- och vänskapsförhållande till alla folkliga strömningar, ej minst till arbetarrörelsen. Till och med kretsar, som icke hade någon verkligt rotad demokratisk samhällsåskådning, koketterade under några decennier med ett slags radikalism, som närmast var en modesak.

Man skulle ju också som orsaker till den enastående framgång den socialistiska organisations-tanken vunnit i Sverige kunna peka på de stora fel arbetarrörelsens motståndare begått och på de skickliga ledare och hövdingar den svenska arbetarklassen ägt. Men även andra länders arbets-givare och borgarpartier ha begått lika stora misstag och även andra länders fackföreningsrörelser och arbetarpartier ta ägt ledare med lysande egenskaper. Förklaringen räcker sålunda icke.

En stor och betydelsefull orsak till framgången, en orsak av organisatorisk natur, är påtaglig: uti det organisatoriska sambandet mellan arbetarpartiet och fackföreningarna ligger förvisso en mäktig faktor till segerloppet. Men i Danmark, där rörelsen är nästan lika stark som i Sverige, äro fackföreningar och partiorganisationer icke förenade till ett helt. Skulle det organisatoriska sambandet spela en absolut avgörande roll borde den danska arbetarrörelsen varit väsentligt svagare än den svenska.

Nej, orsaken till den svenska arbetarrörelsens storhet och styrka ligger på det folkpsykologiska planet. Svenska folkets stora arbetande massor ha i alla tider känt ett obetvingligt behov av att vara en menighet, att tillhöra en stor samfällighet, att äga ett gemensamt styrkebälte, att samlas till en mäktig uppgift. Det är icke sant att svenskarna äro ett ytterst individualistiskt folk. Snarare

motsatsen. Framförallt har allt som kan betecknas som svensk allmoge en obetvinglig drift att samlas, att skapa block, att växa och utföra något just i skygd av detta stora gemensamma. Men detta block, detta förbund, detta gemensamma får icke vara en tom dekoration, en död ram, en själlös form. En inre eld, en stark tro, en levande ande måste genomglödga detta block och göra det till en boning och ett verktyg för folket, för massorna.

Under hundraåren av år var säkerligen den svenska protestantiska kyrkan en sådan samfällighet. Må vi komma ihåg, att den uppstått genom ett uppror mot både påven och adeln, att den ägde revolutionära anor! Så småningom förföll denna kyrka och blev ett organ för det ekonomiska förtrycket och den andliga förmörkelsen och maktlystnaden. Men rebellionens ande dog icke och icke heller de breda folklagrens behov av en gemensam borg, av ett samfällt värn, av en egen kyrka, som i andliga och världsliga ting verkligen stod på deras sida och var något att hålla sig till och där de samtidigt kunde förenas till gemensam åkallan, fest och triumf, därifrån de kunde skönja ett stort mål i fjärran, som sporrade, lyfte och gav en obetvinglig styrka. Så kom under hårda förföljelser den nya kyrkan, de fattigas nya samfällighet, som tillika blev deras värn, fäste och inspirationskälla; till denna nya kyrka förde allmogen med sig sin rebellion, sin tro, sin demokrati och sin Gud. Det var stridbart, upproriskt, självförgäta, stålhårda folk, sekternas menighet, genomglödd av religiositet, kamplyst och hänförelse. Det utgjorde länge kärnan i den liberala frihetsrörelsen.

Få andliga rörelser ha så hastigt blommat ut som den svenska frikyrkorörelsen. Efter segern vissnade den ned som en höstens ros. All rebellion försvann, demokratin förvandlades till en tom fras och rörelsens karaktär av att vara en de fattigas kyrka utplånades. Hos några baptistsamfund, hos frälsningsarmen och hos Efraims söner och döttrar sökte sig den gamla stridbara, handlingskraftiga, hänförelserika och rebelliska andan fristäder. Men den stora drömmen om ett hela folkets gemensamma, fria och starka tempel, där man stred för den fattige, törnekrönt och korsfäste upprorsmakarens seger, fanns icke mer.

Så kom godtemplarrörelsen, nykterhetsrörelsen, den nya stora folkrörelsen. Liten som ett senapskorn i sin begynnelse, snart ett stort träd och efter hand överskuggande allt annat.

Den nya kyrkan stod färdig, rebellisk, ett värn och fäste för de fattiga. Massorna drogo dit, samlande sig kring de nya folkprästerna; de drogo dit med sin Gud, med sin tro, med sina upproriska och kätterska meningar, med sitt behov av en stark, levande, sprudlande samfällighet, med sitt behov av en borg,

ett värn mot fienden, med sitt behov av att taga och giva solidaritet, med sitt behov slutligen av ett rum för de växande krafternas fria spel. Här hade den liberala rörelsen sitt kraftcentrum och ur denna folkkyrka framgick det nya seklets Sverige.

Men vid sekelporten stod redan ett ungt träd, framsprunget ur ett nytt senapskorn, bidande sin tid. De vise äro alltid blinda för det unga som växer och det nya som bryter sig väg. Ingen inom de gamla kyrkorna har trott på de nya, som oansenliga restes i de gamlas skugga. Men deras tid kommer alltid.

Och nu äro vi åter vid Kata Dalströms och vid den svenska arbetarklassens samfällighet, borg och kyrka. Som krönikören ser utvecklingen, är den svenska arbetarrörelsens väldiga byggnad en direkt fortsättning och arvtogare av de föregående, nyss berörda folkrörelserna. Nya ekonomiska förhållanden, nya produktionskrafter, nya sociala stridsfält ge åt en var tid och en var tidsrörelse sin särprägel. De olika klasserna speglas i olika ställningar. Samfälligheternas yttre tar ny form. Men innehållet, människornas natur, massornas andliga behov, massornas liksom den enskildes längtan, drömmar, hopp och lust ändra sig blott sakta. Därför torde man kunna säga, att så värst

olika äro icke de människor, som störtade påvedömet i Sverige och sedan samlades i den nya protestantiska kyrkan,

de som framtvingo konventikelplakatets upphävande, de som trodde sig i ett slag kunna taga död på rusdrycksdjävulen och de som nu äro förenade i en kyrka till gud Mammons besegrande. De ha varit olika klädda, färdats på olika sätt, läst olika böcker, sett olika skådespel, arbetat med olika redskap, men invärtes ha de varit varandra ganska lika. Med andra ord: den ,nutida svenska arbetarrörelsen är det samfällida uttrycket för de frigörelsebehovets, de solidaritetskänslans, de resningslustens, de utvecklingskravets krafter på folkdjupet som tidigare företrätts av andra stora folkrörelser.

Men som påvisats ha alla tidigare folkrörelser varit mer eller mindre religiöst betonade. Deras rebellion har haft en religiös bottenklang. Medvetet eller omedvetet ha de burits av det krav på och löfte om rättfärdighet och broderskap, som var det centrala hos den rebelliske stiftaren av den ursprungliga kristendomen med dess kommunistiska grundton.

Kata Dalström omfattade socialismen med en religiös hänförelse. Socialismen var en del av hennes religion. Detta fyllde henne med en utomordentlig kraft och gav åt hennes personlighet och förkunnelse en sällspord styrka. Detta i sin tur påverkade i hög grad dem hon anförde och talade till. I sina otaliga härnadståg mot den officiella kyrkan, dess dogmer och prästerskap försvarade hon den verkliga kristendomen, den rebelliske, av myndigheterna korsfäste Kristus, förkunnade hans rättfärdighet och broderskap, gisslade de rika och mäktiga med hans ord. För hundratals tusen, kanske för miljoner ha hennes ord och skrifter identifierat socialismen med just den art av kristendom, som de djupa folklagren älskat och förgäves hoppats på sedan sekler. Här torde Kata Dalströms insats ha varit ofantligt betydelsefull, att inte säga omvälvande.' Hon torde ha genom sitt verk utfört vad ingen annan mäktat utanför Storbritannien, nämligen att hos stora folklager ingjuta den föreställningen, att den socialistiska arbetarrörelsen är satt att fullfölja kristendomens verk. Objektivt och historiskt-socialt betraktat är denna föreställning också riktig.

Kata Dalström var och förblev agitator. Åtskilliga av nekrologerna i den borgerliga pressen tala ringaktande om agitatorns uppgift och säga, att hon aldrig kom att spela någon större roll i vårt sociala och politiska liv. I allmänhet är agitatorns roll underskattad. Agitatorn, den medvetne, den borne agitatorn, agitatorn för en idé, för en rörelse spelar i själva verket den största roll, större roll än en riksdagsman för ett parti, än en minister för ett land. Om man tänker på en dussinriksdagsman, en dussinminister. Endast den slagfärdige, tändande, inspirerande journalisten spelar en roll lika betydande som agitatorns. Kata Dalström som agitator har ingen motsvarighet i vårt land, det skulle då vara Fabian Månsson. Hennes historiska betydelse kan i verkligheten endast uppnås av några ytterst få svenska samtida, då främst Hj. Branting. I den svenska arbetarrörelsens uppbyggande och i de socialistiska idéernas utbredning i vårt land kan hennes roll icke överskattas.

Vilka äro nu de egenskaper och karaktärsdrag, som präglade Kata Dalström och kommo henne att kunna mäka sitt verk?

Nyss äro berörda hennes enkla brinnande tro, hennes primitiva andliga kraft, hennes starka religiösa känsla, allt krafter som för i tankarna nutida profeter som Booth och Annie Be-sant; hon var i släkt med väckelsernas ledare och framkallar även härigenom för ens syn skuggorna av judafolkets profeter och ledare, som först och främst syftade till att väcka sitt folk till att vandra rättfärdighetens vägar. Därför voro de samtidigt tuktomästare.

Men Kata Dalström företer dock icke blott drag som erinra om de gamla judiska profeterna. Hon har även utpräglat hellenska, romanska och germanska karaktärsdrag.

I hennes karaktär, i hennes andes värld möta vi först den egenskap, som de gamla hellenerna satte främst av alla: modet, tapperheten. Kata Dalström visste icke vad fruktan ville säga. Om hon också var ensam, aldrig väjde hon undan. Mot vem eller vilka det vara månne – fylld av en äkta offensivanda gick hon mot fienden. Hon hade de skytiska amasonernas käcka hjärta. Man behöver blott erinra om hennes färder längs Norges fisklägen och hennes resa i öppen fiskarbåt över Norra Ishavet från Vardö till Murmansk. Hon var 60 år gammal, det gällde livet, men icke ett ögonblicks tvekan. Man erinrar sig Hannibals ord till sina soldater: ”Annan väg till seger gävo de odödliga aldrig åt människan än denna: förakta livet.” Eller som Vilhelm Ekelund säger om Akilles, en av de grekiska hjältar Kata Dalström mest älskade och som hon även skildrat i sina sagor från Antiken: ”Endast ett är säkert: segern. Och så döden, hjärta.”

Med modet parade sig hos Kata Dalström en romersk dygd och frejdad egenskap: viljestyrkan. Viljan till självhävdelse, till sin personlighets fria utveckling, viljan till kamp, till kamp mot allt slag av förtryck var ett framträdande drag i hennes karaktär. Ville hon något, så gick det inte att få henne därifrån. Och hon visste också vad hon ville.

Hennes viljestyrka innefattade tillika en sällsynt förmåga av seg uthållighet. Hon använde mycket ofta ordet ”det måste gå”. Hon tålde icke hinder.

Ett prov på sin sega, envisa kraft har hon själv lämnat i ett brev till en vän, där hon beskriver hur hon framtvang ett besök hos de fängslade Sandömännerna 1907. Hon och Rickard Sandler hade i Ådalen hållit protestmöten mot häktningarna av de för upploppet i Sandö åtalade arbetarna, bröderna Stål och Albert Sundin. Anlända till Härnösand var talarnas första åtgärd att resa ut till fängelset och råka de häktade. Sandler, säger hon, hade förut förgäves sökt få bukt med fängelsedirektören, Bring hette han och skildras av Kata som en äkta byråkrat och militär. ”Alla sade de oss, att det går icke att få bukt med honom. Men det gick för Sandler genom mig.” Hennes skildring av mottagandet är dråplig: ”Vi fingo först vänta en lång stund, jag med reglementet för rannsakningsfångar på fickan, vari det står, att fångarna få mottaga besök med direktörens medgivande. Så kommo vi då in och framförde vårt ärende. Nej, det gick icke. Ett besök skulle ej vara till gagn för fångarna, de behövde ro för att övertänka sina brott, sade han. Jag svarade, att jag icke kunde förstå hans ord. De häktade ha i en social strid begått en förlöpnings, men icke något brott, icke i våra ögon och de behöva icke heller ångra sig. Han blott såg förundrad på oss. Jag erinrade honom då om, att enligt lag ha rannsaknings fångar rätt att med direktörens medgivande mottaga besök och sade honom, att fångarna således allenast genom hans kitslighet och brutalitet förvägrades den tröst och uppmuntran deras vänner ville skänka dem. Direktören vidhöll, att det var skadligt för fångarna att mottaga besök, de hade ingen känsla av skuld, och sympatier fingo de alldeles nog av vid rätten, då åhörarna stodo sammanpackade hela dagarna och visade dem sina sympatier och de kunde försvara sig också. Ja, då får jag väl göra ett sista försök hos landshövdingen, svarade jag, för att med hans hjälp få träffa mina fångna kamrater. Nu blev både direktören och jag arga och Sandler tyckte det såg hotande ut. Ja, var så god, sade Bring, men här befaller jag och jag vet, att landshövdingen tillåter intet som står i strid med min vilja därvidlag. Då sporde jag: Är det förbjudet för fångarna att mottaga brev? Nej, svarade han, med mitt begivande få de breven. Jag frågar då, om Sundin fått mitt brev? Nej, det har han inte, fick jag till svar. Kanske jag då får brevet tillbaka? sade jag. Han gick till lådan, men då förivrade jag mig och sade: Ty jag vill publicera det, ty där står intet som är brottsligt. Nej, då lämnar jag det ej, sade Bring. Nå, så låt bli då, sade jag och fortsatte: Är det också förbjudet att sända fångarna en gåva? Det beror på, svarade han. Vi få, sade jag, be Er framlägna detta till Sundin och Stålarne. Och därmed tog jag fram en ring, i vilken det stod: Mod och lugn, avsedd för Sundin och två små berlocker åt Stålarne med samma inskription. Jag lämnade först ringen. Direktören såg förvånad på den och sade, att det där är icke för straffångar. Varför icke, sade jag,

för mig är Sundin icke någon straffånge utan en vän och kamrat och hade vi kunnat, skulle vi sannerligen icke ansett en dyrbar juvelring för god åt honom. Jag får nu be Er lämna fångarna detta med eller utan hälsning, de veta nog varifrån den kommer och låt dessa rosor följa med. Det här, sade Bring, förstår jag ingenting utav, detta har aldrig hänt mig och jag vet icke hur jag skall göra. Sandler sade: Ja, för oss är icke Sundin och Stålarne några förbrytare, vi anse dem alltid för kamrater, hur många år de än är borta. Och jag tillade: Ja, vi få nu börja pröva de ryska förhållandena. Olov Sundström är dömd till 1 år. Ja, var är han nu? sporde Bring, jag var studentkamrat med honom på kursen. Jaså, sade jag, var Ni studentkamrat med honom på kursen, då var Ni också studentkamrat med mina flickor, ty de gick där. Han tittade häpen på mig. Han kände dem och han blev som förvandlad. Jag lirkade med honom och sade: Jag begär inte att själv få gå in till fångarna, men låt Sandler göra det. Han svarade: Jag vet sannerligen icke vad jag skall göra. Men vill Ni inte bese fängelset, så skall jag visa det, men Ni får inte tala med fångarna. Nej, sade jag, det vill jag inte, det har kamraterna ingen glädje av. Men jag ber Er, låt Sandler komma in och jag skall genast gå min väg, till och med utom murarna, om Ni vill. Så tog jag farväl, spelet var vunnet, efter en dryg timmes parlamentering. Sandler kom in och fångarna fingo sina gåvor. Sandler sade, att Sundins första fråga var: Var är Kata? Och när han fick ringen och läste orden 'Mod och lugn', sade han: det är just de ord jag sagt till mig själv.”

Denna skildring ger en äkta bild av Kata Dalströms karaktär, hennes sega uthållighet och orubbliga fasthet. Liksom av hennes hjärtelag.

Slutligen får man icke, då man skall ge en sammanfattande bild av Kata Dalström, glömma hennes goda, trofasta hjärta. Den idé, den person, den klass hon skänkt sitt förtroende, svek hon aldrig. I nöd och lust, i med- och motgång sak samma, falla kunde hon, men aldrig svika. Här möta vi ett utpräglat germanskt drag. I hennes arbete om de nordiska guda- och hjältesagorna se vi också hur hon prisar trofastheten och dömer svekfullheten. Denna hennes egen starka trofasthet möter hon även i kollektiv gestalt hos arbetarklassen i dess starka solidaritetskänsla, i dess inbördes hjälp och sammanhållning.

Ett prov på hennes öppenhet, ärlighet och uppriktighet skall också här lämnas. Hennes man hade 1906 avlidit. Ett par år senare träffade hon samman med en agitator – han befann sig sedermera på Titanic, då dess undergång ägde rum – som hon mycket fäste sig vid och slösade sina känslor på. Först efter en tid omtalade denne för henne, att han var förlovad med en annan. Hennes svar är belysande. ”Däri genom”, säger hon, ”att Du ej var nog ärlig att säga detta tidigare, beredde Du mig sorg och förödmjukelse, och för det senare är jag mera känslig än Du tror. Du var ej nobel i det fallet. Du önskar vänskap, ja, Du skall få den, men det beror helt på dig själv. Inom Dig finns en oändligt stark vilja till både gott och ont, och det beror så gott som helt på med vem Du är samman, om Din utveckling går i ena eller andra riktningen. Jag kan blott önska Dig lycka och sen må Ödet ha sin gång. Du är gränslöst osjälvständig trots Ditt trots, och då vilar ej Din vilja hos Dig själv utan i andras händer. Skulle Du någon gång behöva en säker och osviklig kamrat, så har Du det i mig, förutsatt att Du ej vandrar dåliga vägar. Inga officiella tvångsband ifråga om kärlek mellan två som hålla av varandra – tvång dödar kärlek, det vet jag – och i idéernas kamp ärlighet, vilkendera vägen man än följer. Jesuitism hatar jag, ty den dödar allt det ädla, som finns hos människan. Min agitation skall jag sköta utan att svikta, visserligen har Du vållat mig stor sorg, men det är privatsaker och får ej inverka i kampen för idéerna. Den som står i samhällsomstörtarnas led får ej låta sina egna sorger, sin egen glädje inverka. När eller hur vi träffas – det ligger i vida fältet. Vad Ödet än beslutat så är det bra. Bliv lycklig, om Du kan, men glöm aldrig, att före den egna lyckan går idéerna. Jag har för dem fått offra allt; må Du, när valet en gång kommer, kunna med samma lugn säga detsamma.”

Denna episod säger mycket om Kata Dalström, den kastar stora knippen ljus över hennes inre liv. Framför allt visar den, vilken oerhörd betydelse idékampen hade för henne. Socialismen var hennes tröst och lycka i sorg och svåra stunder. Ty hon omfattade socialismen med en lidelsefull tro och hängivenhet. Episoden visar även, något som Anna Sterky tidigare berört, Kata Dalströms tro på ett Öde som ledde och behärskade varje människas liv och väg. Denna hennes tro på människornas ödesbundenhet blev med åren allt starkare. Själv var hon fullkomligt övertygad om, att hon med sin verksamhet blott fyllde en mission, som Ödet utstakat och ålagt henne att fullfölja. Vad Ödet till slut tillämnade henne, trodde hon sig ha fått budskap om och ehuru detta slut var djupt tragiskt, nedslags icke hennes mod. Den tragiska livsutgång – Rosa Luxemburgs öde – hon trott sig genom dunklen skönja som sitt eget kom henne dess bättre icke till del.

Av vad sålunda sagts framgår att vi hos Kata Dalström se mötas just de tre egenskaper, som utmärka och måste utmärka det kämpande proletariatet: tapperheten, trofastheten och viljan till frihet, till kamp, till seger. Denna inre frändskap ger oss nyckeln till Kata Dalströms personliga dragning till arbetarklassen, hennes känsla av full samhörighet med denna och blott med denna. Härtill kom hennes enkla, flärdfria väsen. Hon levde som den enkla kvinnan av folket som hon alltigenom var. Hennes enda lyx var hennes osläckliga begär efter konst och goda böcker. Varje ledig stund tillbragte hon på museer, utställningar eller bland sina kära böcker. Hon hade en nästan religiös vördnad för konstens och litteraturens, särskilt för den österländska filosofins heroer. Hennes liv av revolutionär verksamhet visar, att hennes kärlek till filosofin icke betydde minskad kraft i kampen mot proletariatets fiender.

Till hennes natur körde en andlig generositet och en slagfärdighet som besatt mycken humor. Hon var fjärran från allt som var torrt, livsfientligt och ledsamt. Hon var sprudlande liv och robust naturkraft. Hon var törstig på livet och dess äventyr. Hon saknade icke ärelystnad. ”Tror du”, sade hon en gång till en av sina vänner, ”att man om några tiotal år skall minnas mig; jag ville gärna det”. Hon levde i ovänskap med sina systrar, som föraktade henne för hennes socialistiska agitations skull. De påstodo, att hon skandaliserat hela släkten. ”Vad bryr jag mig om vad de tycka”, sade hon, ”de äro rika och jag fattig, men vem kommer ihåg dem, när de äro borta. Men mitt namn skall nog leva och icke bli alldeles ärelöst.”

Till allra sist – hennes bild skulle bli ofullständig, om den icke också finge de drag, som vänsällhet och moderlighet skänka. Hon var sina vänners vän och sina barns mor; hennes vänner voro många och hennes barn en härskara, ty de voro två generationer av svenska arbetare. Alla ha de aktat och ärat henne.

Man har ofta jämfört Kata Dalström med olika av hennes samtida. Nu äro jämförelser mellan personer alltid vanskliga. Och ju mera säregna och utpräglade personligheterna äro desto svårare att finna utgångspunkter för jämförelser som äro av värde. Man har till exempel jämfört henne med Rosa Luxemburg och ofta kallat henne ”den svenska Rosa”. Rosa Luxemburg var en marxistisk teoretiker av hög rang, en ekonomiskt och i politiska vetenskaper grundligt skolad och erfaren forskare, en författarinna med en glänsande stil, hon var en flammande, det skrivna ordets revolutionära agitator, men någon större orator var hon icke. Kata var icke något av det som Rosa var. Hur Kata vann sina segrar är förut omtalat. Fanns då icke alls någon likhet, några beröringspunkter? Där Kata var robust, där var Rosa blyg, där Kata var djärv, gåpåarf rank, där var Rosa blid och tyst, där Kata var frejdig och livs-törstig, där var Rosa bävande och vemodig i all sin revolutionära geist. Men likväl – de äro varandra i just det allra väsentligaste lika. Båda buros av samma patos för revolutionen, socialismen, proletariatet, detta patos, som är all äkta politisk känslas och all stor politisk gärnings adelsmärke. Utan verkligt patos, utan brinnande tro och lidelse ingen förmåga att inspirera och sätta massor i rörelse. Med rätt kan man i detta

hänseende kalla Kata för Nordens Rosa.

Man har också jämfört Kata Dalström med Louise Michel. Med den glödande franska anarkistiska amasonen har hon dock blott själva stridsmodet gemensamt. Och Katas furia var nordiskt sval och stillsam i all sin vis inertiae jämförd med Louise Michels gnistrande eldighet. Och dock – i fråga om hjärtelagets värme äro de ett.

Annie Besants namn har ofta nämnts, då Kata Dalströms blivit nämnt. Däri likna dessa varandra, att de båda framträtt som socialister och teosof er, att de båda i sin gärning burits av en stark religiös känsla, att de båda varit väldiga agitatorer och ordets förkunnare och att de ständigt varit på resande fot. Båda ha om sig sagt, att de ägde ingen varaktig stad och att de liksom blodet ständigt måste vara i rörelse. Men olikheterna mellan de båda profeterna äro på många punkter lika betydande. Över Annie Besant vilar något av den indiska filosofins mystik. Trots att Kata Dalström var buddhist och älskade Indiens filosofi, var hon själv till sitt väsen mycket litet mystisk. Annie Besant har en gång liknats vid en gudamoder. Detta kan man icke säga om Kata Dalström. Hon var moderligheten, men hon verkade icke moder åt någon gud utan åt en väldig skrälldus unga, kraftiga, stridslystna svenska proletärsocialister.

Clara Zetkin är också en av de kvinnor inom den kämpande arbetarklassens led, som framstår för ens syn, då man tänker på Kata Dalströms samtida. Liksom Kata buren av patos och en glänsande talarinna, är hon dock vår svenska agitator mycket olika. Clara var städse fylld av en mörk högtidlighet, av en nästan sakramental inspiration. I all sin marxistiska renlärlighets stränghet verkade hon även blid och famnbjudande åt en värld. Kata tedde sig nästan rustik bredvid den förändligade Clara, som i sin väldiga, plymklädda hatt och i sin spetsbroderade sidenklänning verkade mer konstnärinna än agitator. Men, bevars, även Kata kunde ur gamla kistor för högtidliga stunder framleta siden, äkta spetsar och silversöljor, arv av rika fäder, och då kunde hon få över sig en air av förnäm och förfinad matrona, som härskade över ett helt bärgslagshärad.

Ej sällan har hon jämförts med sina tre berömda ryska revolutionära samtida: Krupskaja, Lenins maka och änka, Angelica Balabanoff och Alexandra Kollontay. Vad den första angår är likheten i ödslande kraft, i flärdlös proletär självförsakelse slående. Men härutinnan är Kata Dalström ännu mera lik Angelica Balabanoff, vars helgonlika, revolutionära uppgående i den socialistiska tanken och dess renhet väl representerar det högsta mått av fullkomlighet. Kata Dalström överglänsar Krupskaja i talekonsten, men når aldrig Angelicas konstnärskap, i sin art ouppnåeligt. I sina krav på ärlighet, öppenhet, politisk klarhet, i sin fiendskap till all opportunism och allt kompromissande är Kata Dalström lik Krupskaja och än mera Balabanoff, men hon skiljer sig från dem båda genom sin buddhistiska tro. Det mänskligt öppna i sitt väsen har hon gemensamt med Angelica Balabanoff, liksom kärleken till det rent proletärt mänskliga, till själva armodet, försakelsen och fattigdomen.

Alexandra Kollontay representerar en talekonst, som ligger den stora franska nära: élan, genomskinlig klarhet som bergkristallens, rytmisk fasthet, formfulländning. Kata Dalströms talekonst var oslipad, verksam genom sin enkelhet mera än genom sin konstfärdighet, genom sin tyngd mera än genom sin glans, genom sin humor mera än genom sin teoretiska klarhet. Med Kollontay liksom med Balabanoff har Kata Dalström det gemensamt, att alla tre som talarinnor representera elden och lidelsen. Hos Kata låg elden djupare under ytan, men den var icke mindre uthållig. Man kan kanske om Kollontay säga, att hon på senare år varit mer politiker och diplomat än agitator. Kata Dalström var under hela sitt liv mer agitator än politiker. Någon har sagt, att politiken är det möjligas konst – Kata ville det omöjliga. Liksom Kollontay och Balabanoff fick Kata uppleva det omöjliga – tsarismens störtande, kejsardömenas fall.

Kata Dalström har även blivit jämförd med Ellen Key. Härstammande från samma bygd, från

samma samhällskretsar, båda genomlöpande en egenartad barndoms- och ungdomstid, båda på var sitt sätt revolutionärer te de sig dock väsentligt olika varandra. Kata Dalström utgav många böcker, hon segrade genom sin energi i talarstolen; Ellen Key höll många föredrag, hon segrade genom sina böcker. Ellen Key strävade efter den högsta konstnärliga stil, Kata Dalström brydde sig icke ett vitten om sådant. Kata Dalström var socialt och politiskt en rebell, Ellen Key var rebell på det sedliga, det sexuella, det sexualmoraliska området. Ellen Key älskade att vara bland författare och konstnärer, Kata Dalström bland kolare och vävare. Ellen Key var estetiker även som socialist, Kata Dalström socialist även som estetiker. Ellen Key var litterär kosmopolit och borgerligt radikal europé i stil med Georg Brandes. Kata Dalström var internationell socialist i stil med Keir Hardie, den religiöse engelske kolarbetaren, socialisten och agitatorn. Men Ellen Key som Kata Dalström – båda segrade de genom sitt patos.

Lämna vi nu de frejdade amasonernas krets och övergå till en jämförelse mellan Kata Dalström och hennes manliga samtida, de som jämte henne timrat den svenska arbetarrörelsens majestätiska byggnad och där för alltid ha sina namn inskrivna med gyllne bokstäver, så möter oss först mästern August Palms linkande figur och skäggomböjlade ansikte, skraddaren med den rappa tungan och ett hjärta, bräddat av patos och odysseisk list. Kata älskade icke Palm, hon fann honom rå, illmarig och avundsam. Må vara, men han var i alla fall en profet, den störste i vårt socialistiska Israel. Tag bort honom och den svenska socialismens portal skall mista mycket av sin genuina egenart, av sin friska färg och sin rustika monumentalitet. En nästan grotesk storvulnhet vilar över den komiska palmska skraddargestalten, dramatisk, machiavellistisk. Det är sant, att han icke var nogräknad om medlen i sina inre fejder i partiet, hans pamfletter och intriger voro makabra, men skyler man blott icke över dessa drag och gör honom till en marsipangubbe, så blir hans gestalt mänskligt tilltalande och stor, ty han hade många och goda sidor. Han var en renässansfigur och i detta avseende är han icke olik Kata. Blodfulla, bristfärdiga av inre kraft och spänning, övermänskligt energiska och äventyrsälskande, högmodiga och ödmjuka på en och samma gång, sentimentala och grandios humoristiska, som besatta av djävulen och utkorade av Gud, lejon, korp och menlöst får, profet och påve, oxdrivare och Herrens fiskafångare – vilka gestalter dessa båda och en lång rad andra liknande för den som en gång om hundra år skall bli denna tids och denna rörelses hävdatecknare, då vidderna blånat och perspektiven fördjupats och alla nu levande ligga i sina gravar! Ja, de voro icke de enda, Mästern Palm och Kata; de allra flesta av dem som uppbyggt den svenska arbetarrörelsen träda, ju mer tiden lider, fram som gestalter från renässansens tider: mörkfulla, maktlystna, outtömliga på kraft, dråpeliga, stormodiga, säregna, fulla av ingivelser, rasande; eller ock konungsliga, hövdingalike, tunga som kistor, fyllda av järn och grått bly. Men till olikhet med renässansens män alla burna av detta sociala patos, som besegrar alla hinder och förvandlar själva nederlagen till segrar.

Tag Hj. Branting, som Kata Dalström länge så högt beundrade för att sedan så ivrigt bekämpa. Kastar icke hans sekelgestalt samma skugga som de stora renässanspåvarna? Har han icke något av Gustav Vasa och Henrik IV? Vad som hos Hj. Branting mest imponerar är icke hans talekonst, ehuru klar, artistisk och övertygande, icke hans journalistiska stil, ehuru stram, koncentrerad och träffande, icke hans parlamentariska triumfer, ehuru märkliga och fortlöpande i ett städse stegrad tempo, icke hans egenskaper som partiledare, ehuru enastående genom sin förenig av djärvhet och måtta, rättvisa och fasthet, vidsyn och disciplinär myndighet, icke hans statsmannabragder, ehuru större än de flestas, utan styrkan i hans rent mänskliga egenskaper, hans väsens strålgång, hans gosselynn, hans ousinliga värme, bevarade genom år av mödor, strider och uppoffringar. Men vad är det som mest griper oss hos renässansens stora män och kvinnor om icke detta sällsynta fluidum, som vi kalla det djupt och äkta mänskliga, denna andens underbara generositet, som vi kanske klarast se hos Leonardo och Rembrandt.

Eller tag Axel Danielsson, hjältefiguren i svensk arbetarrörelse. Hur representerar han icke en annan sida, en annan typ av renässanstid och renässanslynn? Det övermänskliga i gott och ont, det stormande blodet, det söndersprängda geniet. Den disharmoniska och dock rikt skapande anden. De i ett bröst boende tvenne själarna av Ariel och Caliban. Lidelsen som förtär och elden som förbränner. Det demoniska draget hos renässansen.

Eller Fredrik Sterky, den store organisatören, den geniale byggmästaren, ständigt grubblande och funderande, ingenjören, fästningsbyggaren, slug, full av kraft, slösande med sina gåvor, omåttlig i arbete och vaka, föraktande, lekande med döden. Eller C. N. Carleson med tillnamnet Spartacus, full av syra och skälmskhet, arg som ett hagtornssnår, ömtålig som en fågelunge, tjurskallig, full av motsättningar, polyhistor, stilkonstnär, lysande talare, strålande debattör. Eller Hinke Bergegren, den till människa av en allsmäktig H. C. Andersen förvandlade fyrverkeripjäsen, den av egen eld sig förintande. Eller Bengt Lidforss, geniet i storm, självförtärande kraft, panter och orm, stjärna och natt, mediceisk i sina vulkaniska politiska eruptioner som i sin stilla lärda ruvan över naturens hemligheter. Eller Viktor Larsson i Halmstad, som hade djävulen i sin penna och gudarna i sitt bröst, den oförvågne och självsargande, Kata Dalströms förste skildrare.

Äro de icke alla gnistor från samma eld som Kata Dalström? Möta vi icke här ett helt galleri av renässansporträtt? Är det icke som om de stigit ur Roms och Florens', ur Veronas och Venedigs, ur Nürnbergs och Stuttgarts hävder, ur Shakespeares dramer och Rembrandts ramar, ur de gamla Hansestädernas arkiv?

Och lägg till dessa Carl Lindhagens filosof i hjälm och harnesk, Erik Hedéns krigargestalt i hellenisk rustning, Knut Tengdahls stadsbyggarprof il, snickaren Herman Lindqvists järnkanslersmask, skomakaren F. W. Thorssons snåla men kloka rikhushållaruppsyn, smeden Ernst Blombergs spanande generalstabsöga, bagaren Sjöstedts muntra skorstenshatt, snickaren Sven Perssons bullrande kommandobas, sjömannen Charles Lindleys smattrande trumpet, stenhuggaren Karolus blida lyra, sågaren Olof Danielssons förtrollade dala-fiol, Arthur Engbergs väldiga helsingesvärd, Johan-Olofs bistra sagovärld ur smeders och bergslagsfurstars riken, Ådals-Blixtens svältande skaror och soliga Kabbarps örtagård, och sätt på flyglarna av detta galleri porträttet av rallaren, Vasas hävdatecknare Fabian Månsson, demokratins väktarvarg, och porträttet av ungdomens banérförare, Brantings hävdatecknare Z: Höglund, borgarklassens gisslare, båda med sina stora renässansnäsor - då, o läsare, har du den riddarsal, ur vilken den bild av Kata Dalström är tagen, som i denna bok är i all anspråkslöshet återgiven.

Tryckta arbeten av Kata Dalström

Nordiska gudasagor berättade för barn och ungdom. Med orig.-teckningar av V. Andrén, Sthlm 1887. 12o s., II pl. Ny, omarb. uppl. Sthlm 1904. (3), 141, (2) s., II pl. - Nordiska hjältesagor för ungdom. Sthlm 1889. (4), 224 s. 2:a uppl. Sthlm 1894. (4), 224 s. [Senare jämväl utg. i en 3:e uppl. och utökade med en ny saml.]: Nordiska hjältesagor berättade för barn och ungdom. Saml.: 3:e uppl. Sthlm 1905. (4), 224 s. Saml. 2., Sthlm 1906. (6), 150, (i) s. - Illustrerad naturhistorisk läsebok för skolor och självstudium. Under medverkan av flere skolmän utg. I: Däggdjur. Visby 1890. Lit. 8:o (4), 131, (I) s. - Grekiska guda- och hjältesagor berättade för ungdomen. Sthlm 1893. (4), 379, (5) s. - Vår fornnordiska gudasaga i sammandrag. Med illustrationer av V. Andrén, Sthlm 1894. (8), 114 s., pl. (Wilh. Billes ungdomsbibliotek, 5.) - Luther och de livegne. Sthlm 1898. 12 s. (Sv. folkets öreskrifter, N:o 32.) - Till arbetareklassens kvinnor. Malmö 1899. 8 s., Nya uppl. Sthlm 1906, Hälsingborg 1908 och 1909. 8 s. - Ferdinand Lassalle. Sthlm 1905. 27 s. (Silhuetter ur arbetarrörelsens historia, i.) - Socialdemokrati och anarkism. Malmö 1905. 51 s. Ny uppl. Malmö 1906. 48 s. (Socialdemokr. ungdomsförb. agitationsskrift N:o 5.) - Kan en kristen vara socialdemokrat? Disputation hållen den 9 apr. 1907 i Vansäter mellan fru Kata Dalström och komministern D. Granqvist. Gävle 1907. 16 s. (Ur Arbetarbladet) (Tills. med D. O. Granqvist). 2:a uppl. Göteborg (tr. Karlstad) 1907. 23 s. 4:e uppl. Lysekil 1908. 23 s. - Kan en kristen vara socialdemokrat? Offentligt samtal i Vansäter, Söderala, den 9 april 1907 mellan fru Kata Dalström och komminister Day. Granqvist enligt stenografiskt referat ... utg. av Day. Granqvist. Upps. (tr. Söderhamn) 1907. 10: o. 53 s. - Skolan och prästvåldet. Föredrag. Karlstad 1907. 32 s. Ny 2:a omarb. o. tillökad uppl. Lysekil 1912. 23 s. - Leo Tolstoy som kristen samhällsreformator. Karlstad 1908. 32 s. (Silhuetter av mänsklighetens stormän, i.) - Tvenne krigsförklaringar. Kata Dalström mot O. Hermelin. Karlstad 1908. 7 s. - Föredrag av fru Kata Dalström över partiprogrammet. Sthlm 1908. 19 s. - Nykterhetsrörelsens och arbetarrörelsens inbördes ställning. Lysekil 1908. 12 s. - Bildning och klasskamp. Lysekil 1909. 18 s. - Vargaflockens moral. Ett minne från storstrejken. Malmö 1910. 15 s. (Frams broschyr n:o 37.) - Socialistiska framtidskonturer. Sthlm (tr. Lysekil) 1912. 14 s. - Det kristna dogmsystemet och vår tid.' Sthlm 1914. 48 s. 2:a omarb. uppl. Sthlm 1922. 54 s. - Härjartåg kors och tvärs genom Sverige. I. Åren 1900-1903. Sthlm 1914. 160 s., I portr. (Tidigare publicerade i dagspressen, särsk. i Ny Tid.) - Blad ur de lagliga stöldernas historia. Lysekil 1914. 29 S. - [Enquête-svar] Sympatierna i världskriget. Sthlm 1916, s. 9-12). - Kvinnorna och det kommunala arbetet (Morgonbris, 1916). - Robert Owen. Utopisten och reformatorn. Sthlm 1917. - 25 s. (Historiskt bildergalleri. Fredens och frihetens stormän, 2.) - Den röda ungdomens kulturkamp. Sthlm 1917. 3o 5. Ny uppl. Sthlm 1921. 27 s. - De ryska bolsjevikerna och den sociala revolutionen. Oskarshamn 1918. 3o s. - Arbetarklassens Ryssland. Något om de sociala och kulturella reformerna i Sovjetrepubliken. En sammanfattning av K. D-m. Sthlm (tr. Oskarshamn 1918. 20 s. (Anon.) - Vad vill kommunismen? Ett ord till kvinnorna. Sthlm (tr. Oskarshamn) 1919. 16 s. - Brahmaismen, buddhismen och teosofin. Tre föreläsningar vintern 1922. Sthlm 1923. 74 s. - Artiklar i den socialdemokratiska pressen. - Artiklar av K. D. i skilda ämnen är därjämte intagna i Minnesskrift över Kata Dalström. Sthlm 1929, s. 43-71.

Källor till föreliggande arbete

Minnesanteckningar av samt brev till och från K. D., tillhöriga fru Elsa Söderberg, f. Dalström, Stockholm; Kata Dalströms tryckta arbeten; Kata Dalströms föredrag och föreläsningar (i ofullständiga koncept); muntliga och skriftliga upplysningar från etthundrafyrtiosju personer, vilka på ett eller annat sätt stått Kata Dalström nära. – Sv. Textilarbetsförbundets m. fl. fackförbunds och fackföreningars arkiv, Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, Järnkontoets bildarkiv. – Socialdemokratiska arbetarpartiets skrifter. På Tidens förlag, Frams förlag, Folkets förlag, Framtidens förlag utgivna sociala och politiska skrifter. Socialdemokratiska arbetarpartiets, Socialdemokratiska vänsterpartiets, Kommunistiska partiets, Socialdemokratiska ungdomsförbundets, Svenska landsorganisationens och Svenska textilarbetsförbundets kongressprotokoll 1889-1923. – Socialdemokratiska partistyrelsens årsredogörelser 1894-1900. – Tidningen Social-Demokraten 1887-1923, Fram 1903-10, Stormklockan 1908-22, Folkets Dagblad Politiken 1917-23, Svaret 1909, Ny Tid 1901-15 m. fl.; Z. Höglund, Hjalmar Branting och hans livsgärning (1929); Landsorganisationens första kvartssekel 1898-1923. Minnesskrift (1923); G. Magnusson, Socialdemokratien i Sverige (1920-22); Minnesskrift över Kata Dalström, red. av Maja Björkman-Broberg (1929); H. F. Spak, Kata Dalström. En minnesskrift (1924). – Diverse handlingar ur familje- och ämbetsarkiv.